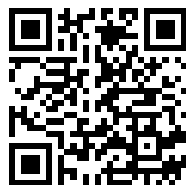

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<https://books.google.com>

ad.

(8

Acad. 2 h (8)

1000

RAD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga VIII.

U ZAGREBU 1869.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

Wb/70/264

Staats-
München

Štamparija Dragutina Albrehta u Zagrebu.

S A D R Z A J.

	Strana
O meteoritih u obće i napose o slavetičkom. Od Jos. Torbara.....	1
Pleme Berislavića. Od M. Mesića.....	30
O slogu hrvatskom. Od A. Vebera.....	105
Bogomili i Patareni. Od dr. Fr. Račkoga.....	121
Književne obznane:	
Komparativna mitologija. Od V. Jagića.....	188
Najnovija izdanja slovinskih književnih starina trudom I. I. Sreznovskoga. Od V. Jagića.....	200
Izvodi iz zapisnikâ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti...	211

O meteoritih u obće i napose o slavetićkom.

*Čitao u sjednici matem.-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 13 veljače 1869*

PRAVI ČLAN JOSIP TORBAR.

Dne 22 svibnja m. g. prikaza se u Slavetiću, pó drugi sat po prilici od Jastrebarskoga odaljenu mjestu riedak pojav meteora. Ovo mi daje povoda, da danas u ovom odličnom zboru progovorim prije ob ovom našem domaćem pojavu, a onda da uzmem u kratko razmatrati pojav meteora u obće.

Šteta što gg. strukovnjaci kod našega muzeja namješteni, budući duže vremena na službenom znanstvenom putovanju, nisu mogli u vrijeme, dok je još u pameti gledaoca živahne uspomene, a možda i na zemlji očividnijih tragova bilo, na licu mjesta potanje okolnosti pojava iztražiti i pobilježiti. A i ja sam bio odalje od Zagreba zadržan svojim sukromnim poslovanjem, te nisam mogao otići u napomenutu svrhu na lice mjesta. Tekar početkom mjeseca studenoga bude mi moguće, da sam, pozvan od predsjednika jugosl. akademije otišao u Slavetić, da potražim i pobilježim potanje okolnosti, uz koje se taj pojav prikazao, te uznastojim: nebi li se još koj meteorit naći mogao.

Buduć da se pojav ukazao nedaleko župnoga stana u Slavetiću, uputih se ka g. podarcidjaku i župniku Jakobu Jambrećaku, koj me ne samo u sebe udomio onom prijaznosti, kojom se naši gg. župnici odlikuju, nego se takodjer pobrinuo, kako ću se sastati moći s ljudmi, koji su bili očevidci samoga pojava.

Obično se događa, da je čovjek u takovih slučajih, gdje se o palih meteoritih iztražuje, u interesu same stvari prisiljen da više svjedoka sasluša; jer se pojav nije svih gledalaca i slušalaca jednim te istim načinom dojmio, te je jedan uhvatio, što je drugomu izbjeglo, a kod ovakova pojava može svaka i najmanja okolnost biti važna. Nu kod slavetićkoga meteora je riedka iz-

nimka. Premda je pao po bjelu danu sried mnogih ljudi, koji su na njivah i po vinogradih radili, to su ipak kazivanja svih, koje sam izpitavao, bila tako kratka i manjkava, da se njimi nisam mogao mnogo okoristiti. Jedan je samo svjedok pojav znao obširnije i točnije kazivati, te ono, što su drugi po gdje što i prekinuto pripoviedali, u njeku celost složiti, a to bijaše Nikola Stipković, seljak od 32 po prilici godine, inače pošten i vjerovanja dostojan.

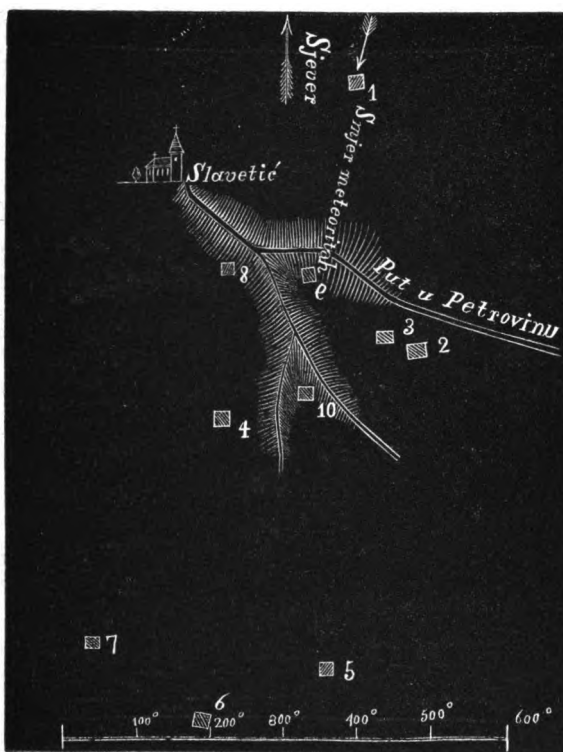
Dne 22 svibnja radjaše Stipković na njivi napomenutoga vice-archidjakona g. Jambrečaka. Bijaše oko 10 $\frac{1}{2}$ sati vruć i sumoran dan, sunce sjaše na vedru nebu, te nebijaše nigdje niti oblačca vidjeti do jedine sjeverne strane, gdje se vidjelo nješto bielih, tankih neprekinutih oblaka poput magle. Sa sjevero-sjeverno-iztočne strani pokaza se ipak nješto deblji nu užega obsega oblak, nalik na komad kamenite stiene (gomilnjak, cumulus), te se južno-južno-zapadnim smjerom sve više približavao prama mjestu, gdje je sa Stipkovićem više ljudi radilo. Pošto se taj sad već poput zračnoga balona zaokruženi oblak istomu mjestu donjekle uz sveudiljni tutanj, nalik na daleku grmljavinu primaknuo, proču se najedanput žestoko praskanje, kano da topovi gruvaju. Najprije pukne tri do četiri puta prilično tako razmjerno, da si pojedine praske brojiti i na jednake trenutke razdieliti mogao, a zatim udari prasak za praskom sve brže, te se napokon pretvori u nerazmjernu pucnjavu. Zadnji udarac bijaše najžešći. Nakon svršena gruvanja proču se istim južno-južno-zapadnim smjerom silan zviždjaj, ili bolje zuja nalik na žestok vihar, s tom samo razlikom, da je ta zuja napomenutim smjerom poput munje proletjela te je u isti čas i nestane.

Kad radeći stranom na njivah, stranom po vinogradih ljudi opaziše, da to nije pucnjava mužara, kao što u prvi mah mišljahu, uplaše se i nagnu kućam bježati, te se tek umiriše, pošto je iza proletjele zuje opet tišina i mir zavladao.

Za čudo da se o tom pojavu nije ništa čulo niti vidjelo dalje od onoga prijedjela okolo samoga mjesta Slavetića, najviše $\frac{3}{4}$ sata okolo župne crkve. U isto vrijeme, kad sam se ja bavio u Slaveću, bjehu se sastali svećenici celoga onoga kotara u Petrovini na pastoralnu konferenciju, te me uvjeravahu, da se u njihovih stranah o celom pojavu nije ništa znalo. Samo g. Ferd. Hadvig županijski ranarnik pripoviedaše mi, da je on, budući na putu

prama Zagrebu do 3 sata od Jastrebarskoga isto praskanje prama Slavetiću čuo. Iz svega se dakle dade zaključiti, da je pojav ostao ograničen na gori napomenuti prostor.

Neimajući kod ruke drugih instrumenata do jedine busulje, pak buduće da se iza toliko vremena već niti očevidci nemogahu za izvjestno sjećati visine, gdje im se meteorit pojavi, nebude dakako niti meni moguće točno označiti mjesto njegova pojava u prostoru. Iz svega ipak, što mi kazivaše Stipković, koj je od ostalih svjedoka pojav najtočnije smotrio, i kako sam uvidjeti mogao, zapamtio, mogoh razabrati, da se meteorit pomicao gori već napomenutim smjerom sjevero-sjeverno-istočnim prama južno-južno-zapadu. S pucnjavom pojavi se meteorit po prilici u zenitalnoj daljini od 35 stepena.

Iz Stipkovićeve poviedanja, posvjedočena i drugim svjedoci, doznalo se dosad, da je istom zgodom, kako se je iza praskanja zuja pročula, 10 komada meteorita na različitim mjestih palo.

Ja sam ovdje priložio kratki nacrt, u kojem su naznačena mjesta, ili da bolje kažem, smjer, kojim su ti komadi pali.

1. Prvi kamen pade u dolu „Luki“ nedaleko težakâ, s kojima Stipković radjaše, i to na njivi Josipa Balaška,

gdje je ovaj sa svojom suprugom isti čas takodjer na radnji bio. Ova dvojica, premda su takodjer čuli pucnjavu i zviždanje, bjehu ipak toliko osupnjeni, da nisu zamjetili da je kamen nedaleko

*

njih pao, te su ga radeći na istoj njivi tek kašnje pod večer istoga dana našli i g. vice-jašprištu umah donieli. Umah 27 istoga mj., kako se o tom pojavu u Zagrebu dočulo, zamoli g. prof. i akademik S. Ljubić g. Jambrečaka, da taj meteorit, i ako bi se koj u buduće našao, narodnomu muzeju u Zagreb pošalje. To je g. podjašprišt i učinio s rečenim komadom, poslavši ga dne 2 lipnja narodnomu muzeju.

Doznavši o tom ravnatelj c. k. geologičkoga zavoda u Beču dr. Hörnes, sad već pokojni, zamoli vlastoručnim pismom od 16 lipnja g. Ljubića, da mu ovaj za onda jedini našasti komad pošalje na ogled da ga proučiti može, što g. Ljubić i učini uz opazku, da meteorit, proučivši ga, natrag našem muzeju vrati. G. vitez Haidinger, pravi član bečke akademije znanosti i jedan od najvrstnijih novije dobe strukovnjaka o meteoritih, označi ovaj kamen u sjednici od 9 srpnja o. g. sljedećimi riečmi: „Kamen imade oblik posve nepravilna oštrosrha odlomka u tri okomno jedan na drugom stojeća smjera, promjera po prilici $1\frac{1}{2}$ palca — 40 milimetra. Pokrit je gotovo sav korom. Na jednom kraju je izbrušen, da mu se vidi sastav, isto tako imade na njem jedna odlomina od $\frac{3}{4}$ do 1 palca. (Buduć da ova odlomina nije onako garave masti, kao što su ostala mjesta, to bih sudio, da je ovaj komad rukam ljudskimi okrnut, to tim većma scienim, što mi je poznato, da su i ovaj komad natucali, misleći da je što nutri sakrivena. T.) „Jedna od plošića korom pokritih je gotovo ravna, te ima na sredini oveću ponikvu, a na kraju komad manje. Ostale četiri plošice — tako ih barem valja radi celoga oklopa zvati — tako su neravne, kao što običava biti gdje koje tvrdo škrljasto kamenje, kad se silom iz stiene priečki izbije.

Komadić važe $7\frac{1}{8}$ bečkih lotih, iliti $124\frac{2}{3}$ grama. Osebna mu je težina $3\frac{754}{754}$ kod 20° R.“

Meteorit djeluje na magnetulju dosta znatnom silom, ali polarnosti na njem nije opaziti.

2. Drugi komad pade od prvoga južno-zapadno, po prilici za 300 hv. na djetelini Gjüre Matešića, koj dosad nije našast; nu pošto je mjesto, kuda su ga svjedoci pasti vidjeli, tako jasno označeno, da će samo u okrugu od 1—2 hvata polumjera kopati trebati, mislim da će se naći moći. Budući da vlasnik zemljišta nije rad, da mu se djetelina prekopa, s toga se traženje moralo odgoditi do pramaljeća.

3. Treći je pao u vinogradu istoga Stipkovića nješto zapadnije od drugoga, a od prvoga južno-istočno, po prilici za 250—300° daleko. Ovaj komad našao je sam Stipković tek 16 kolovoza te ga predao g. vice-arcidjaku Jambrečaku, koj ga, zamoljen od g. Haidingera pošalje geologičkomu zavodu u Beč.¹ Premda su već blizu tri mjeseca bila izminula, što je meteorit bio pao, to se ipak dobro razabrati dala kotlinasta rupa, u koju se bio upravo urovao, a i sam Stipković tumačio mi oblik rupe, kako bijaše onaj čas, kad je kamen našao. Ovu rupu navlaš napominjem, jer ću tečajem svoje razprave imati zgodu, da na nju navežem jedno svojstvo meteorita.

G. Haidinger razpravljao ob ovom kamenu u sjednici bečke akademije znanosti dne 3 pros. m. god. te ga označi ovako: „Ovaj kamen mjeri: 145, 105 i 65 milimetra ($5\frac{1}{2}$, 4 i $2\frac{1}{2}$ bečka palca).

Težak je u cijelom 1 kilogram i 583 grama (2 funte $26\frac{1}{2}$ loti bečke vage). Kamen bijaše sav korom zaodjeven, izuzam sasvim neznatne malene ugliće. Crnkasto-smedja kora je više hrpava, nepravilna, ali po cijelom kamenu prilično jednako zrnasta. Nije mi pošlo za rukom da gdje pronadjem na kori rebraste razgrane (schmelzrindengrate) iliti rubove (schmelzsäume) . . . To pokazuje, da se kamen veoma teško talio, s druge strane pako i to, da se kamen, prebacujući se neprestano u svom promicanju, nije u istom pravcu uzdržati mogao. Takova što nije se barem pronaći moglo.

Veoma jako pada u oči, kako se različite površine kore medju sobom razlikuju. Jedna od njih je samo malo svodasta, gotovo ravna, dočim su druge . . . skroz rupičaste, te su rupice ovelike, do preko palca široke, ali su i ove očevidno isto tako neodvisne od neposredna skroz naravna loma celoga odlomka, koj je u atmosferu bez kore unišao, kao što i ciela više ravna

¹ Nješto prije dodje petrovinski župnik g. Drag. Jaugcer u narodni muzej i donese ovaj isti komad na kažnju. Nastojeći g. Ljubić oko njega, da ga muzeju ostavi, obreče g. Jaugcer da će ga svakako muzeju ostaviti, ali da mu ga prepusti za nekoliko dana kući poneti. Usled toga oglasi g. Ljubić u „Nar. Nov.“ da ćemo doskoro i taj komad dobiti. Videći da meteorita neima, obrati se g. Lj. na župnika Jaugcera pismenom molbom, da obećani komad čim prije pošalje. Mjesto meteorita prijavi g. J. pismom od 26 srpnja, da je rečeni meteorit g. Jambrečakom u Beč poslan.

površina, koja ovaj komad djelomice pokriva. Ove rupice polaze po svoj prilici od nutarnjih sastavnih razmjera, kao što to obično biva i kod kamenja naših teluričkih gora. Da se sastav meteorita bolje razpoznati može, rasječen je na dva komada. Prije svega valja napomenuti, da se, prosjekavši ga, kora veoma tankom pokazala, s česa se još jasnije vidi, da se meteorit teško talio . . .

Pogledom na karakter, koj se u uklopcih (einschlüsse) pokazuje, ima se slavetički kamen za cielo uvrstiti u chondrite po Rose-u. Ovakovih uklopaka imade mnogo, ali su prilično mali, obično u promjeru jednoga milimetra i manje, masti su biele, sive, crne, ponajviše su okrugli, ali i nepravilna prosjeka.“

4. Četvrti pade po prilici za četvrt sata od prvoga na njivi Gjure Jurka u kukuruz blizu zdenca, koj nije do danas našast, a teško će se i naći moći, pošto se mjesto ipak nije moglo točnije ograničiti.

5. Peti pade južno-istočno od četvrtoga nedaleko kuće Gregorićeve u šljivik Pere Raića. Pere Prstac iz Kupčine petrovinske župe prašio je sa svojim ljudmi tik polag svoga vinograda, te su vidjeli, kako je lišće i granje od šljiva, kuda je kamen šinuo, padalo. Ovaj komad nije našast, ali je okrugom od 2—3 hvata dugačka polumjera tako tiesno lokaliziran, da je temeljite nade, te će se naći moći.

6. Šesti pao je produženim od prvoga pravcem prama južno-južno-zapadu u trsju izpod dva oraha; polag u vinogradu. Radeći težaci Škrlca da su vidjeli, kako je lišće od ona dva oraha padalo, što oni pripisaše udarcu od meteorita. Niti ovaj nije našast; nu mjesto je tako točno označeno, da ga neće biti teško naći.

7. Sedmi pade nješto sjeverno-zapadnije od šestoga na djetelini Antuna Kočevara. Niti ovoga nisu našli, premda ga tražahu, a bit će ga teško naći s toga, što mjesto nije točno označeno kao što kod prijašnjih, jer se samo toliko znade, da je na njivi od sredine pak do donjega kraja u ječmu pao. — Jošte teže naći će se

8. Osmi, koji je pao gotovo u produženom pravcu od prvoga i nedaleko od njega u trsju grofice Oršičke. Za mjesto se točno nezna; toliko su samo opazili, da je morao pasti od sredine pak do podanka vinograda.

9. Deveti pade najbliže do prvoga pravcem južno-istočnim u vinogradu g. vice-archidjaka Jambrečak, blizu podanka sried dužine. I ovaj ostade neodkriven.

10. Deseti napokon pade u istom pravcu od prvoga i petoga kako jedni misle na djetelini Ivana Kozlovića, a kako drugi kazuju u trsju iznad djeteline. Buduć da i kod ovoga mjesto nije točno ograničeno, bit će ga mučno naći.

Ja sam ova mjesta pobrojio i označio onim redom, kako sam ih obišao.

Pošto se s razlogâ već gori navedenih kopanje i traženje nije moglo preduzeti već minule jeseni, kušat će se to s pramljeća, te se nadam da će nam za rukom poći odkopati barem one komade, kojih su mjesta točno ograničena.

U ostalom g. podjašprišt je i bez mogega nagovora svoje župljane opetovano na te meteorite pozorne učinio i na srce im stavio, da oko toga nastoje, kako bi prigodom oranja ili prekopanja svojih zemalja, navedeno kamenje, koje je ondje popadalo, našli. S toga je nade da će se kojom zgodom, kad se budu napomenuta zemljišta obradjivala, po koj i od drugoga kamenja naći i muzeju predati.¹

Napomenuti mi je još, da su ljudi nedaleko prvoga meteorita bili još jedan komad našli, ali su ga, željni znati, nije li što nutri, na sitne komade raztukli, te su pojedini komadi po zlu prošli.²

Uzgred budi napomenuto još kao za opreznost u budućih slučajih, da su mi ljudi, videći gdje ja takovo kamenje tražim i zanj popitujem, nekoliko komada kovačke varnice (Schlacke) donieli, rekavši, da su to takodjer na onih mjestih našli. Nu takovu varnicu je moći razpoznavati od meteorita na prvi pogled.

Za znanost bi bilo veoma zanimivo doznati: je li se kod palih meteorita kakova duha po sumporu osjećala i jesu li pali meteoriti bili vrući? Glede sumporne duhe kazivahu mi, da su ljudi kod prvoga kamena osjećali sumporaste duhe ali veoma malo;

¹ Žalibože nije nam se nada dosada izpunila. Ja sam mjeseca ožujka, kako je proljetno doba nastalo te sam mislio, da će se na navedenih njivah moći kopati, molio pismeno g. podjašprišta: neka bi se sa svojim župljani porazumio i javio mi, kad bi mogao doći, da kopanjem barem točnije označena mjesta potražim, nabi li mi za rukom pošlo, još koj komad naći. Malo za tim dobijem od g. podjašprišta pismo gdje mi javlja, da se seljaci nemogu skloniti, da dadu svoja zemljišta prekopati. Tako nemogismo niti pokušati da druge meteorite tražimo.

² Njekim slučajem dodje i karlovačka gimnazija do jednoga po priliči lot teškoga komada od palih meteorita.

a glede toplote nemože se ništa kazati, pošto je prvi meteorit našast tekar za nekoliko sati, a drugi poslije tri mjeseca.

Slavetičke gore, koje pružajuć se od zapada prama iztoku od sjeverne strane zaokružuju kotline, kuda su navedeni meteoriti popadali, čine produženo zapadno krilo samoborskih gora, a spadaju u sekundarnu geološku tvorbu dolomita i guttensteinskoga vapna sve do werfenskih nasada; prama jugu spuštaju se litavskim vapnom i ceritskimi nasadi u brežuljke trećodobne tvorbe kongerijskih slojeva, diluvijalnih terasa, te se izgube u ravninah s naplavinom. Geološki iztraži ove gore g. D. Štur g. 1863.

Što su meteoriti i koje su im sastavine.

Kruta tjelesa, koja kad što iz atmosfere s praskanjem, uz svjetlo ili bez svjetla na zemlju padnu, zovemo meteorite. Njeki meteoriti sastavljeni su pretežnijim dielom iz željeza tako, da imaju 0·96 po sto željeza, dočim ga u drugih ima samo 0·02 po sto, a ostale sastavine su nekovine. Prema tomu su takodjer meteorite navikli dieliti na željezne i kamene. Nu kako prof. Ram-melsberg opaža neima ovo dieljenje prave osnove, jer ima željeznih meteorita, u kojih se nahodi silikata, i opet kamenitih, u kojih se nalazi kovna željeza. (Kosmos. III. str. 614.)

Kemička raztvorba pronašla je u meteoritih dosad 21 počelo, naime: pepelik, sodik, vapnik, gorčik, glin, mangan, željezo, nikalj, kobalt, olovo, kositar, bakar, chrom, fosfor, sumpor, ugljik, kremik, solik, vodik, kisik i dušik. Premda svih ovih počela imade takodjer u kameninah iz kojih je kora naše zemlje sastavljena, to su ona ipak u meteoritih na posebni način tako slučena, da ovakovih slučenina nigdje na zemlji neima, s toga se takodjer meteoriti, ako i neopaženi na zemlju padnu, po ovih obilježjih od svake zemaljske rude razpoznati mogu. Jer da bude za primjer samo navedeno, nigdje na zemlji neima rude, u kojoj bi se kao sastavina našlo čisto željezo ili nikalj sa željezom slučen, dočim se u meteoritih jedno i drugo nahodi.

Bliže, t. j. slučene sastavine meteoritâ su: 1) *kovine*: nikalj-željezo, slučenje fosfora s nikljem i željezom, sumporno željezo i magnetov kućadan; 2) *okišene sastavine*: magnetovac (magneteisen), chromovac (chromeisen); 3) *silikati*: olivin, anorthit, labrador, augit i živac (ortoklas).

Do Chladnoga, koj se svojim g. 1819 izdanim djelom o meteoritih proslavio, brojiše meteorite medju bajke, premda su nedvojbeni tragovi tih pojava od najdavnijih vremena u povjesti zabilježeni. Još za vladanja Julija Hostilija bješe doglašeno rimskomu starješinstvu, da je na brdu Albanu kamenje s neba padalo poput tuče¹, te je bilo odaslano povjerenstvo, da na licu mjesta pojav potanje iztraži. — G. 465 pr. I. K. pao je u Aegospotamu meteorit kolika dva mlinska kamena, a težak koliko bi velika kola voziti mogla. Drugovi Corteza vidješe, kako je u Choluli meteoritom jedna piramida oštećena. G. 1660 ubit je palim meteoritom u Milanu jedan redovnik Franjevac. — G. 1759 izgori požarom jedna staja u Captieuxu u Girondu u Francezkoj, te bude uslied toga obtužen i zatvoren jedan prosjak, koj je u toj zgradi tražio utočište pred nezgodom vremena, da je vatru podmetnuo. Braneći se pred sudom prosjak pobudi svojim neprestrašenim držanjem toliku pozornost, da je boraveći u isto vrieme na tom mjestu prirodoslovac abbé Nollet išao požarište pretraživat, te našav u pepelu meteorit proglasi ga povodom vatre, a prosjak bude oslobođen iz očevidne opasnosti. Nu tko bi izbrojio sve sad već nedvojbene slučaje, gdje su meteoriti iz zraka na zemlju pali; dosta je posietiti bogate zbirke, medju kojima zaslužuje prvo mjesto na svijetu c. k. mineralogička zbirka u Beču, te će se iz množine nakupljenih meteorita osvedočiti ob istinitosti tih pojava.

Što se tiče veličine meteorita, ta je veoma različita, jer ih ima od nekoliko lota pa i na stotine centa težkih. U Bahiji najdoše meteorit od 173, a u Laplati kod Otampe g. 1783 300 centa težak.

Akoprem mnoge nije nitko vidio pasti, već su ih našli kad što duboko u zemlji ukopane, zato ipak neima dvojbe da su pravi meteoriti, jer se, kao što već gori napomenusmo, razlikuju od svake zemaljske rude posebnimi sastavinami tako medju sobom spojenimi, kao što ih ovakovim načinom slučenih nigdje na zemlji neima, osim toga imadu srhovite okrajke, očevidni dokaz, da su odlomci bivšega većega tiela, te su napokon pokriveni prilično gladkom najviše po $\frac{1}{4}$ palca debelom korom, nalik na kovačku trosku.

Po ovih obilježjih priznane su za meteorite još sljedeće mase: 260 funt. težak kamen, što je g. 1492 u Ensisheimu u Elzasu

¹ Liv. hist. lib. I. cap. 30.

našast, 400 centa težak kamen, što su ga našli u Biskaji neda-leko Duranzado 300 centa težka masa kod sv. Jaga; golemi balvan od 50 do 60 stopa visine, koj su otkrili na ušću žute rieke u Kitaju; crni kamen, što ga Pallas u Sibiriji vidje, i komu se Tataři klanjaju držeći, da je s neba pao.

Jošte zasluđuje da se napomene jedan meteorit, koj uz oso-bite okolnosti na zemlju pade, te je danas nesamo radi riedke veličine nego i poradi jasnije od drugih naznačenih obilježja pravi znanstveni ures c. kr. mineralogičkomu kabinetu u Beču, a to je meteorit, koj je dne 26 svibnja 1751 u Hrašćini zagrebačkoj žu-paniji pao. Istoga naime dana padoše ondje dva meteorita, jedan od 71 a drugi od 16 funta. Ovaj drugi su, kušajući iz njega čavle i druge stvari kovati, razbili na komade, te ga tako i ne-stane, dočim je prvi tadašnji zagrebački biskup baron Klobušicki poslao boravećemu u Požunu caru Franji i carici Mariji Tereziji, te je dugo vremena bio kao dragocjenost čuvan u c. kr. riznici, dok bude napokon predan c. k. dvorskoj mineralnoj zbirci u Beču, gdje i danas pohađajućih ovu zbirku učenjaka pozornost pobu-djuje. Glasoviti strukovnjak o meteoritih g. W. Haidinger veli ob ovom hrašćinskom meteoritu: *eine schätzbare Urkunde für immer ist uns die Meteor-Eisenmasse von Hrašćina bei Agram durch die Entdeckung der hochkrystallinischen Structur, darge-legt in den nach dem Entdecker benannten Widmannstätten'schen Figuren. Sie bilden eine feste Grundlage für jede Theorie nur Erklärung der Erscheinungen.*¹

Znamenit je potanki opis, kako se hrašćinski meteorit pojavi, što ga izda zagrebački duhovni stol, te ga ujedno s njemačkim prievodom pošalje u Beč, gdje ga g. Haidinger medju drugimi pismi u c. k. dvorskom mineralogičkom kabinetu nadje te g. 1859 u XXXV svezku godišnjih izvješća akademije izdade. Radi po-tankosti, kojom se taj od naše domovine znameniti pojav opisuje, neka bude latinski dokumenat ovdje priobćen.

Wolfgangus Kukulyevich, Excellentissimi, Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Domini Francisci e Liberis Baronibus a Klobusiczky de eadem et in Zeteny, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Zagrabiensis (Tit.) in Spiritualibus Vicarius, et Ge-neralis Causarum Auditor, Abbas St. Helenae de Podborje, Archi-

¹ Sitzungsab. der k. Akademie der Wissenschaften XXXX Bd. S. 361.

diaconus de Bexin, Canonicus Zagrabiensis, et Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Inclytae Tabulae Iudiciariae Co-Iudex et Assessor, recognoscimus per praesentes: Quod cum famâ ad nos perlatum fuisset, duo quasi formam cujusdam metalli praeseferentia frustra in Parochia Hraschinensi Archidiaconatu Kemlek, Episcopatu vero hocce Zagrabiensi fundata, alias in parte superiori Regni Sclavoniae et Comitatu Zagrabiensi existente, de Coelo decidisse; volentes itaque desuper fidedigne certiorari, duos ex Consistorio nostro Episcopali Reverendissimos quippe Dominos Josephum Pogledich, Archidiaconum Kemlek, Canonicum Zagrabiensem et Consistorii nostri Episcopalis Consistorialem, et Georgium Malenich itidem Canonicum Zagrabiensem et ejusdem Consistorii Fiscum, ad idem factum pro ellicienda rei veritate inspiciendum, Testes item ad futuram rei memoriam examinandos, et tam eorumdem Testium Fassiones, prout et ceteram rei gestae seriem nobis fideliter reportundam exmiseramus fidedignos: Qui exinde ad nos reversi, nobis ad Conscientiae suae puritatem concorditer retulerunt hunc in modum. Qualiter ipsi simul die 2da Mensis Julii Anni modò labentis infrascripti, in et ad Curiam Parochialem Hraschinensem suprafato Archidiaconatu Kemlek, Episcopatu Zagrabiensi, Regno verò et Comitatu supra insertis sitam, pervenientes, inibi Testium infrascriptorum examen instituerint super interrogatoriis, sive Deutrum punctis sequentibus.

Primo. Utrum constet Testi quo die? et quo Mense? certa frustra metalli speciem praeseferentia e Coelo deciderint? et utrum Testis eadem decidentia viderit et quidnam eotum tam in Coelo, prout et Aëre observaverit?

Secundo. Utrum viderit Testis ad quem locum ceciderint? quid item sub eorum ad terram casum animadverterit? et quis supra dicta frustra e terra exceperit?

Super quibus.

Primus in ordine Testis Reverendus Presbyter Georgius Marsich actualis Parochus Hraschinensis annorum 39 de scitu et Visu fatetur:

Ad Primum. Quod die 26ta Maji anni modo decurrentis 1751, post horam circiter Sextam pomeridianam versus Orientem observaverit certum quasi globum ignitum, qui postquam in duas partes ingenti fragore, tormenti bellici explosionem longè superante, divisus fuisset; in bifariam quoque idque cum modico intervallo ca-

dere per testem animadvertebatur, strepituque tanto in forma ferreae ignitae catenae ad invicem implexae è Coelo delabi, ac si maxima multitudo curruum per aërem volveretur. Post praemissum fragorem et dictae quasi catenae ignitae per duas vices è Coelo ejectionem quandam inibi subobscurum fumum, qui sensim in variegatum colorem degeneravit, notâsse.

Ad Secundum. Fatetur, quod idem ignitum frustum longè adhuc majorem ediderit sonum cum terram attingit, quam cum per aërem deciderit. Item quod optime observaverit, partem primò è praedicto globo avulsam, ad terram arabilem cujusdam Michaelis Koturnas decidisse, quod frustum exposit per famulos Domini Parochi Michaëlem Kolar et Georgium Krajachich è terra exceptum et ad Curiam Parochialem apportatum fuerat.

Secundus in ordine Testis Michaël Kolar famulus suprafati Domini Parochi annorum circiter 24 de Scitu et visu fatetur, quod viderit in Coelo quasi quandam globum ignitum cum ingenti fragore in duo frusta ignita dividi, et utrumque sub forma ignitae catenae cum maximo strepitu, perinde ac si numerosissimi currus per aërem volverentur decidere: cum verò terram attingisset multò adhuc majorem strepitum edidisse, et quasi duplicasse sonum, relatè ad eum, quem decidendo per aërem efficiebat: circa fumum verò in Coelo observatum, fatetur, ut Testis in ordine Primus.

Ad Secundum fatetur, quod tanta violentia frustum praemissi globi quod primo deciderat, terrae impactum fuerit, quod eadem instar terrae motus succuti Testi videbatur. Fatetur ultra, quod idem frustum primo decidens et circiter 70 libras ponderans in terra arabili Michaëlis Koturnass effoderit, quae circiter ante octiduum exarata fuerat. Item quod in terram ad Cubitos tres descenderit, hiatum verò effecerit in latitudine Cubiti circiter unius, et quod terrae ambiens eundem hiatum exusta apparuerit et subviridis. Finaliter demùm idem Testis fatetur suis manibus se effodisse et excepisse supràexpositum frustum, inibique nunquam aliquem hiatum (estò idem terrenum ante octiduum exaratum fuerit) observatum fuisse.

Tertius in ordine Testis Michaël Koturnass, Subditus Domini Comitum et Colonelli Draskovich, annorum circiter 26, veluti actualis Possessor terreni, in quo saepefatum frustum deciderat, fatetur: Se idem terrenum diebus circiter octo ante suprà specificatum casum exarâsse, inibique hiatum nullum observatum fuisse per Testem,

quem tamen veluti intra ambitum terrae arabilis observare debuisset, si inibi fuisset. Ad primum vero punctum fatetur uti Testis in ordine Primus. Alter suprainserti Domini Parochi famulus, qui praemisum frustum cum teste in ordine 2do è terra exceperat, et effoderat, domo abfuerat, et quia per dies aliquos non esse rediturus ferebatur, ideo ejus examen institui non poterat.

Quartus in ordine Testis Paulus Prelok Subditus Domini Baronis Troch annorum verò circiter 50 fatetur, quod die supraspecificata 26ta Maji anni modò decurrentis 1751 in Cubiculo Domus Suae existens, et in lecto quiescens ingentem fragorem exaudiverit, post quem mox familia ad eum veluti hospitem Domus accurrit, eidem referendo: quod è Coelo quidpiam instar ferrearum catenarum ignitarum deciderit ad foenile vicinum Domui Testis, et inde vix 300 passibus distans, ad quod inspiciendum Testis mox profectus fuerat.

Ad 2dum fatetur, quod in praemisso foenili suo in loco per familiam monstrato hiatum terrae ad profunditatem circiter duorum Cubitorum nunquam antea inibi visum suis oculis spectaverit, Testeque inspectante aliud frustum (quod tamen longè minus fuerat, quam per familiam Domini Parochi exceptum) efoffum fuisse.

Quintus in ordine Testis Joannes Prelok Subditus Domini Baronis Troch annorum circiter 21 fatetur, quod 26ta Maji Anni 1751 modo currentis, circa horam Sextam pomeridianam versùs orientem quasi globum quendam ignitum observaverit, qui in duas partes cum ingenti fragore tormenti bellici explosione longe superante divisus fuerat, quo facto vidit quidpiam instar ferreae catenae ignitae, è Coelo decidens, cum tanto strepitu, ac si maximus numerus Curruum per aërem volveretur, quae dum in terram deciderat, idem sonitus quasi duplicatus testi apparuerit.

Ad 2dum fatetur, quod eadem ignita, interque se quasi implexa catena deciderit ad foenile quoddam domui, quam Testis incolit, vicinissimum: Testemque locum probè notasse, veluti ab eo vix ducentis passibus distantem, moxque illuc accurrentem, cum aliis sociis, qui praemissa pariformiter cum Teste spectaverant, hiatum terrae observasse ac exposit idem frustum, quod 16 circiter libras ponderabat, è terra effodisse, et excepisse. Praemissa verò omnia idem Testis se optime observasse asserit, veluti vicinissimus loco, in quo idem pondus deciderat.

Sextus in ordine Testis Susanna Prelok annorum circiter 45, Subdita verò Domini Baronis Troch, de scitu et visu fatetur, per omnia uti Testis immediate praecedens addendo, quod illa, cum eodem teste, insimul existendo praemissa omnia bene observaverit, et notaverit: praemissumque frustum librarum circiter 16 è terra cum suprà attacto teste effoderit et exceperit. Circa hiatum verò terrae fatetur, uti testis in ordine 3tius.

Septimus in ordine Testis Anna Szekovanich annorum circiter 40 Subdita verò Domini Baronis Troch de Scitu et Visu fatetur per omnia aequaliter, uti Testis in ordine Quintus, et Sextus, cum quibus insimul suprà inserto die praemissum casum spectabat, addendo: quod Testis ob fragorem Coeli, et alias circumstantias, estò in Contubernio aliorum existens, multum timuerit et dum idem frustum ad terram decidisset, eandem ad instar terrae motus succuti observaverit, quod ipsum et reliqui testes ratificârunt, praemissa omnia et singula juramento etiam firmare parati, si et dum opus fuerit. Suprascripti quoque Testes omnes a quarto incipiendo, unanimiter fatentur in praemisso Foenili veluti testibus optimè cognito, cum per eosdem multis annis possideatur, Domique eorundem vicinissimum sit, ante praemissum casum nullum hiatum aut terrae rupturam fuisse, idemque foenile ab agro in quem supradictum majus frustum deciderat bis mille circiter passibus distare.

Denique signa in Coelo, fragoremque et strepitum in aëre, uti et decidisse aliquid è coelo igniti, post divisionem praeattacti globi, plurimi etiam in diversis Regni hujus Partibus spectârunt et observârunt, adeo uti haec quasi publica notorietate facti nota sunt quam plurimis; locus tantummodo, in quem praemissa frusta deciderunt, à remotioribus ob loci distantiam notari non poterat. Quorum testimoniis praesentes testimoniales onerandas non esse duximus.

Quaequidem praespecificata frusta alterum ut Testes referabant librarum 70 integrum, alterius verò quod libras 16 ponderaverat partem, obsigillata, iidem Exmissi nostri ad nos aportârunt, eademque praeinserti testes coram iisdem observaverunt, et respective effoderant, quorum utrumque è simili materia esse observatur.

Horum porrò frustorum majus, quod in statera nostra ponderaverat libras 71 figurae trianguli irregularis, accedens ad formam alicujus scapulae majoris, coloris ferrei, aut calybei, ex utraque parte cavernosum, cujus tamen pars una, sigillo officio nostri ob-

signata aliquantò planior, alia verò pluribus cavitatulis reforta conspicitur, terreasque particulas in parte adhuc sibi adhaerentes habere observatur, praeinserto Reverendissimo, Excellentissimo et Illustrissimo Domino Praesuli, in praesentibus Regni Hungariae Comitiis existenti transmittimus, per eundem suis Augustissimis Majestatibus humillime repraesentandum.

Unde nos ad fidelem et uniformem praememoratorum Exmissorum nostrorum super praemissis modò praeviò peractis factam coram nobis relationem praesentes litteras nostras testimoniales reparatorias, ad futuram rei memoriam sub sigillo Officii nostri Vicariialis duximus extradendas.

Zagrabiae ex Consistorio Episcopali die Sexta Julii, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo Primo.

Wolfgangus Kukuljevich M. P.

Idem Vicarius Generalis.¹

Isti hrašćinski meteorit vidjahu takodjer u Sigetu za 15 milja po prilici od Hrašćine prama istoku odaljenu gradiću, zatim u štaj. Gradcu, pače kako Chladny u svojem napomenutom djelu „über die Feurmeteore“ tvrdi, vidješe ga čak u Neustadtu na Aischi sjeverno od Nürnberga pod 49° 35 sj. š.

Ta okolnost, da se jedan te isti meteor s više mjesta vidi, je za znanost veoma važna, jer se sravnjivanjem izmjerenih paralaxa s dotičnih mjesta može barem približnim načinom proračunati visina, gdje se meteor pojavi, zatim brzina i pravac, kojom svoj zemaljski tečaj dovrši.

Uz ostale okolnosti, koje sigetski opis napominje osobito je važan trag, koj se od 6 sati poslije podne, kad je meteorit pao, do 10 sati na nebu vidio. Ima, istina, slučaja, gdje zvijezde kresalice i ognjene krugle iza sebe ostave takodjer svietle tragove ali samo za kratak časak, najviše po koliko minuta. Samo jedan slučaj napominje A. Humboldt (Kosm. III. 609) gdje je admiral Krusenstern sa svojim drugovi brodareći okolo svieta vidio trag poslije ognjene krugle cijeli sat.

O pojavih, koji su skopčani s padanjem meteorita.

Govoreći o slavetičkom meteoru napomenuh, kako su svjedoci onoga pojava čuli silno praskanje poput gruvanja topova,

¹ Uzeto iz izvješća bečke akademije znanosti sv. XXXV od 14 travnja 1859.

dočim svjetla nisu zamietili nikakova. Meteoriti padaju veoma riedko za posve jasna neba i bez svakoga svietloga pojava; češće padaju iz više ili manje tamna oblaka bez svietla pojava; ali najčešće padnu iz oblaka uz svietao pojav i praskanje. Praskanje se kod meteorita obično više krat opetuje, a iza prasaka padaju veći i manji meteoriti, pače imade historijom konstatiranih slučaja, gdje se prospe poput tuče množina meteorita na zemlju. Takov osobit važan slučaj sbio se dne 26 travnja 1803 u Francezkoj, mjestu Aigle-u (dep. de l'Orne.), gdje je iz malena, tamna, gotovo nepomična oblačca nakon 5 do 6 minuta trajavšega praskanja palo unutar eliptičke površine, kojoj bijaše velika os dugačka $1\frac{1}{2}$ milje, do 2000 meteorita, medju njimi najteži $17\frac{1}{2}$ funta. Svietla pojava nebijaše ni ondje.

Kako da si protumačimo ove pojave svjetla i praskanja? Ovi pojavi stoje u savezu s porieklom meteorita; s toga bi ih imao u strogom savezu tumačiti ondje, gdje bi odgovarao na pitanje: odkud dolaze i kako postaju meteoriti. Nu budući pojavi svjetla i praskanja prvi što nam u oči i uši udare, nakanih najprije o njih govoriti, što bez uštrba sistematičnoga saveza mogu tim većma učiniti, ako se samo za nekoliko trenutaka anticipira predmnjeva, o kojoj ću niže obširnije govoriti, da meteoriti dolaze izvan naše atmosfere.

Želeći si dakle protumačiti svjetlo i pucnjavu meteoritâ, treba da si predstavimo visinu, s koje nam se prikažu i brzinu, kojom se k zemlji primiču.

Ako se visina, s koje se meteori pojave, i nemože točno odmjeriti, to se ipak iz opažanja mnogih sličnih pojava toliko dade za cielo ustanoviti, da se meteori već 10 milja u visini iznad zemlje pojave. Biot tvrdi da se svjetlo meteorita već 30 milja iznad zemlje pojavi.¹ Brzina, kojom se meteori kreću, je takodjer različita; najmanja je opažena do sad 4 milje za sekundu a Humboldt napominje, da je vidjeno meteora sa $23\frac{1}{3}$ milja za sekundu. Ja ću uzeti za temelj svojem razmatranju samo brzinu od 9 milja, kao što ju A. Humboldt uzimlje.

Visine do koje se naša atmosfera iznad zemlje diže, računa se na 20—30 milja. Ako si sad pomislimo, da u atmosferu ulazi iz van kruto, teško tielo, kao što su svi meteoriti, sa brzinom od

¹ Pogg. Ann. Bd. CV str. 561.

9 milja=216.000 stopa, koja će, pošto smo gori uzeli tu brzinu već u samoj atmosferi, ulazeći u nju svakako još znatno veća biti — tad će to kruto tijelo pomičući se tolikom brzinom u atmosferi, naići na odpor zraka, te će ga pred sobom tjerati i okomnim na svoj tečaj smjerom na sve strane na okolo tlačiti. Uzmičući pred meteoritom zrak tjerat će opet pred sobom stojeće čestice zraka tim većom žestinom, čim je veća brzina tlačićega tijela. Nu buduć da uzkolebani uzduh hoće sveudilj da se natrag u ravnotežje stavi, to će s preda tlačeni zrak pokazati svoju snagu ne samo s preda nego i sa strana i s traga. Ovako stlačeni uzduh imati će tri posljedice: a) toplinu i svjetlo, b) prāsak, c) promjenu u samu kretanju meteōrita.

a) Poznat je već odavna u fizici pokus, gdje se uzduh dobro pristalim pistilom u cievi naglim tlakom tako ugrije, da se guba užeže. Prema ovomu nedvojbenomu pojavu možemo si tek pomisliti, koli silna toplota razvije se u atmosferi onim tlakom zraka, što ga golema brzina meteorita izvede.

Da stvar lašnje shvatiti uzmognemo, neka mi bude dozvoljeno svratiti vašu pozornost na jednu vrst pojava, s kojini možemo usporediti meteoritom izvedeni tlak zraka. To su vjetrovi. Dr. Ernst Erh. Schmidt naznačio je u svojem izvrstnom djelu *Lehrbuch der Meteorologie*, Leipzig 1860 po Rouse-ovoj vjetromjernoj tabli za različitu vrst vjetrova, počam od jedva osjećana vjetrića pak do sve obarajućega orkana, brzine vjetrova i odgovarajući im tlak na jednu četvornu stopu u funtah. Takova brzina i odgovarajući joj tlak pronašast i ubilježen je za vjetrove, koji provale u jedan sat 1 englezku milju pak do destruktivnoga orkana, koj u isti čas provali 913—916 engl. milja (1 engl. = 0²¹² austr. milja, = 5088 stopa). Neka bude napomenuto samo nekoliko tih vrsti. Tako odgovara

laganu ugodnu vjetru

(gentle pleas. wind),

koj provali u 1 sat 10 e. m., u 1 sk. 14⁶⁷ stp. tk. na □ st. 0⁴⁹² e. ft.

laganu ugodnu vjetru

(gentle pleas. wind),

koj provali u 1 sat 15 " " " 22⁰⁰ " " " " 1¹⁰⁷ "

srednjemu vjetru (very

brisk), koj provali

u 1 sat . . . 20 " " " 29³⁴ " " " " 1⁹⁶⁸ "

R. J. A. VIII.

2

jakomu vjetru (high
wind), koj provali u

1 sat	30 e. m., u 1 sk. 44 ⁰¹ stp. tk. na □ st. 4 ⁴²⁰ e. ft.
buri (storm or tempest), koja provali u 1 sat	50 " " " 73 ³⁵ " " " " 12 ³⁰⁰ "
vihru (great storm), koj provali u 1 sat	60 " " " 88 ⁰² " " " " 17 ⁷¹⁵ "
orkanu (hurricane), koj provali u 1 sat . .	80 " " " 117 ⁴⁶ " " " " 31 ⁴⁹⁰ "
destruktivnomu orka- nu, koj provali u 1 sat	100 " " " 146 ⁷⁰ " " " " 49 ²⁰⁰ "

Tlak jedne atmosfere barometrom mjerene čini, kao što je iz fizike poznato, na jednu četvornu stopu preko 1800 funta. Ako sad uzmemo, da destruktivni orkan, koj atmosferskim zrakom pokreće samo brzinom 146⁷⁰ stopa u sekundi, tlači na jednu četvornu stopu silom od 49²⁰⁰ funta (= 39⁸ austr. funta), pitanje nastaje: kolikom silom će zrak tlačen biti meteoritom, koj atmosferom prolazi u sekundi 9 austr. = 42⁴ englezkih milja, ako se u jednom i drugom slučaju barem približno jednake okolnosti uzmu? Jednostavnim načinom dobijemo golemi rezultat, da naime meteorit na jednu četvornu stopu tlači silom od 58.880 funta, što bi odgovaralo tlaku preko 32 atmosfere. Ako i uzmemo, da je radi poprečnoga računa ovaj proizvod za koliko veći izpao, to ipak valja priznati: ako se zrak običnim ručnim aparatom tako stlačiti i tim tako ugrijati može, da se na njem guba zapali, koli neizmijerna vrućina će postati tlakom od svojih 50 i što više tisuć funta na jednu četvornu stopu!

Ta toplota je bez dvojbe tolika, da bi se i sam meteorit, kad bi duže vremena atmosferom letio, tako raztopio i zrakom u sićušne komadiće razprskao, da mu do zemlje nebi traga došlo. Da se uolikoj vrućini ipak neraztopi ima dva razloga; prvi je: što meteorit, premda je uz sve gušći zrak prema zemlji njegova brzina sve manja, ipak cieli put preko atmosfere do zemlje samo za nekoliko sekunda provali; drugi je razlog veoma nizka toplota, što ju meteorit izvana u atmosferu donese.

Po mnijenju učenjaka, koji su cieli život razmatranju i iztraživanju prirodnih sila posvetili, vlada u neograničenom svemirnom prostoru, kuda se nebrojena tjelesa pod upravom sveobće gravi-

tacije kreću, toli nizka toplota, kakovu si mi na zemlji teško i predstaviti možemo, toplota od 90—100, pače kako Pouillet misli do 140° izpod nule. Pomislimo si dakle, da je meteorit iz takovih prostora unišao u našu atmosferu s toli niskom temperaturom, tad se dakako leteći i u najvećoj toploti atmosferom za nekoliko samo sekunda neće do sredine niti zagrijati, a kamo li sasvim raztopiti moći.

Nu akoprem oblik skupnosti u sredini nepromijenjen ostane, to će ipak silnim tlakom izvedena toplota, pa bilo to samo za nekoliko sekunda dovoljna biti, da se meteorit na cijeloj površini ne samo ugrije, nego usja, pače do njeke dubljine upravo raztali. S ove raztaline postane ona kora, kojom se svi meteoriti kao osobitim obilježjem odlikuju.

b) Buduć u meteoritu, kako već gori napomenusmo, osim inih sastavina ima takodjer ugljika (grafita), fosfora, sumporna kućadana i čista željeza, to će se s one tlakom izvedene goleme vrućine ne samo meteorit usjati i na površini taliti; nego će se zapaljive česti takodjer užeci, pače isto će željezo, onako po prilici kako to biva u čistom kisiku, goriti, te će od ovako užezanih sastavina nesamo goruće česti na okolo meteorita vrcati, nego će se i sam uzduh na okolo zažariti. S toga će dakle postati naokolo meteorita svjetla krugla, koju Haidinger fotosferom zove. Neimademo razloga misliti, da bi ta svjetlost bila nešto različita od našega zemaljskoga ognja, pošto je poznato, da su oni meteoriti, koji su kod sama pada zatečeni, tako vrući bili, da ih nisu mogli rukom uhvatiti.¹ Veliki željezni meteorit, koj pade mj. siečnja 1844 na riei Mocorita nedaleko corrientske vojske od 1400 momaka oblikom dugoljaste ognjene krugle, mora da je radi osobite veličine i dobre toplivosti došao na zemlju usjao, jer kao što pripovieda H. E. Symond, koj prvi o njem izvješće napisa, udari taj meteorit duboko u zemlju, te je još masa od tri stope u svakom pravcu iznad zemlje virila a ova se činila da naokolo urovana meteorita vrije. G. Symond i gjenearal D. Joaquin Madanaga nisu se ovoj usjaloj krugli radi vrućine bliže do 30 stopa mogli primaknuti.²

Buduć da svjetla zažara meteorit okolo na okolo okružuje, to je očevidno da je ovaj, padši na zemlju, mnogo manji, nego što bijaše ognjeni krug, što se na nebu vidio. Tako se piše u opisu

¹ Reichenbach. Poggendf. Ann. sv. CXC str. 389.

² Sitzungsab. d. k. Akad. d. Wiss. 19 travnja 1860.

hrašćinskoga meteorita, da je vatrena krugla još u velikoj visini bila golema, dočim je padši meteorit od 71 funte težine bio mnogo manji.

Ovako si tumačimo toplotu i ovom postalu svjetlost meteorita, te nemislimo da će nam tko prigovoriti moći, da se ovakovo tumačenje neslaže s fizikalnim zakoni.

c) Teže je tumačenje praska, koj se čuje netom prije, nego što meteorit na zemlju padne. Ovdje su dva mnijenja, koja se tumačeći praskanje razilaze. Ja ću navesti jedno i drugo. Branioci jednoga i drugoga mnijenja slažu se u tom, da je i praskanje posljedica stlačena uzduha. Da vidimo dakle dokle se ta mnijenja slažu, a gdje se razilaze.

Unišav meteorit napomenutom gori brzinom u atmosferu tjerati će pred sobom zrak tim žešće, čim mu je brzina veća, a tim će pred sobom zrak istim razmjerom tlačiti i tlakom zgušćivati. Ali pošto, kako već napomenusmo, meteorit netlači i nezgušćuje uzduh samo pred sobom nego i okolo sebe i osovним smjerom na os svojega gibanja, to će radialnim smjerom odbijani i stlačeni uzduh tim većma nastojati, da se otraga iza meteorita zatvori, čim je veća razlika između sgušćena i razriedjena uzduha, te će se napokon otraga zbilja zaklopiti tako, da će se sad meteorit pomicati sred šupljine, koja će izvan biti okružena tim više zgušćenim zrakom, čim većom se brzinom giblje, dočim će s nutarnje strane biti tim rjedji uzduh, čim je spolja gušći. Da si pojav tim jasnije protumačimo nećemo za mnogo posrnuti, ako uzmemo, da je unutar šupljine, kojom se sad već meteorit pomiče, praznina. Pomičući se ovako dalje, dodje meteorit u neki stadij, gdje je vanjska gustoća a prema njoj i nutarnja riedkost postigla maximum, preko kojega gustoća dalje ići nemože, tu se onaj razmak, što postoji između gustoće i rjedkoće u jedan trenutak izjednači, t. j. gusti uzduh udari u nutarnju prazninu tolikom silom, da se ova golemim praskom čuje. I ovo tumačenje osniva se posvema na fizikalnih zakonih, te imademo tomu više primjera. Poznato je naime, kolikom silom udari spoljašnji zrak pod recipient, izpod kojega smo zračnim crpalom zrak isisali; isto tako znademo, da prasak, koj postane kad se mjehur praskavca plina zapali, nije ništa drugo, nego silan udarac, kojim spoljašnji zrak zaprema onu prazninu, što je iza spaljena naglo praskavca postala; pa niti pucnjava pušaka i gruvanje topova nije ništa drugo, nego siloviti udarac zraka u prazninu, koja je iza razvitih i naglo sažganih plinova u cievih nastala.

Protumačivši dakle ovako prasak, uz koj meteorit na zemlju padne, držasmo se točno analogije zakona poznatimi u fizici pokusi potvrdjenih. Ali ovim praskom se masa meteorita ništa nepromieni, dokle se meteorit nerazpukne, kako se to obično misli.

Ovaj način tumačenja zastupa već češće napomenuti Haidinger.¹

Branitelji druge hipoteze slažu se s prednjim načinom tumačenja u toliko, u koliko i oni tvrde, da prasak dolazi od stlačena zraka, ali da se stlačenim zrakom meteorit upravo razbije tako, da od jednoga meteorita više komada na zemlju padne. Pobijajući prvo mnijenje prigovaraju mu: ako se meteorit praskom nerazpukne, već ako praskanje dolazi samo od izpunjene praznine, odakuda dolaze toliki komadi, koji se često putih na desetke, kad što na stotine broje, kao što smo već napomenuli kod meteorita, kojih je 2—3000 u Francezkoj u Aigle-u palo, zatim 200 kom. u Stannernu 25 svibnja 1808. Kako se dađu protumačiti oštri bridovi pojedinih komada, koji su očividni znakovi silovita razkinuća.

Na čelu branitelja ove druge hipoteze stoji Reichenbach, koj je takodjer jedan od najuglednijih strukovnjaka o meteoritih.

Meni se čini prva hipoteza vjerovnija jedno, što mi se tlak zraka ipak nečini toli silan, da je kadar meteorit razbiti, drugo što imade meteorita, koji su utaljenom korom skorimice tako zaođeveni, da nenalikuju atmosferskim odlomkom.

Nije nevjerovno, da kod praskanja kojim meteorit svoj kosmički tečaj svrši, a zemaljsku putanju nastupi i munjina sudjeluje. Već gori napomenuti Benzenberg, koj si je o meteoritih takodjer ime stekao veli: pa nebi li na takov način (naime tlačenjem zraka) i munjina djelovati mogla? Ako je naime munjina jedne kubičke milje na jednu stopu stisnuta, neće li prostom postati? A čini se da se s ovom predmnjevom slažu i one okolnosti, koje su opažene kod razpuknuća ognjenih krugala. Sve se prikazu početkom malene poput jasne zvijezde, a onda narastu do prividne veličine puna mjeseca, pa onda prasnu te se razlete, pošto su se na 3—5 milja zemlji primaknule. Sva je prilika da ovakovo razpuknuće dolazi od munjine, koja iz stlačena zraka preskoči 3000 stopa (?) iz kovinskih čestica sastojeću se ognjenu kruglu, pa budući zemlja još odviše daleko, nego da bi munjina u nju udariti mogla, preskoči u zrak ili oblak. Sva je prilika, da

¹ Sitzungsab. der k. Akad. d. Wissenschaften Bd. XXXIX str. 513.

trenutak, kad se munjina opruži nevisi toliko o daljini zemlje, koliko o gustoći stlačena zraka, kojom je naznačen maximum i stlačenja i nakupljene munjine. I prof. Lawrence Smith veli: da svijetli pojav nedolazi od usjala meteorita nego od munjine ili od drugoga kojega uzroka, i da prasak nedolazi od razpuknuća meteorita već s toga, što sgušćen zrak u prazninu udari, te se tim udarcem gustoća i rjedkoća zraka u trenutak izjednače.

d) Treća posljedica tlačenja uzduha je vrst gibanja, kojim meteorit atmosferom svoj tečaj k zemlji nastavlja. Kakovim gibanjem meteoriti u atmosferu ulaze, to nije konstatirano; nu kakovim k zemlji prispiju, to se dađe razabrati iz faktora, koji kod ovoga gibanja sudjeluju. Ovdje naime imademo tražiti gibanje, koje će odgovarati posljedici iz triju sastavnica sila složenoj. Prva komponenta je sila, kojom je tijelo u atmosferu dotjerano, mogli bismo ju dakle prozvati prvobilom ili donesenom; smjer ove sastavnice je onaj isti, kojim se meteorit napred pomiče. Druga komponenta dolazi od zapreke, koju stlačeni zrak stavlja prvoj sastavnici, radi dakle smjerom prvoj sili protivnim. Treća napokon sastavnica dolazi takodjer od stlačena uzduha, ali koja djeluje na meteorit sa strani radijalnim iliti na pravac prve sastavnice okovnim smjerom. S ovih triju komponenta mora da postane sastavljeno gibanje napredujuće, ali uz to vrteće meteorit okolo svoje osi. Dvie sastavnice, koje istom upravnom crtom ali smjerom protivnim rade, dakle prva i druga, t. j. donesena i njoj naproti spreda djelujuća, odredjuju konačni smjer atmosferskoga gibanja. Obično je donesena sila toli jaka, da svlada odpor svoje protivnice te meteorit na zemlju padne. Ali pomisliti se može i takov slučaj, gdje, osobito kod meteorita specif. lakih, odpor stlačena uzduha, dakle druga sastavnica nadjača prvu, te došav meteorit do stanovita stepena stlačena zraka bude suzbit natrag u atmosferu i ode po svoj prilici parabolom natrag u prostore izvan naše atmosfere.

Vrteći napredujuće gibanje potvrđeno je takodjer palimi meteoriti, koji su se u zemlju upravo zavrtali. Da je onakvim gibanjem i slavetički meteorit na zemlju pao, sudim ja po onoj rupi, koju izkopa drugi našasti komad, o kojoj sam već gori napomenuo. Jer kad bi bio meteorit došao samo jednostavnim napredujućim gibanjem, nebi bio ostavio širje rupe nego što bijaše i sám, ali je rupa bila oširoka, okol na okolo izrovana poput kotlinaste ponikve. Primjera imademo u svakdanjem životu. Kad

čovjek baci tvrdu kruglu upravnim smjerom, nerazvrtiv je, o mekano tlo, onda će probiti u to tlo i ostaviti iza sebe okruglu rupu, jedva što širju, nego što je njen objam. Ako je pako krugla pala o tlo vrteći se, onda će se u nj zavrtati, te će joj rupa biti širja. Sličnim načinom padne i meteorit.

Odkud dolaze meteoriti.

Kako su stari pojavi meteoritâ, tako su s njimi istodobne i različite hipoteze, kako su si ljudi odgovarali na pitanje: odkud dolaze meteoriti i kako postaju? Još do nedavna vladaše dvoje mnijenje: jedno da su poriekla zemaljskoga, drugo da dolaze s mjeseca. Prva hipoteza razilazi se opet na dva ogranka; jer jedni hoćahu, da meteorite zemaljske sopke (vulkani) iz dubljine u vis bacaju, odkud opet na zemlju padnu, dočim su drugi mnijenja, da se silami nam nepoznatimi iz zemaljskih para u atmosferi sastave; pače bijaše i takovih, koji su tvrdili, da su meteoriti vihri ili silnimi vjetrovi u atmosferu dignuti, da opet na drugom mjestu na tle padnu. Tako reče Aristotel o meteoritu u Aegospotamu palom, da je sa zemlje vihom dignut i opet pao. Krčelić, kanonik i čuvar zagrebačke stolne crkve, napisao o hraščinskom meteoritu u svojem rukopisu „*annuae ad annum 1751*“ među ostalim: „*virtute solis ex vicinis ibidem montibus mineralibus praecipue montis Ivančicae, ubi ferrum esse notorium est, attractae ac in aëre combinatae illae minerales in unam massam particula globum graviorem fecerunt, qui non secus quam vi ad ima tendens etiam ad majorem distantiam instar fulminis cecidit ac proinde secundum philosophorum doctrinam et vi solis attractiva res haec nullum portentum sed omnino naturalis fuerat.*“

Čuvši malo prije kako veliki filosof Aristotel padanje meteorita jošte nespretnije tumači, može se Krčelić svoje hipoteze tim manje stidjeti, što si veliki zvjezdoznanac Keppler takodjer sličnim načinom porieklo meteorita tumačio, veleći da su sa zemaljskoga izparivanja postali.

Da meteoriti gotovi niti sa zemlje niti iz zemlje nedolaze, pokazuje njihov sastav, jer ovako sastavljenih ruda, kao što već gori jednom napomenusmo, na zemlji neima; da pako nemogu doći iz zemaljskih sopaka tomu se protivi brzina, kao što ću malo niže napomenuti. A da niti sa zemaljskoga izparivanja takodjer nedolaze, pokazuje s jedne strane takodjer sastav meteorita,

a s druge protivi se tomu teža, koja nedopušta da se nesamo više funta, već po stotine centa teško tielo atmosferom provlači.

Istini primjerenija bijaše hipoteza mjesečna, te se s toga do najnovijega vremena držala. I veliki francezki prirodoslovac i zvjezdoznanac Laplace učaše, da mjesečne sopke meteorite na zemlju bacaju. U novije vrieme branjahu ovu hipotezu Berzelius i inače za meteorologiju vrlo zaslužni Benzenberg. Seleniste, tako zovemo braniocce ove hipoteze, ponuka na to ponajviše ta okolnost, što u meteoritih čisto željezo dolazi, a ovakovo može doći samo s onih prostorija, gdje neima vode niti zraka, dviju sastavina, koje željezo okise (oxydiraju), pa buduć da po dokazivanju zvjezdoznana na mjesecu neima niti vode niti zraka, to bi dakle mogao samo mjesec meteorite izbacivati.

Nu da ova tjelesa nemogu doći niti s mjeseca, o tom svje-doći brzina, kojom je dokazano da meteoriti na zemlju padaju. Zemaljske sopke, kao što je dokazano, izbacuju tjelesa brzinom od 1200 stopa, t. j. takovo izbačeno tielo provali svaku sekundu 1200 stopa, na glavici Teneriffi pače tvrde, da ondješnja sopka baća tjelesa brzinom od 3000 stopa.¹ Glasoviti zvjezdoznanci Olbers, Laplace i Biot² iztraživahu matematičkom analizom: kolikom brzinom morala bi sopka na mjesecu izbaciti masu, da može dospjeti do zemaljske atmosfere. Meteoriti naime što su g. 1794 pali u Sieni potaknuše Olbersa, da iztražuje, kolika bi morala biti početna sila, kad bi njom s mjeseca bačena masa do zemlje doći mogla. Po tom iztraživanju, odbiv odpor zraka, imala bi ta početna brzina biti 7780 stopa za sekundu (po Laplace-u 7377 st., po Biotu 7771 st., napokon po Boissonu 7123 st.). Prema tomu izveo je Olbers, da bi uz početnu brzinu od 7700 st. meteoriti na zemlju pali samo brzinom od $1\frac{1}{2}$ milje. Koli goléma početna brzina morala bi dakle biti kod onih meteorita, kod kojih je dokazano, da su pali sa brzinom od 10 milja, da se niti nena-pominje brzina od 14 milja, kakovih je slučaja takodjer zabilježeno. Jer po Olbersovu računu, da se palih na zemlju meteorita brzina uzme samo sa 5 geogr. milja, dakle 120.000 st., morala bi početna brzina, kojom bi meteorit bio izbačen, biti svakako preko 120.000 st. za sekundu, za konačnu brzinu od 10 milja 240.000 st.

¹ Kosmos I str. 401.

² Foissac Meteorologie str. 421.

Ako se dakle uzporedi najjača sila, što je dosad opažena izbacivanjem gori navedene sopke kod Teneriffe od 3000 st. sa ovim od 240.000 st. za sekundu, to se vidi da je tu razlika toli golema, da o vulkaničkoj sili nemože niti govora biti, te je zato isti Laplace svoje mnjenje kašnje promienio, te se danas broji mjesečna hipoteza medju ostavljene.

Diogenes Laertius II napominje, istina, da je medju grčkimi prirodzanci bilo i takovih, koji su meteoritom porieklo tražili u suncu, te se poimence ruga Anaxagori, da je tobož unapried naviestio napomenuti meteorit od Aegospotama da će sa sunca pasti; nu ovo je tako osamljeno mnjenje, da se niti nemože medju hipoteze uračunati.

Treća prema današnjemu stanju znanosti istini najbliže stojeća hipoteza, koje se današnji prirodznanci drže je mnjenje, da su zvijezde kresalice, ognjene krugle i meteoriti jednoga te istoga kosmičkoga poriekla.

Svatko je od nas bez dvojbe toliko krat vidio, kako se noćju na stanovitoj točki neba, ponajviše na sjevernoj strani pojavi zvijezda, koje, pošto je proletjela neki dio nebeskoga prostora, u trenutak i nestane. U našem je narodu rieč, da se zvijezda kresnula. Zovimo dakle te zvijezde, neimajući za nje jošte imena, kresalice.¹ Isto tako se pojave, ne tako često kao što kresalice, ali ipak kadšto veće, pače kadšto tako velike zvijezde kolik pun mjesec. I ovako velika zvijezda proletiv neki dio prostora izčezne kadšto bez traga, a gdješto ostavi iza sebe svietao trag, koj kraće ili duže vremena ostane na nebu, pokazujući put, kud je izčeznula zvijezda klisnula. Za ove posljednje zvijezde neima u narodu imena;

¹ Za čudo je kako si prost narod ovakove pojave u svojoj fantaziji tumači, te im umah i značenje odmjeri, a još je čudnovatije, kako se kadšto daleki narodi u jednakom tumačenju toga značenja sudare. Možda se tim očituje srodnost njihovih nabožnih ideja. Ovoj kratkoj opazci dade povoda srodnost načina, kako si naš puk i litavski kresanje zvijezda tumači. Priča se naime u našem narodu, da je svakomu čovjeku kad se narodi, stvoriteljem jedna zvijezda dosudjena, pa kad se noćju zvijezda kresne, onda se vlastnik one zvijezde s ovoga svieta prestavio, te mu za njim i zvijezda utrne. Litavska priča veli: prelja sudbine ljudske počme djetetu, kako se rodi, na nebu sudbinu plesti, svaki konac završi se zvijezdom. Približavajući se čovjeku smrt, pukne mu konac sudbine, zvijezda mu pobliedi i na zemlju pade. Jak. Grimm Deutsche Mythol. 1843 str. 685.

toliko je samo poznato, da onom zgodom, gdje se ovakova zvijezda veće mjere pojavila, narod veli da se nebo otvorilo, te onoga sretnim scienu, koj tom zgodom od neba što zaželi, dok se nije zatvorilo. Zvezdoznanci zovu ovakove pojave ognjene krugle. Između kresalica i ognjenih krugala neima druge razlike do jedine veličine; jer dočim nam kresalice predstavljaju svi svietli pojavi od veličine Jupitra ili Danice niže pak sve do sitne svietle točke, koja se tek teleskopom spaziti može, zovu se ognjenimi kruglami svietli pojavi od Jupitrove veličine pak do objama puna mjeseca.

Premda su kresalice i ognjene krugle svakako istodobne s meteoriti, to su im zvezdoznanci tek od onda više pozornosti posvetili, kako je Bonpland, putujući s A. Humboldtom aequatorialnim stranami g. 1799 noću između 11 i 12 studenoga u Cumaniji toli silno kresanje zvijezda vidio, da pojedine slučaje nije mogao brojiti. G. 1833 između 12 i 13 studenoga, dakle za 33 godine opetovaše se ovaj pojav još sjajnije, a navlastito u sjevero-amerikanskim stranah, gdje su po svjedočanstvu Olmsteda i Palmera kresalice kao pahuljci od sniega padali, tako da ih se za 9 sati na jednom mjestu barem 240.000 kresnulo. Sad već počеше nagadjati: da li se ovaj pojav, neobično kresanje zvijezda, svakih 33—34 godina periodički neopetuje. S toga očekivahu nestrpljivo g. 1866. Silno kresanje zvezda i one godine potvrdi do onda samo nagadjanja, te ga pretvori u nedvojbeni pojav, koj se svake 33 godine povraća. Druga isto tako periodička povratnja kresalica je oko Lovrenčeva, t. j. 10 kolovoza. A sva je prilika, da će se ovakovih periodičkih povraćanja s vremenom pomnijivijim motrenjem još i više otkriti. Pošto je dakle ovakovim načinom nakon stanovite dobe periodičko povraćanje kresalica izvan svake dvojbe stavljeno, što je bilo naravnije, nego doći do zaključka: da su kresalice kosmička tjelesa, t. j. da poput planeta i drugih velikih nebeskih tjelesa nebesnim prostorom putujući oko stanovita središta obilaze, pa došavši na svojem tečaju u zemaljsku atmosferu ovdje izgore.

Da između kresalica i ognjenih krugalja neima druge razlike do veličine, to sam već gori napomenuo. „Gdje veoma mnogo meteorita padne, kao što to bijaše g. 1799 i 1833, bijaše i mnoge ognjene krugle s tisućami kresalica pomiešane.“¹ Tu dakle neima

¹ Kosmos III str. 609.

dvojbe, da su ognjene krugle istoga porijekla, kao što i kresalice, t. j. porijekla kosmičkoga.

Uzporidiv ovo što navedoh o zvjezdah kresalica i ognj. krugljah s nebesnim kamenjem i gvoždjem, neće pomnjiva motrioca i mislioca mimoići slutnja, da su meteoriti istoga s njimi kosmičkoga porijekla; Reichenbach pače misli da su jedno te isto, samo da se veličinom i sastavom razlikuju. Po danas dakle obćenito prihvaćenoj hipotezi su meteoriti planetarnom brzinom po nebeskom prostoru okolo sunca obilazeća tjelesa, kao što i druga nebeska tjelesa, te obilazeći sukobe se na svojem putovanju sa zemljom, padnu u njenu atmosferu, a iz ove uz napomenute pojave na površinu zemlje. Razlika je između meteorita i prvih dviju vrsti meteora, što oni na zemlju padnu, dočim ovi pojaviv se u atmosferi svjetlom, opet izčeznu. Dosad se barem ne zna, da bi igdje na zemlju pala bila koja kresalica ili ognjena krugla.

Da rekнем koju pod svrhu i o tom, kako meteoriti postaju. Pitanje: kako meteoriti postaju činilo bi se, istina, onomu čudnovatim, tko bi nanj očekivao odgovor onako izvjestan, kao što ga običavamo dati na pitanja, vrteća se oko stvari i pojava, koji nam, štono rieč, pod rukami postaju, te im postanak i razvitak od zametka pak do savršena razvoja slijediti možemo. Tako se nemože odgovoriti na pitanje o postanku meteorita, jer postaju u prostorih od nas neizmјerno dalekih. Ali zato ne samo da nije griješna preuzetnost uma čovječjega, već mu je pače plemenita zadaća, da pokuša tumačiti i one zgone i pojave, koji su nam u nepoznatih prostorinah postali, ako se samo kod toga oslanjamo na nedvojbene poznate prirodne zakone, te tako od jednakih učinaka stanovitih zakona na takove učinke i drugdje zaključujemo. Da u konkretno rekнем: meteoriti sastavljeni su iz istih počela, iz kojih su i ostala zemaljska tjelesa, po obliku skupnosti se takodjer nerazlikuju od zemaljskih prirodnina; dakle bit će postali istim načinom kako i ostala zemaljska tjelesa.

Budući nadalje nedvojbeno, da su meteoriti kristaličnoga sastava, s toga se čovjeku nemože na ino već utvrditi, da su morali postati iz onakova oblika agregacije, iz kakova postaju ledci, koje svaki dan možemo motriti, dakle iz oblika skupnosti, gdje molekularne sile slobodno i bez zapreke djelovati mogu. Takovo stanje skupnosti imade samo dvoje: tekućina kapljevna i plina, dakle kapljevina i plinovina. O drugom stanju skup-

nosti, osim krutih tjelesa, o kojih ovdje nemože biti govora, nepoznade fizika ništa, jer tako zvana praškovina, što ju neki napominju, može se subsumovati pod skupnost plinu. Prema analogiji dakle poznatih pojava možemo zaključiti, da su meteoriti postali iz prvobitno plinovite mase, onako po prilici, kako su se po Laplace-ovoj teoriji razvili današnji planeti.

Govoreći o postanku meteorita po Laplace-ovoj teoriji, neka mi bude dozvoljeno, da ju pod svrhu sa nekoliko rieči napomenem.

Laplace naime tumačeći razvitak sunca i postalih od njega današnjih planeta, misli, da sunce, zemlja i ostali planete nisu prvim aktom stvorenja u današnjem obliku u existenciju stupili, već su se ovi svjetovi po vladajućih još i danas zakonih iz prvoga zametka dalje razvijali. Ovaj prvi zametak, što ga i pismo chaosom zove, bijaše pusta golema plinovita krugla, koje polumjer došizaše do prostora, gdje se danas najdalji planet Neptun kreće. Dočim se ta golema krugla okolo svoje osi vrtjela, ohladjivaše se od studeni vanjskih prostora sve većma, tim postajaaše sve gušća i obsegom manja. S povećane gustoće a umanjena objama sledjaše po zakonih mehanike pospješeno okretanje tako, da su usljed toga sredobježnom silom od polovnika odletili manji komadi, te se pod upravom dviju prvobitnih sila, sredotežne i sredobježne, i danas okolo svoje matice sunca okreću. Kako su se sad već od glavne mase poodkinute manje krugle, današnje planete individualisirale, t. j. sudjelovanjem molikularnih sila, kemičkom srodnosti i postalimi s toga slučivanjem i razlučivanjem raznorodnih počela do ovoga stepena razvile, gdje se danas nahode, to potanje razmatrati imade posebna grana prirodna znanja, te bi na to predaleko s puta moje zadaće skrenulo. Toliko samo budi napomenuto, da se prirodoslovci po ovoj Laplace-ovoj hipotezi, koja u ovakovih pitanjih učenu svijetu još i danas za osnov služi, i postanak meteorita tumače.

Sva je dakle prilika, da su i meteoriti, oni maleni planeti, koji unutar sunčanoga sustava nebeskimi prostorijama obilaze, postali iz onakove plinovite, ili maglovite krugle, koja se je napram studenu vanjskomu prostoru ohladila, tim su se čestice jedna k drugoj tješnje primaknule, usljed česa postane djelovanjem molekularnih sila, kemičkom srodnošću slučivanje i razlučivanje raznorodnih elemenata, a s toga opet usjalo-tekuća masa, koja se, izpa-

rivajući u studene nebeske prostorine toplinu, na površini ohladi, te se korom zaodjene. Ovako imademo s nutra usjalo tekuću, s vana korom zaodjevenu kruglu, koja se dobivenom brzinom oko svoje osi okreće. U utrobi ovakove s polja korom zatvorene krugle rade molekularne i kemičke sile sveudilj, te s one radnje postaje silna borba, koju veliki učenjak Al. Humboldt u svojem klasičkom djelu „Kosmosu“ zove „Reaction des Innern eines Planeten gegen seine Rinde und Oberfläche.“ Tim si možemo pomisliti da se ovakvim nutarnjim odporom razprsnje takovo tijelo, te mu se pojedini odlomci razprše nebeskimi prostori.

Pita se: imade li ovakovo tumačenje za se analogije? Imade u toliko, u koliko se znanje ljudsko putem indukcije i pomoću kombinacije u prekozemaljske prostorije popeti može.

Tako su zvjezdoznanci, opazivši da je divno ono razmjerje, kojim su daljine pojedinih planeta od sunca izražene, između Marta i Jupitra na jedan put prekinuto, te je između ova dva planeta njeka nedokučiva praznina, već odavna naslućivali, da je tu nekom kobnom katastrofom nestalo planete, kojim je postala ona praznina. Ovo naslućivanje postade gotovo istina, odkad su, počam od g. 1801, u rečenom prostoru između ona dva planeta počeli nalaziti male planetiće, te su ih do danas našli već 108, koji pod imenom asteroida, po svoj prilici na mjestu nekadašnjega velikoga planeta, iz kojega razpuknućem postaše, svoje puteve oko sunca obilaze.

Češće napomenuti Reichenbach, sravnjujući sastavine, bliže i dalje, osebnu težinu, različne veličine, zatim svjetlo i toplotu, uz koje se pojavljuju sa zemljom i ostalimi planeti, veli da je vjerovno, da sva planetarna tjelesa, ujedno s našom zemljom od meteorita polaze. To bi se moglo obratno reći: svi meteoriti nisu ništa drugo, nego mali planete, koji našim sunčanim sustavom obilaze, tako da je od najvećega planete, pak do najmanjega meteorita jedan neprekidni niz. — Tako bi dakle meteoriti, kao kosmička tjelesa pali u sredinu između asteroida i zvijezda repatica.¹

¹ Pogg. Ann. Bd. CV str. 563.

Pleme Berislavića.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 25. veljače 1869.

PRAVI ČLAN M. MESIĆ.

Sabirajući gradivo za poviest banovanja Petra Berislavića nalazio sam u izobilju listinâ i drugih spomenika, govorećih u obće o Berislavićih, dakle ob onom plemenu, iz koga je potekao malo prije spomenuti veliki ban hrvatski; pak buduće da sam očekivao s nekim pouzdanjem, da će me ozbiljnije učenje rečenih izvora dovesti do znatnijih posljedaka, žrtvovao sam im nemalo vremena i sile svoje. U toj sam se međjutim svojoj nadi dobrobrano prevario: jer sakupljeno gradivo nije mi moglo tako poslužiti, da bi sam bio njegovom pomoćju na sviet iznio odlučnijih zgoda u poviesti naroda našega, ili barem objasnio koje od većih jošte dovoljno neriešenih pitanja, tiućući se prošlosti hrvatske. Nu budući da povjestnik nesmiye zavrći niti sitnijih podataka, ako su iole podobni da se njihovom pomoćju budi po koja pogreška izpravi, ili pako stvari nedovoljno poznate nješto bolje razjasne i k tomu morda još za koju osebitu struku povjestnoga znanja nješto valjanijega gradiva pribavi: zato sam odlučio, da ovdje priobćim, što sam naučio o plemenu Berislavića iz svojih, ponajvećom stranom jošte neupotriebljenih izvora.

Doćim ću tim svojim pripoviedanjem o Berislavićih nekim načinom popuniti drugdje već opisani dio poviesti naroda našega u onoj dobi, oko koje se već dulje vremena trudim, namjeravam drugom kratkom razpravom, koju ću što prije k tomu dodati, neku pripravu učiniti za dalje nastavljenje poviesti hrvatske u spomenutoj dobi.

Nakon smrti naime bana Berislavića, s kojom sam završio svoje pripoviedanje o poviesti naroda našega za prvih desetliećah XVI. vieka, skoro se pokazuje u našoj poviesti kao najvažnija

osoba knez Krsto Frankapan. Zato je upravo vrijedno, da se o tom mužu izkaže sve, što se o njem u izvorih nahodi. Nu buduće da više toga ima, što se tiče Krste Frankapana i njegova djelovanja, a što se nebi dalo uvrstiti u poviest hrvatsku XVI. vieka kako sam ju ja počeo pripoviedati, zato ću ja takove stvari uzeti u rečenu drugu svoju malu razpravu. Za to pako da odlučim, što da ovamo uzmem, a što da ostavim glavnomu svojemu pripoviedanju, nenalazim nikakove muke. Prema dobam naime, koje se dadu vrlo dobro razlikovati u životu i djelovanju našega Krste, uzet ću ovamo ono, što se o njem znade dok je u tudjinstvu boravio, u nastavljenju pako svoje poviesti prikazat ću ga gdje se vraća u svoju postojbinu te si medju svojim narodom veliko ime predobiva.

I. Kao što danas nalazimo neriedko po više obitelji, koje imaju jednako ime a nisu medju sobom u nikakovoj rodbini, tako je to moglo bivati i prije više vjekova, te nam se tako u našoj poviesti pojavljuju pod imenom Berislavića dva plemena: jedno s plemićkim pridievkom Berislavića Grabarskih, redje Doborskih, a drugo Berislavića Vrhriečkih, kašnje takodjer Malo-mlačkih.

Ja namjeravam ovdje govoriti o prvom od ta dva plemena; o drugom ću pako dodati na koncu ove razprave samo malo rieči iz njegove davnine.

Već pred više nego li dva vieka nadje se pero, koje je opisalo starinu i prve zgode plemena Berislavića Grabarskih ili Doborskih. Naš Ivan Tomko Marnavić naime, kojemu imademo toliko hvaliti za njegovu riedku marljivost i trudoljubivost, bivši potaknut slavnimi djeli bana Petra Berislavića napisa dielce, u kojem je izpripoviedao zgode i nezgode toga bana, te je ujedno izveo lozu njegovu od dalekih i davnih mu predjah i pokazao bliže mu i dalje rodbinstvo, pobilježivši k svemu tomu prilično mnogo podatakâ.¹

To dakle imademo pred sobom; nu slaba nam je odatle ili skoro nikakova pomoć za stvar našu.

Vidimo medjutim, što veli Tomko o starini i o lozi Berislavića.

¹ To dielce Marnavićevo izadje pod naslovom: Vita Petri Berislavi Bosnensis, Episcopi Vesprimiensis, Dalmatiae, Croat., Slav., Bosnaeque Bani etc. Joanne Tomco Marnavich Bosnensi, Canonico Siben. authore. Venetiis 1620. U novije doba i to god. 1857 preštampa ga Szalay u Monumenta Hungar. histor. Scriptor. III.

Pleme je Berislavića po njegovu kazivanju jedno od najstarijih u Bosni, a Trpimir mu je prvi poznati praotac. Taj Trpimir dobi od bosanskoga bana Jurića grad Dobor na dar, da bude odlikovan za svoje junačtvo, koje je pokazao goneći iz Bosne u nju provalivšega ugarskoga kralja Kolomana. Njegovi potomci, od kojih su neki važne službe činili domovini i vladarom svojim, stekoše si tečajem vremena prostrana imanja, koja su obuhvaćala sav prostor medju Bosnom i Ukrajinom prema reci Savi. Širenje turske sile i do Bosne učini međjutim posjed Berislavića najprije nesjegurim, a napokon prisili to pleme, da drugdje i izvan postojbine svoje traži utočište i dalji svoj žitak. Tako dospješe Berislavići na hrvatsko zemljište, gdje su, a naročito u današnjoj Slavoniji, kao takodjer i u susjednoj Ugarskoj nova imanja različitim načini sticali. Od mjesta Grabarja dobiše oni u svojoj novoj postojbini pridjevak *Grabarskih*. Nu dočim su jedni od njih u novoj si domovini dobru sreću nalazili, drugim nebijaše ni tu još mirna stanka. Budući da su naime pristajali uz austrijsku stranku proti Hunjaskoj a naročito proti Matiji Korvinu, moradoše pobjeći u Dalmaciju u Klis grad, pak pošto ni tu nisu nalazili dovoljno sigurnosti od svojih protivnika, preseliše se skoro u grad Trogir, koji je tada bio pod vlašću mletačkom. Od te, trogirске grane plemena Berislavića poteče potonji biskup vesprinski i ban hrvatski po imenu Petar.

Ako se sada to pripovijedanje Marnavićevo usporedi s drugimi izvorima, kojim nemože biti nikakova prigovora, to se pokazuje, da je jezgra Marnavićeva kazivanja samo na toliko istinita, na koliko on uči, da je pleme Berislavića živjelo i znatnimi imanjima vladalo u današnjoj Slavoniji, te da je jedna obitelj toga imena prebivala u Dalmaciji i naročito u Trogiru gradu, u kojoj je rođen i ban Petar. Ostali sadržaj njegova kazivanja, imenito pako ono, što pripovijeda o Berislavićima u novijoj njihovoj postojbini, pobijaju i uništavaju ponajvećom stranom drugi pune vjere dostojni izvori; ono pako, što on pripovijeda o kolievci Berislavića i o njihovu prebivanju u Bosni, nemože se doduše pobiti naročitim svjedočanstvi drugih izvora, ali imade samo u sebi toliko razloga sumnje, da se nemože prihvatiti kano vjerovano na samu riječ Tomkovu.

Nikako mi se nebi trud izplatio, da se ovdje pustim u dokazivanje tvrdnja svojih, navedenih proti Marnaviću, to će i onako

učiniti sama sobom moja razprava u daljem svojem tečaju. Jedno je samo, pri čem se moram malo zadržati. Iz Bosne izvodi Marnavić, kao što smo vidjeli, pleme Berislavića i to od Dobora grada, a praotcem im imenuje Trpimira, koji da je živio za bosanskoga bana Jurića i ugarskoga kralja Kolomana. Nu proti tomu se velika sumnja radja već s toga, što se tu imenovane osobe nikako ne-
dadu dovesti u kakov sklad po vremenu. Osim toga Dobor se grad češće spominje i kašnjih vjekova sve do propasti kraljestva bosanskoga; ali nigdje neima tomu traga, da bi bilo njim vladalo pleme Berislavića, kao što u obće nigdje nenalazimo u Bosni spomena o ljudih toga plemena, pak niti u onih zgodah, koje su nam prilično potanko poznate. Nu dočim nas triezno uvažavanje tih okolnosti odvrća od bosanske kolievke Berislavića, druga nam se nameće stvar, koja nas na prvi pogled opet privodi u Bosnu i k Doboru gradu. Franjo Berislavić naime, s kojim ćemo se kasnije pobliže upoznati, sam nam se više puta podpisuje kao „vjekoviti knez Doborski“ (comes perpetuus de Dobor), a jedan ga put i ban Petar Berislavić naziva naprosto „knezom Doborskim“,¹ — što bi nam moglo toliko značiti, da su Berislavići barem u svojem naslovu čuvali uspomenu svoga njегдаšnjega gospodstva u Bosni. Medjutim i te će teškoće, koja nam se na put stavlja, prilično nestati, ako stavimo uz navedene podatke što nam daje drugi izvor. U jednoj listini od g. 1470 navadjaju se dobra Berislavića u vukovskoj i u požežkoj županiji, i tu dolazi medju ostalimi mjesti i Dobor.² I na toj dakle strani imademo Dobor; samo što se nemože znati, kako bi se bio mogao Franjo Berislavić od toga Dobora pisati „perpetuus comes de Dobor“. Nu svakako je tim navedena teškoća znatno oslabljena i raznim je slutnjam put otvoren.

Proti bosanskoj kolievci plemena Berislavića izjavi se u najnovije doba sasvim odrješito i povjestnik I. Kukuljević u svojoj ocjeni spisa Marnavićevih; podjedno pako izreče taj isti pisac, da Berislavići dolaze od koljena Borića bana, za što bi imala biti dokazom jedna listina od g. 1422.

Da vidimo, da li se dade to mnijenje utvrditi.

¹ Arkiv V, 64; VI, 347. Monumenta diplom. Batthyaniana ex archivio Körmend. Rkp. od Mart. Georg. Kovachicha u nadbiskup. zagreb. knjižnici. Rad III, 58.

² U zemalj. arhivu N. R. A. 571, 10.

Borića bana nalazimo u izvorih već g. 1163¹; u navedenoj listini pako, na koju se Kukuljević poziva i koja je u svojem izvorniku sačuvana u našem zemaljskom arhivu, rieč je ob obhodu medjâ imanja s jedne strane Benedikta bosanskoga biskupa, a s druge strane žene Petra Čeha Levanskoga Katarine, kćeri Nikole Treutula od sestre biskupa bosanskoga po imenu Petra. Tu obilaze obhodnici dotične medje, te na jednoj strani dolaze „do medjaša sela Jalšavika, koje je plemića Grabarskih, unuka njegda bana Borića“; poslje se po imenu navodi Ladislav kao jedan od tih Borićevih unuka.²

Te su rieči tako jasne, da iz njih mora svatko na prvi mah razabrati, da se Grabarski plemići imaju smatrati potomci Borića bana, koji je živio u XII. vieku; ali nije isto tako jasno i bezdvojbeno po tih samih riečih, da li se imadu pod imenom Grabarskih plemića upravo naši Berislavići razumievati: jer kao što znademo, da su oni imali posjeda u Grabarju, te su zbog toga nazivani Grabarskimi, tako isto znademo to i o drugoj obitelji, Törökâ naime, — kao što je u ostalom i u obće poznato, da je moglo imati po više obitelji jedan plemićki pridjevak od kojega mjesta, u kojem su koje više koje manje posjeda imale.³ Medjutim imademo mi nekoliko takovih okolnosti, koje nas ovlašćuju, da uzmemo s priličnom izvjestnošću, da se imadu u navedenoj listini pod imenom Grabarskih plemićâ naši Berislavići razumievati. U to nam je ime od nemale važnosti, što se Berislavići u onoj dobi, kada je pisana spomenuta listina, obćenito Grabarskimi nazivaju. Zatim bi nam mogao poslužiti za njeku podkrepu sljedeći podatak, spadajući u g. 1250 a tičući se Stjepana sina prije spomenutoga Borića bana. Taj Stjepan bješe njeku Margitu ženu Alexijevu ranio, šest joj službenika ubio i još više drugih zala počinio; zato joj on dade svoje selo Zalučnik (Zaluchnu) u požežkoj žu-

¹ Fejér, Cod. dipl. II., 166.

² N. R. A. 1727, 4. Najodlučnije mjesto glasi ovako: „Inde ascensissent dictum montem et pervenissent (in commetaneit)atem terre possessionis Jalsawyk nobilium de Grabarya, nepotum condam Borych bani.“ Mjesto Jalsawyk piše se kašnje u istoj listini Jalsawycza.

³ Medju svjedoci pri jednoj statuciji Berislavića god. 1484 dolazi uz druge plemiće (nobilibus) „Emer. Therewk de Grabaria“ (N. R. A. 471, 9). — U Grabarju su nješto posjeda imali takodjer plemići Vrbovski (de Orbova), kao što se vidi u Fejéra X., 6. 911.

paniji s privoljenjem svih svojih rodjaka i susieda, „imenito Lamperta Hruševačkoga (de Horsoua) i Berislava Dubovičkoga (de Bubowyk — valjda pogrešno mjesto Dubowyk).“¹ Tu spomenuta mjesta Hruševo (ako je to Horsoua) i Dubovik spadaju kašnje na imanje Berislavića, te se može vjerovati, da su na nje došla od svojih gori navedenih vlasnika po pravu rodbinstva. Po tom bi dakle bila i medju Stjepanom sinom bana Borića i medju potomjima Berislavići sveza jednoga roda i jedne krvi.

Ako se dopusti, da u tom izvadjanju loze Berislavića od Borića bana imade dosta razloga i temelja, to bismo u tom podjedno bili našli najstarije poznate predje potonjih Berislavića, naime Borića bana (g. 1163) i njegova sina Stjepana (g. 1250) s navedenimi rodjaci potonjega, zatim Ladislava (g. 1422), koji se naziva u obće potomkom Borića bana (jer latinsko nepos često dolazi u takovu znamenovanju). Nu još prije toga Ladislava pokazuje nam jedan izvor nekoga Nikolu sina Stjepana Grabarskoga. To je listina kralja Sigismunda od g. 1387, u kojoj se veli, da su Nikola Treutul i Nikola sin Stjepana Grabarskoga oteli Pavlu biskupu zagrebačkomu i njegovoj braći Ivanu i Ladislavu, sinovom Petra Horvata, a neviernikom kraljevskim, imanja Orahovicu (Orehouch) i Banču (Bancha) u požežkoj i bačkoj županiji, — a to da su učinili ne po zapoviedi kraljevoj nego po svojoj volji, te je kralj, budući da su mu rečeni Horvati i nadalje ostali nevierni, njihova spomenuta imanja darovao Nikoli Gorjanskomu, mačvanskomu banu, i bratu mu Ivanu.² U toj listini spomenuti Nikola zove se sinom Stjepana Grabarskoga (Stephani de Grabarya); nu ja mislim, da u otcu toga Nikole nemožemo vidjeti Stjepana, sina Borića bana, jer su si po vremenu preveć na daleko.

Isti taj spomenik, u kojem smo našli rečenoga Nikolu sina Stjepanova, važan je za nas, kao što će to svatko i sam primietiti, s drugoga pogleda, upućujući nas naime o tom, da su plemići Grabarski pristajali uz kralja Sigismunda u onoj znamenitoj borbi, koju su Hrvati bili povelili na istoga kralja pod vojvodstvom braće Horvatâ i Ivana Paližne.

Osim toga, što je dovre navedeno, nenalazim ništa više za plemiće Grabarske u izvorih do konca XIV. vieka; jer ono, što

¹ Fejér IV., 2. 68.

² U zem. arhivu Trans. docum. mixt. p. 543.

Pray veli (u Dissert. de Prior. Auranae p. 32), da je nakon Ivana Paližne učinjen bio priorom vranskim Ivan Berislavić Grabarski, nezasluzuje nikakova uvažanja, premda se Pray poziva na arktiv obitelji grofova Draškovića kao na svoj izvor, jer nam je od drugud sasvim točno poznato, da je Paližni bio nasljednikom nećak njegov po imenu Ivan, koji je imao brata Berislava, kojega je ime i moglo biti povodom pomutnji Prayovoj.

Završujući tom primjetbom ovo svoje razlaganje o porietlu i o starini plemena potonjih Berislavića opazujem, da nam se kao posljedak svega iztraživanja, ako je ono samo u glavnom svojem temelju dobro osnovano, ovo pokazuje: potonji Berislavići Grabarski imadu svoju kolievku u današnjoj Slavoniji; tu dolaze oni rano do znatna posjeda i ugleda, a poznati su pod imenom plemića Grabarskih.

Sada pako prelazim na onu dobu, u kojoj nam izvori daju nepretrgnut red naših Berislavića u jednoj barem lozi, a to je početak XV. vieka.

II. Nepretrgnuto rodoslovje jedne loze Berislavićâ, i to upravo onih, koji su u poviesti osim Petra bana i Bartola priora Vranskoga još najviše poznati, dade se voditi od Benedikta Grabarskoga, koji je živio jošte oko g. 1450, — tada bo je dao Ladislav sin Petra Čeha Levanskoga njegovu kuću u Brodu, u tadanjoj požežkoj županiji, sasvim porušiti i u Savu baciti, —¹ nu g. 1464 već se spominje kao pokojni i ostavivši iza sebe tri sina, naime Nikolu Dešu, Ivana Berislava i Martina.²

Osim te jedne loze plemena Grabarskoga, koja izlazi od Benedikta, nalazim samo jedan put, godine naime 1473, još dvie druge spomenute, i to tako, da se na jednoj strani uza sinove Benediktove imenuje Petar kao već pokojni i njegova udova Ana sa djecom im: Ivanom, Mirkom i Barbarom, a na drugoj živući jošte Ivan Borić i sin mu Osvald. Iz izvora, u kojem se to nalazi, dade se samo toliko razabrati, da su bile sve ondje spomenute osobe u bližem rodbinstvu i da je negda morala biti medju njihovimi lozami njeka zajednica dobarâ, iliti drugimi riečmi, da su spadale na jednu plemićku zadrugu; s Benediktom medjutim i njegovimi sinovi nestaje traga toj široj zadrugi, jer su oni sasvim

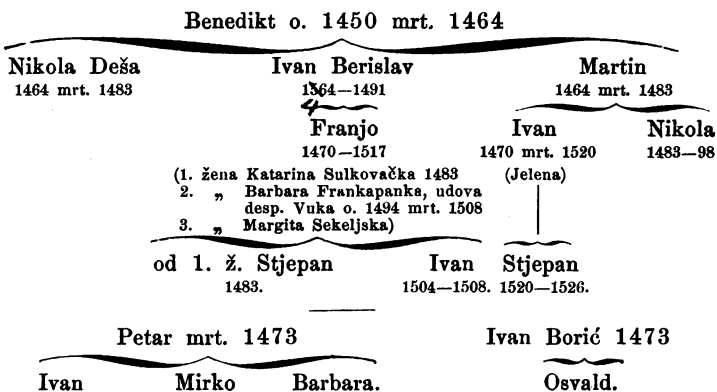
¹ N. R. A. 1035, 50.

² Ib. 1554, 55 i dr.

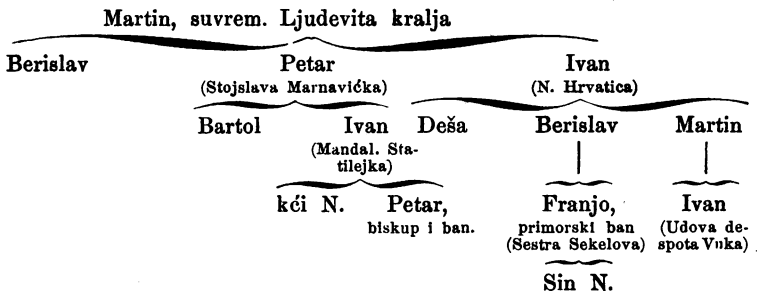
odijeljeni od ostalih svojih suplemenika, te sami za se drže, stiču i svojim potomkom ostavljaju svoja imanja.¹

¹ Evo najbitnijih rieči iz listine od g. 1473 u N. R. A. 1601, 39, u kojoj se sve to nahodi. „... Johannes filius condam Petri de Graboria, nec non Martinus filius condam Benedicti de eadem Graboria, idem Johannes onera et quelibet gravamina Nicolai Desew de eadem Graboria et Johannis Berizlo, filiorum dicti condam Benedicti, nec non Emerici, filii prefati Petri, ac Osvaldi filii Johannis Borich de prefata Graboria, in se ipsum assumendo“, — svi ti priznaju pred bačkim kaptolom, da su im „Anna, relicta prefati condam Petri, ac Barbara, filia ejusdem domine Anne“ povratile „universas literas et literalia instrumenta prefatorum Johannis et Martini ac aliorum supra nominatorum.“

Lašnjemu pregledu za volju dodajem k tomu rodoslovje najprije Benediktove loze, zatim i onih dviju drugih. Dodane godine znače, kada se dotična osoba prvi put spominje i kada joj se trag gubi ili pako dolazi već kao pokojna.

S onim mojim rodoslovjem, osnovanim na nesumnjivih podatcih, može čitatelj prispodobiti ovo, koje sam sastavio po pripovijedanju Marnavićevu.

Na taj nam način ostaje za Berislaviće Grabarske samo loza Benediktova; izvan nje pako imamo još dvie osobe, koje se obćenito smatraju članovi obitelji Berislavića i o kojih ćemo i mi kasnije govoriti, a to jest: Petar biskup vesprimski i ban hrvatski, za koga znamo, da je potekao od Berislavića Trogirskih,¹ i Bartol prior Vranski, za koga se može samo toliko reći, da je i on bio Berislavić,² ali ništa više.

Vraćajući se sada k Berislavićem Grabarskim Benediktove loze iztaknut ću redom više pitanja, koja nas glede njih mogu zanimati, a nalaze u izvorih dovoljno rješenje.

Što se ponajprije tiče njihova plemenskoga ili pako obiteljskoga imena, to nalazimo u dobi Benediktovoj i njegovih sinova, da se oni još uvijek obično nazivaju naprosto Grabarskimi (de Grabarya); nu kasnije se ipak daje Benediktovu sinu Martinu pridjevak Berislavića,³ a tako isto dobivaju nadalje taj pridjevak i unuci Benediktovi toli od sina mu Ivana Berislava, koli od spomenutoga malo prije Martina. To nas može dovoljno o tom uputiti, da početak pridjevku patronimičnomu Berislavića netražimo u imenu Benediktova sina Ivana Berislava,⁴ nego u starijem kojem djedu

¹ Izvješćujući Petar Pasqualigo svoga dužda ob ugarskih stvarih piše mu u pismu od 17. srpnja 1510 iz Tate: „... qui se attrova un domino Pietro Berislo, preposito de Alba Real, che è da Trahu“; dalje pako veli, da je isti Petar govorio „haver tanti parenti in molti lochi de . . . Dalmatia, ma maxime in Trahu et Sibinico“ (Ljubićev prepis iz Cicognina Cod. 2777). Tomu slično govori Pasqualigo u depeši od 23. srpnja i. g.

² Temelj ću tomu navesti nešto kasnije.

³ Firnhaber, Beiträge zur Gesch. Ung. unter der Regierung d. Kön. Wladisl. II. u. Ludwig II. (iz Arch. f. Kunde österr. Geschichtsquell. II. 1849). Tu se na str. 47 u jednoj listini od g. 1490 spominju ovi Berislavići: „Johannes Beryzlo de Graborya, Franciscus filius eiusdem et Johannes filius condam Martini similiter Beryzlo de dicta Graborya.“ Tako se isto čita i u listini od 7. stud. 1491: „Johannis filij condam Martini Berezlo.“ Ib. p. 104.

⁴ Dva od Benediktovih sinova imaju po dva imena, i to je jedno Nikola Deža, a drugo Ivan Berislav. Nikola se piše u listinah „Nicolaus Desew“, samo u listini od g. 1472 (N. R. A. 648, 1) napisano je tri puta „Nicolai Desw“; Ivan se pako piše „Johannes Beryzlo ili Berizlo“. Da se pod timi dvostrukimi imeni imade po jedna osoba razumievati, o tom nemože biti nikakove dvojbe. Nikola dolazi uvijek sa svojim dvostrukim imenom; Ivan se pako piše jedan put samo Johannes u listini od god. 1470 (N. R. A. 571, 10), u

potonjih Berislavića, koji se je imao zvati Berislavom. — Odkako je u običaj došlo ime Berislavić, prikazuje nam se ono u izvorih, potičućih toli od samih Berislavića koli od inih, ponajviše u pomagjarenoj slici „Beryzlo“ (i „Berislo“), ili u polatinjenoj „Berislavus“ (i „Berislaus“); u hrvatskih pako izvorih, gdje bi zaista svatko očekivao samo formu „Berislavić“, napisano je jedan put „Berislav“,¹ a drugi put „Berisalić“ — upravo onako, kao što se je i imenjak ovih naših Berislavića, naime Stjepan Berislavić Malomlački, glagolskim pismom potpisao: „Štefan Berisalić.“²

Glede imanja Berislavića imasmo već prije priliku nekoliko rieči primietiti u dobi prije Benedikta, imenito pako o tom se mogosmo uvjeriti, da im je Graberje (u Podvinjačkoj satniji brod. regim.) moralo biti prvo i glavno imanje. Od onih medjutim miesta, koja smo spomenuli u rečenoj dobi prije Benedikta, nalazimo kašnje u vlasti Berislavića samo Hruševo i Dubovik; ostala se barem naročito nespominju. — Da naznačim nadalje što je sam Benedikt posjedovao i što je pri njegovoj smrti kao baština prešlo na njegove sinove, nenalazim drugoga puta, nego da uzmem, da je i Benedikt imao sve ono, što se poslje njegove smrti nalazi u vlasti njegovih sinova, a nigdje se nepokazuje, da bi istom oni to bili stekli budi već kojim načinom. Tim putem pako idući nalazim, da je već i Benedikt imao znatno imanje: jer u njegovoj vlasti vidimo najprije na Savi grad Brod, Dubočac, Kobaš i Svinjar („Zwyna“); zatim u najbližem susjedstvu Grabarja, stare mu djeđovine, Dubovik, i nadalje prilično podaleko odatle ležeći Darano vac („Darnocz“). Nu osim tih miesta, koja su tada sva spadala na požežku županiju, imashe on znatan posjed i u tadanjoj

kojoj je prije dva puta nazvan Johannes Beryzlo, a nekoliko puta pišu ga opet samo Beryzlo (god. 1472 u N. R. A. 1526, 25; god. 1475 u Transum. docum. mixt. 422; g. 1483 u N. R. A. 1035, 50). — Da je jedno od imenâ, što ih imadu braća, o kojoj tu govorimo, obće-kršćansko, to svatko sam vidi, a tako je isto lahko znati, da je ime Berislav prastaroga slovienskoga izvora, kakova je pako izvora ime „Desew“, to će moći odlučiti filolozi, a ja sam si samo za nevolju odatle stvorio Dešu.

¹ U Povjest. Spomen. 251 (258) napisano je god. 1552 ćiril. pismom o Benediktovu unuku Franji: „... va vrime bivšega uzmožnoga kneza ferenca berislava.“

² Na listu, hrvatski pisanom i na talij. jeziku prevedenom, potpisa se prije spomenuti Franjo: „Ferenac Berisalic“ (Sanudo u Ark. V., 65. Prisp. Pov. Spom. 192).

vukovskoj županiji, a naročito Petrovce, grad Sz. László i Herman (Herman-grad u sriem. žup. kod Nagya II. 37).¹

Takovu dakle po prilici baštinu ostavi Benedikt svojim već nekoliko puta spominjanim sinovom: Nikoli Deši, Ivanu Berislavu i Martinu. Ta se sva trojica spominju prvi put g. 1464; a g. 1483 zovu se Nikola Deša i Martin već pokojnima, dapače ja bih rekao, da su ta dva Benediktova sina bila mrtva već g. 1481, jer se te godine prigom nekoga imovinskoga pitanja imenuje samo Ivan Berislav, a očekivalo bi se po običaju, koji je vladao u obitelji Berislavića, da budu spomenuta i druga dva njegova brata. — Najstarijemu Benediktovu sinu, rečenomu Nikoli Deši, nenalazim nikakova odvjeta; Ivan Berislav pako imaše sina Franju, koji je morao biti odrasao čovjek već g. 1470, a g. 1483 pokazuje se kao muž Katarine, koja je bila po materi si Margiti od obitelji plemića Sulkovačkih, te je rodila mužu si Franji sina Stjepana, koji se spominje već g. 1483. Treći napokon Benediktov sin Martin po imenu ostavi dva sina: Ivana, koji je spomenut prvi put kao nejak dječak g. 1470, i Nikolu, komu se prvi trag nalazi g. 1483.²

¹ Za ono, što sam u tekstu izveo, bijaše mi temeljem više listina, naročito listina od g. 1470 (N. R. A. 571, 10), u kojoj Benediktovi sinovi sklapaju nasljedni ugovor s Jurjem Békešem Veličkim, te nabrajaju svoja imanja. Primietiti mi je međjutim, da nisam uzeo u tekst sva mjesta, koja je valjalo uzeti; izpustio sam naime ono, čemu nemogoh naći položaja, a to jest: Dobor, zatim Ozo-nychky, Moznchky (sic), Libuguschy i Lyzko. Za mjesta, navedena u spomenutoj listini, veli se, da su „in de Walko et Possega Comitatus aliisque.“ — Na temelju listine od god. 1475 (Trans. docum. mixt. 422) valjalo bi pribrojiti Benediktovu imanju i grad Crasso, za koji takodjer neznam, gdje bi ga valjalo tražiti. Ista ta listina govori o kastelanih u Brodu, Sz. László-u i Crasso-u, te sam zato ta mjesta gradovi nazvao.

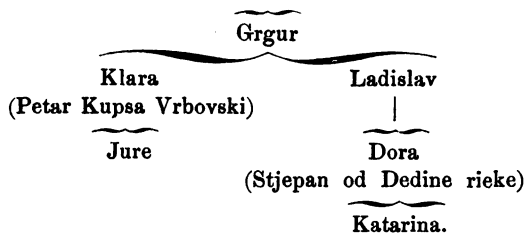
² Sve to sledi iz izvora, koje ću malo kasnije navesti, kada budem govorio ob imanju Berislavića. Ovdje ću samo nešto reći glede žene Franje Berislavića na temelju listine od g. 1483 (N. R. A. 1558, 11). Tu se veli, da je imao biti uveden Jure sin Petra Kupse Vrbovskoga u neki dio selâ Sulkovca, Komorice, Kuhinika, Ciglenika (i „Pethowalc“), a tako isto i Katarina kći Stjepana od Dedine rieke: jedno ih i drugo osnivajući svoje pravo na tom, što su bili po tankoj krvi potomci Martina Sulka Sulkovačkoga; nu tomu se uzprotivi Margita, punica Franje Berislavića a mati Katarinina: te odatle ja

Ako se razmotre viesti, što su nam sačuvane o tih najbližih potomcima Benedikta Grabarskoga, nećemo u njih zadugo ništa inoga naći, nego različite pravne poslove, koji se tiču imanja Berislavića. Nu i u tom je nešto barem za nas zanimiva: jer nas rečene viesti nepoučavaju samo o rastu imanja Berislavića, nego nam i o tom svjedoče, da su Benediktovi sinovi po njegovoj smrti zadržali svoju baštinu nerazdieljenu i da su nova takodjer imanja u zajednici sticali. Tako to biva doklam su živjela sva tri Benediktova sina, a tako se isto nastavlja i onda, kada je ostao po smrti starijega si i mlađjega brata sam Ivan Berislav, jer on što teče neteče samo za se i za svoje potomstvo, nego takodjer i za potomstvo brata svoga Martina, za spomenute naime Martinove sinove Ivana i Nikolu.¹

Po onom, što sam malo prije rekao, govoriti mi je, gdje prelazim k Benediktovim sinovom, ponajprije o znamenitom umnoženju imanja Berislavića. To pako umpoženje bješe izvedeno poglavito tim, što je ponajveći dio imanja obitelji Treutulah od Nevne najprije založen bio Benediktovim sinovom, a poslje (g. 1483) sasvim predan Ivanu Berislavu, koji je preživio svoju braću, i ostalim članovom njegova plemena. Osim toga dobiše Berislavići nešto putem ženidbe, nešto načinom bliže nam nepoznatim i nešto morda usljed nasljednoga ugovora s Jurjem Békešem Veličkim. Njihov se posjed timi različitim putevi na toliko razširi, da su se mogli sada brojiti među poglavite plemiće u Slavoniji, kao što će nam to pokazati red onih miesta, koja su spomenutimi načini u njihovu vlast došla a poznata su nam i danas i po imenu i po položaju svojem. Idući od iztočne strane današnje Slavonije nalazimo tu najprije Sarvaš, Koprivnu, zatim Vinkovce, Mikanovce i Sat-

izvodim, da je Margita morala biti od obitelji Sulkovačke. Mjesto širega pripovijedanja stoj ovdje razjasnjujuće rodoslovje:

Martin Sulk Sulkovački

¹ I to dokazuju u prijašnjoj bilježki spomenuti izvori.

nicu; nadalje, k Savi se približujući, imamo Niemce (= Nemethy?), Vranovce, Vrbu i Ruščicu; odatle se pako obraćajući prama staroj baštini Berislavića, prama Grabarju i dalje preko njega, nalazimo Šušnjevce, Slobodnicu, Bukovlje, Tomicu, Završje, Slatinik, Paku, Levansku varoš (= Óvár?), Ruševo, Migalovce, Tekić, Veliku i Komoricu, i napokon nješto dalje prama zapadu Odvorce (= Podvorci?) i Ravan. — Ako sada jednim pogledom pregledamo sva ta mjesta, što su ih stekli prvi Benediktovi nasljednici, ujedno s onim, što je već on imao, to ćemo naći, da su Berislavići za sada najviše suvisna posjeda imali na zapadnoj strani sadanjega broetskoga regimenta i u susjednih krajevih požeške županije i gradiškoga regimenta; ali niti ono nebijaše neznatno, što su držali prama istočnoj strani broetskoga regimenta, zatim u virovitičkoj i sriemskoj županiji. Spomenuti mi je međjutim opetovano, da je sve ovo rečeno samo po tragu onih miestah, koja i danas poznajemo, a mnogo je toga ostalo, za što nisam mogao znati, da li i danas stoji i pod kojim imenom.¹

¹ Želeći ono, što je u tekstu rečeno, koliko mi sile dopuštaju, i razjasniti i dokazati, scienim, da neće biti neshodno, ako stavim na čelo sljedećoj razpravici rodoslovja osobâ, o kojih će se govoriti, koja sam sastavio ponajviše iz svojih izvora, a nješto po Fejéru, Kovachichu, Teleku i Firnhaberu.

a.

N. Treutul

Nikola mrt. 1422	Ivan	Ladislav
(ž. sestra biskupa bosan. Petra)		

Katarina	Barbara mrt. 1459
(Petar Čeh)	(Nikola de Florentia)

Nikola
(Urša Székcso).

b.

Petar Čeh Levanski mrt. 1443

(1. ž. N.

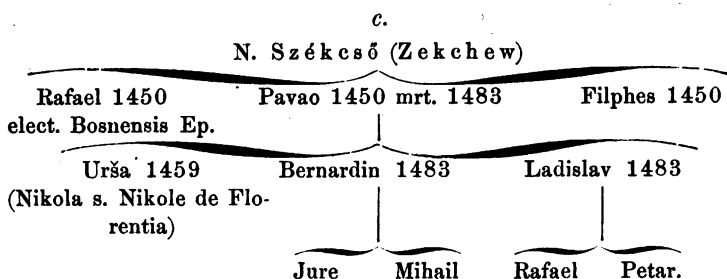
2. „ Katarina Treutulka)

od 1. ž. Ladislav 1432 mrt. 1481

Petar 1450.

Ivan 1481.

Osim tih imovinskih stvari malo se šta nalazi u naših izvoriha o sinovih Benedikta Grabarskoga, pak i ono, što je o njih zabilježeno, spada medju neriedke pojave vremena, u kojem su živjeli. Niti kripko inače vladanje Matije kralja, komu su rečeni naši Berislavići suvremenici, nemogaše na kraj stati silničtvu i samosegu mogućnijih plemića: te nam tako mogu izvori pripoviedati i za spomenute Berislaviće, kako su se proti njim g. 1472 i 1475

Katarina, kći Nikole Treutula od Nevne, dvernika kraljev. i župana požež., i sestre bosan. biskupa Petra, bivši dana za Petra Čeha Levanskoga, koji je obnašao redom čast bana Mačvanskoga i vojvode Erdeljskoga, bješe predala g. 1432 („fassionalter tradidis sent“) ujedno sa sestrom si Barbarom mužu svojemu Petru i njegovu sinu a svojemu pastorku Ladislavu sve imanje, koje je na nje dvie spalo po smrti otea im, a naročito gradove Nevnu („Newna“ i „Neuna“) u vukovskoj i Orljavu („Oryawa“, „Oryawawar“) u požež. županiji; nu oni im to povratīše („remisissent at relaxassent“) „considerates, quod si Deo volente eedem domine proles generaverint, extunc liberi earum devenirent ad ignobilitatem“ (N. R. A. 557, 9). — Na Treutulsku baštinu imaše medjutim još i njetko drugi stanovito pravo, a to bijaše sin Katarinine sestre Barbare od Nikole de Florentia Nikola Treutul po imenu: zato on i protuslovi g. 1446 spomenutoj odredbi, učinjenoj na korist Petra Čeha, koji je medjutim bio umro, i njegova sina Ladislava (N. R. A. 1559, 72). Nu Ladislav Čeh smatraše Treutulsku baštinu svojom, te htjede, kako je bila razumjela Katarina i rečeni Nikola, Treutulske gradove prodati Ivanu od Koroga, Mačvan. banu i požež. i vrbas. županu, čemu se je njih dvoje na put stavilo (N. R. A. 1559, 72); kašnje se medjutim pokaza, da je Ladislav rečenomu Ivanu od Koroga i ženi mu Jelisavi i sinu Gašparu u istinu g. 1445 za 10.000 zlat. for. samo založio spomenute gradove Nevnu i Orljavu s njihovim pristojanjem i k tomu sela Tomicu, Kočanovac („Koczonowcz“, „Kaczanocz“, „Koczanowcz“) i tri Ruščice (-felsew, -kezepsew i -alsow) (N. R. A. 1552, 111), te im je to g. 1454 iznova u zalogu ostavio za dug od 6000 zl. for. (N. R. A. 1553, 72). Prije toga ponovljenoga za-

iztrage vodile na tužbu Joba Gorjanskoga za različita nasilja, što su ih oni počinili, kao što se je tužio rečeni Job, na različitim njegovih imanjih (jednom naime u selu mu „Nagfalw“ u vukovskoj županiji, zatim u „Lovazy“ i „Polgary“ u istoj županiji i napokon u Sz. Lörinczu u županiji bačkoj). — Ja ubilježih i tu sitnicu ponajviše poradi toga, što se prigodom malo prije navedenih iztraga ponajprije spominje (g. 1475) ime Bartola, tada samo izabra-

loga bješe Ladislav g. 1448 više drugih sela založio Tomičkim („Tomiczay“), nu to je skoro opet izkupio g. 1450 (N. R. A. 796, 15). Dok je on tako radio s ostavinom Treutulskom, međutim nastojaše njegova maćuha Katarina sa sestrićem si Nikolom Treutulom oko toga, da iznova bude uvedena u Orljavu i u ostali posjed, on pako proti tomu uloži g. 1450 svoj prosvjed, pozivajući se na njeke „condiciones i disposiciones“ (N. R. A. 796, 19), koje, ako su zbilja bile učinjene, morale su slijediti poslje onoga čina, kojim se je on ujedno s oцем svojim odrekao Treutulskih imanja. Napokon izjavi isti Ladislav g. 1459 ništetnimi i bezkriepostnimi sve listove i izprave, koje su bile učinjene njemu i njegovu odvjetku na korist od strane maćuhe mu Katarine i njezine sestre Barbare, te ujedno privoli i od svoje strane na to, da po želji i odredbi rečene mu maćuhe i Nikole Treutula sva Treutulska imanja predju pod njekimi uvjeti na Pavla Hercega Székčöjskoga (Sekuškoga) i brata mu Filipusa, a to zato, što je isti Pavao dao svoju kćer Uršu za rečenoga Nikolu Treutula (N. R. A. 649, 17). Treutulsko dakle imanje imaše usljed toga preći na obitelj Székčöjsku; nu kao što smo već prije vidjeli, jedan dio od toga bijaše založen Korogjskim, a od njih, imenito pako od Ivanova sina Gašpara predje opet putem zaloga na Berislaviće, Benediktove sinove. Kao što su pako Berislavići nešto od Treutulskoga imanja dobili preko Korogjskih, tako dobiše još drugo opet putem zaloga od poznatoga Nikole Treutula. Na taj način mogše se dati uvesti Benediktovi sinovi g. 1464 u posjed više selâ, koja su negda bila Treutulska (N. R. A. 1554, 55), i Ivan Berislav mogaše se pravo pozvati na svoja pisma, kada ga je g. 1481 sin Pavla Čeha Ivan po imenu napadao, da bezpravno i na silu drži više imanjâ (N. R. A. 1557, 54). To, što su Berislavići s prva držali samo u ime zaloga, predje g. 1483 u pravu njihovu svojinu. Te godine naime predađe Bernardin sin Pavla Hercega Székčöjskoga Ivanu Berislavu, sinu mu Franji i unuku Stjepanu kao takodjer i Martinovim sinovom Ivanu i Nikoli toli ono, što je bilo založeno Benediktovim sinovom od Gašpara Korogjskoga, koli ono, što su oni dobili u zalog od Nikole Treutula; to pako učini rečeni Bernardin, kao što veli u dotičnih listinah, poradi velikih usluga Ivana Berislava, učinjenih i oću mu Pavlu i njemu, zatim za onu svotu novca, za koju su bila dotična imanja Berislavićem založena i napokon za

noga, a poslje pravoga priora vranskoga. Mislim pako, da neću pogriješiti, ako pristanem uza vladajuće mnijenje, koje toga Bartola smatra članom obitelji Berislavića (valjda dalmatinskih): jer premda izvor, koji pred sobom imam, nedaje tomu Bartolu nikakova pridievka, a tako isto niti suvremeni mu pisac Bonfin, to nam ipak može biti dovoljnim svjedočanstvom rieč Tuberona i zatim Istvanfija, koji ga uvijek Berislavićem nazivaju. Stvar na-

200 for., koje je Ivan Berislav njemu izplatio. Tim putem dobiše Berislavići u svoju punu vlast: Tomicu, Bukovje, Koprivnu, Vrbu, Vranovce, Vinkovce, „Breczkowcz“, „Podbrazdya“, gornju i donju Hruščicu i Mikanovce, — sve u tadanjoj požež. županiji (N. R. A. 541, 4 i 571, 9); zatim Migalovce, „Hwalkowcz“, „Kochanowcz“ i Slatinik — takodjer u požež. županiji (N. R. A. 604, 35 i 604, 36); nadalje „Owar“ (morda Levanska varoš) i Tekić u istoj županiji (N. R. A. 1558, 11 i 555, 25); napokon Hruševu, „Zawrathye“, „Rybnyak“, Završje, „Zabragowcz“, „Dworyschye“ i „Chazmauwelgye“, za koja se sela veli, da spadaju „ad eandem possessionem Hrwsowa“ (N. R. A. 630, 16). K tomu imam primietiti, da tu neima svih onih sela, u koja su se dali Berislavići uvesti g. 1464 na temelju zaloga, jer se ondje medju ostalim i ovo imenuje: Šušnjeveci, Satnica, Slobodnica, Kloštar, Ravan, „Podworczy“ — a za to se sve veli „... possessionum . . generaliter Hrwsowa vocatarum“; a tako isto imade i u onoj listini, gdje Ivan Čeh napada Ivana Berislava, više miesta, koja nisu nabrojena u spomenutoj prodaji. Drugo je još, što je vrijedno spomenuti glede položaja nekih od navedenih miesta. U listini od g. 1481 (N. R. A. 1557, 54) ovako stoji: „... oppidi Owar . . nec non possessionum Thomycza, Hrwsowa, Cheznek et Borostyan ac Borosthyanowcz appellatarum, item villarum Thekych ad dictum oppidum Owar ac Bokolya, Zalathnok, Zathnycza, Wechkowcz, Rwpacha, Kysrwpacha, Radwancz, Wrancowcz, Werba falwa, Koprwna, Porycha ad dictum Thomycza, preterea Rawna, Zawratheza, Chazlawycz dol, Brechowyz dol, Zabragowczy et Rybnyczy ad dictum Hrwsowa pertinencium.“

Tim su putem došli prvi Benediktovi nasljednici do najznatnijega umnoženja svoga imanja. Nu osim toga spomenuti mi je jošte njeke prirastke. God. 1470 broje Berislavići medju svoje imanje i Komoricu (N. R. A. 571, 10); ja mislim pako, da je to na nje došlo po Franjinoj ženi Katarini, i to na temelju već prije navedene listine iz N. R. A. 1558, 11. Ta se Komorica kašnje zove kastelom (u listinah g. 1520, N. R. A. 648, 16 i 648, 22). — Nadalje nam svjedoči listina od g. 1472 (N. R. A. 648, 1), da su Benediktovi sinovi bili uvedeni u posjed sela „Azoffalwa“ i dielove selâ: Sarvas, „Nemethy“ (Niemci?) i „Zwlwsko“ u vukovskoj županiji. — Napokon znademo po svjedočanstvu listine od g. 1470 (N. R. A. 571, 10),

pokon samu motreći, s kojom se spaja ime Bartolovo, sa žalošću primietiti moramo, da se taj muž, na koga se kasnije bacaju tolike krivnje, već i tu biedi neplemenitim djelom, nasiljem naime učinjenim u savezu sa spomenutimi Berislavići.¹

Prije medjutim nego li je došlo do novih osvada proti prioru Bartolu, dade se prilika i njemu i ostalim Berislavićem, da se pokažu na polju javnoga državnoga djelovanja, — da upotriebe sav svoj upliv, koliko su ga mogli imati sa svojim imenom i stečenim znatnim imanjem, pri rešavanju onih pitanja, koja su bila po smrti Matije Korvina od najzamašnije važnosti za sve zemlje, kojima je taj kralj negda vladao. Tada izadjoše naši Berislavići po tragu poznatih nam izvora po prvi put kao premci najznatnijih obitelji, koje su imale odlučiti dalju sudbinu Korvinove države.

Tu najprije nalazimo priora Bartola u redu onih riedkih muževa s naše i s ugarske strane, koji su bili pripravnici i s mačem u ruci put do kraljevskoga prijestolja prokrciti Ivanu Korvinu, sinu Matije kralja. Bartol se u to ime složi još s nekimi velmožama, kanoti s Lovrom Iločkim, pečujskim biskupom Sigismundom Ernestom i srbskim despotom, te dovede u Budim 7000 momaka,

da su isti Benediktovi sinovi rečene godine sklopili nasljedni ugovor s Jurjem Békešem Veličkim za slučaj izumrća potomstva jedne ili druge strane. Tu se imenuje posjed i Berislavića i Jurja Békeša, a na strani potonjega stoji naročito: Velika, „Bokole“, „Kenye“, Ciglenik („Czeglen“), „Pethnewar“, Glogovica („Golgowa“), Vrhovina, „Zahomya“, „Pozyagan“ i „Kezew“ — sve u tadanjoj požež. županiji. Buduć pako da se kasnije nalazi u vlasti Berislavića Velika i „Bokolya“ (N. R. A. 648, 16; 648, 22; 1564, 26), to bi se po tom moglo suditi, da je Békeševo pleme i zbilja izumrla, te je tako mogao biti spomenuti ugovor na korist Berislavića izveden; primjećujem medjutim, da u tom neimam nikakove izvjestnosti, jer se znade, da su Berislavići i drugim putem dobili jedno Bukovlje (ako je Bokolya = Bukovlje), a medju mjesti, u koja su se dali uvesti na temelju zaloga g. 1464, stoji i „Weliky“ i „Welika“, ako se samo te dvie rieči neimaju protegnuti na sljedeća za njimi imena: „Cheznik“ i „Bryschanna“ (prije naved. list. iz N. R. A. 1554, 55).

¹ Ob iztrazi god. 1472 govori se u N. R. A. 1526, 25; ob iztragā pako g. 1475 u Trans. docum. mixt. p. 422 i 424. Tu se veli, da je nasilje učinio po svojih ljudih „Nicolaus Desew de Graborya ex speciali induccione et voluntate Bartholomei electi Prioris Aurane, nec non Martini et Berizlo fratrum eiusdem Nicolai Desew.“ — Čitatelj će u ostalom i sam opaziti, da se timi izvori bitno izpravlja, što je Pray o Bartolovu prioratu napisao.

da njimi podkriepljen navratiti izbor na Ivana Korvina. Medjutim stvar na zlo krenu po Bartolova kandidata; a čim se je to pokazalo, odmah stade Ivan Korvin uzmicati pred svojim takmacem, Vladislavom kraljem českim. Nu Bartol ga ni tada neostavi, nego njega se postojano držec i u boj se za-nj dade s protivničkom vojskom, koja je za njimi poslana, kada su se oni od Budima potegnuli prama Dravi i medjam naše domovine. U bitci, koja se usljed toga zametnula medju neprijateljskimi četami, dopade Bartol hrabro se boreć junačkih rana, koje su i bile uzrokom, te je pao u ruke svojim protivnikom.¹

U Ugarskoj se poslje toga rieši pitanje o nasljedstvu na prijestolju na korist Vladislava kralja, Ivan Korvin pako, neimajući srca junačkoga nit muževne odvažnosti, zadovolji se ugovorom, kojim mu je zajamčen golem posjed i odlično dostojanstvo vojvode slovenskoga i bana hrvatskoga, te tko je površno motrio razvitak tih stvari, mogaše povjerovati, da je već državi mir zajamčen, gledajući navlastito, kako slavnost krunjenja Vladislavova i oni uzveličavaju svojom pritomnošću, koji su mu bili do nedavna glavni protivnici: pri toj bo je svečanosti Korvin nosio krunu kraljevsku a prior vranski krst.²

Medjutim doskora snadjoše Vladislava kralja i njegovu državu teške nevolje, osobito pako od strane prvoga mu spoljašnjega protivnika, Fridrikova sina Maksimilijana, s kojim je u savezu i poviest naše domovine i obitelji, o kojoj ovdje govorim. Maksimilijan bješe već izagnao Ugre iz onih austrijskih pokrajina, koje su se morale pokloniti silnomu Matiji Korvinu; sada pako, i upravo u onih dnevih, kada je u Ugarskoj slavljeno krunjenje Vladislavovo, odpremaše on od Beča svoje čete prama ugarskim medjam, da za se predobije prijestol ugarski. Poznato je iz poviesti, da su uza-nj, čim je prekoračio medju ugarsku, mnoge od najodličnijih naših obitelji pristajale; nu glede Berislavića i njihova pristupa na stranu Maksimilijanovu imamo takovo izvješće, da je vrijedno glavni mu sadržaj i ovdje ubilježiti, i to tim više, što se u njem nalazi i takovih točaka, koje će nam dobro poslužiti za razumljenje nekijh daljih zgoda. Na 1. dakle studena 1490 izdaju pismo Gjorgje despot srbski i brat mu Ivan, Ivan Kishorvath Halapčić s braćom

¹ Bonfin (izd. g. 1606) d. IV l. 9 p. 664. Tubero (izd. g. 1603) l. I. p. 26.

² Bonfin d. IV. l. 10 p. 677.

si Stjepanom i Ivanom i Ivan Berislav Grabarski sa sinom si Franjom i sinovcem Ivanom, te u tom pismu izjavljuju, da, priznavajući valjanim ono obećanje, koje je negda bilo učinjeno od strane stališa u tom smislu, da se po smrti Matije Korvina nemože nitko ini izabrati kraljem nego ili Fridrik ili pako njegov sin Maksimilijan, sada u istinu i izabiru i priznaju Maksimilijana svojim kraljem, ne pako Vladislava, koga su izabrali neki prelati i velmože, nje i njihove prijatelje niti neupitavši za privoljenje. Obećaju zatim, da će biti vierni Maksimilijanu i njegovim nasljednikom sa svom braćom svojom i sa svojimi prijatelji, osobito s vranskim priorom Bartolom. Tomu svemu pako stavljaju uvjet: da Maksimilijan stališem vierno drži sva njihova prava i povlasti i da božjom pomoćju povrati kruni ugarskoj sve ono, što su od nje odtrgli razni joj neprijatelji, osobito pako Turci.¹

U onakovih okolnostih, u kakovih je to doba bila ugarska kraljevina i naša domovina, gdje su se građani jedne države na različite protivne tabore dielili, ništa nebijaše sjegurna i stanovita. Buduć da još nije moglo ni rieči biti o kakovu ugledu moći kraljevske, zato se mogaše u zemlji širiti bezzakonje i nasilje bez straha od kakove osvete, osim ako ju je mogao izvesti svojom snagom sam onaj, tko je bio od drugoga povriedjen u svojem pravu.

Medju posebnci tih vremena, koji su svojimi silovitimi djeli mir domaći rušili i tudja prava vriedjali, spominju nam naši izvori i one osobe, o kojih ovdje govorimo; osobita se pako ljaga baca na priora Bartola i na malo prije spomenutoga saveznika Berislavića Ivana Halapčića, za koju se dvojicu veli, da su počinila strašna djela harajući zemlju i gradove osvajajući. Pri tom pako neima nigdje rieči na obranu priora Bartola do jedine primjetbe Tuberoneve, koji veli na jednom mjestu u svojoj knjizi, da je Bartol tvrdio, da samo svoje natrag uzima i predobiva, — u čem bismo mu mogli doniekle i povjerovati, dobro znajući, da je Matija Korvin bio imanja vranskoga priorata za njeko vrieme u svoju upravu uzeo; nu u ostalom nebismo mogli nikomu svjetovati, da se učini prioru braniteljem za sva njegova djela.² —

¹ Firnhaber o. c. 47. — Glede ostalih pristaša Maksimilijanovih u našoj domovini osobito je važna listina, što ju ima isti pisac na str. 93 i sl., zatim Bonfin d. IV. l. 9 p. 659 i d. V. l. 1 p. 690.

² Bonfin d. V. l. 1 p. 690. Tubero l. III. p. 67. Glede onoga umjetnika Dalmatinca, o kojem Tubero govori u savezu s imenom

Dočim od prije poznati izvori uniju kazivati samo o djelih Bartolovih i Halapčičevih, preda-mnom je listina, koja svjedoči, da su njim i tu saveznici bile barem djelomice još one osobe, koje su se bile, kao što smo prije vidjeli, s njimi skupa Maksimilijanu poklonile, Berislavići naime i despote srbski. Od Berislavića se tu imenuju Franjo i Ivan, Martinov sin, a od srbskih despota Gjorgje; nasilje je pako od njih učinjeno na imanjih Gereba Vingtarskih u vukovskoj i u baranjskoj županiji (u Ivankovu, Opatovcu, Osieku i Szombathelyu), a takovim načinom, da su se pri tom zbile upravo strašne stvari.¹

Dočim su se takova nasilja zgadjala kod nas kao i na mnogih drugih stranah države Vladislavove, međutim bješe Maksimilijan duboko u Ugarsku prodro, a njegovi privrženici u našoj domovini bjehu se tu znatno utvrdili; pak buduć da se je kralj Vladislav u isto vrieme imao boriti i s mladjim si bratom Ivanom Albertom, zato mogaše on istom god. 1491 i na to pomisliti, da otme njemačkim četam, što im je bilo u šake palo od njegovih gradova. U tom mu dobra sreća posluži; a da se sve neprijateljstvo medju njim i carem Fridrikom i sinom mu Maksimilijanom do konca ukine, bješe doskora zametnuto ugovaranje o miru, pri kojem je Maksimilijana s drugimi još punomoćnici zastupao poznati nam Ivan Halapčić. To ugovaranje donese znameniti požunski mir od 7. studena 1491, kojim su imali biti završeni bojevi s Habsburgovci za ugarsku krunu, i koji je medju svim ostalim istim Habsburgovcem priznao pravo na ugarski prijestol za onaj slučaj, ako nebude Vladislavu ili njegovim nasljednikom nikakova mužkoga potomka.

Pošto se je na taj način Maksimilijan izmirio s Vladislavom, te je ovaj u svoju kraljevsku milost primio negdašnje privrženike svoga protivnika, naročito pako i naše Berislaviće,² nebijaše više nikakove zapreke, poradi koje nebi bili mogli prijašnji Maksimilijanovi privrženici svoga kralja Vladislava pomagati, da svlada drugoga svoga protivnika, brata si naime Alberta, koji je još uvijek Ugarsku s četami svojimi uznemirivao. Zato scienim ja, da ona viest u Tuberona, koja nam veli, da su i Berislavići, i srbski de-

Bartolovim, vriedno je prisposobiti listinu, što ju Teleki priobćuje u XII sv. str. 459 svoga djela „Hunyadiak Kora“.

¹ Trans. docum. mixt. p. 430.

² Firnhaber u prije navedenoj listini str. 104.

spote, i prior Bartol svoje čete priveli ka kraljevskoj vojsci, koja je bila odpravljena na Alberta, nemože biti protegnuta na drugu koju vojnu s rečenim poljskim knezom nego na onu, koju je na-nj vodio Stjepan Zapoljski pod konac 1491.¹ — Kao što u tom nalazimo dokaz, da su naši velmože i plemići, o kojih nam je ovdje rieč, nakon sklopljena požunskoga mira Vladislavu kralju dužnu pokornost izkazivali, isto su tako oni poslje i za to radili, da rečeni mir bude prihvaćen sa svimi svojimi ustanovami i od strane ugarskih i hrvatskih stališa, o čem su mogli nastojati tim lašnje, što je njim morala biti upravo po volji ona mnogim drugim između stališa toli zazorna točka rečenoga mira, kojom se je Habsburgovcem davala nada na ugarski prijestol.²

Kao što su nam se naši Berislavići pokazali u redu odličnijih i znatnijih plemića prigodom onih velevažnih zgoda, što su se razvijale u Ugarskoj i u našoj domovini poslje smrti kralja Matije Korvina, tako isto drže oni svoju važnost i u daljoj dobi, dapače ona im tu biva sve veća i znatnija. Nu jedan od njih, i to upravo onaj, koji se je bio već u promotrenoj dobi do najvećega dostojanstva uznesao, Bartol naime prior vranski pada sada sa svoje visine u uzu i zaborav, iz koje se je istom poslje više godina oslobodio, da još jednom zauzme svoje prijašnje mjesto. Budući međjutim ta katastrofa u životu Bartola Berislavića oddrugud dovoljno poznata i neimajući ja podataka, kojimi bi ju mogao s koje strane bolje razjasniti nego što je dosada učinjeno, neću o njoj ovdje govoriti, nego ću samo nekoliko rieči reći, da se čitatelj lašnje sjeti poznatih si inače viesti. Strašna oluja, štono se je bila pripravlila na silnoga Lovru Iločkoga i za koju se je već moglo misliti, da će u njoj Lovre i nestati, bješe pomoću njegovih prijatelja od njega odvracena, te se njegovom upravo krivnjom sa svom svojom uništujućom silom obori na glavu priora Bartola. Lovro, bivši nadvladan od četa kraljevskih i neuzdajući se više u se i u svoju silu, pokori se svomu kralju, te da tim sjegurnije zadobije milost i da se opet dočepa svojih izgubljenih dobara i gradova, svali sa sebe svu krivnju i sve osvade, kojimi su ga biedili i zbog kojih je kralj na-nj bio svoje čete odpravio, na svoga negdašnjega prijatelja i saveznika, priora Bartola. Bartol, o kojem

¹ Tubero l. I. p. 83.

² Medju onimi, koji su privoljeli na požunski mir, naročito se imenuje vranski prior Bartol i despot Gjorgje. Firnhaber o. c. p. 135 i 140.

se nemože u ostalom niti podvojiti, da je u istinu počinio mnogo bezzakonje, bješe sada kralju prikazan kao čovjek, koji si je ime ogadio najernijimi zločini; a povjerovavši kralj takovim osvadam, dade ga uhititi i u gvozdju u Budim odvesti, gdje mu je zatim prigodom sabora, koji je otvoren mjeseca svibnja 1495, takov sud sudio, da ima do smrti u tamnici čamiti. Bilo ih je, koji su vjerovali, da je Bartol u Dunav bačen; međjutim mi znademo punom izvjestnošću, da tomu nije tako bilo. Bartol bješe opet na milost primljen i dobi natrag svoje prijašnje dostojanstvo, te ćemo ga i mi još jednom naći na naših stranah, ali istom poslje više godina. Međjutim valjalo mu je svakojako nekoliko vremena provesti u tamnici, lišenu i slobode i prijašnjega sjaja i bogatstva, a majka njegova, koja je prije uza-nj svim obilovala, moraše u zapuštenosti svojoj milostinju u kralja tražiti, da namiri najnuždnije svoje potrebe.¹

Pošto nam se je tako prior Bartol za njeko vrijeme s pozorišta izgubio, nenalazimo zadnjih godina XV. vieka drugih Berislavića nego samo već prije spomenute unuke Benediktove: Franju, sina Ivana Berislava, koji je zadnji put naročito spomenut u listini požunskoga mira od 7. studena 1491, i Martinove sinove Ivana i Nikolu. Franjinu sinu Stjepanu, koga smo bili našli već g. 1483, nenalazim poslje nigdje traga, niti u onih listinah, u kojih nebi bili propustili i njega spomenuti, da je još živio n. p. god. 1498.

Spomenuti unuci Benediktovi, sljedeći primjer svojih predja, drže svoju baštinu u zajedini i nerazdieljenu, kao što nam za to može biti dokazom povelja kralja Vladislava od 6. prosinca 1498, kojom taj kralj za zasluge Franje Berislavića njemu i njegovim stričevićem Ivanu i Nikoli podjeljuje novu svoju darovnicu i sve svoje pravo kraljevsko na različita imanja, što su ih Berislavići stekli, kao što smo drugdje našli, već g. 1483.²

Buduć da je to imanje Berislavića bilo tako razgranjeno, da je moglo davati svojim gospodarom znatnih prihoda, i budući da

¹ Engel, Gesch. des ungr. Reichs u. seiner Nebenlând. I., 76.

² N. R. A. 555, 20 i 649, 19. Budući da se tu među ostalim imenuje i Tomica, zato moramo uzeti, da je ostala bez posljedka odluka Pavla Kiniža od g. 1494, kojom je to mjesto bio dosudio Klari Rozgonovoj, ženi Ladislava Egervarskoga. premda su njoj na korist a proti Franji Berislaviću svjedočili prigodom sabora g. 1495 u Budimu ondje prisutni plemići iz požeške županije. N. R. A. 1559, 24.

su Berislavići u onoj burnoj dobi imali dovoljno prilike, da zasvjedoče svoje junačstvo i bojnu vještinu: zato mogaše kralj Vladislav u isto po prilici vrieme povjeriti i Franji Berislaviću i bratučedu mu Ivanu takovo mjesto, koje je prema okolnostim onih vremena zahtievalo i osobito junačstvo, spojeno s vještinom u bojnih poslovih, i dobru baštinu, koja bi mogla u slučaju nužde namiriti potrebe, koje je država imala namirivati a nije uvijek mogla. Grad Jajce u Bosni, na koji su Turci već od više vremena vrebali, da ga u svoje šake dobiju, bješe dan Franji Berislaviću s naslovom bana, a Srebernika dobi bratučed mu Ivan. Ivana nalazim u tom novom velevažnom zvanju samo g. 1494, a Franjo se spominje kao ban Jajački te iste godine i početkom sljedeće, dobivši poslje kao zamjenika najprije Baltazara Bačana, a zatim Ladislava Kaniškoga i Ivana Bebeke. Naš izvor,¹ koji nam pokazuje naše Berislaviće kao čuvare važnih gradova na turskoj krajini, nezabilježi ništa o njihovih djelah na tih stranah; samo nam za Franju veli, da se je starao za sjegurnost povjerenoga si mjesta, kada su se Turci na-nj spremali njegdje s proljeća g. 1494, te da je u to ime slao ka kralju u Košice posebnoga ulaka, koji je imao bez dvojbe kralja izviestiti o turskih pripravah i pomoći potražiti zagroženomu gradu. Za valjanost Franjinu u obranbenih poslovih može nam međjutim i to svjedočiti, što je njemu bilo Jajačko banstvo i kasnije još jednom povjereno, kao što ćemo to naći na drugom zgodnijem mjestu.

Da je u ostalom i Franjo Berislavić i bratučed mu Ivan to vrieme brojen bio medju poglavitie plemićie, pokazuje nam 22. članak sabora g. 1498, gdje se i oni po imenu navode medju velmožami i plemići, koji su imali domovini na službu oružane čete držati prema broju svojih podložnika.

Upravo spomenute godine, naime g. 1498, nalazim zadnji put trag Nikoli Berislaviću, te nam tako ostaju za nekoliko godina u obitelji Berislavića samo dva bratučeda Franjo i Ivan; nu ta dvojica dolaze upravo sljedećih godina do još veće znatnosti nego što su ju prije imala. Uzevši Franjo za ženu Barbaru, udovu despota Vuka Brankovića, dobi s njom veliko imanje, koje mu je davalo povrh prihoda njegove baštine u obilju sredstvâ, potrebitih za važ-

¹ Engel o. c. u računih kraljevskoga blagajnika za g. 1494 i 1495 na str. 37, 45, 94--6, 127, 129.

nija djela; Ivan pako bješe učinjen nakon smrti zadnjega despota od roda Brankovićeve srbskim despotom.

Sam red daljih zgoda, koje se tiču spomenutih Berislavića, upućuje me, da, pustivši za njeko vrieme na strani Ivana, govorim samo o Franji; imajući pako pred sobom ponajprije njegovu ženidbu s Vukovom udovom, reći mi je i o tom srbskom despotu onoliko, koliko je nužno za bolje razumljenje naše stvari, — ako pako bude pri tom koja rečena i preko potrebe, nadam se, da neće zlo doći izpitateljem narodne poviesti.

III. Despot Vuk, unuk Gjorgja Brankovića od sina mu Grgura, tako je poznata osoba u poviesti, da nije nužno da ja ovdje govorim o njem i o djelih njegovih.

Njegov život i glavno mu djelovanje pada u dobu kralja Matije Korvina, kojemu je on kao vođa srbskih svojih suplemenika, stanujućih u Sriemu i u raznih ugarskih predjelih, na bojnopolju onako služio hrabrošću svojom i vještinom, kao što su mu mnogi drugi od južnih Slavena, navlastito Hrvatâ, na polju državnoga, znanstvenoga i umjetnoga rada umom svojim i znanjem služili. Junačstvo Vukovo, sjajnim načinom pokazano u raznih bojeh, što ih je kralj Matija vodio toli s Jurjem Poděbradskim, českim kraljem, i njegovim nasljednikom, koli s carem njemačkim Fridrikom i s turskom silom, — to junačstvo pribavi Vuku u narodu dično ime „Zmaja despota Vuka,“ koje se nije do današnjega dana izgubilo iz narodnoga spominjanja, ujedno pako bijaše ono povodom, te je kralj Matija viernoga svoga i toli zaslužnoga vojvodu obilato nadarivao sjajnimi nagradami.

O tih nagradah, udieljenih despotu Vuku, kanim ovdje nješto obširnije progovoriti, jer ta stvar imade svoju važnost i za moj predmet.

Već stariji povjestnici uče, da je Vuk još nješto držao od onih imanja, što no ih je imao djed njegov, Gjorgje Branković, u Sriemu i na raznih stranah u Ugarskoj, k tomu pako da je dobio od Matije kralja još više drugih. Oni znadu naročito, da je Vuk imao u svojoj vlasti Slankamen, budi kao baštinu roda svoga, budi pako kao dar Matije kralja, — a ondašnji će ti narod i danas pokazati u pravoslavnoj crkvi čavao u zidu, na koji da je despot na molitvu dolazeć svoj klobuk vješao;¹ isto tako znadu oni i za

¹ Arkiv IV, 222.

to, da je Vuku darovan nekakov Fejérkő i Berkasovo; međutim niti je to sve, što je Vuk dobio, niti je pravo razloženo.¹ Zato ću ja, sljedeći svoje izvore, redom navesti što mi je poznato o darovanjih, učinjenih despotu Vuku.

Vuk izdade pismo na 1. lipnja 1478, u kojem veli, da je „prošlih godina“ bila razpra među njim i biskupom zagrebačkim Ozvaldom poradi desetine, koja se je imala davati rečenomu biskupu od Vukovih imanja Biele Stiene i Totuševine „i od drugih dobara i sela,“ što ih je imao u zagrebačkoj biskupiji. Nu sada očituje despot Vuk, da će dopustiti, da se desetina i na njegovih imanjih za zagrebačkoga biskupa popisuje i pobire onako isto, kao što biva na imanjih ostale vlastele u slavonskoj kraljevini.² — Glede spomenute razpre Vukove s Ozvaldom biskupom budi samo mimogred rečeno, da u njoj nenalazimo ništa osobita, dobro znajući, da je Ozvald i prije i poslje imao mnogo posla, da svojoj crkvi osjigura desetine, koje su joj bile od domaće vlastele ili naprosto uzkraćivane, ili pako budi kojim načinom umaljivane; glede samih imanja Vukovih pako, koja su malo prije imenovana, moram učiniti nekoliko primietba.

Pismo nas Vukovo upućuje, da je on držao Bielu Stienu i Totuševinu g. 1478, dapače i koju godinu već prije toga; da je pako i jedno i drugo imanje dobio od kralja Matije, o tom se ne može ni podvojiti. Biela Stiena (u listinah s magjar. imenom Feyerkew), tada tvrd i ugledan grad, sada pusta razvalina (u Čaglić. satniji gradiš. regim.), bijaše poglavito mjesto vele prostrana imanja, na koje je spadalo preko 60 sela i drugih miesta. Osim same Biele Stiene bijaše tu još više utvrđenih miesta (castella ili fortalitia), kao što je Jablanac i „Imenzky“ ili „Imenzky brod“ na Savi i Dvorišće. Sve pako to imanje ležase u tadanjoj križevačkoj županiji.³ Drugo Vuku darovano imanje jest Totuševina

¹ Isti Teleki veli u svojem djelu: „Hunyadiak Kora Magyarországon“ IV, 414, da je Matija darovao Vuku imanje Fejérkő, „ka kojemu je spadao Slankamen.“ Branković pako zove onaj grad „Feješkuju, ježe jest glavati kamen“, na što primjećuje Raić (III., 284), da se je morda tako ono vrieme Slankamen u magjarskom jeziku zvao.

² Sadržaj je toga Vukova pisma bio poznat i Krčeliću (v. Histor. Eccl. Zagr. p. 183); izvornik mu se pako čuva u arhivu zagreb. nadbisk. među Decim. 35, 2.

³ Poglavitim izvorom jesu listine zem. arkiva: N. R. A. 629, 11; 630, 8; 630, 9; 630, 10. Za Jablanac i „Imenzky brod“ napose valja

(pisana u hrv. listinah tako, a u latin. „Thethewsewyna“, „Thothwssewyna“ i „Thythwssewyna“), koje je to svoje ime dobilo od svojih njегдаšnjih gospodara, za koje nam sam Vuk veli u jednoj svojoj listini, da su se zvali „Thetheosi“ (... que possessiones alias condam dominorum de Thetheos prefuissent...). Tomu slično ime, Thötösah naime („Thewthews“, „Thythews“), nalazi se i u starijih spomenicih XIV. pak zatim i XV. vieka, te se još i na koncu XV. vieka spominje neki Ladislav kao član roda Thötösah, o kojem se znade, da je imao imanjá u više ugarskih županija;¹ nu da li su i naši Totuší bili toga istoga roda, o tom se nemože ništa izvjestna reći, kao što niti to neznamo, kada su oni prestali vladati onim imanjem, koje je sada dospjelo u ruke despota Vuka. — U naših se izvorih Totuševinom njегда zove grad (castrum, castellum), njегда opet selo (possessio), koje je bilo bez dvojbe pod onim gradom, a njегда napokon cio kotar (districtus) ili celo vladanje, kojemu je gospodar stolovao u spomenutom gradu. Danas se već nezna niti za grad niti za državu Totuševinu, te zato neostaje meni ino nego da pokušam, kako bih barem po prilici naznačio predjel, gdje je mogla biti Totuševina kao celo imanje; to ću pako učiniti sljedeći ona mjesta, koja se u listinah broje na Totuševinu a poznata su nam i danas i po imenu i po položaju svojem. — Kao što svjedoci u nekoj pravdi medju Nikolom Zrinjskim, Sigetskim junakom, i Petrom Keglevićem (g. 1552) kazuju, da je Nikolin otac „držanje Totuševine s konjici i pišci oružnom i silnom rukom zavjel bil s jedne i druge strane Save“,²

još N. R. A. 648, 11, a za Dvorišće N. R. A. 648, 13; 648, 17 i 1564, 26. — Da je Biela Stiena sa svim svojim pristojanjem ležala u križevačkoj županiji, veli se naročito u listini od g. 1482 (N. R. A. 629, 11). — Ostavljajući drugim, da točnije oprediele na temelju sačuvanih listina, kako se je daleko prostiralo imanje gospodarâ Biele Stiene, ja ću samo toliko spomenuti, da sam našao nešto iznad Biele Stiene Bjelanovac, a odatle još dalje na potoku Pakri Jakobovac (ako je to „Jakopelczy“, „Jakopolch“); zatim me je vodio popis miestâ tija prama Požegi, gdje se nalazi Dolac, a odatle k Cerniku i dalje prama Savi, gdje je Jablanac; ako se napokon smije uzeti, da je u izvorih imenovana „Czyrquennycza“ današnja Cirkvena, tada bismo imali točke, medju kojima se je po prilici prostirala država Biele Stiene.

¹ Fejér IX., 1. 435 i 761. Corp. Juris (pod članci sabora g. 1351). Nagy, Magyarország családai XI., 211.

² Povjest. Spom. 251.

tako nam zbilja i naši izvori pokazuju, da je bilo miestâ, spadajućih na Totuševinu, i na ovoj i na onoj strani rečene rijeke.¹ S ovu stranu Save naime nalazim u prostoru od zapadnih medja današnje Slavonije do pod Sisak ova i danas nam poznata mjesta: Lonju (s kojim je imenom bez dvojbe u savezu ono, što se u izvoru zove „Wzthylonya cum vado“), zatim Kratečko, Gošće („Gwschya“ i „Gozthya“), Preloščicu (ako je to „Preloy“ ili „Pryloy“) i Budoševo; s onu stran pako iste rijeke nalazim, držeći se pravca od Kostajnice na Uni i opet prama Sisku, sljedeća mjesta u današnjoj banskoj krajini: Rasohatac,² zatim Jošavinu (ako je to „Iwsyncz“) i grad Blinju³ s podgradjem

¹ Poglavitim su izvorom za poznavanje Totuševine listine u N. R. A. 629, 11; 630, 8; 630, 9; 648, 12; 648, 13; 648, 22.

² Izvori, navedeni u prijašnjoj bilježki, pak osim njih i drugi (kanoti N. R. A. 648, 11; 1564, 26) navode u Totuševini mjesto, koje pišu: Rozohachecz, Razohathecz, Razwachacz, Razowhathacz, a jest im ono castellum cum oppido, negda pako, i to kašnje, curia. Imamo međjutim i jednu hrvatsku listinu, u kojoj dolazi to isto mjesto, i tu se ono piše Rasohatac (Povjest. Spom. 252). Neodgovara li morda tomu današnji Rausovac? Ako tu ima ostanaka kakova utvrđena mjesta, to bi moglo tako biti.

³ Latin. izvori ovoga vremena pišu to ime Blyna, Blynja i Blynje (Ivan Archidiac. ima „Ecclesia sancti Georgij de Blina“), a hrvatski znadu za Blinu i Bline (Povjest. Spom. 251). Meni je grad Blinja sa svojim podgradom istoga imena ono, što se zove u latin. listinah: castrum ili castellum Wywar cum oppido Blynja: uzimam dakle, da je grad Wywar jedno te isto s Blinjom, te mogu to svoje mnijenje utvrditi do podpune izvjestnosti. Pripoviedao sam u „Životu Nikole Zrinjskoga“, kako je njegov otac navaljivao na grad Wywar, o istoj pako stvari, što onda nisam primetio, govori kašnje i jedan hrvatski spomenik (Povjest. Spom. 251), te grad, na koji je Zrinjski navaljivao, nezove inako nego grad Blina ili Bline. Osim toga, što bi samo po sebi već sasvim dovoljno bilo, imadem još ovaj dokaz. God. 1524 i 1525 radi se o tom, da se za kralja Ljudevita izkupi iz ruku Ivana Banfija Biela Stiena, Lobor i Wywar. Ta se tri grada tako zovu i pišu u više listina rečenih godina (N. R. A. 648, 24—29 i u listinah obitelji grof. Keglevićâ u jugoslav. akademije); al na jednom se meće mjesto Wywar Blynje (u list. od 22. srp. 1525 u ark. Keglević.), a kašnje (3. svib. 1526 u istom arhivu) castri Blynje wywar. K tomu dodajem jošte, da se u jednom njemačkom spisu c. tajn. bečkoga arkiva, koji je sastavljen poslje Muhačke bitke, ali još za vladanja Ferdinanda I., isti taj grad zove „das Schloss Blinia“. Iz svega se dakle toga jasno razabire, da je gradu, koji je u narodu nazivan Blinje, nadjenuto tudje ime Wywar oliti Ujvár.

istoga imena, a bliže ili uzduž Save, Šreme, Bistrać, Letinu i naprama ovostranomu Topolovcu Crnec.¹

Dalje nam dolazi u redu despotu Vuku darovanih imanja Berkasovo u tadanjoj vukovskoj a u sadašnjoj sriemskoj županiji, glede kojega neimam ništa primietiti, buduć da je i od drugud dovoljno poznato, da ga je Vuk držao kao dar Matije Korvina.²

Naši domaći izvori dokazuju, da je kralj Matija despotu Vuku darovao nadalje još grad Kostajnicu (u latin. izvorih „Kozthanycza“, u hrvat. „Kostanica“) s priležćim imanjem, te nas podjedno prilično dobro upućuju o svih okolnostih, koje nas mogu pri tom zanimati. Na temelju rečenih izvora znademo naime, da je najprije dobio bio (g. 1442) Kostajnicu ujedno s Lipovcem, Jastrebarskom i Komogovinom knez Martin Frankapan, i to od žene svoje Jelene od roda plemića Lipovačkih,³ na što je zatim i kralj Matija rečenomu knezu (g. 1464) svoju novu darovnicu udielio za spomenuta imanja i još za druga njeka, bivši na to sklonut osim drugih razloga i tim, što je knez Martin bio odredio, da po njegovoj smrti Kostajnica, Steničnjak i Lipovac pripadu Matiji kralju i njegovoj kruni.⁴ Pošto je to tako bilo učinjeno među Martinom Frankapanom i Matijom Korvinom, založi isti knez Martin (g. 1471) svoju Kostajnicu za 4000 for. zlatih viernomu svojemu pomoćniku Ivanu Bevenjudu Ostrožinskomu, koji ga je bio tim spasio iz sužanjstva Anža Frankapana, što je tomu knezu ustupio svoj grad Skrad.⁵ Na to dade sam kralj Matija (g. 1478) grad Kostajnicu, koji mu je bio od kneza Martina ustupljen pod nekimi uvjeti, istomu Bevenjudu u zalog za 1500 zl. for.,⁶ a nekoliko godina kasnije (1480), po smrti naime kneza Martina Frankapana, sasvim predade isti grad rečenomu Ivanu Bevenjudu i njegovim rođakom

¹ Izvori imadu još više toga, kanoti: Hrasthye, Oresye, Podgradie, Gorycza, Gleboko, Hom, Obres, Chethertek, Sernowo, Trybozyl, Lethonya, Othok, Wokosewa zela, Prewlaka, Prekolochye.

² Katona XVI, 752. Teleki o. c. XII, 303.

³ N. R. A. 559, 13.

⁴ Arkiv zagrebačkoga kaptola: F. 78, 5. Cf. Kercselich Not. Prael. 286, 290.

⁵ N. R. A. 644, 20. — Bevenjudi se u izvorih najobičnije pišu Be-wenywd. O njih kao gospodarih grada Okića v. Kukuljevićevu razpravu u koled. Dragoljubu g. 1864.

⁶ N. R. A. 574, 30.

Tomi i Nikoli stranom u ime odplate onih 1500 for., što su imali na istom gradu, stranom pako kao zamjenu za njihove gradove Tržac, Skrad i Ostrožin, koje su oni njemu ustupili.¹ Kostajnica dodje dakle na taj način u ruke obitelji Bevenjuda Ostrožinskih, ili kako se poslje pišu, Skradskih. Nu taj grad neostade za dugo u njihovoj vlasti, jer imademo dokaz, da ga je Matija skoro poslje toga darovao despotu Vuku, i to načinom, o kojem nas poučavaju sami prije spomenuti Bevenjudi, tužeći se pred kaptolom zagrebačkim, da je Matija kralj dao Ivana Bevenjuda prigodom držanoga u Zagrebu obćenitoga suda bez ikakove njegove krivnje uhititi i u uzu metnuti, te da ga je tako dugo držao u uzi i u okovih, dok mu nije njegove Kostajnice oteo, koju je zatim novom svojom darovnicom podielio Vuku despotu.² O toj osvadi, izrečenoj proti Matiji Korvinu, nemožemo izreći svoga suda, jer za to neimamo nuždnih podataka; nu za našu nam se stvar toliko kaže bez ikakove sumnje, da je Kostajnica bila darovana despotu Vuku.³

Napokon dobi još isti despot od Matije Korvina gradove Komogovinu i Gradisu.⁴ Malo smo prije vidjeli, da je Komogovina bila došla na kneza Martina Frankapana po njegovoj ženi Jeleni, a s Komogovinom valjda i Gradisa, koja se zbilja poslje nalazi u broju Martinovih gradova. Poslje smrti toga kneza dobi oba spomenuta grada plemić Ivan Frajlehović (koga najobičnije pišu „Fraylehowych“) budi već kojim načinom; ali ih izgubi već 14. travnja 1482, te oni dodjoše u vlast despota Vuka. Reče-

¹ Ib. i u arhivu zagreb. kaptola: B. 93, 5.

² N. R. A. 649, 11 i 1558, 62. Izgubivši Bevenjudi Kostajnicu, morali su natrag dobiti one svoje gradove, koje su bili dali Matiji u zamjenu, kao što to naročito znademo za Ostrožin i za Skrad (Arkiv zagreb. kapt.: B. 406; 21 i B. 120, 6).

³ Koga bi volja bila, može naći nabrojena sva sela, koja su tada spadala na Kostajnicu, u N. R. A. 644, 21.

⁴ Za to su poglavitim izvorom listine u N. R. A. 571, 21; 571, 5; 649, 11; 649, 12; 649, 19. — Komogovina se piše u latin. izvorih ovoga vremena „Komogoyno“, a u hrvat. „Komogoina“; Gradisa pako, što naročito bilježim onim za volju, koje će to doista zanimati, u latinskih se izvorih piše: „Gradisky“ (valjda grad), „Gradyza“ i „Gradyzza“ (i Joannes Archidiacon. ima već: „Ecclesia in Gradiza“), ali njegda već i „Gradycza“, a u hrvatskih bilježkah na listinah Vukove udove, o kojih ću malo kašnje govoriti, piše se to mjesto glagolskim pismom „Gradisa“, kao što i danas narod zove Gradusa ono mjesto (u banskoj krajini), koje po mojem mnienju toj staroj Gradisi odgovara.

noga naime dana izdade kralj Matija svoju darovnicu, kojom daruje despota Vuku gradove Komogovinu i Gradisu s mjesta pod njimi ležećimi, Komogovinom naime i Gradisom, i k tomu još sela „Ozelsko“, Brebrovnicu, Grandju i Orešje i dielove u selih Selcu i Strmini. Sve to bijaše prije svojinom Ivana Frajlehovića Komogovinskoga; nu njemu bješe oduzeto po državnom zakonu zato, što je svoga suplemenika Jurja Deškovića na javnoj cesti napao i usmratio; kralj pako htjede da tim njegovim imanjem nagradi Vuka za njegovu viernu službu i da mu podjednako naknadi štete, što mu ih je činio Frajlehović iz rečenih svojih gradova.¹ Nakon malo vremena smilova se Vuk Frajlehoviću, te mu ustupi Gradisu s pripadajućim k njoj imanjem, da ju drži i uživa kao predij sve do smrti svoje; Frajlehović pako privoli zato i od svoje strane na odredbu Matijinu, učinjenu na korist Vukovu.²

To su dakle imanja, što ih je dobio Vuk kao nagradu za velike svoje zasluge, kojima je pomogao kralju Matiji do njegovih dobiti i do bojne mu slave; a kao što su despota gradovi Komogovina i Gradisa podieljeni bili ne samo za njegovu osobu oliti do njegove smrti, nego i za sve mu potomstvo, tako to isto možemo uzeti kao izvjestno i glede drugih njemu darovanih imanja, premda nam nisu za nje sačuvane izvorne darovnice.

Osim toga imovinskoga pitanja, koje sada upravo do konca dovedoh, druga mi je stvar s obzirom na despota Vuka, da nešto prinesem k razjasnjenju pitanja o njegovoj ženidbi.

Stariji, pak i noviji navlastito ugarski povjestnici, koji su imali priliku govoriti o životu i o djelih despota Vuka, uzimaju kao stvar stavnu i posvema dokazanu, da je on bio oženjen sa sestrom glasovitoga varadinskoga biskupa Ivana Filipca iz Prostějova (koga ugar. povjestnici Praiszom nazivaju) i da je od nje dobio sina po imenu Valentina, koji da je bio odhranjen u katoličkoj vjeri, te je postao nasljednikom ujaku si na veliko-varadinskoj biskupskoj stolici. Ja nekanim ovdje to obće vladajuće mnijenje sa

¹ N. R. A. 571, 21 i 649, 12. — Za Komogovinu i Gradusu, a tako isto i za Strmen znade se i sada u banskoj krajini; ostalih navedenih miesta nemogoh naći. Glede Selca bijaše pravda već oko polovice XVI. vieka, da li se imade brojiti pod Blinju ili pako pod Komogovinu (Povjest. Spom. 251). Što su u Ivana Archidiacona na više miestâ dolazeće Grangye, to se nije jošte protumačilo.

² Gori navedena listina medju N. R. A. 649, 12.

svih strana izpitivati, nego ću navesti samo nekoliko stalnih podataka, koji moraju pomoći, da se jednom rieši pitanje, koje sam tu potaknuo. Držeći se dakle Bonfina, kojemu se može u našoj stvari vjerovati, nalazim najprije, da je biskup varadinski Ivan iz Prostějova doista imao jednoga nećaka Valentina po imenu, kojega je bio tako obljubio, da ga je preporučio kralju Vladislavu za svoga nasljednika na biskupskoj stolici, kada je sam namjeravao svieta se odreći i među franjevce stupiti. Vladislav izpuni želju vele uglednoga biskupa, te pošto je Ivan i zbilja u samostan otišao, dodje nećak mu Valentin na biskupsku stolicu, koju je zatim zadržao sve do smrti svoje (g. 1495). Kako je biskup Ivan Valentina rado imao, to mu još kao nejaku djetetu zapisa sav svoj posjed, što ga je bio stekao. Otca toga Valentina neimenuje nam naš izvor, i najviše što u tom pogledu dobivamo, jesu rieći: da je biskup Ivan ustupio svoju biskupiju Valentinu Ugrinu, komu je bio pridjevak *Lupus* (= Vuk u slovienskom, a Farkaš u mađarskom jeziku. „Valentino Pannonio, cui Lupo cognomen erat, Episcopatum renuntiavit“).¹ Glede istoga toga Valentina biskupa zabilježi kraljevski blagajnik u svojim računih za g. 1495: da je sirotam (*orphanis*) pokojnoga biskupa Valentina odpušteno (od poreza) 57 for.² K tomu podatku, u kojem neznam što da bismo imali razumjeti pod imenom sirota Valentinovih, dodajem napokon još jedan i to takov, koji je sasvim jasan i nedopušta nikakove dvojbe, a to je listina Matije kralja od g. 1486, kojom zalaže Berkasovo braći Gjorgju i Ivanu, despotam srbskim, te veli, da je prije držao isti grad despot Vuk, nu budući da je on umro bez odvjatka (. . „per mortem et defectum seminis eiusdem“), to se je rečeni grad opet kruni povratio.³ Ostavljajući braniteljem ženidbe Vukove sa sestrom Ivana biskupa, da protumače, kako može stati uza te rieći Matijine nauka, da je Vuk pri smrti svojoj djece ostavio, prelazim na ono, što nam naši domaći izvori vele o ženidbi Vukovoj, a što se dosele nije uvažilo. Tu nam pako sama mati Vukove žene kaže i ime njezino i pleme od koga je potekla. Po tom bijaše Vukovom ženom Barbara, kći kneza Sigmunda Frankapana i supruge mu Jelene po imenu, kao što je to dala upi-

¹ Bonfin d. IV. l. 10 p. 682. Cf. Ganóczi, *Episcopi Varadiensis. Viennae 1776 I., 444 i sl.*

² Engel o. c. I., 141.

³ Teleki o. c. XII., 303. Katona XVI., 752.

sati rečena Jelena, kada je g. 1489 a mjeseca studena svoju oporuku činila već kao udova, boraveći u gradu Bieloju Stieni kod kćeri si Barbare.¹

Nepitajući dakle dalje za prijašnju kakovu ženidbu Vukovu, nalazimo ga tu kao muža Barbare od roda Frankapanskoga; a u tom braku spominju ga naši izvori prvi put 3. svibnja 1482.²

Ako se sjetimo malo prije spomenute povelje kralja Matije, znat ćemo, da Vuku nije bilo poroda niti od Barbare Frankapanke, — pak i zbilja rieči se Matijine potvrđuju i drugim našimi izvorima, u kojih nigdje neima traga potomstvu kakovu od Vuka i žene mu Barbare.

Isti nas izvori međjutim uvjeravaju, da se je Vuk starao za svoju drugaricu brižljivošću vierna supruga. Pomislivši naime na onaj slučaj, da bi ga mogla Barbara preživjeti, te želeći, da joj udovanje nebude teško i turobno, zapisa joj 3. svibnja 1482 svoje gradove Bielu Stieniu i Totuševinu sa svim k tomu spadajućim imanjem, da sve to drži i uživa do smrti svoje;³ pak osim toga ustupi joj još njeko, bliže nam nepoznato pravo na Berkasovo i Kostajnicu.⁴

Učinivši despot Vuk takove odredbe na korist svoje, bez dvojbe mnogo mladje supruge, mogao je spokojno provoditi zadnje dane svoga života. Prestavi se pako na drugi život g. 1485 i to svakako već u prvoj polovici iste godine.⁵

¹ Teleki o. c. XII., 472.

² Listina zem. arkiva među N. R. A. 629, 11, na koju ću još i poslje doći.

³ N. R. A. 629, 11.

⁴ N. R. A. 649, 11. Tu veli Matija kralj, da je učinio „certam dispositionem“ s Barbarom već udovom „de et super iuribus suis, que in castro Bereczko et Kozthanyca vocatis vigore cuiusdam fassionis et inscriptionis, quam scilicet . . . quondam despotus eidem domine Barbare fecerat, habere pretendebat.“

⁵ Za godinu 1485 kao godinu smrti Vukove govore već ljetopisi srb. u Šafaříka i u Glasniku X. i XI.; povelja pako Matije kralja u zemalj. arkivu među N. R. A. 649, 11, pisana 19. kolovoza iste god. 1485, to vrieme već nešto točnije opredjeljuje, nazivajući despota Vuka pokojnim, — i ako još k tomu uzmemo, da je trebalo nešto vremena, da se uredi posao, o kojem je rieč u toj povelji i o kojem ću odmah nešto više kazati, to moramo vjerovati, da je Vuk umro u prvoj polovici rečene godine.

Po njegovoj smrti ostade Barbara na njegovih imanjih u našoj domovini, i prebivaše, kao što se čini, na Bieloj Stieni, kamo joj je, kao što smo već vidjeli, i roditeljica u posjete došla, te je u njezinih dvorovih i zadnju svoju volju izjavila, po kojoj je među inim imala Barbara dobiti jednu polovicu selâ svoje matere u Bužanih (naime Lupčić, Tribljane, Srijane i Košćice), dočim je druga pripala sestri njezinoj Dori, ženi Stjepana Blagajskoga.

Zadržavši Barbara po smrti muža svoga u svojoj vlasti Bielu Stien u i Totuševinu, te imajući još njeko pravo i na Berkasovo i Kostajnicu, učini glede ovih potonjih gradova po muževoj smrti s kraljem Matijom nagodbu, usljed koje su oni prešli na kralja, te ih je on mogao založiti dotično darovati despotam srbskim Gjorgju i Jovanu. Ali zato dobi i ona od kralja drugu naknadu: Matija naime dade Barbari 19. kolovoza 1485 na uživanje do smrti njezine Komogovinu sa svim imanjem, kao što ga je njегда imao despot Vuk, — a to učini, kao što veli u dotičnoj povelji, jedno s obzirom na malo prije spomenutu nagodbu glede Berkasova i Kostajnice, zatim s obzirom na vjerne službe i zasluge pokojnoga Barbarina muža, a napokon i najviše zato, da Barbara nebude prisiljena pod tujim krovom prebivati, što bi ju i onako uciviljenu još više potlačilo.¹ Nije bila poslje toga minula ni jedna ciela godina, i Matija izkaza Barbari još veću blagodat. Poveljom naime svojom (od g. 1486) darova sasvim Barbari i njezinu potomstvu ne samo prije spomenutu Komogovinu, nego i Gradisu, i ovu opet s celim imanjem;² pak da bude Barbara u tom svojem posjedu sasvim mirna i sjegurna, preuze Matija na se dužnost, da će ju izstupiti oliti braniti od svakoga protivnika, koji bi ju hotio pred sudovi uznemirivati.³ Pod imenom tih protivnika, koji su mogli Barbaru napadati zbog Komogovine i Gradiše, nemože se doista nitko drugi razumievati, nego Frajlehovići, kojim su bili rečeni gradovi oduzeti; pak i zbilja pokuša poznati nam Ivan Frajlehović, da Barbaru iztisne iz navedenoga posjeda putem pravde, ali mu napokon nepreostade ino, nego da primi iz ruke Barbarine Gradišu kao njezin predij, onako isto kao što mu ju je već i njezin muž bio podielio, — te kao što je za

¹ Prije navedena listina u N. R. A. 649, 11.

² N. R. A. 649, 13.

³ Ib. 648, 4.

takovu milost Vuku priznao pravo na svoja njegdašnja imanja, tako to učini i sada naprama Barbari (g. 1494).¹

Osim tih viesti, koje se sve tiču samo imanja Barbarina, nenalazim o njoj ništa inoga zabilježena za sve vrijeme njezina udovanja do jedne jedine papinske povelje, kojom Innocent VIII. dopušta (g. 1490) njezinu kapelanu Filipu Dukaviću (?), svećeniku ninske biskupije, da može upotrebljavati tako zvani altare portatile i na njem žrtvu prikazivati u nazočnosti Barbare i njezinih dvoranika. Za toga pako svećenika Filipa mislim, da je morao biti pop glagoljaš, te da je on valjda pisao one glagolske bilješke, što ih nalazimo na navedenih listinah despotice Barbare. Tu ima, ako se nevaram, nekoliko bilježaka i od Barbarine ruke, koja se je mogla naučiti glagolskomu pismu već na domu svojih roditelja, gdje je ono bilo u svagdanjoj porabi, kao što se je i drugdje liepo poznavalo na dvorovih poglavitih hrvatskih velmoža onoga vremena.²

Despotica Barbara zove se udovom zadnji put u meni poznatih izvorih dne 11. siečnja 1494, a kao žena Franje Berislavića dolazi prvi put u listini vojvode i bana Ivana Korvina, pisanoj 25. dan po Jakovlju g. 1495. Ona podje dakle za rečenoga Berislavića njegdje g. 1494 ili barem u prvoj polovici 1495, pošto je njegova prva žena, Katarina, međjutim bila umrla, ostavivši mu živa jednoga sina po imenu Ivana.³

¹ Ib. 649, 15.

² Navedeno papin. pismo ima Theiner, Vet. Monum. Slav. merid. I. 528. — Od spomenutih glagol. bilježaka evo ih nekoliko: Donacija na komogoinu gospi za života (N. R. A. 649, 11). Donacija na komogoinu (Ib. 649, 13). Za parno (sic) kniga mani na komogoinu i gradisu (sic — Ib. 648, 4). Itataš (= magj. iktatás = statutio) komogoinu i gradisu (Ib. 649, 13). Valuvana mani ivaniš frai ... (Ib. 649, 15). — Ovo je pako ćirilicom pisano: Valovana ... na belu stenu i totuševinu (Ib. 629, 11). Donacija na komogoinu — dalje pako glagolski: gospodinu despotu (Ib. 571, 21).

³ Taj se Ivan spominje prvi put 27. veljače 1504 (N. R. A. 630, 8), zatim god. 1505 (N. R. A. 136, 2 i Arkiv III., 105), a najposlje 2. lipnja 1508 (N. R. A. 630, 9); nu premda se njegovo ime spominje samo u onoj dobi, gdje je već Barbara bila ženom Franje Berislavića, te bi se po tom moglo misliti, da je on bio sin Barbin a ne Katarinin, to ga ja ipak smatram sinom Franjinim od Katarine, i to na temelju Vladislavove listine od 5. lipnja 1508, u kojoj on, kao što ćemo drugdje vidjeti, njeka Barbarina imanja podjeljuje Bakačem s toga, što

IV. Po drugoj svojoj ženi dodje Franjo Berislavić u bliži savez s najuglednijom obitelji hrvatskih knezova Frankapana, od koje je i tadani vojvoda i ban hrvatski ženu imao, a tako isto ga ta njegova ženidba približi i rodu srbskih despota. Za njega, kao za čovjeka, koji je već prije mnogo volje pokazivao za javno djelovanje, dolikujuće plemiću njegovih vremena, bijaše ženidba s Barbarom već po tom od velike vriednosti, što mu je ona pri-niela vele znatno imanje, — sve ono naime, što smo malo prije našli u njezinoj vlasti. Nu osim onoga, što je Barbari darovano u samih imanjih, imaše ona bez dvojbe i drugoga blaga i dragocienih stvari, koje je stranom kao miraz pri-niela u kuću svoga prvoga muža, a stranom i od njega dobila kao znak ljubavi bračne. Do-ista medju onimi dragocienimi stvarmi, što ih je Barbara bila dala u poklad u Medvedgrad a u ruke kastelana Stjepana Berislavića Malo-mlačkoga, bijaše više toga, što je ona imala prije nego li je pošla za Franju Berislavića. Nije prilike, da ovdje sve ono ime-nujem, što je Barbara na Medvedgradu u sahrani držala; nu kada sam već i to spomenuo, reći ću barem toliko, da je tu bilo drago-cienosti, kao što se je malo gdje i u najznatnijih obitelji toga vremena nalazilo. Tu bijaše naime boca i kupa srebrnih i pozla-ćenih, zdiela, tanjura i žlica što srebrnih što pozlaćenih, zatim više crkvenih stvari od srebra i pozlaćenih, nadalje oprave različite od najskuplje tkanine, postavljene kožom vrlo skupom i izvezene zlatom i biserom, napokon drugoga još ženskoga nakita od zlata, bisera i dragoga kamenja.¹

Toliko Barbarino imanje, sdruženo sada s onim, što je sám Franjo Berislavić imao od baštine svoje, pružaše Franji liepih sredstva za veće takodjer podhvate. Nu prije nego li mu je za to prilika dana, snadje njega i suprugu mu velika nezgoda, i to skoro nakon njihova vjenčanja. Zbog različitih tužba, koje su proti njim s raznih strana dolazile, padoše oni u nemilost kraljevsku (g. 1496), te se moradoše povući u svoje gradove s onu stran Save, da tu nadju utočište za se i za svoj život, komu je pogibelj prietila. Tako nam za nje pripovieda naš izvor, ali nedodaje više ni jedne

je Barbara umrla bez odvjeka, a to se nebi bilo moglo reći, da je Ivan bio njezin sin, osim ako se uzme, da je on umro upravo medju 2. lipnja, danom naime gori navedene listine, u kojoj se još kao živ imenuje, i 5. lipnja, kada je Vladislav Bakačem povelju izdavao.

¹ N. R. A. 136, 2. V. Arkiv III., 105.

rieči, iz koje bismo mogli razabrati, čim su bili biedjeni Franjo i žena mu Barbara; međjutim i iz onoga, što nam se kaže, lahko se daje razumjeti, da se je tu radilo o velikih osvadah, — morda o nasilju kakovu, o povredi plemenite kakove osobe ili o zame-tavanju kraljevskih zapoviedi i naredba. Morda je Franjo i tu počinio koje djelo slično onomu, što se poslje (god. 1500) jednom prilikom spominje: kako je naime bio požeškoga kanonika Ladi-slava Farkashegija u uzu bacio, te mu je za to morao platiti 100 zlatnih forinti.¹ — Bivši Franjo Berislavić hićen u onako ne-povoljno i nesjegurno stanje, moraše o tom nastojati, da čim prije opet dobije milost kraljevu. Izposlovavši zato preko svojih posla-nika i prijatelja, da može doći pred kraljevo lice, ode na kraljevski dvor i opere dovoljnim načinom i sebe i svoju ženu od svih onih osvada, zbog kojih su bili pali u nemilost; a pošto je on to učinio, te se ujedno kralju zavjerio, da će mu verno služiti, primi ga opet kralj Vladislav na svoju milost (28. svibnja 1498), uvaživši pri tom ne samo njegovo opravdanje, nego takodjer vjerne službe njegove i Barbarine i njihovih predja.²

Čim se je Franjo sretno s kraljem svojim izmirio, dobi do-skora novih dokaza kraljevske milosti i pouzdanja. Već poznajemo povelju Vladislavovu od 6. prosinca 1498, kojom zbog Franjinih za-sluga njemu i njegovim bratučedom Nikoli i Ivanu udjeljuje novu darovnicu za njihovu baštinu; a isto po prilici vrieme, ili morda koji mjesec kasnije povjeri Vladislav Franji po drugi put važno dosto-janstvo i zvanje bana Jajačkoga, i kao takovu darova mu (g. 1499) dio Blaža od Thardafalve u tri sela tadanje vukovske županije (u Thardafalva, Andrasfalva i Doman), premda Franjo, kao što se čini, toga nije mogao posjesti, jer su mu se dotičnici uzprotivili.³

Franjo Berislavić dobi dakle, kao što sam malo prije spo-menuo, Jajačko banstvo, u kojem ga dostojanstvu naši izvori na-ročito pokazuju već 6. svibnja 1499 kao nasljednika Baltazara Bačana.⁴ Tko pozna okolnosti onoga vremena, u koje pada bano-

¹ Magyar történ. tár IX, 77.

² To vadiam iz vele važne listine u N. R. A. 648, 7, u kojoj je iz-pripoviedana pravda medju Franjinom ženom Barbarom i Baltaz. Ba-čanom zbog otetih kmeta u Totuševini.

³ N. R. A. 1560, 3.

⁴ Ib. S tim pako srav. listinu od 16. travnja 1499 (Katona XVIII, 179), u kojoj stoji: „Balthasar de Bathian, alias banus et capitaneus ca-strorum regni Boznae.“

vanje Franjino u Jajcu, dobro će znati, da se to važno mjesto nije moglo povjeriti čovjeku nevještu u bojnih poslovih i bez junačkoga duha: jer, premda je tada još nekakovo primirje s Turci trajalo, i premda su oni gledali da Hrvate uzdrže na miru, dočim su svom žestinom vojevali na Mletčane, to se ipak nitko nemogaše pouzdati u dugo trajanje mirna susjedstva. Još manje mogaaše biti rieči o miru kakovu, kada je kralj Vladislav pristao (g. 1500) u savez više kršćanskih vlasti proti Turkom. I doista skoro poslje toga počmu Turci većma uznemirivati našu zemlju, a naročito na to se upute, da otmu Jajce, koje im je na putu stalo u njihovu haranju i osvajanju; nu taj put ih krvavo potuče naša vojska s vojvodom svojim Ivanom Korvinom pod samim Jajcem (g. 1500). Na to su činjene na raznih stranah njeke bojne priprave, tako da se je moglo misliti, da će doći do većega vojevanja na Turke; nu niti Turci nisu mirovali, nego su među ostalim i opet namjeravali na Jajce udariti (1501). Dostora se poslje toga raztepe spomenuti savez kršćanskih vlasti, te najprije Mletčani sklope mir s Turci (koncem g. 1502), a poslje učini to isto i kralj Vladislav (20. kolov. 1503).¹ — U takovih dakle okolnostih imaše Franjo Berislavić dičnu zadaću, da drži Jajce i tim da obustavlja tursko haranje. Malo je viesti, koje o njem govore kao o banu Jajačkom; nu svakako su vriedne, da budu ovdje spomenute. O Ilinju g. 1499 pisa on hrvatsko pismo mletačkomu knezu u Spljetu, u kojem ponajprije izvješćuje, što mu je doglašeno o turskih pripravah; nu buduć da ništa izvjestna o tom nije znao, zato moli, da mu doglase iz Spljeta, ako ondje budu imali vjerovanijih glasova. Zatim pako veli: sada ja držim Jajce i povjereni mi grad svega dosta ima, što god mu treba, i momčadi, i hrane i bojne sprave; ako Turci na me udare, uzdam se u Boga, da neće dalje odavle poći, — ako li pako moj grad obidju, te provale u vaš kotar, evo vam vjere moje, da ću vam u pomoć priskočiti. Pod to pismo, u kojem će svatko poznati i čestita zapovjednika i hrabrena vojvodu, podpisa se Franjo: Ferenac Berisalić, ban bosanski, gospodar posavski.² — Franjo se hvali u navedenom pismu, da mu je grad dovoljno oskrbljen svimi potrebami, što inače nismo vikli slušati od gradskih zapovjednika u toj dobi, te ako upravo zato upitamo,

¹ V. Književnik I, 419 i sl.

² Sanudo u Arkivu V, 65. Na str. 64 ima pismo Franjino slična sadržaja, ali nešto kraće.

kako i odakle je on mogao namirivati sve potrebe svoga grada, ako i ne svagda, a ono barem na njeko vrieme, to ćemo rado dopustiti, da su mu doniekle točnije davane dužne državne pomoći, morda upravo nastojanjem vojvode i bana Ivana Korvina, ali isto tako treba nam vjerovati, da je on više puta morao i od svoga trošiti, ako je želio, da mu momčad u posadi bude točno plaćana i svim nuždnim oskrbljivana. Za to nam je svjedokom sam kralj Vladislav. Učinivši naime taj kralj račun sa svojim Jajačkim banom za vrieme do 4. srpnja 1503, pokaza se, da duguje Berislaviću u ime uzdržavanja grada Jajca u svem 10.184 for. Od te svote odпусти nam, veli kralj, isti Franjo Berislavić 6000 for., motreći, kako smo opterećeni mnogimi drugimi i različitim potrebami; za ostalo pako odredi kralj, kako da bude Berislaviću izplaćeno, te mu dade i svoju u to ime potrebitu obveznicu.¹ Znajući mi u ostalom, kako su Vladislavove blagajne obično prazne bivale, lahko ćemo povjerovati onim, koji su tvrdili poslje smrti Franje Berislavića, da on nikada nije bio sasvim namiren za ono, što mu je država dugovala u ime banstva Jajačkoga.² U tom dakle, što je upravo rečeno, imademo jasan dokaz, da Franji Berislaviću nisu uvijek točno davane one plaće, koje su ga išle kao čuvara grada Jajca i koje su bile potrebite za nužno oskrbljenje toga grada. Ta netočnost od strane državne vlade, koja međjutim spada, kao što sam malo prije rekao, među najobičnije pojave onih vremena, i bijaše morda uzrokom, te je Berislavić zaželio, da bude riešen svoga zvanja, čineći se tako sličnim mnogim i mnogim od svojih suvremenika, koji su izbjegavali teško mjesto stražarâ na krajini. Vladislav bješe već g. 1501 Jajačkim banom odredio Baltazara Baćana, koga smo već jednom našli na tom mjestu; nu morda upravo zato, što je Baćan znao iz svoga izkustva, da je mučno primiti se zvanja, koje se nedade čestito vršiti, oklievaše on zadugo i nehtjede unići u povjereni si grad. Koncem veljače sljedeće godine moraše ga zato opominjati palatin Petar Gereb, da već jednom unidje u Jajce; a da to što valjanije učini, uvjeravaše ga podjedno, da se je postarao za oskrbljenje rečenoga grada. Nu buduć da niti ta opomena nije koristila, upravi sam kralj pismo na Baćana o cvjetnici iste godine. Čudi se kralj u tom

¹ N. R. A. 648, 9; 648, 10; 648, 8.

² V. dalje razpravu o imanjih Franje Berislavića nakon njegove smrti.

pismu, što Baćan još nije primio grada, i to tim više, što znade, da ga je blagajnik namirio onako, kako je medju njimi ugovoreno; zatim pako dodaje ove po prilici rieči: nije ti doista nepoznato, kako su Turci ovih dana poharali vrbaski kotar i drugih nekih susjednih gradova, a nenašavši nigdje nikakove zapreke, što se doista nebi bilo dogodilo, da su iz Jajca šiljani ljudi, koji bi bili Turke motrili. To medjutim nije učinjeno, jer onaj ban (tu misli kralj bez dvojbe na Berislavića) tebe očekujući nije mario izaslati svojih ljudi, te dočim ti oklievaš grad Jajce primiti, dolazi i on i sva ona strana vašom krivnjom u skrajnu opasnost. Zato, ako već nisi unišao u Jajce, učini to što prije.¹ Baćan medjutim niti sada neučini što se je od njega zahtievalo, jer banom Jajačkim ostade i nadalje naš Berislavić sve do polovice g. 1503, osim da rekneš, da je Berislavić pod konac svoga banovanja imao druga onako, kao što je poslje zbilja u običaju bivalo.² — Navedene viesti o Baćanu tako su nepotpune, da je teško po njih samih prosuditi vladanje Berislavićevo pod konac njegova Jajačkoga banovanja; nu svakako se i iz njih može toliko razabrati, da je on tada manje revnosti pokazivao, valjda upravo zato, kao što i sam kralj veli, što je svaki dan izgledao zamjenika u zvanju, koje je s prva liepim načinom vršio, nu koje mu je kašnje zato tegotnim postalo, što nije nalazio dovoljne podpore. Nu kao što to iz navedenih viesti razabiremo, tako isto znademo s druge strane sasvim izvjestno, da je on uztrajao na svojem mjestu, dok se je Baćan skanjivao, bi li nebi li primio povjereno si zvanje, — uztrajao je pako, kao što malo prije rekoh, sve do polovine g. 1503. Onom istom prilikom naime, kada se je Vladislav obračunavao s banom Franjom Berislavićem (15. svib. 1503), bješe odredjeno, da će Franjo predati Jajce kralju o Jakovlju g. 1503; nu ta predaja bješe obavljena, neznam s koga razloga, nešto prije utanačenoga roka, naime dne 13. srpnja iste g. 1503.³ Čim je Franjo rečenoga dana predao Jajce u ruke kraljevskih dvoranika Stjepana Gorbonoka i Klimenta Szemerea, prestao je biti banom Jajačkim, te zato nerazu-

¹ Kod Kovachicha u spomen. rukop. br. XIII., XIV. i XV.

² Baćan je poslje svakako držao Jajce: jer mu Vladislav zapovieda g. 1505, da predade Capitaneatum de Jaycza Georgio de Kanisa et Joanni Bebek Capitaneis (Kovachich, ib. br. XVI.).

³ Prije navedena listina u N. R. A. 648, 9 i k tomu Ib. 1560, 43.

mijem, kako mu može kralj Vladislav dati naslov bana Jajačkoga još jedan mjesec kašnje.¹

Dok je Franjo jošte banom bio, dobi jednom pismo od kraljevskoga blagajnika Ivana Bornemisze, da učini, da budu kraljevski poreznici pušteni u požežku županiju, da poberu za kralja dužne poreze.² Neznajući si pravo tumačiti, zašto li da je takovo pismo na Franju upravljeno, nemogu drugo uzeti, nego ili da je trebalo njegova posredovanja kod plemstva požežke županije, da se izvrši kraljevska zapovied, ili pako da je upravo on priečio, te nisu mogli poreznici poreza pobrati za kraljevsku blagajnu, — moguće je naime, da je po običaju onoga vremena njemu bio doznačen požežki porez u ime plaće, te ga je zato hotio za se i pobrati.

Zadnje vrieme svoga banovanja i još nješto kašnje bijaše Franjo Berislavić podjedno i u službi Ivana Korvina, koji je morao uvijek imati dosta mnogobrojnu vojsku što kao ban, što pako kao vlastnik tolikih gradova u zemlji. Stajati u službi tako uzvišena dostojanstvenika, kao što je bio Ivan Korvin, nebijaše sramotno niti za odličnijega plemića, te se tako mogaše najmiti i naš Franjo, da će držati za Korvina četu od dvie sto konjanika. Nu buduć da je on morao poglavito paziti povjereno si u Bosni važno mjesto, to scienim, da je za trajanja njegova banovanja u Jajcu ona njegova četa, što ju je držao za Korvina, morala imati svoga posebnoga podvojvodu. Pošto su minule dvie godine službe Franjine, učini Korvin s njim račun na 22. srpnja 1504, koji je pokazao, da bi Franjo imao dobiti od Korvina za svojih dvie sto konjanika, koje je uzdržavao o svom trošku, 6000 zlat. for.; pak buduć da Korvin nije imao gotova novca, od koga bi bio taj dug namirio, zato predade Franji i njegovim potomkom svoj grad Lohor (u varažd. župan.) sa svim pristojanjem, naročito pako sa seli Trgom, Zlatarom, Peršavcem (sada Peršaves), Velikom, Golubovcem (i „Wyolacz“). Franjo bješe uveden u taj svoj novi posjed još iste godine; a da još bolje utvrdi svoje pravo, izprosi si on od kralja Vladislava privoljenje na rečenu prodaju, koje je udijeľeno njemu i njegovu sinu Ivanu posebnom kraljevskom poveljom od 4. ožujka 1506, te je usljed toga iznova i uвод obavljen.³

¹ U listini od 16. kolov. 1503 medju N. R. A. 648, 11.

² N. R. A. 1560, 25.

³ Ib. 648, 11; 558, 11; 1561, 3.

U tom, što sam upravo sada spomenuo, nalazimo novo pomnožanje Franjina imanja; ali to još nije sve, čim je njegov posjed ponarasao, nego si je on još više toga pribavio, navlastito pako tim, što je umio izposlovati, te mu je podijeljeno puno pravo na sva ona imanja, koja je bila dobila njegova žena Barbara stranom za uvijek, ali samo za se i za svoje potomke, stranom pako samo na uživanje do smrti svoje, nu od kojih ni jedna ni druga nebi bila po tadanjih zakonih o nasljedstvu po njezinoj smrti inače na njega spala.

On bješe već g. 1497 nekakov ugovor sklopio s Matom od Adoryana, bratom arcibiskupa koločkoga, glede grada i imanja Majkovca (tada u križev., a sada u zagreb. županiji), g. pako 1498 kupi taj grad od rečenoga prijašnjega mu vlasnika za 1200 zlat. for.¹ Njekoliko godina poslje toga izdade kralj Vladislav pismo (16. kolov. 1503), u kojem veli, da je darovao Majkovac nekomeu Hadar vojvodi, koji je od Muhamedove vjere na kršćansku prešao i viernu mu službu obećao; nu buduć da je rečeni grad bio Franje Berislavića, zato se kralj obvezuje, da će Franji za to dati dostojnu naknadu, čim drugo kakovo imanje na krunu spade.² Medjutim moramo uzeti, da je Franjo svoj Majkovac opet natrag dobio, ili pravije govoreći da ga nikada nije niti izgubio: jer po njegovoj smrti dolazi i Majkovac u redu njegovih gradova, koje je ban Petar Berislavić za kralja zauzeo.³

Važnije je od toga, što je učinjeno s Barbarinimi imanji u gore spomenutom pravcu. — Barbara pusti Frajlehovićem i nadalje Gradisu kao predij (g. 1497);⁴ kada su pako oni pokušali, da se od nje sa svojim imanjem sasvim oslobode, te su se u to ime dali pod zaštitu Ivana Korvina, naloži kralj Vladislav na pritužbu Franje Berislavića (g. 1499) tomu vojvodi, da ostavi Frajlehoviće u njihovih prijašnjih odnošajih.⁵ Nu Barbara se postara još za veće osjeguranje svoga prava. Za Komogovinu i Gradisu i ostalo, što je k tomu spadalo, imaše ona već darovnicu kralja Matije a tako isto i ustupnicu od strane Frajlehovića, sada si pako izprosi novu darovnicu i potvrdu rečene ustupnice i od Vladislava

¹ N. R. A. 648, 11.

² Ib. 648, 11. Cf. 648, 12.

³ V. kašnje dolazeću listinu iz zem. arkiva: N. R. A. 1564, 26.

⁴ Ib. 649, 16.

⁵ Ib. 1559, 99.

kralja (14. veljače 1500), te bješe usljed toga iznova uvedena u posjed rečenih imanja.¹ Njekoliko godina poslje toga pako započe poslovanje na korist Franje Berislavića. Mi smo našli već prije, u kakovih je odnošajih bio naš Franjo prama vojvodi Ivanu Korvinu, te prema tomu možemo lahko znati, da je Korvin mogao biti pripravan, da Franji koju po volji učini. On dakle izjavi pred zagrebačkim kaptolom (27. veljače 1504), da je dao i ustupio Franji Berislaviću i sinu mu Ivanu sve svoje pravo, koje bi imao po Barbari, Franjinoj ženi, na Bielu Stieniu, Totuševinu, Komogovinu i Gradisu i ostalo Barbarino imanje.² Ja nebih umio reći za izvjestno, na što je tu mislio Korvin, govoreći o svojem pravu, koje bi mogao imati po Barbari na njezina imanja, već ako je mislio na onaj ugovor, što je s njim sklopljen, kada se je radiło po smrti njegova roditelja o izboru novoga kralja, i u kojem se među ostalim ustanovljuje, da će Korvin moći u našoj domovini njeka imanja podjeljivati, kojim vlasnici izumru, te da će dobiti u puno vlasništvo Novigrad, Bielu Stieniu i Totuševinu, ako gospodar tih imanja umre bez odvjeka.³ Na temelju toga Korvinova pisma naloži Vladislav (29. svib. 1504), da Franjo bude uveden u spomenuta imanja, za koja se veli u dotičnoj povelji, da su Barbarina i da Franjo imade na nje njeko pravo. Nu još odlučnija bijaše za Franju druga povelja istoga kralja, izdana onaj isti dan, kada je pisana prije već navedena povelja za Lobor, naime 4. ožujka 1506: jer tu Vladislav u svem potvrđuje gori navedeni ustup Korvinov na korist Franje Berislavića, te povrh toga sam od svoje strane podjeljuje istomu Berislaviću sve svoje kraljevsko pravo, koje bi mogao imati na rečena Barbarina imanja.⁴ Kada je Franjo i to postigao, mogaše se smatrati sjegurnim u posjedu svih imanja svoje žene.

Zadobavivši se on tolikoga bogatstva, nije mogao propustiti a da se nesjeti po običaju velmožâ svoga vremena na svoju dušu i na spas svoj i svojih predja. I njemu je valjalo učiniti koju zadužbinu, a kako je bio odličan velmoža, tako mu je morala biti

¹ N. R. A. 571, 5; 571, 3; 571, 11.

² Ib. 630, 8.

³ V. Pray, Epist. Procer. I, 378 ili Kovachich, Supplem. ad Vestig. II, 277.

⁴ N. R. A. 630, 8.

*Ona kraljeva povelja, koja se u njezinoj
povelji je izjavila, da je
Korvinu dao i ustupio*

i zadužbina odličnija, te je on zato utemeljio u svojem trgu Dvorišću samostan Male braće.¹

Da je on ono vrijeme, kada smo ga nalazili onako brižna za njegove osobne stvari, pomno pratio takodjer razvitak državnih poslova, te da je i u nje utjecao, za to nam budi dokazom listina od 24. lipnja 1506, kojom se ovlašćuju punomoćnici kralja Vladislava, da mogu ugovarati o miru s carem Maksimilijanom, koji je bio opet počeo na Ugarsku navaljivati poradi zaključka stališa od g. 1505, kojim su inostranci izključivani od prijestolja ugarskoga. Tu listinu izdadoše u ime svih stališa najviši državni dostojanstvenici i uza nje još samo nekoliko od najuglednijih plemića, među kojima se čita takodjer ime Franje Berislavića.²

Poslje toga neima traga u domaćih izvorih Franjinu djelovanju za dvie do tri godine, osim ako ovamo uvrstimo ono, što nam jedan od njih povieda, kako je Franjo nakon smrti Ivana Korvina svojom oružanom četom služio njegovoj udovi, Beatrici Frankapanki,³ koja je imala po smrti svoga muža s raznih strana silnih neprilika poradi svojih imanja, te je zato upravo i trebala vještih vojvoda i hrabrih četa.

Drugo je, o čem nam nedadu dvojiti naši izvori, da je naime Franjo skoro poslje uredjenih poslova oko imanja svoje žene Barbare izgubio tu svoju suprugu, jer znademo za izvjestno, da je ona morala umrieti prije 2. lipnja g. 1508.⁴

¹ Kovachich ima u svojem poznatom nam rukopisu pismo kralja Ljudevita, pisano g. 1521 Franji Baćanu, kr. peharniku i kastelanu u Bieloj Stieni, u kojem kralj veli: „... Supplicarunt Majestati nostrae Fratres Minores de observantia in Claustro B. M. V. de oppido Dworyska . . . , ut fractam illam aeneam fornacem ex arce Feyerkeu Ecclesiae eorum pro fundenda campana dare dignaremur, quod et . . . magnificus quondam Franciscus Beryzlo post illius Claustri foundationem, dum in humanis agebat, facere voluisse dicitur.“ — Već sam na drugom mjestu rekao, da je Dvorišće spadalo na Bielu Stieniu; o položaju međjutim njegovu ništa neznam kao što niti o samostanu, koji je ondje utemeljio Franjo Berislavić.

² V. Kovachich, Supplem. II, 338 i Vestig. 453.

³ Listina od 23. veljače 1522 u arhivu jugoslav. akademije (među listin. obitelji grof. Keglevića).

⁴ Listina od 2. lipnja 1508 među N. R. A. 630, 9, o kojoj će kašnje rieč biti.

Dotle dospievši u razmatranju zgodâ, koje se odnose samo na Franju Berislavića, nalazim da će biti shodno, da sada svedem svoje pripovijedanje na njegova bratučeda Ivana, s kojim smo se razstali na koncu drugoga članka ove razprave; a da nisam drugdje svojim neumjetnim perom opisao život i djelovanje bana Petra Berislavića, to bi mi valjalo sada i njega uvesti u krug svoga pripovijedanja, jer je i njegovo javno djelovanje započelo bilo već prvih lieta XVI veka. Buduć pako da je bio Ivan Berislavić, kao što sam rekao na malo prije spomenutom mjestu, srbskim despotom učinjen nakon smrti zadnjega despota od Brankovićeva roda, zato ću si ja s toga uzeti povod, da ovdje progovorim nekoliko rieči i o zadnjih Brankovićih, nu tako, da se ograničim na ono, što je najpotrebitije i da se kanim svega naročita oprovrgavanja mnijenja starijih historika.

V. Pri smrti despota Vuka, za koga nam je rečeno, da je umro bez odvjetka, bijahu živa dva druga člana od obitelji Gjorgja Brankovića, koja je ono doba prebivala s mnogobrojnim svojimi suplemenici s ovu stran Save, uvijek se još uzdajući, da će joj poslužiti sreća, da se opet vrati u zemlju svojih djedova, koja je tada stenjala pod jarmom turskih silnika; to bijahu pako sinovi Stjepana Gjorgjevića i žene mu Angeline Gjorgje i Jovan po imenu.

Umrvši despot Vuk u prvoj polovici g. 1485, podieli kralj Matija dostojanstvo srbskoga despota starijemu od spomenutih Brankovića, Gjorgju naime, kao što nas o tom upućuje povelja istoga kralja od 13. veljače g. 1486.¹ Dočim su usljed toga na Gjorgja prešla poznata prava i dužnosti despota srbskoga, davan bijaše naslov despota i njegovu mladjemu bratu, Jovanu, kanoti članu despotskoga roda.

Braća Gjorgje i Jovan preuzeše u svoju vlast što je još preostalo od baštine njihova roda, kanoti Kupinovo, Krušedol i više drugih miesta u Sriemu, a k toj svojoj baštini dobiše još dva imanja, koja smo prije nalazili u vlasti despota Vuka, Berkasovo naime i Kostajnicu. Berkasovo založi njim i njihovu odvjetku kralj Matija za 12.000 zlat. for. istom onom poveljom, koju sam malo prije spomenuo, Kostajnicu pako upravo im darova nakon smrti despota Vuka, kao što nas o tom uvjerava isti onaj izvor,

¹ Teleki o. c. XII, 303. Ima i Katona XVI, 752 i Pray, Annal. IV, 185.

iz koga smo doznali, da je rečeni grad bio darovan despotu Vuku.¹ Bevenjudi, kojim je bila Kostajnica oteta, kao što smo već prije našli, nehtjedoše se odreći svoga prava na taj grad, nego sveudilj ga još svojim smatrajući, prodadoše ga poslje Matijine smrti banu Ladislavu Egervarskomu (g. 1492) za 8000 for.;² nu premda nam se veli, da je ban bio i uveden u posjed Kostajnice,³ to bih ja ipak mislio, da su despote zadržali taj darovani si grad s priležućim imanjem: jer ako toga nisu imali, neznam kako su mogli biti susjedi Barbare, žene Franje Berislavića, kao vlastnice Komo-govine i Gradise: a da su joj na toj strani susjedi bili, to nam se tim dokazuje, što je g. 1500 prigodom uvadjanja rečene Barbare u spomenuta imanja medju inimi susjedi imenovan takodjer neki Šime Bošnjak kao zastupnik despota Jovana.⁴ U ostalom nas uči već i sama prije navedena povelja Matije kralja, da je on despotam Gjorgju i Jovanu osim Berkasova i drugo nešto darovao.

To spomenuvši ob imanju despotskom, imam razloga, da još nešto rekнем i o djelih braće Gjorgja i Jovana.

Već prije imadoh priliku pokazati, da su i ti naši Brankovići bili u redu onih velmoža i plemića, koji su namjeravali po smrti Matije Korvina na prijestol podići sina mu Ivana; tako isto spomenuh već na drugom mjestu, da su se i oni poklonili Maksimilijanu, kada se je upućivao, da ugarski prijestol za se osvoji. Despot Gjorgje obeća medjutim još tečajem g. 1491 viernost kralju Vladislavu, na što ga spomenu koločki mitropolit Petar, pozivajući ga u pomoć Jajcu, komu su tada Turci grozili;⁵ kada je pako Vladislav sklopio s Maksimilijanom već spomenuti požunski mir, nadje se i despot Gjorgje medju onimi velmožami, koji su (7. ožujka 1492) na rečeni mir i njegove uvjete pristali osobitom poveljom, na koju su i njihove pečati pritisnute.⁶ Izmirivši se Maksimilijan

¹ N. R. A. 1558, 62. Prispi. što je prije rečeno na temelju listine u N. R. A. 649, 11 o nagodbi kralja Matije s Vukovom udovom glede Berkasova i Kostajnice.

² N. R. A. 644, 21.

³ List. g. 1494 u arhivu zagreb. kaptola: E. 263, 14.

⁴ Već prije navedene listine medju N. R. A. 571, 5 i 571, 3. U ovoj potonjoj listini veli se za spomenutoga Šimu Bošnjaka, da je bio pritoman „in persona illustris domini Johannis despothy de Kwpynyk“!

⁵ V. Pray, Annal. IV, 228.

⁶ Firnhaber o. c. 135. U dodatku je otisnuta i Gjorgjeva pečat.

Brat Novici

s Vladislavom, mogoše i Berislavići kao i drugi pristaše Maksimilijanovi svoga kralja pomagati, da iztjera iz Ugarske brata si Ivana Alberta, te su oni to i činili, kao što sam već drugdje na temelju Tuberonovih rieči spomenuo.

U svih tih javnih poslovih, koji idu do početka g. 1492, na koliko su u nje i Brankovići uticali, svagdje se spominje na prvom mjestu Gjorgje, dapače u sačuvanih nam listinah ili se on sam piše kao despot, ili se pako najprije on imenuje s naslovom svojim despotskim i k tomu se naprosto doda ime njegova mladjega brata.

Gjorgje je dakle sve to vrijeme smatran despotom srbskim; pak kao što se to pokazuje u navedenih državnih poslovih, isto je tako i u drugih odnošajih, kadno se n. p. g. 1493 iztraga vodi za nasilje, što su ga bili učinili g. 1490 Gerebom Vingartskim u njihovu Osieku Berislavići, Ivan Halapčić i „Gjorgje despot“,¹ ili gdje se isto tako iztražuje g. 1493 na tužbu Nikole Banfija, koji se je bio pritužio, da su mu „Gjorgje i Jovan despote srbski“ g. 1492 njegov grad Bodoh u vukovskoj županiji napali i oteli.²

Dočim se timi podatci, što sam ih upravo naveo, s jedne strane ono potvrđuje, što sam prije izveo glede Gjorgja iz spisâ, odnosećih se na javne državne stvari, s druge nam se strane u tom daje njeko razjasnjenje privatnih odnošaja despota Gjorgja i brata mu Jovana, u koje nam ime jošte dobro dolaze listovi koločkoga arcibiskupa Petra, pisani despotu Gjorgju, a svjedočeći o tom, da je Gjorgje živio u krvavoj zavadi s Lovrom Iločkim.³

Što doвле navedoh o despotu Gjorgju, dovoljno će biti, kao što mislim, da neostane više neriešeno pitanje, koga da držimo prvim nasljednikom Vukovim u despotskom dostojanstvu; nu isto će tako trebati prema navedenim podatkom izpraviti ljetopisca, koji nam veli, da se je Gjorgje već g. 1486 postrigao te primio kalugjersko ime Maksima,⁴ usljed česa je imalo već tada despotstvo preći na mladjega mu brata Jovana; to će pako trebati tim više učiniti, ako k spomenutim podatkom dodamo još povelju od 3. studena 1495, kojom Angelina i sinovi joj obećaju

¹ Već prije navedena listina iz Trans. doc. mixt. p. 430.

² N. R. A. 1559, 8.

³ V. Praya i Katonu ka g. 1491.

⁴ V. Šafařík, Krátké letopisy serb. 82.

svetogorskomu samostanu sv. Pavla godišnji dar od 50 dukata i u kojoj se Gjorgje još piše samo „despot Georgije“.¹

Kao što se razabire iz upravo navedenih viesti, možemo mi Gjorgju kao despotu trag sliediti sve do pod konac g. 1495, te ako se nevaram u svojem izvadjanju, to bismo mogli uzeti, da je on bio onaj despot srbski, koji je za vojevanja Vladislavovih četa na Lovru Iločkoga gradove Mitrovicu i Orahovicu vodjam svoga davnoga protivnika oteo.²

S godinom 1496 prestaje sva neizvjestnost u našem pitanju, te bo godine a na 4. svibnja nadaruje Jovan samostan u Krušedolu, koji je njegov brat osnovao, te u dotičnoj povelji sebe zove „samodržavnim gospodinom zemlje srbske“, a za brata si veli: „brat moj mitropolit Maksim“.³ Tu je dakle već sam Jovan despotom, Gjorgje pako žive u svetom redu, što međjutim nije pričilo, da narod nedaje i nadalje njemu takodjer ime i naslov despotski.⁴

Vjerojatno je, da je Ivan preuzeo despotstvo od starijega si brata bez ikakove posebne odredbe od strane kralja Vladislava; Maksim je barem pred mletačkim duždom očitovao, da je despotstvo svojemu mladjemu bratu „ustupio“.⁵

Razpre despota Jovana s Petrom arčibiskupom koločkim poradi desetine, a tako isto i liepe one zadužbine, što ih je on činio stranom sam, stranom pako zajedno s materom si i starijim bratom, oddrugud su već poznate, a niti ne spadaju na moju zadaću: zato, na to se dalje niti neosvrćuć, jedno samo još nalazim, što imadem spomenuti glede despota Jovana. Iz njegova pisma, pisana u Kupiniku 23. srpnja 1499, gdje veli, da će davati samostanu Esfigmenu sve ono, što je davao negda djed mu Gjorgje, ako mu se Bog smiluje, te „ga učini gospodinom Srbâ“, — iz toga se pisma i iz navedenih mu rieči jasno razabire, da je Jovan još uvijek gojio nadu, da bi mogao postati „gospodinom Srbâ“, t. j. da bi se mogao vratiti u zemlju svojih otaca, da ondje nastavi kneževsko vladanje, koje je bilo pretrgnuto provalom silnoga dušmanina;⁶ a isto se tako jasno pokazuje u drugih izvorih, da je on dobro

¹ Kod Miklošića, Monum. serb. 539.

² Bonfin d. V. l. IV. p. 724. Istvánfi l. III. p. 24.

³ Kod Miklošića o. c. 541.

⁴ V. ib. 549.

⁵ Sanudo u Arkivu VI., 222.

⁶ Miklošić o. c. 542.

uvidjao, da će mu nada ostati pusta, ako kršćanske vlasti nepri-teku u pomoć njegovoj potlačenoj djedovini. Pak i zbilja činilo mu se je jedno vrijeme, da se u kršćanskom svijetu pripravljuju velike stvari, koje bi mogle donieti koju korist i njegovim suna-rodnikom, koji su bili ostali u svojoj staroj postojbini, a to je bilo prema izmaku XV. vieka za velikoga vojevanja medju Turci i Mletčani, koje je bilo povodom, te su se sklapali veliki savezi proti Turkom. Zato je smatrao i Jovan svojom dužnošću, da u takovoj zgodi neostane prekrštenih ruku, nego da učini što je mogao po svojih okolnostih. U to ime ponudi se dakle Mletčanom g. 1500, da će uz njihovu novčanu pomoć naoružati na Turke 1000 pješaka i 1000 konjanika,¹ misleći pri tom bez dvojbe na svoje suplemenike na našoj strani, kojih se je junačтво na daleko slavilo; pošto mu je pako ta jedna ponuda ostala bez uspjeha, od-pravi on u Mletke g. 1502 upravo brata svoga mitropolita Ma-ksuma, da si pribavi pomoći od dužda i od vieća njegova: nu ni taj put mu nije poslužila bolja sreća.² Njegove ponude i uvjera-vanje Maksimovo, da je on (Jovan) uvijek pripravan na Turke udariti, nije moglo smesti dužda u njegovih osnovah. Tada se je upravo ugovaralo o miru medju Mletčani i Turci, te je on i sklopljen pod konac spomenute g. 1502.

Viesti, koje je donio Maksim iz Mletaka bratu svomu, de-spotu Jovanu, pokazuje ovomu tužnu izvjestnost, da su mu sve nade propale. On nepreživi za dugo tih glasova, umro bo je već 10. prosinca 1502.

Pri svojoj smrti ostavi on udovu po imenu Jelenu od ju-načkoga roda Jakšića i jednu kćer po imenu Maru, koja je pošla, kao što se obćenito uzima, za hrvatskoga kneza Ferdinanda Fran-kapana, s kojim je rodila osim sina Stjepana još onu Katarinu, koja je poslje postala ženom junačkoga Nikole Zrinjskoga.

Jovanovu ćemo udovu još kašnje naći u poviesti, u onoj dobi naime, gdje Turci osvojivši Biograd u Sriem provaljuju, te istom prilikom i Jelenu progone iz Kupinika, gdje je po muževnoj smrti prebivala.

Buduć da despot Jovan nije ostavio mužkoga odvjeta, a brat mu je bio u duhovničkom činu,³ zato mogaše kralj Vladislav

¹ Sanudo u Arkivu V., 103.

² Sanudo u Arkivu VI., 222.

³ Što oni vele, koji vjeruju, da je pri smrti despota Jovana jošte više

dostojanstvo srbskoga despota prenieti na drugo pleme, i on nazva despotom srbskim hrvatskoga plemića Ivana Berislavića, kojega prvi put nalazimo u tom dostojanstvu u sačuvanim nam spomenicima g. 1505, prigodom naime onoga sabora na Rakošu, na kojem je zaključeno, da na ugarski prijestol po izumréu Vladislavova roda nemože tudjinac zasjesti.¹ Lahko se može misliti, da se je Vladislav, imajući imenovati despota po izumréu Brankovića, na to obazrio, što su Berislavići bili došli u njeku svojtu s Brankovići po ženidbi Franje Berislavića s udovom despota Vuka; a tko bi bio nješto smioniji i odaniji nagadjanju, mogao bi reći, da je Vladislav mogao Ivana Berislavića zato despotom učiniti, što je Ivan uzeo za ženu udovu zadnjega Brankovića po imenu Jelenu, čemu bi kao njeku potvrdu u tom našao, što poslje Ivanove smrti zbilja nalazimo spomen o njegovoj udovi, koja se zove Jelenom, a za rod joj se ništa nezna.²

Znamenit je pojav, da srbski ljetopisci i životopisci nigdje po imenu nespominju nasljednika zadnjega Brankovića u despotskom dostojanstvu; nu mi si to možemo lahko protumačiti iz velike boli, koju je moralo počutiti srđce svakoga Srbina na naših i na ugarskih stranah, kada je despotstvo i onakovo, kakovo je bilo, podijeljeno čovjeku, koji nije bio od obitelji srbske, dočim su zanemareni muževi srbskoga roda, kojih je ime na široko i daleko slovilo s osobita junačtva, kao n. p. Jakšići i dr. Zato lahko razumijem ljetopisca, kada o cijeloj promjeni, koja je slijedila nakon smrti despota Jovana, samo toliko veli: da Maksim nije mogao po Jovanovoj smrti u Sriemu živjeti, jer je kralj inomu Sriemu predao, da njim gospoduje i vlada, te da je zato prešao s materom

Brankovićâ živilo, od loze naime Vukova oca Grgura, o tom vidi Raića III., 336.

¹ Kovachich, Supplem. II, 332. Jura I, 257.

² Kašnje ću navesti izvore, govoreće o Berislavićevoj udovi Jeleni. — Što se pako tiče gori izrečenoga nagadjanja o ženidbi Ivana Berislavića s Jovanovom udovom Jelenom, otvoreno velim, da bih se ja umah za to izjavio, niti me nebi smetala bilješka o despotici Jeleni kod Šafařika o. c. 83 (i Književnik III, 123), da mi nije samo Tuberona, koji, govoreći ob istoj Jeleni (I. XI. p. 333), samo ju Jakšićkom naziva, a meni se teŹko daje vjerovati, da bi on bio zamučao ime muŹa njezina, da je to bio Berislavić. Ili češ reći, da je Jelena bila bolje poznata u dalekom Dubrovniku po svojem slavlom rodu nego li po drugom si muŹu?

si Angelinom u Vlašku k vojvodi Radulu;¹ nu kada životopisac mitropolita Maksima biedi Ivana Berislavića, koga uvijek zove samo „inoplemenikom“, da je preostale članove obitelji Brankovićâ gonio s njihove djedovine i da Maksima, kada se je iz Vlaške povratio, nije niti u njegov manastir pustio,² to nemogu u takovih riečih ino vidjeti nego sliedu strast, koja se neboji niti krive potvore. Kazivanje toga životopisca, kojega djelo niti u ostalom neima nikakove ciene, pobijaju drugi čisti izvori i dovoljno dokazani podatci: tako znademo n. p. za Jovanovu udovu Jelenu, da je držala Kupinovo, dok je nisu Turci odanle prognali; znademo o Jovanu, da je velik dio baštinskih dobara poklonio manastiru Krušedolu, a za taj sam manastir znademo, da ga Maksim nije istom onda gradio, kada se je iz Vlaške u Sriem povratio.³ Meni se čini u obće, da Ivan Berislavić nije ništa dobio od stare baštine Brankovićâ, koja je u ostalom i onako već bila neznatna, osobito pošto je bio despot Jovan toliko toga manastiru Krušedolu zapisao, nego da je to sve držala despotica Jelena; ali je zato i on mogao imati ona imanja, koja su bila zadnjim Brankovićem darovana ili pako založena, a po njihovu su izumréu opet kruni pripala, da ih ona drugomu podieli. Imajući naime Ivan Berislavić poput drugih despota dužnost, da drži četu od 1000 konjanikâ, dobio je bez dvojbe u to ime od države povrh one plaće, koja mu se je morala davati, još i koje imanje. Ta pako sada mu istom darovana imanja sdružena s onim, što je držao kao baštinu od svojih otaca, pokazivala su ga kao jednoga od imućnijih velmoža, i na to se imadu protegnuti po mojem mnienju rieči mletačkoga poslanika, koji je jednom prilikom spomenuo Berislaviću njegovu državu.⁴

Naši nam izvori u ostalom nepripoviedaju o tom novom despotu za više godinâ ništa znatnijega. Godine 1506 i 1508 nalazimo samo njegovo ime ubilježeno na važnih inače državnih spisih: gdje se na jednom mjestu ovlašćuju punomoćnici Vladislavovi, da mogu s Maksimilijanom o miru ugovarati, a na drugom poziva isti kralj Vladislav svoje stališe, da okrunu nejačkoga mu sina Ljudevita, te im obećaje, da će se njihova prava i slobode uvijek

¹ Kod Šafařika o. c. 64.

² U Glasniku knj. XI.

³ Dokazi su svemu tomu u ljetopisih kod Šafařika i u Miklošićevih spomenicah srb.

⁴ O tom nešto kašnje.

držati i poštovati;¹ a kada je skoro poslje toga Ljudevit i zbilja krunjen, zapala je despota Ivana čast, da nosi pred kraljem jednu od onih zastava, koje se pri takovih slavnostih razvijaju.²

Upravo ono vrijeme, kada je krunjen mladi Ljudevit, počeo se zametati u Vladislavovih državah važne stvari, pri kojih nam se i Ivan Berislavić pokazuje kao čovjek od njeke znatnosti; nu buduć da istim povodom dolaze i ostali Berislavići na polje djelovanja, zato će trebati da ih sve skupa ujedno i motrimo; a da nebudemo u tom smetani spominjanjem zgodâ, koje nisu u nikakovu savezu s glavnim predmetom, moram ovdje unapried nešto pripovjediti o Ivanovu bratučedu, Franji Berislaviću, i to u takovih stvarih, koje po vremenom redu ovamo i idu.

Mi smo već prije vidjeli, kako se je starao Franjo Berislavić, da zajamči sebi i svojemu odvjatku ona imanja, koja su bila podijeljena samo njegovoj ženi i potomstvu njezinu, ako bi ga imala; pak premda je u tom još za žive Barbare sve postigao što je želio, ipak je nuždnim smatrao, da si pribavi nakon Barbarine smrti za istu stvar još novo jamstvo, te je doista i to dobio, udjelivši mu naime kralj Vladislav 2. lipnja 1508 novu darovnicu i svoje kraljevsko pravo na poznate nam gradove i imanja, a kaptol bosanski obavivši na tom temelju novi uvod Franje i sina mu Ivana.³ Po tom se dakle mogaše Franjo sasvim sjegurnim smatrati; nu za malo danâ nadje se u čudu, kada su drugi počeli pozirati za imanjem, koje je on po pravu svojim držao. Vladislav bješe njemu podielio spomenutu novu darovnicu dne 2. lipnja 1508 u mjestu Lovászberényu, kuda je valjda putovao idući u Stojni Biograd na krunjenje sina svoga, a pošto je izpunjena ta želja otčinskoga njegova srдца na 4. lipnja, pristupi preda-nj sljedeći dan kardinal i arcibiskup Toma Bakač, muž silnoga upliva, moleći ga u svoje ime i u ime svoje braće, da ih dade uvesti u imanja pokojne Barbare, koja im je darovao darovnicom svojom i to po tom, što je Barbara umrla bez odvjatka. Niti nemisleći više na pismo, što ga je bio izdao prije malo danâ na korist Franje Berislavića, a tim življe osjećajući pobude zahvalnosti prama Bakaču, koji je nemalo pomogao, te je krunjenje maloga Ljudevita sretno

¹ V. Kovachich, Supplem. II, 338 i Vestig. 455.

² Ungr. Magazin kod Szalaya III, 462.

³ N. R. A. 630, 9 i 630, 10.

obavljeno, naloži Vladislav isti dan čazmanskome kaptolu, da uvede s kraljevskim čovjekom Bakače-Erdöde u spomenuta imanja. Kako je zapovjedjeno, tako htjede kaptol i učiniti; nu Franjo Berislavić, oslanjajući se na svoje opetovano zajamčeno pravo, stavi se na put uvoditeljem i odbi ih.¹ Medjutim nije Franjo samo tom prilikom izkusio, kako su slabe krieposti i kraljevska pisma naprama onim muževom, koji su tada vladali Vladislavom kraljem. Kao što ga je tu nezasitni Toma Bakač hotio lišiti Biele Stiene, Totuševine, Komogovine i drugih imanja Barbarinih, tako mu nešto kasnije htjede razkošni brandenburški markez Jure Lobor uzeti, sileći ga, da primi za taj grad onoliko novca, za koliko ga je kupio od Ivana Korvina, uzimajući dakle, da je samo založeno, što je u istinu bilo prodano.²

VI. Prelazeći sada na one zgode, za koje sam malo prije rekao, da u njih ide njeko mjesto i naše Berislaviće, mogu svoje pripovijedanje svesti na malo rieči, jer sam o stvari, na koju ovdje mislim, već drugdje obilno govorio.³ Ja mislim pako na ona dogovaranja i ugovaranja, koja su se vukla od g. 1508 do 1511, a sve u to ime, da kralj Vladislav sa svojimi državami pristane u savez protivnikâ i neprijateljâ mletačke republike, te da s njimi dogovorno na Mletke vojujuć povrati svojoj kruni Dalmaciju, koju je već tako dugo proti pravu držao lav mletački. Istom u drugoj polovici g. 1509 nastade u Vladislavovih zemljah takovo

¹ Ib. 648, 12. Toma je iskao, da bude uveden sa svojom braćom „in dominium castri Feyerkew in Crisiensi, ac districtus Thethwsawyna, nec non castellorum Komogoyna in Zagradiensi, et Dolaczky vocatorum in de Oborgaz Comitatus existencium.“

² N. R. A. 648, 13. K tomu već prije navedena listina u N. R. A. 648, 12, gdje se veli, da se je pritužila banu Petru Berislaviću udova Franje Berislavića Margita: „qualiter forent nonnulli, qui bona et possessiones dicti quondam Francisci Beryzlo vita eiusdem Francisci comite antea quoque et exposit, videlicet castra Feyerkew ac Lobor nec non castella Thythwssewyna et Maykocz vocata . . . pro se ipsis a regia Maiestate diversis titulis impetrassent seque ipsos in dominium eorundem . . . introduci et statui facere procurassent.“ O toj jagmi za Berislavićevimi dobri piše Emerik Perényi, palatin i ban, početkom g. 1513 podbanu Baltazaru Baćanu: „ . . . De bonis ipsius Francisci (scil. Beryzlo) impetrandis nihil moramur, nam nolumus nos ad hoc implicare, ne acclament nos alicujus bona impetrasse (Kovachich u poznatom rukopisu br. XVIII.).“

³ U Književniku I, 214 i sl. i II, 66 i sl.

gibanje, da se je činilo, da će doista kraljevske čete u Dalmaciju provaliti, jer se je u Ugarskoj za tu misao tada zauzimao palatin Perényi sa još nekoliko velmoža, a u našoj su zemlji uza nju pristajali skoro svi znatniji muževi. Tim našincem dodje u pomoć s nešto vojske i despot Ivan Berislavić, te ih pozva, da si čete u red stave, kako bi mogli s njim na Dalmaciju udariti.¹ Sve bijaše dakle spremno, da i s naše strane vojna započne na Mletčane; al u tom dodju glasovi o nesreći cara Maksimilijana, Vladislavova saveznika, i to pokvari svu osnovu; pak buduć da je Mletčanom ne samo u Italiji sreća prijala, nego su oni upravo u tih dnevih i u našoj zemlji veliku silu pokazivali, osvojivši Rieku i navalivši na Bakar, zato pustiše misao bojnu i oni, koji su joj prije bili najveći prijatelji, dapače sada sve nagna kako da dodje u što veću prijazan republike. — Da je despot Ivan Berislavić, uputivši se na vojnu, kao što smo malo prije vidjeli, više radio po nalogu palatina Perénya nego li po svojoj volji i domisli, to nam se u tom pokazuje, što ga malo poslje vidimo, gdje dolazi s četom od 200 dobro uredjenih konjanika, da po volji rečenoga palatina savlada bana Andriju Bota, koji je prkosio i vladi u Budimu i novim njezinim u Hrvatskoj banovom, Jurju Kanižkomu i Ivanu Ernustu Čakovačkomu.² Podjedno pako pokazuje nam se i to, da je Ivan Berislavić spadao na onu stranku politikâ onoga vremena, koji su željeli, da se bez mnogo žrtvâ koja korist dobije iz težkih okolnosti, u kojih je tada još sveudilj bila republika mletačka. Zato i mogaše on svjetovati mletačkomu poslaniku Petru Pasqualigu, s kojim se je u Zagrebu sastao, da će republika najbolje po se uraditi, ako se odrekne svoga posjeda na kopnu, za što bi joj se naknada dala u onih zemljah, koje bi se Turkom otele obćenitom vojnom kršćanâ. Nu mudri Mletčanin bez muke pobi toga prijatelja kompenzacijâ, upitavši ga, da li bi se on, budući despot srbski, hotio odreći svojih imanja Srbiji za volju,

¹ Pasqualigo u depeši od 16. studena 1509 veli, da mu je rekao Ivan Karlović: „... che era venuto a quei confini el despoto Zuan Borislo cum certa zente, et haver significato a tuti li Signori de Croacia, che stesseno in ordine cum tuta la lor gente per descender cum lui in Dalmatia.“

² Pasqualigo veli u svojem listu od 2. siečnja 1510: da je došao u Zagreb 1. siečnja „D. Zuanne Berislo despoto dela Servia et persona al presente de grande auctorità per quanto intendo, cum cerca 200 cavali in vero ben in ordine.“

koja bi se mogla takodjer Turkom oteti, a doista je mnogo veća nego li njegovo imanje. Despot naš, poznavajući valjda vrlo dobro svoje vrieme i okolnosti mu, tako slabo vjerovalaše u oslobodjenje Srbije putem kakova vojevanja kršćanskih vladara i naroda, da je bez oklievanja i opetovano odvratio Pasqualigu: nebih gospodine! Obćeći isti taj mletački poslanik u Zagrebu gradu s Ivanom Berislavićem, mogaše se prilično uvjeriti, da se republika neima ozbiljno bojati za svoju Dalmaciju od strane ugarske vlade. Za Bakača i njegovu stranku bijaše mu već od prije poznato, da je bezuvjetno republici odan i da se više obazire na njezinu volju nego li na isto drugoga, a da upoznade поближе još i drugu stranku, palatinovu naime, ka kojoj je naročito brojio i Ivana Berislavića i priora Vranskoga Bartola, — premda je ob ovom potonjem inače mislio, da je žestok neprijatelj Mletčanâ,¹ za to mu najbolje posluži sam Ivan Berislavić, otajno mu izpriповiedavši, kako je bio kralj Vladislav pod konac g. 1509 naložio palatinu Perényu, da čim brže sakupi vojsku i da ju pošalje na Dalmaciju, a da joj vodjama dade priora Vranskoga Bartola, — koga tu opet nalazimo u dostojanstvu, koje mu je bilo oduzeto g. 1495, i despota Ivana.² Tako bješe od kralja naredjeno, ali, kako dalje reče Berislavić, sam palatin svu stvar pokvari, odgovorivši kralju, da se tako velike odluke moraju prije zrelo pre-

¹ O njem pisa Pasqualigo duždu svojem u listu od 17. stud. 1509: „... el Prior de Laurana, inimicissimo de V^a Ser^{ta}.“

² Ja sam već drugdje naveo poznate podatke, kojima se dokazuje, da je Bartol Berislavić bio pomilovan i da je opet dobio Vranski priorat (Književn. II, 68). Sada mogu još jedno dodati, za što mislim da dosada nije spominjano, naime, da je taj naš Bartol bio g. 1507 Jajačkim banom. Kovachich priobćuje u svojem rukopisu br. XIX. list kralj. blagajnika Benedikta Bačana, pisan u oči Miholja 1507, u kojem se veli: „Serenissimus dominus noster rex venerabili et magnifico domino Bartholomaeo priori Auranae, Bano de Jaycza, ad rationem sallarii sui hujusmodi banatus in praesenti contributione illius Regni Sclavoniae duo millia flor. dari deputavit et comisit.“ Buduć da se Bartol u javnih izpravah g. 1506 zove samo priorom, a početkom g. 1508 nalazimo kao bana u Jajcu Jurja Ztresemleya (Kovachich, ib. br. XXIV.), to se može po tom proračunati, da je Bartolovo banovanje bilo vele kratko. U redu prvih mu nasljednika nalazimo, kao što malo prije rekoh, Jurja Ztresemleya, i zatim g. 1510 Baltazara Alapića (u listini grof. Keglević. u jugosl. akademiji).

tresti u vieću. To znajući Pasqualigo, znao je također, koliko mu je držati do despotovih rieči: Velim vam, da bez Dalmacije nećete ništa učiniti! To bijahu rieči ljudi, koji su htjeli, da se Dalmacija u lahku cieniu natrag dobije, bez boja i bez žrtvâ s tim spojenih, tako naime, da ju Mletčani kralju povrate, a zato da kralj ostane i nadalje s njimi u prijateljstvu, nepomažući u ostalom niti njim kao što niti njihovim protivnikom. — Dočim je usljed takova neodlučna postupanja doglavnika Vladislavovih ugarska njegova kraljevina pošteđena stala od većega kakova boja, te je ljudem sebičnim prosto bilo, da izvadaju svoje posebne namjere i osnove, medjutim se prolievâše mnogo hrvatske krvi: jer je Hrvatima ne samo valjalo dom i ognjište braniti od neprestanih navala turskih, nego su osim toga mnogi od njih vojevali što u mletačkih, što u Maksimilijanovih vojskah, otimajući se upravo za nje i jedna i druga strana kao za čeljad i hrabru i svagdanjim tako rekuć bojem u ratnih poslovih izvježbanu. Medju drugimi Hrvati, koje su tražili u svoju službu i Mletčani i Maksimilijan, spominju nam naši izvori i Franju Berislavića. — Tečajem g. 1510 još se jednom nada pokaza, da će se toj ratobornosti Hrvatâ dati cilj i dostojniji i primjereniji narodnomu njihovu čuvstvu. Sve prijateljstvo naime Bakačevo prama republici mletačkoj nemogaše zapriečiti, da se nebi bilo i opet radilo oko kralja Vladislava i stališa njegovih, da se konačno odluče na boj i da ga započinu osvajanjem Dalmacije. Tim se pravcem djelovaše u Ugarskoj oko polovice spomenute godine 1510 od strane cara Maksimilijana i francuzkoga kralja Ljudevita XII.; a nastojanje poslanikâ te dvojice vladarâ nadje najrevniju i najoduševljeniju podporu u nekoliko hrvatskih muževa, koji su tada boravili u Ugarskoj, gdje su se imale stvoriti odluke najveće važnosti za njihov narod. Ferdinand Frankapan, brat ljutoga protivnika Mletčanâ i Maksimilijanova vojevode Krste Frankapana, Šime Kožićić, biskup modruški i rječiti zagovornik Hrvatâ na zborovih duhovnih i svjetovnih vlasti, ujediniše svoje sile, da što više uzpale ratoborni duh u stališih ugarskih; al još više upliva pokaza na tečaj viećanjâ i zaključivanjâ u tih dnevih, koji su obećavali sjajnih posljedaka narodu hrvatskomu i kruni Vladislavovoj, jedan član plemena Berislavića, — Petar naime, koji je tada bio prepozitom Stojno-Biogradske. Njegove rieči moradoše barem na čas zanieti i one, u kojih je inače bilo malo volje i snage, teško bo bijaše

odoljeti čovjeku, koji je, pokazavši koliko ima na dalmatinskih stranah srodnikâ i prijateljâ, pun oduševljenja za veliku stvar smjelo izrekao, da će sa šakom ljudi svu dalmatinsku zemlju podložiti kruni kraljevoj.¹ Usljed takovih njegovih rieči, kojim se je toliko vjerovalo, da se je obćenito mislilo, da bi se Dalmacija bez ikakove muke dobila, i usljed nastavljenoga poticanja od strane spomenutih poslanika, bješe u istinu Bakačev upliv na čas na toliko svladan, da je javljeno mletačkoj republici 15. srpnja r. g., da se očituje za 30 dana, da li je voljna s dobra Dalmaciju ustupiti, jer da će u protivnom slučaju kraljeva vlada drugačije odredbe učiniti, — dapače toliko se pokazivaše revnosti za stvar potaknutu, da se niti nije čekalo na odgovor republike, nego je već i odlučeno, kolika će vojska poći, da Dalmaciju osvoji. Medjutim jedva što je to učinjeno, i već se pokaza, da je pravo imao Bakač, kada je svedjednako uvjeravao mletačkoga poslanika, da republika neima razloga, da se ozbiljno poboji za svoju Dalmaciju. Odlučeno bješe istina, da se vojske šalju na Dalmaciju, a nikomu nebijāše ni na kraj pameti, da bude u pripravi sve ono, što vojska treba; osim toga niti velmože nebijahu jedne misli, već jedino u tom, što se nigdje medju njimi nije pokazivala ozbiljna volja i pripravnost na žrtve, te tako mogaše Bakač za malo danâ javiti mletačkomu poslaniku, da slobodno može smatrati dalmatinsko pitanje konačno riešenim — po volji svoje vlade. Ako se je pako ono časovito oduševljenje, kako smo ga malo prije našli, tako jadnim načinom u ništa razplinulo, to se inogaše već unapried znati, da neće biti boljega uspjeha niti onim ugovorom, što ih je Vladislav još kašnje činio s mletačkimi neprijatelji i pri kojih se je uvijek obzir uzimao na Dalmaciju. Prvim kraljevim savjetnikom bijaše više do toga štalalo, da si užuvaju prijazan republike, ili da državi zajamče i nadalje one godišnje podpore, što ih je dobivala od Mletčićâ, nego da svojim trudom i žrtvovanjem svoga privatnoga interesa za tim idu, da se kruni povrati jedan od najsjajnijih njezinih alem-kamena.

¹ Pasqualigo piše 17. srpnja 1510 svojemu duždu: „... Costui (Petar Berislavić) mai ha cessato ne cessa de procurar sta impresa de Dalmatia, dicendo a ciascheduno de sti signori, haver tanti parenti in molti lochi de dicta Dalmatia, ma maxime in Trahu et Sabinico, che li basta l'animo andando cum pochissime persone senza difficultà acquistar dicti lochi a la Regia M^{te}?

Dalmatinsko pitanje, kako bismo danas rekli, bješe zatim na dugo vremena sasvim zanemareno, pak niti istomu Petru Berislaviću, kada je nešto kasnije kao ban hrvatski do veće vlasti došao, nečinjaše se probitačno, da bez nade na kakov uspjeh za tim ide, kako bi povratio državnomu tielu izgubljeno udo, kada je mogao jedva toliko sile smagati, da samo ono obrani, što je još spadalo na povjerene mu kraljevine.

Od naših Berislavića, što smo ih spominjali u tom pripovijedanju o dalmatinskim stvarih, dva nam se poslje toga gube, niti im nenalazimo više traga u izvorih: a to je jedno Bartol, Vranski prior, za koga se izvjestno znade, da je imao već g. 1512 drugoga nasljednika u svojem dostojanstvu; a drugo je despot Ivan. Niti ovomu članu plemena Berislavića nenalazim, kao što rekoh, poslje pripovijedanih zgoda nigdje nikakova traga, te istom nakon njegove smrti pokazuju nam izvori prvi put (g. 1520. 6. i 14. lipnja) udovu mu po imenu Jelenu i sina po imenu Stjepana,¹ o kojih ću osobah kasnije još nekoliko riječi progovoriti.

Ostaloj dvojici Berislavića, Petru naime i Franji, daje se još i dalje obilna prilika djelovanja, a za Petra naročito i nastaje istom ono doba, u kojem se je, bivši učinjen banom (g. 1513), toliko proslavio, da ga poviest mora uvrstiti u red najznatnijih muževa roda hrvatskoga. Ta se pako njegova slava osniva, kao što sam drugdje pokušao pokazati, na djelih, kojima je nastojao zajaziti poplavu osmanlijskoga barbarstva. U dalmatinskoj stvari, koja od toliko vjekova očekuje svoje konačno za naš narod koristno rješenje, mogaše on samo uzvišenu misao izreći i način pokazati, kojim bi se ona bila mogla i izvesti, ali njegova oduševljena riječ nenadje živa odziva; usuprot pako u onom poslu, što ga ima sviet jugoslavenski od vjekova s turskom silom kao težku i životnu svoju zadaću, neostade on kod samih misli i pustih riječi, nego tu predje i k djelom, jer je u svojem uzvišenom položaju umio naći način, kako da si pribavi uza sve prepone i zapreke, koje su dolazile iz okolnosti njegova vremena, toliko silâ, te je

¹ Listine u N. R. A. 648, 16 i 648, 22, ka kojim ću se još jednom vratiti. U drugoj govori kralj Ljudevit II. (14. lipnja 1520): „Generosse domine Elene, relictę, et magnifico Stephano, filio illustris condam Johannis Beryzlo de Grabarya, regni nostri Rascie despoti.“

mogao u toliko riješiti svoju glavnu zadaću, da mu se je sve divilo i sve ga slavilo.¹

Drugdje sam već imao priliku pokazati, da je nastojanje bana Petra Berislavića oko obrane hrvatske zemlje kriepto podupirao i njegov suplemenik Franjo Berislavić, a naročito da se je i taj hrvatski velmoža sa svojom četom borio s Turci u onoj krvavoj bitci kod Dubice (g. 1513), koja je izniela ime bana hrvatskoga na glas u svem svijetu kršćanskom.²

¹ Moram žaliti, što sam pišući o životu Petra Berislavića zanemario Kovachicheva više puta spominjana Monumenta diplom., jer tu imade više stvari, koje bi mi bile dobro došle za bolje razjasnjenje nekih točaka. Tu je više pisama, što ih je pisao g. 1512 i početkom 1513 palatin i ban Petar Perényi podbanu Baltazaru Bačanu (br. XXVIII.); zatim pismo kralja Vladislava od 20. kolovoza 1515, kojim poziva slavon. stališe, da pošalju hrane Berislavićevim četam, koje su čuvala krajinu Jajačku (br. XXXI.); napokon su još dva pisma, koja piše ban Petar podbanu svomu Baltazaru Bačanu (br. XXXII. i XXXVII.). U prvom, pisanom u Sobošćini g. 1515, poziva razbanu, da naloži podprabilježniku, da napiše u ime stališa molbu kralju Vladislavu, da odustane od svoje naredbe, kojom je odredio, da se poruši grad, što ga je bio počeo graditi Franjo Nelipčić (Nelepechy), i kojoj su se stališi uzprotivili, tvrdeći, da je to proti njihovim slobodam i povlasticam. U drugom pako piše iz Cetina u oči Spasova g. 1517 istomu podbanu, da je onamo došao sa svojom vojskom, čuvši da se Turci približavaju. Zatim se tuži, da mu vojska neima nuždnih stvari („Laboramus autem maxima necessitate, caremus enim et nos et gentes nostrae pecunia“): zato neka se podban postara, da se što prije vojski pošalje što joj treba. K tomu dodaje kao u postscriptu ove rieči: „Consulatis, rogamus, et nostri et publicae necessitati: nam si nos non eguerimus, speramus, quod et hoc miserum regnum saltem in parte tutum erit!“

Pošto je moja razprava već bila naštampana, priobćene su kašnje drugdje njeke stvari, koje meni nisu bile poznate: jednu je dubrovačku listinu spomenuo akademik P. Matković u svojoj razpravi o Dubrovniku, a Kukuljević je dva tri podatka naveo, gdje govori o djelih Marnavićevih (u Arkivu IX.).

² V. Književnik II, 204 i Rad III, 20. K onomu, što je tu rečeno o Franji Berislaviću, dodajem sada iz navedenoga Kovačićeva rukopisa: da je Franjo molio i nagovarao podbana Baltaz. Bačana svojim pismom od 21. svibnja 1516, da nastoji svojim načinom oko toga, da se nesklopi s Turci nikakovo primirje, o čem se je tada upravo radilo u kraljevskom dvoru. Primirje se čini Franji osobito zato vele pogibeljno, što bi bosanski paša za mirovanja mogao utvrditi grad Bočac (v. Rad III, 24), usljed česa bi se sve obćenje s Jajcem pretrglo.

Na 14. lipnja 1517 nalazimo jošte Franju Berislavića, gdje obećaje banu Petru ujedno s knezom Nikolom Zrinjskim, da će držati straže, gdje bude nužno, za obranu domovine, a već 30. studena iste godine pokazuje nam se pismo, u kojem se o njem govori kao o pokojniku. I on umre dakle, a pri svojoj smrti ostavi samo udovu po imenu Margitu od obitelji Sekalja Ormuždskih,¹ za koju nemožemo znati, kada ju je Franjo uzeo, ostavši udovcem po smrti druge svoje žene, Barbare, jer o njoj neima nigdje spomena za njega živa.

Ban Petar djelovaoše jošte njeko vrieme na strašnom mjestu, koje ga je bilo zapalo, nu na 20. svibnja 1520 završi i on svoj junački život.

O trogirskih Berislavićih nenalazim poslje Petrove smrti nigdje nikakova spomena, a na strani Grabarskih spominje se jošte jedno udova Franjina Margita, zatim udova despota Ivana po imenu Jeleni i sin im Stjepan. O Margiti biva rieč samo prigodom razprave ob ostavljenoj Franjinoj imovini; a tako je isto i s Jelenom, koja se samo tu u dva puta pokazuje, i poslje joj nestaje u spomenicima traga (god. 1520): ali za Stjepana, zadnjega Berislavića Grabarskoga, znadu spomenici još i kasnije.

Spomenuvši nam naši izvori toga Stjepana prvi put g. 1520, šute zatim o njem sve do pod konac god. 1525. Tu pako, gdje i opet o njem rieč biva, nalazimo ga kao nasljednika otčeva u despotskom dostojanstvu: jer o tom neće biti nikakove dvojbe, da se pod onim „srbskim despotom,“ koga Burgio spominje u svojem listu od 30. studena 1525, nemože nitko drugi razumjeti nego naš Stjepan,² koga zatim u prvoj polovici sljedeće godine drugi izvor naročito zove despotom srbskim.³ — Mjesto srbskoga despota bijaše po smrti Ivana Berislavića, kao što se čini, više godinâ ne-

¹ U N. R. A. 648, 11 zove se ona naročito „Margaretha Zekel de Ormosd.“

² Burgio (kod Theinera, Monum. Hung. II, 741) veli u navedenom listu, da je među ostalima došao bio u Budim „octo giorni sono“ i „lo Despoto di Rascia“, a bio je došao kao i oni drugi, da traži pomoći, osobito novčane, za nastajuću tursku vojnu.

³ U „Fragmentum libri rationarii super erogation. aulae Regis Hung. Ludov. II. de anno 1526“ (kod Engela, Monum. Ung. p. 227) veli se, da je dano u subotu prije Ivanja 15 fr. slugi bana Jajačkoga, koji je imao ponieti pismo „ad . . . Stephanum Berizlo, regni Rascie despotum.“

popunjeno, — mi bar toliko znademo za izvjestno, da mjeseca lipnja g. 1520 još nije bilo podieljeno njegovu sinu Stjepanu; i po mojem će mnienju pravo imati Engel, kad veli, da je vlada kralja Ljudevita II. istom onda na to pomislila, da se opet despot imenuje, kada je počela sve veća pogibelj groziti od strane cara Sulejmana.¹ Htjelo se je tim postići, da srbski podložnici kralja Ljudevita po primjeru svojih otaca sa što većim zapalom podju u boj na dav-noga dušmanina svoga roda i tlačitelja svoje djedovine, koja se je u naslovu despotovu spominjala; pak su oni doista i pokazali mnogo junačtvo u kobnih dnevih g. 1526: nu o njihovu despotu i o njegovih djelih neima pri tom nikakova spomena, usuprot pako znade se za druge vodje srbskih četa. Ništa nas neovlašćuje, da reknemo, da je despot Stjepan bio manje srdca junačkoga nego li djedovi njegovi; nu za to imademo dovoljno temelja, da uztvrdimo, da njegovo imanje nije niti iz daleka priličilo imanju predjâ mu, te ako k tomu još dodamo, da mu niti država nije mogla davati znatnijih pomoći: to ćemo si moći barem ponješto protumačiti, kako da se njegovo ime nenalazi u redu onih muževa, koji se pokazuju u vrieme Muhačke bitke na čelu znatnijih četa; — a što se Srbi nisu oko njega kupili kao oko svoga vodje, nego su radje sliedili stiegove drugih junaka, za to imademo po mojem mnienju dovoljno razjašnjenje u onom, što sam prije rekao o despotstvu naših Berislavića. — Za despota Stjepana znademo u ostalom, da je preživio bitku Muhačku i da su ga brojili privržnici udove kralja Ljudevita medju one dostojanstvenike, kojih bi pomoću mogao njezin brat, nadvojvoda Ferdinand, najlašnje zado-biti izpražnjeni ugarski priestol.² Tako se je o njem mislilo; nu ja poznajem jednu listinu, po kojoj bi valjalo uzeti, — ako sam samo rieči dotične listine dobro razumio, — da je Stjepan u onoj dobi domačega razdora i boja pristao uz protivnike Ferdinandove.³

¹ Engel, *Gesch. des ungr. Reichs und seiner Nebenlând.* III, 456.

² Popis tih dostojanstvenika predade Ferdinandu Toma Nádasdy (G é v a y, *Urk. z. Gesch. v. Ung.*).

³ U zem. arhivu medju *Transum. docum. saecul. I.* 52 povelja kralja Ferdinanda od g. 1544, kojom podjeljuje novu darovnicu plemićem Grguru i Franji Grabskim za njihovo imanje u požež. županiji; i tu se veli, da su rečeni plemići imali „*litteras et litteralia instrumenta super praemissis bonis*“, ali su ta pisma „*per id tempus, quo magnificus olim Stephanus despotus eosdem nobiles propter fidelitatem regiam persecutus est, ab ipsis deperdita et alienata.*“

Dalje nam se ništa nekažuje o despotu Stjepanu, te tako nestaje s njim u crnih dnevih nakon Muhačke bitke i zadnjega potomka Grabarskih Berislavića. Oni se bjehu istom podigli do veće znatnosti među našim domaćim višim plemstvom; nu jedva prodje nekoliko desetlieća, odkako su se bili zadobavili i daleko razgranjena imanja i zamierne uglednosti u državi, nestade ih s pozorišta, te ih poslje samo poviest spominjaše, na koliko su svojimi djeli zaslužili takovo spominjanje.

VII. Pošto sam tako do konca priveo svoje pripovijedanje o plemenu Berislavića, jedno mi jošte ostaje, što moram izvesti, da izpunim drugdje učinjeno obećanje: progovoriti mi je naime o tom, što l' da je učinjeno nakon smrti Franje Berislavića s baštinom plemena Berislavića Grabarskih i s njegovim osebnim imanjem.

Tu mi je prije svega čitatelja pozornim učiniti na poznate nam već osobe, koje su mogle nakon smrti Franje Berislavića imati stanovitih prava u stvari, o kojoj ovdje govorimo, a to jesu: ponajprije sin Franjina bratučeda Ivana despota po imenu Stjepan, zatim Stjepanova mati i Ivanova udova po imenu Jelena, a napokon Franjina udova Margita od roda Sekeljskoga.

Te osobe pred sobom imajući, a znajući podjednako, kako se je sve do Franjine smrti teklo u plemenu Berislavića i kako je ponapose on dobio svoja osebita imanja, mora nam se riešenje našega pitanja na temelju zakonâ onoga vremena o nasljedstvu sasvim lahkim prikazati. S obzirom naime na te zakone, koji su bili u postojbini Berislavića jednaki s ugarskimi, reći nam je: što je bilo baštine plemena Berislavića Grabarskih, to je sve imao nasliediti jedini Franjin pobočni rođjak Stjepan; što je pako Franjo napose stekao budi putem kraljevskoga darovanja, ili pako kupom, to je imalo pasti na kraljevskoga fiska: jer se je kod darovanih dobara već tu smatralo odlučnom okolnosti, što u darovnicah dotičnih nije bilo imena Franjinih pobočnih rođjaka, a kod kupljenih se je uzimalo, da ih je Franjo kupio nakon učinjene diobe sa svojimi rođjaci; udovam napokon Jeleni i Margiti imalo je biti sahranjeno njihovo pravo udovičko, zatim pravo udovičkoga nasljedstva, — u ovom slučaju samo glede pokretninâ, — i napokon pravo na dotu (u smislu ugarskih zakona) i na miraz (res paraphernales).

Tako nam se ta stvar prikazuje, ako ju motrimo s pravnoga gledišta; ali nije ona tako prosto i jednostavno riešena, nego je

dapače dala povod različitim pravdam i razmiricam, koje su dulje vremena potrajale, dok nisu napokon riješene u glavnoj stvari prema zakonom tadašnjih vremena.

Mi smo već vidjeli, kako su se bili neki velmože polakomili za imanji Franje Berislavića još za njega živa, te ćemo zato tim lašnje razumljeti, da je morala biti njegova udova po njegovoj smrti tim više u strahu, da nebude na silu lišena i onih prava, koja su ju po zakonu išla glede njegove ostavine.¹ Medjutim je ona ipak dobro prošla s te strane, jer ništa nije proti njoj izvedeno od koga posebnika, velmože ili plemića. Nu dočim je svoju stvar na toj jednōj strani sretno obranila, ustao je s druge strane zastupnik kraljevskoga fiska, da ono uzme za kralja od Franjine ostavine, na što je mislio da kralj pravo ima s toga razloga, što je Franjo umro bez odvjatka. U imenu pako kralja i fiska njegova radi tu ban Petar Berislavić.

U pravdi, koja je nastala, kao što ćemo niže vidjeti, zbog Franjine ostavine, veli nam doduše sam zastupnik kraljevskoga fiska, *causarum regalium director*, Albert Sárkezy de Nádasd, da je kralj naložio banu Petru, da zauzme gradove i imanja Franjina, koja su imala po njegovoj smrti na krunu spasti; nu buduć da kralj Ljudevit u svojih pismih nekoliko puta veli: da je Petar osvojio rečene gradove „u ime našega veličanstva, nu proti volji našoj“,² to nam po tom nastaje protuslovlje, koje bih se ja usudio ovim načinom riješiti. Znao je i vidio ban Petar, da ima u Franjinoj ostavini više toga, što je moralo po valjajućem zakonu na krunu pasti; pak motreći s jedne strane svoju veliku nevolju, s kojom se je morao u svojem zvanju svedjer boriti, a s druge dobro znajući, da će se naći pohlepnih ljudi, koji će navaliti na kralja, da ih obdari Franjinimi imanji, sam se je požurio, da u imenu kralja zauzme dobra, koja su ga i onako išla, nedvojeći niti najmanje, da će mu kralj postupanje drage volje povladiti. Nu upravo ta njegova žurba, kojom je iskao doći do novih vrela dohodka za javne, navlastito pako obranbene svrhe, bila je uzrokom, te nije točno izpitao, da li postupkom svojim nevriedja čije pravo: Margitino morda, koje ju je upravo po zakonu išlo, ili

¹ N. R. A. 648, 12 i 13.

² Za Sárkezijevu tvrdnju: N. R. A. 1564, 26, a za kraljevu: Ib. 648, 16 i 22.

pako Stjepanovo i dotično Jelenino, -- a svakako je dao povod, te se je moglo prigovoriti, da je radio „*via facti et non juris*.“

Osvojio je pako ban Petar, kao što nam o tom izvori suglasno poviedaju: Bielu Stienju, Blinju, Komogovinu, Totuševinu, Rasohatac, Dvorišće, Majkovac, Komoricu, Veliku i Bokolje.¹ — Ta imanja i gradove redom motreći uvjerit ćemo se najprije, da tu neima svega onoga, čim je Franjo do svoje smrti vladao, pak i naši nam izvori izrikom vele, da je nešto od toga ostalo u Margitinoj ruci.² Drugo je, što će svatko odmah opaziti, da su tu imenovana sve sama takova imanja, koja je mogao fiskus po Franjinoj smrti zahtievati. U staru se dakle baštinu Berislavića ban Petar nije paćao, štujući valjda pravo, koje je na nju imao još živući Stjepan Berislavić. Samo nerazumijem, po kakovu je pravnom naslovu mogao ban posvojiti Komoricu, a osobito Veliku i Bokolje, za koja bih dobra ja scienio, da su bila ušla u zajednicu roda Berislavića. Još manje si pako mogu protumačiti, kako se je moglo sbiti, te je ban zauzimajući Bielu Stienju posvojio i pokretno blago ne samo Franjino, nego takodjer i njegove udove Margite. O tom se govori u prije spomenutoj pravdi, gdje je redom sve imenovano, što je ban Petar od Franjinih i Margitinih stvari s Biele Stiene sa sabom odnio. Tu ima nekoliko tisuća gotova novca, zatim mnogo dragocienih stvari: srebrnoga i zlatnoga posudja, odora svakovrstnih od skupih tvari i još skuplje izšivenih, prstenja i drugoga ženskoga nakita s biserom i dragim kamenjem, dragocienih konjskih pokrova, oružja itd.³ Neimajući mi o toj cijeloj stvari nikakova drugoga izvješća, nego samo kazivanje oštećene Margite, svatko će lahko pojmiti, da je teško o njoj govoriti. Samim nagadjanjem slabo bi nam se pomoglo, te zato niti ja neimam volje pri tom se dalje zadržati, nego samo opetujem drugdje već učinjenu primjetbu, da moramo vjerovati po poznatom nam značaju bana Petra, da je on sve blago, što ga je posvojio u imenu kralja, na javne potrebe upotrebljivao, dakle i ono, za koje ga biedi Margita, da ga je posvojio proti zakonu i pravu.

Znajući mi što je Petar Berislavić od Franjinih imanja zauzeo, dalje je od odlučne važnosti za našu stvar, da se opredieli vrieme, kada je on spomenuta imanja posvojio, i naročito da li

¹ N. R. A. 1564, 26; 648, 22.

² Ib. 1564, 26.

³ Ib. 648, 11.

ih je uzeo od Margite kao udove. Kraljevska pisma, kojih više imamo o toj stvari, i to od mjeseca lipnja g. 1520, vele neopredjeljenom riečju: da je Petar rečena imanja osvojio „pridem“; nu na jednom se mjestu ipak veli, da je on naskoro poslje osvojenja gradova poginuo; u pravdi pako od g. 1521, mjeseca svibnja, veli se, da je osvojenje učinjeno „annis superioribus“; spomenuti zastupnik fiska, Sárkezy, veli napokon sasvim razgovietno, da je Petar uzeo iz ruku Margitinih dotična imanja, dok je ona još udovom bila.¹ Buduć pako da Margitu nalazim zadnji put spomenutu kao udovu u listini od 27. lipnja 1518, a kao ženu Ivana Banfija Dolnjo-lindavskoga vidim ju prvi put u izpravi, izdanoj o Miholju 1519²: to se po tom po prilici opredjeljuje vrijeme, kada je Petar Berislavić posvojio Franjina imanja. — Veli se doduše u raznih pismih kralja Ljudevita, da je ban Petar rečena imanja uzeo Ivanu Banfiju, kao već mužu Margitinu;³ nu to nas nesmije nipošto smesti, jer poviedanju Sárkezijevu nikada nije u pravdi prigovoreno, kao što niti onomu, što isti Sárkezy odmah dalje kazuje u stvari, tičućoj se Franjine ostavine.

Taj zastupnik fiska kraljevskoga povieda naime, da je Margita, doznavši za kraljevsku odluku, da se imadu imanja njezina muža Franje Berislavića uzeti na ime krune, zamolila kralja, da sva rečena imanja pusti u njezinoj ruci pod taj uvjet, da ona za godinu dana donese listove, kojimi je namjeravala dokazati, da imade biti smatrana vlasnicom svih tih imanja. Kralj, smilovavši se njoj kao udovi, usliša tu njezinu molbu,⁴ a to tim lašnje, što je ona imala na imanjih svoga muža svoje tako zvano udovičko pravo, doklam je u istinu udovicom bila.

Nu uzprkos toj po nju povoljnoj kraljevskoj odluci nedobi ona u svoju vlast onoga, što je bio ban Petar zauzeo, nego je ban sva posvojena imanja do svoje smrti pod svojom upravom zadržao, a kada je on poginuo, ostali su u posvojenih gradovih njegovi ljudi, kastelani, da ih pričajuju kralju,⁵ a podjedno i zato, da ih drže, dok nebudu namireni od budućega im gospodara za ono, što je svaki od njih imao tražiti za svoju službu. — Tražeći tuma-

¹ N. R. A. 1564, 26; 648, 16 i 22.

² Ib. 648, 12; 1558, 11.

³ Ib. 648, 16 i 22.

⁴ Ib. 1564, 26.

⁵ Ib. 648, 22.

čenje malo prije spomenutomu ponašanju bana Petra, njegovu naime neposluhu, mislim, da mi nije daleko ići. On je naime mogao nalaziti najbolje opravdanje svoga postupka u promijenjenih Margitinih okolnostih. Njezino je udovanje bilo uzrokom, te je kralj izdao njoj na korist prije spomenutu odluku; nu ona je malo kasnije stupila u novi brak s Ivanom Banfijem, te je po tom i njezin odnošaj prema imanjem prijašnjega joj muža drugačiji postao, kao što je to i Sárkezy u pravdi u smislu tadanjih zakona naročito spomenuo.¹

Naskoro poslje nove udaje Margitine umre Petar Berislavić (20. svib. 1520), i tim nestane jedne od poglavitih zaprieka, koje su stale na putu Margiti i njezinu mužu Ivanu Banfiju. Banfi, silan velmoža i ugledan državni dostojanstvenik, mogao je sada bez velike muke izposlovati preko svojih prijatelja na dvoru i u vieću kraljevskom, da kralj zapovjedi, da se njemu i njegovoj ženi povrate imanja Franje Berislavića, što su ih držali u imenu kraljevu ljudi bivšega bana Petra Berislavića. Kralj Ljudevit, premda je mogao znati, da Margita nije doniela nikakvih pisama, kojima bi se imalo dokazati njezino pravo vlasništva na imanja pokojnoga joj muža, i premda mu je isto tako inalo biti jasno, da je pravno iskanje Margitino novom njezinom udajom bitno promijenjeno, izdade ipak „po zreloom savjetu viećnika svojih“ već na 6. lipnja 1520 više jednako glasećih svojih kraljevskih pisama, kojima je zapoviedao kastelanom njegdašnjega bana: Ladislavu Psoviću i Mihailu Budošiću u Bieljoj Stieni, Ivanu Križaniću u Komogovini i Šimunu Kunoviću u Blinji, da povrate skrbi svojoj povjerene gradove i sve što k njim spada pred Grgurom Szitkeyem Ivanu Banfiju, od koga je, veli, sve to njegdašnji ban na silu i proti kraljevoj volji oteo. Pomislivši pako i na to, da rečeni kastelani nebi poslušali zapoviedi kraljevske, upravi vlada Ljudevitova isti dan zapovied svim častnikom i podložnikom u području rečenih gradova, da u slučaju neposluha spomenutih kastelana nje ostave, a pristanu uz Banfija i njegove ljude.²

Isti dan, kada je Ljudevit izdavao spomenute svoje zapoviedi, pak zatim osam dana kasnije upravi on dva svoja kraljevska pisma Jeleni, udovi despota Ivana Berislavića, i njezinu sinu Stjepanu, koja su pisma za nas po tom važna i zanimiva,

¹ N. R. A. 1564, 26.

² Ib. 648, 15. 18. 19 i 20.

što odatle razabiremo, da je Jelena iskala njeke dielove ostavine Franje Berislavića — bez dvojbe za sina svoga, zadnjega potomka roda Berislavića Grabarskih. Što je ona tražila dobiti u svoju vlast, kao što joj kralj spočitava, Komoricu i Veliku, to bismo po onom, što sam već prije rekao, još lahko mogli razumljeti; isto bismo si tako mogli protumačiti po njeki način i pod stanovitim uvjeti, što je iskala za sina si kupljeni Majkovac; ali na ostale dielove Franjine ostavine nije imao njezin sin po tadanjem zakonu nikakova prava. Kralj Ljudevit, nečineći nikakove razlike medju ostavljenimi Franjinimi imanji, naprosto nalaže u spomenutih svojih pismih despotici Jeleni, da se nepača u rečena imanja, te da odmah vrati Banfiju, ako je morda već što od toga posvojila; ako pako misli, da ima kakovo pravo u toj stvari, to ju kralj upućuje na put pravde po običaju slovenske kraljevine.' — Buduć da o Jeleni i njezinu djelovanju nenalazim više nikakova spomena, zato niti nebih znao reći, da li je ona i zbilja štogodj od Franjine ostavine posvojila; nu toliko nam ipak jasno pokazuje dalji razvitak naše stvari, da Jelena u istinu ništa nije dobila od onoga, na što njezin sin nije imao nikakova prava.

Buduć da nam se tu gube iz reda djelujućih osoba i zadnji članovi obitelji Berislavića, te podjedno vidimo, da imanja Franjina neimaju ostati u toj obitelji: zato ću ja svoje dalje pripovijedanje ob ostavini Franjinoj tako skratiti, da se samo ono napomene, što bi moglo biti zanimivo prijatelju pravne poviesti.

Gore vidjesmo, da je bilo naloženo kastelanom, da Banfiju i ženi njegovoj Margiti povrate sva imanja Franje Berislavića; nu ta odredba kraljeva, kao i mnoga druga, ostade bez uspjeha, premda su već bila sastavljena 10. lipnja 1520 kraljevska pisma, kojimi se zasnjeđočava, da su Ladislav Psović i Mihail Budošić, te Ivan Križanić po kraljevskoj zapoviedi predali Banfiju svoje dotične gradove.² Na taj način nebijaše Banfiju druge pomoći, nego da traži Franjina imanja putem najviših sudova. U tu svrhu donese on svoju stvar o Gjurgjevu g. 1521 pred palatina Stjepana Batora i s njim sabrane velmože i plemiće, moleći, da kralj naloži, da budu imanja Franje Berislavića predana njemu i ženi mu Margiti. Zastupnik fiska, poznati nam Albert Sárkezy, koji nam se tom prigodom prvi put pojavljuje u našoj stvari, pobijaše za-

¹ N. R. A. 648, 16 i 22.

² Ib. 648, 17 i 21.

htievanje Banfijevo, tvrdeći, da su imanja Berislavićeva po pravu i zakonu za kralja uzeta; nadalje, budući da se je Margita po drugi put udala, i budući da nije doniela onih pisama, koja je bila ponudila, kada je još za svoga udovanja molila, da se u njezinih ruku puste gradovi pokojnoga joj muža: zato po tvrdnji zastupnika kraljevskoga fiska neima ona na imanja svoga prijašnjega muža drugih prava, nego da bude namirena za dotu i za miraz (res parapher.). To dokazivanje zastupnika kraljevskoga fiska nemogaše dakako Banfi suzbiti; nu njegova stvar zato ipak nepropade, jer se na posredovanje palatinovo i njegovih prisjednika s kraljevim privoljenjem napokon izreče ova odluka: Banfiju se i njegovoj ženi inadu povratiti imanja Franje Berislavića, — nu pod taj uvjet, da oni na 25. dan poslje trijuh kralja g. 1522 donesu pred palatina, kanoti u takovih poslovih nadležnoga sudca, sva svoja pisma, kojimi bi imali dokazati svoje pravo na sva imanja Franje Berislavića, — toli na ona naime, koja su i dosele držali u svojoj vlasti, koli na ostala, koja su im se imala sada povratiti usljed ove odluke; ako pako oni nebi donieli svojih izprava na ustanovljeni rok, ili ako donesenimi nebi dokazali svoga prava, da tada moraju sva rečena imanja kralju povratiti. I o tom se izdade listina pod palatinovim imenom na 7. svibnja 1521.¹ Nu budući da je međjutim bio Franjo Baćan izkupio gradove Bielu Stienu i Blinju na kraljevo ime od njihovih kastelana, pri čem je morao izplatiti tim kastelanom i drugim njekim službenikom bivšega bana Petra Berislavića svotu od 2850 for. u ime onoga, što im je isti ban ostao dužan: zato bješe rečeno u istoj odluci, da će Banfi morati rečenu svotu novca Baćanu povratiti; ako bi pako Banfi u smislu navedene odluke morao dopitane si gradove kralju povratiti, tada će ovaj biti dužan da njega namiri za istu svotu. Isto tako bješe ustanovljeno još i glede onoga troška, što ga je Franjo Baćan imao za spomenute gradove i za častnike im i stražare od izkupa pak sve donle, dok ih nebude predao Ivanu Banfiju. Zato moraše biti Banfiju prvom brigom, kako da namiri Baćana; te on to i učini još prije Miholja g. 1521, izplativši Baćanu, tada peharniku kraljevskomu i „kastelanu grada Biele Stiene,“ u njegovu gradu Krištalovcu u rečeno ime 4228 for., i to 3400 for. u čistu zlatu, a ostalo u drugom novcu („— puro in auro“ — „— in monetis —“),

¹ N. R. A. 1564, 26.

usljed česa mu je Baćan Bielu Stienu sa svim pristojanjem odstupio,¹ — što je isto valjda učinjeno i s Blinjom, premda se taj grad u dotičnoj listini naročito nespominje: jer malo kasnije nalazimo, gdje Banfi taj grad brani od napadanja Nikole Zrinjskoga.

Nu ako je Banfi želio, da stalno zadrži u svojoj vlasti i te gradove, kao takodjer i one, što ih je već od prije imao, to ga čekaše još drugi, mnogo teži posao, da naime pripravi u smislu odluke od g. 1521 dokaze, kojima bi imao dokazati pravo svoje, dotično svoje žene, na imanja Franje Berislavića. Nu to upravo i jest stvar, koje nije mogao izvesti. Medjutim nadje mu se pomoć, barem za koje vrijeme, u tom, što su mu opetovano dozvoljavane odročbe glede izpunjenja naložene mu dužnosti i što je kralj Ljudevit g. 1523 za svoga boravljenja u Českoj obustavio dalje nastavljenje započete pravde do svoga povratka u Ugarsku.²

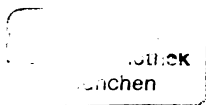
Dočim je Ljudevit svojim pismom, danim u Zlatnom Pragu 8. veljače 1523, odredjivao spomenutu obustavu, dade on isti dan svoje kraljevske naloge, kojima se je na to smieralo, da budu suzbijene navale Nikole Zrinjskoga na Totuševinu, a naročito na grad Blinju, što je sve imalo biti do konačnoga rješjenja započete pravde u rukuh Ivana Banfija.³ Zrinjski bješe naime započeo s nepoznatih nam povoda već o Miholju g. 1522 navaljivati na Totuševinu s jedne i druge strane Save, radeći naročito o tom, da dobije grad Blinju, koji je hrvao lumbardami velikimi i malimi. Navalu svoju ponovi on zatim i o Lovrinčevu g. 1523, te tako pohara one predjele, da se je moglo reći g. 1552: „kako bi i sada dosta sel v daržanji Totuševine bilo punih, da bi je knez Mikloš Zrinjski nerasipao.“ Grada Blinje nemogaše on nikako predobiti niti posvojiti;⁴ medjutim dobi ipak nešto drugoga od imanja

¹ Medju N. R. A. navedeni 1564, 26, zatim 1564, 30 i 648, 11.

² Ib. 648, 11 i 23.

³ O toj sam stvari govorio već u „Životu Nikole Zrinjskoga“ na str. 21 i sl. U samoj ovoj svojoj sadanjoj razpravi pokazao sam, da „Wywar“, na koji je Zrinjski navaljivao, nije Novigrad na Uni, nego da je to grad Blinja. — Dalje sam se prevario pišući o životu Nikole Zrinjskoga i u tom, što sam uzeo, da je njegov otac Wywar (Blinju) i osvojio i zadržao, te da se taj grad razumieva pod imenom onoga Newhausa sive Newgrada, što ga je stariji Nikola Zrinjski g. 1524 Ferdinandu predao.

⁴ K izvorom, za tu stvar u „Životu Nikole Zrinjskoga“ navedenim, dati mi je ovdje velevažne podatke, sadržane u N. R. A. 648, 11 i u Povjest. Spomenicih 251—254.

Franje Berislavića, grad naime i imanje Komogovinu. Jedini za sada mi u toj stvari poznati svjedok veli, „da je Zrinski od Križanića bil kupil Komogojnu.“¹ Taj Križanić, od koga je imao Zrinjski Komogovinu kupiti, nije doista nitko drugi, nego onaj već nam poznati Ivan Križanić, koji je bio postavljen od bana Petra Berislavića kao kastelan u grad Komogovinu, te je pod svojom upravom imao i dvor Rasohatac i kotar Totuševinu. Kako je pako taj Križanić mogao prodati povjereni si grad, za to ćemo zahman tražiti u izvorih поближе upute. Bit će, da je i njemu ban Petar Berislavić ostao štogodj dužan u ime plaće i u ime uzdržavanja gradskih stražara; zatim će biti on po banovoj smrti još više potrošio na uzdržavanje grada, kojim je imao upravljati. Za jedno i za drugo tražio je pako Križanić da bude namiren; pak buduć da se to nije moglo očekivati od kralja, vazda praznih ruku i blagajna, a niti od Banfija, koji je i druge dugove teško i samo pomoćju novih dugova namirivao: rado se je dao Križanić u dogovaranje s mogućim si susjedom, knezom Nikolom Zrinjskim. Dobivši što je tražiti imao, ustupio je grad Zrinjskomu, koji je pri tom morda na izliku na kraljevo ime radio. Poznavajući dobro značaj vremena, u kojem se je sve to zbivalo, nemoramo se bojati, da smo ovakovim svojim nagadjanjem daleko zašli.

Dok se je tako radilo ob udesu pojedinih imanja Franje Berislavića, međjutim bješe dospio i zadnji rok, koji je bio dan Ivanu Banfiju, da donese pred sud izprave za dokazanje svoga prava i dotično prava svoje žene na sva imanja Franje Berislavića. Taj rok bijaše na 17. listopada 1524; i na taj se dan nadje pred palatinom kao zastupnik Banfijev i njegove žene neki Grgur od sv. Ivana, dočim je na ime fiska opet došao poznati nam Albert Sárkezy. Ovomu potonjemu bijaše u glavnoj stvari veoma lahka zadaća: jer Grgur, kao što već unapried znati možemo, nemogaše naći izpravâ, kojima bi se bilo dokazalo, da imanja Franje Berislavića imadu pasti na njegovu udovu i na muža joj Ivana Banfija. Izpravami, koje je pred sud donio i koje se tiču Lobora i Majkovca, neposluži Grgur ni najmanje svojem gospodaru: jer mu je punim pravom prigovorio Sárkezy, da se upravo iz tih izprava razabire, da je Franjo Berislavić rečena dva imanja kupio prije svoje ženidbe sa Margitom, te da usljed toga Margita ne-

¹ Povjest. Spom. 252 (258).

može tražiti tih imanja. Medjutim i sam Grgur moraše biti o tom osvjedočen, da neće moći Banfiju pribaviti nasljedstva u ostavini Franje Berislavića: zato nastojaše poglavito o tom, da samo što više naknade Banfiju izposluje. U tu svrhu zahtievaoše on ponajprije, kao što je i mogao zahtievati, da se Margiti zadovolji za dotu i za njezin miraz, a Banfiju da bude vraćena gori spomenuta svota od 4228 for., što ju je izplatio Baćanu, primajući od njega njeke od gradova Berislavićevih. Nu povrh toga iskaše on nadalje, da se vrati Banfiju i Margiti ono, što je bio ban Petar Berislavić, kao što smo prije spomenuli na rieči Margitine, s Biele Stiene odnio; zatim da se Banfiju dade naknada za trošak, što ga je imao u gradu Blinji i u Bieloj Stieni, odkako je bio te gradove u svoje ruke preuzeo, i napokon da kralj sada izplati ono, što je ostao dužan Franji Berislaviću za njegovu bansku službu. Saslušavši sud o svem tom mnijenje zastupnika kraljevskoga fiska izreče napokon odsudu: da na sve gradove i imanja Franje Berislavića samo kralj pravo ima, te da usljed toga mora Banfi kralju povratiti sve, što je od rečenih imanja u svojoj ruci držao. S druge pako strane dužan je kralj Margiti zadovoljiti od Berislavićevih imanja za njezinu dotu i miraz, a Banfiju je dužan vratiti onaj novac, što ga je on Baćanu izplatio. Što se napokon tiče ostalih tražbina, što ih je Banfi činio preko svoga zastupnika, to nadje sud, da kralj nije dužan za nje već sada odgovarati, nego da je prosto Banfiju i Margiti tu stvar dalje tjerati. Tom dakle odsudom, o kojoj je izdana izprava na 9. studena 1524, bješe pravda ob ostavini Franje Berislavića u glavnoj stvari završena.¹

Kralju bjehu dopitani gradovi Berislavićevi, te zato nastade sada potreba, da ih on preuzme u svoje ruke od onih, koji su njimi do toga časa vladali. — Moji izvori nedotječu k tomu, da bi sam mogao pokazati za svako Berislavićevo imanje, što je s njim činjeno usljed spomenute odluke; oni govore samo o Bieloj Stieni, Blinji i Loboru, te se zato mora i moje pripoviedanje na te gradove stegnuti.

Ako je Ljudevit želio, da mu Banfi vrati upravo spomenute gradove i sve njihovo pristojanje, to mu je valjalo prije istomu Banfiju vratiti svotu od 4228 for., koju je on izplatio, primajući iste gradove, Franji Baćanu. Nu buduć da blagajne Ljudevitove

¹ N. R. A. 648, 11.

nisu smogle onoliko novca, koliko je trebalo za namirenje Banfija, zato nije ino preostalo, nego da kralj prepusti izkup dopitanih si gradova kojemu od svojih imućnijih plemića, te da tim putem izkupljene gradove pusti tomu plemiću tako dugo u zalogu, dok ga nebi namirio za svotu njim u izkup uloženu.

Malo danâ poslje dovršene pravde odabra Ljudevit za taj posao Petra Keglevića bužimskoga, te učini shodne naredbe, kako će Keglević Banfiju dužne novce izplatiti, a Banfi njemu izručiti gradove Bielu Stienu, Blinju i Lobor.¹ Nu kralj se Ljudevit ljuto prevari u svojoj nadi, ako je mislio, da će se ta stvar na brzo obaviti. Keglević, dobro poznavajući svoje vrijeme, bijaše bez dvojbe sasvim pripravan, da što prije izvrši kraljevski nalog, od koga je napokon mogao on sam najviše koristi imati; nu nit u njega nebijaše u pripremi toliko novca, koliko je trebalo, te zato, kako scienim, i upravo s toga razloga nehtjede on za dugo naznačiti mjesta i roka za izplatu dužne svote i zatim za preuzimanje gradovâ. I tako prodje g. 1524 i prva dva mjeseca g. 1525;² početkom pako ožujka mjeseca iste godine odluči sam kralj Ljudevit i dan, na koji će Keglević Banfija namiriti u remetskom samostanu sv. Ane kod Dobre kuće, i rokove, u kojih će Banfi dotične gradove redom predavati;³ pak buduć da niti kraljeva naredba nije odmah bila izvedena, upravi Ljudevit 15. ožujka 1525 drugo svoje pismo čazmanskomu kaptolu, u kojem veli, da je samo Keglević kriv, što nije predaja gradovâ još obavljena; dalje pako kaže, da je naložio Kegleviću, da Banfija svakako 2. travnja namiri, ako li ipak on nebi mogao toga učiniti, to će mjesto njega Banfija izplatiti na 9. travnja Grgur Orlovčić, kapitan senjski; pošto pako bude Banfiju dužna svota izplaćena, vratit će on tri rečena grada redom, koji se točno opredjeljuje. Usljed te kraljevske naredbe dodje zbilja Keglević u rečeni samostan, da tu izplati Banfija. Poče dakle novce brojiti i sretno ih dobroji; nu kada je to obavljeno, uze Banfi redom zlatne forinte na svojoj tezulji utezati, pak buduć da se je pokazalo, da neima svaki komad prave težine, presieče on sav posao, zahtievajući od Keglevića, da mu dade onakov novac, kakovim je on Baćana izplatio, česa Keglević nije

¹ Ljudevitovo pismo čazman. kaptolu od 30. stud. 1524 u Keglević. arkvu (u jugoslav. akadem.).

² N. R. A. 648, 24, 28 i 29.

³ Pismo kralja Ljudevita o. 12. ožujka 1525 u Keglević. arkvu.

mogao učiniti. Na to odstupi Keglević; a poslje nekoliko danâ dodje Orlovčić, da zatim i on ode ništa neopravivši, jer nije imao onoliko novca, koliko se je moralo Banfiju izplatiti, a Banfi mu nije hotio roka produljiti.¹ — Medjutim premda Keglević još nije bio kadar izkupiti kralju dopitanih gradova, to mu ipak kralj Ljudevit iste te gradove založi već 22. srpnja 1525, i to stranom za onu svotu, koju je, kao što se veli u dotičnoj listini, uložio u izkup spomenutih gradova, stranom pako za svotu od 1200 for., što ju je kralju povrh toga posudio.² — Sama pako predaja gradová još se dulje vremena zatezaše. Banfiju bješe naloženo kraljevskim pismom od 27. srpnja 1525, da primi novac od Keglevića, — u koju mu svrhu sam kralj iz Budima pravu tezulju posla, — te da zatim gradove preda;³ pak buduć da se on nije zadovoljio samim pismenim nalogom, to mu kralj Ljudevit dade i ustmeno isto takov nalog, kao što o tom izvješćuje čazmanski kaptol svojim pismom od 22. kolovoza 1525.⁴ — Dočim se je tako zatezalo s predajom gradová, medjutim si Keglević još bolje utvrdi svoje založno pravo. Njemu bijaše naime kraljevska blagajna dužna za prijašnje službe 2100 for., pak buduć da kralj ni toga nije mogao platiti, zato se i ta svota pribi k onim drugim, na kojih se je već prije osnivalo Keglevićevo založno pravo.⁵

Iz svega toga, što sam dovre razložio, razabrat će čitatelj, kako ostavina Franje Berislavića nedolazi na onoga, koga je po tadanjem zakonu išla i komu je zbog toga bila i dopitana, nego da od nje nešto prelazi na Zrinjske, a ponajveći dio na knezove Kegleviće, — ponajveći dio velim, jer osim grada Blinje, koji se uvijek sam spominje u navedenih listinah, morao je Petar Keglević dobiti ili sve, ili barem veliku stranu onoga, što se je ujedno s Blinjom na kotar Totuševinu računalo, kao što nas o tom uvjere svjedok, koji je bio pritoman, „kada je zmožni knez Petar Keglević Totuševinu zavjel pravadno i po zakonu s listi svitlosti kraljeve i grad Blinje sa vsim pristojaniem.“⁶ Tim putem povećae Keglevići svoje imanje, po kojem su doskora morali biti

¹ U mnogom pogledu velepučna listina u N. R. A. 648, 25.

² Ljudevitov list od 22. srpnja. 1525 u Keglević. arhivu.

³ N. R. A. 648, 26.

⁴ Ib. 648, 27.

⁵ Pismo kralja Ljudevita od 3. svibnja 1526 u Keglević. arhivu.

⁶ Povjest. Spomen. 252 (258).

uvršćivani medju prve plemiće hrvatske, a nadje se medju njimi muževa, koji su znali na tom temelju ime svoga roda do velike znamenitosti uzneti.

Želeći na koncu ove svoje razprave progovoriti o Berislavićih Vrhriečkih ili Malo-mlačkih ograničit ću se na ono, što mi je o njih poznato iz njihove prve davnine.

Prvi spomen o tih Berislavićih nalazim oko polovice XV. vieka, najprije u jednoj latinskoj listini od g. 1435, koja je bez dvojbe iz hrvatskoga izvornika prevedena i u kojoj dolazi medju „iudices iurati nobilium Coruatorum sedis Tiniensis“ njeki „Wok Berislauich de genere Ciprianorum“, ¹ zatim pako u glagolskoj listini od 18. listop. g. 1451, u kojoj nam se imenuje „Paval Berislavić z Vrhrike“ medju „sudci rotnimi plemenitih Hrvat stola tninskoga.“ ² Te dvie listine jasno nam pokazuju kolievku Berislavića, o kojih ovdje govorimo: nju nam je naime tražiti u njegovdašnjoj kninskoj župi a po ime u Vrhrieći, gdje su oni od davnih vremena prebivali kanoti obitelji, spadajuća na pleme Čubranića. ³

Odatle se preseli jedna grana rečenih Berislavića u zemlju našu na Savi, a naročito u predjele oko današnjega Turopolja. Na tih pako stranah nalazim od Berislavića Vrhriečkih najprije, i to g. 1486, onoga istoga Stjepana Berislavića, koga sam već spominjao u poviesti Berislavića Grabarskih.

¹ Iz N. R. A. 1593, 20 u Jura I, 198.

² Povjest. Spomen. 79.

³ Što te Berislaviće uvršćujem u pleme Čubranića, na to me dovede listina od g. 1498 (N. R. A. 136, 37), u kojoj ovako govori vojvoda Korvin: „Dicitur nobis pro parte et impersona nobilium Stephani Beryzlawycz, Symonis Lwkachycz, Nicolai et Mathie Klarycz, Johannis Wladawych, Iwath Iwrchynycz, Georgij Myhalycz de Werhyka de genere Subranycz, fratrumque et consanguineorum ipsorum condivisionalium, personis: qualiter superioribus annis quidam Paulus nec non Georgius Chwbrethycz, fratres predictorum nobilium condivisionales, certas literas juraque possessionaria ab eisdem quoquo modo receperant“, — pošto su pako ta dva umrla, nezna se kamo su dospjeli oni listovi, te zbog toga „supra dicti nobiles deputerant in personis ipsorum hos: nobilem Stephanum Beryzlawych et religiosum fratrem Michaellem ordinis s. Francisci de observancia de genere Chwbranycz“, da oni rečene listove potraže. S tim dovodim u savez još navedenu listinu, koja nam govori o Vuku Berislaviću de genere Ciprianorum.

Stjepan se zove u izvorih „Beryzlawych de Verhreka, a kašnje istom, kada je dobio Malu Mlaku, pišu ga i „de Mlaka,“ a negda mu daju takodjer pridjevak „de Lusan“ od posjeda, što ga je imao u Lužju ili Lužanih. Isto tako rabe spomenuti pridjevci i za njegove potomke, samo što kod ovih već u običaj dolazi rieč „de Kys Mlaka.“¹

Što se pako tiče posjeda tih Berislavića, to nalazim Stjepana ponajprije kao vlasnika Babčee i Buševacâ (u kotaru gorič.).² Zatim si on pribavi Malu Mlaku (u kotaru zagreb.).³ Dalje si otvori put za umnožanje svoga imanja tim, što si je učinio dielnim bratom Nikolu Mladenčića („de Zdrawnyan“ i „de Wranozthacz“) i za ono, što su oba već tada imala, kao takodjer i za ono, što bi poslje stekla.⁴ Usljed toga ugovora kupi on zajedno s Mladenčićem od Krste Kostibola njegov dio od sela Čehi (u kotaru zagreb.), a tako isto kupi i od Margite, kćeri Marka Strelca (de Lwsye alias de Cheh), što je njezina bilo u rečenom selu i u Lužju ili Lužanih.⁵ Poslje ga još posini Nikola Mihaljević Odranski (de Odra zenth Gergh) na taj način, da dobije po njegovoj smrti polovinu selâ Odre (u kotaru zagreb.), Lučilnice (u kotaru pokup.) i Mrševca (?), a u slučaju, ako bi Nikolina kći Barbara bez odvjетка umrla, da na njega spade i druga polovica tih sela.⁶ Osim svega toga veli nam se napokon, da je on imao još nješto i u zalogu.⁷

Stjepan Berislavić Vrhriečki, o kojem tu govorimo, pokazuje nam se u ostalom za svega svoga života kano čovjek, komu su bila povjeravana važna zvanja. Za kralja Matije bijaše on kaste-

¹ Ime Berislavić najobičnije se piše: Beryzlawych; nekoliko puta dolazi ipak forma: Berizlawlych (N. R. A. 134, 19; 137, 13); a podpis Stjepanov s formom: Berisalić već sam prije spomenuo. — Glede predikata de Werhreka imam samo to spomenuti, da Ivan Korvin jedan put Stjepana zove: Stephanus Beryzlawych iz werhowych (N. R. A. 136, 6.

² N. R. A. 134, 19; 138, 8; 136, 5; 138, 10.

³ Ib. 134, 17 i ark. zagreb. kaptola.

⁴ Ib. 136, 36; 138, 2 i 3.

⁵ Ib. 138, 2; 138, 3.

⁶ N. R. A. 138, 5. Za Mersewcz neznam, gdje bi ga trebalo tražiti. Uz Odru i Lučilnicu spominje se u starijih izvorih selo Mrazowcz (N. R. A. 135, 6); nu za ovaj se naš Mersewcz veli, da je u zagreb. županiji.

⁷ N. R. A. 136, 27.

lanom u Lukavcu, te mu isti taj kralj za vjerne službe udieli novu svoju darovnicu s kraljevskim svojim pravom za Babču i Buševce.¹ Poslje smrti pako kralja Matije steče si Stjepan Berislavić velikih zasluga za Ivana Korvina tim, što je s drugimi jošte kastelani sačuvao istomu vojvodi Medvedgrad, Rakovac i Lukavac: i zato Ivan Korvin najprije udieli svoje privoljenje onomu kupu, kojim je Berislavić ujedno s Mladenčićem od Strelčeve kćeri Margite njeka sela kupio; zatim oprostí istu dvojicu svake podložnosti prama Medvedgradu i Lukavcu za njihova sela Babču, Buševce, Novake, Markušev vrh, Lužje, Čehe, Odru, Bužin i Lučilnicu, i Mladenčiću darova selo Novake.² Kašnje potvrdi Korvin osobitim pismom, da su mu Pavao Bužanić i Stjepan Berislavić povratili Medvedgrad, Rakovac i Lukavac, koje su na njegovo ime verno čuvali, a za Berislavića izdade još posebno pismo, kojim ga je primio pod svoju osobitu zaštitu, što je kašnje napose još i njegova žena učinila.³ — Kao što je Stjepan Berislavić za živa Ivana Korvina u njegovoj službi stajao, tako ga nalazimo i poslje Korvinove smrti u službi njegove udove Beatrice rodnom Frankapanke, i to kao kastelana medvedgradskoga, a poslje kao kapetana u Medvedgradu, Rakovcu i Lukavcu, te je on tu svoju službu zadržao i onda, kada je Korvinova udova pošla za Jurja brandenburškoga markeza.⁴

Stjepanu Berislaviću gubi se trag g. 1509, a odmah sljedeće godine dovode nam izvori sina njegova po imenu Jurja, kojega nalazim živa jošte g. 1547. Od toga Jurja i od žene mu Katarine polazi zatim dalja loza Berislavića Malo-mlačkih, među kojima se je nalazilo muževa, koji su tečajem daljih vremena obavljali razna i važnija javna zvanja, ili su se knjigom zanimali, ili su napokon i u većih političkih pokretih udioničtvovali.

¹ Prije navedeni izvori.

² N. R. A. 136, 33 i 34; 137, 15. Selo Markušev vrh broji Korvin među ona, koja su kupljena od Margite Strelčeve. Bužin je valjda bio Mladenčićev.

³ N. R. A. 136, 3 i 6.

⁴ Ib. 136, 1 i 2 i Povjest. Spomen. 192.

O slogu hervatskom.

*Čitao u sjednici filosofičko-pravoslovnoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 17 ožujka 1869*

PRAVI ČLAN A. VEBER.

Kad čoviek stupi na poprište ovoga svieta, navale odasvud nanj dielovati različite sile. Tako, da mimoidjem piva i jestiva, sunce ga grije, vietar hladi, cvieće mirisom blaži, a razgovaraju glasovi to prirode, to ljudih, to životinjah. Radnju ovu, dražila mladoga svieta, nose dvorni živci k prestolju duše, koja u neznanom sriedotočju bdije nad životom tiela. Ovimi dražili podboda, vraća strielovito iste glasnike, da vide, kakov je onaj, koji joj šalje glase. Tim poručivanjem i odporučivanjem uhvati duša koji znak na vanjskoj stvari, pak si ju kano osebnu, od drugih različitu predstavlja. Tako razlikuje onu blejuću ovcu od onoga tulećega vola; tako onu šumeću šumu od onoga posiečenoga derva; tako onoga govorećega čovieka od onoga niemoga orangutana. Predstave ove, radjajući se putem osiećalah, i protežući se na pojedine stvari vanjskoga svieta, zovu se nazori, koji se smatraju temeljem ostale misloslovne sgrade. Ali razmatrajući duša dalje one neumorne dražioce vanjskoga svieta, opaža, da jih ima više s istimi znakovi, pak se od puzećega zemljom nazora digne do peršećih zrakom pojmovah, pod kojimi se saderžavaju sve stvari s istimi znaci. Sad joj ovca nije više ona, već sve četveronožno što bleje i runo nosi ter k ženskomu spolu spada, to je ovca. Ovom stečevinom nezadovoljna, upire duša prispodabljati stvar sa stvarju, pak primiećuje, da u niekom savezu medju sobom stoje. Sad joj je ovca krotka, a vuk grabežljiva životinja; čoviek joj uvijek nešto nova radi, a orangutan svedjer isto ponavlja. Da tim duša sudi, netreba mi dalje razvijati sudećim slušateljem. Al ni tu još neprestaje neumorna radnja carice one života našega, već videći, da je prispodabljanjem došla do tako liepih mislih, slaže sud sa sudom, pak

uvidja, da joj jedan teče iz drugoga, kano iz vrela rieka. Što čoviek uvijek nešto nova radi, to se s vremenom mora usaveršiti, a orangutan ostaje uvijek na prvom, nagoni ograničenom stupnju razvitka svoga. Eto, braćo, umujuće duše na prestolju, komu nebo u nebesa siže.

Al budući poručitelj onaj s dušom iste snage i marljivosti, to on neprestano poručuje, a u prostranu dvoranu duše, koja se sviešču zove, stupa nazor za nazorom, pojam za pojmom. Da se nepomieša tolika sila došljakah, izmišlja duša nieke znakove, pa jih privezuje uz svaki došli nazor, uz svaki stvoreni pojam. Spajanje ovo znaka jednoga s nazorom jednim zovemo rieč, a skup riečih imenujemo jezik u najširem prostranstvu toga imena. U ovom je smislu i uza o onaj, koji na rubcu svežeš, da nezaboraviš vratiti knjigu prijatelju, rieč. Ali ako se ti znakovi iztaknu člankovitim glasom, onda se to zove rieč u najužem, pravom smislu imena, a skup takovih riečih čini pravi pravcati jezik čoviečanski. Jezik se dakle radja u isti čas, kad i misli, koje bez njega niti postati, niti se deržati nemogu. To je razlog, zašto nieki jezici, misliti i govoriti, rieč i smisao istim imenom zovu. Perva je dakle sverha jezika, da se njim razlikuju misli od mislih u samoj sviesti duše naše. Ali često se i to događja, da ona silna množina mislih, u sviest duše neprestano dolazeća, ne-ima više u njoj miesta: onda nove misli iztieraju iz sviesti stare, ter jih duša zaboravlja. Ovakove bi misli za uvijek ostale zaboravljene, da neima niečega, što je s njimi bilo u sviesti u isto doba sdruženo; pak bismo svaku zaboravljenu misao morali iznova u sviest uvesti, iznova naučiti. Da se to na neizmiernu štetu napredka nedogodi, čini jezik pomoćju riečih, koje bivši u sviesti duše s mišlju spojene, vraćaju jih u nju natrag, čim se rieč ponovi. Koliko je nas zaboravilo na stablo ono afrikansko, vito poput naše jele, a bez granah, samim se liščem ponoseće; al kad rekneš: palma, odmah se sietiš i stabla i bez granah lišća. Druga je dakle sverha jeziku, ponavljati zaboravljene misli. Ali ni to nije dosta. Čoviek, ovako slaba tiela i toliko potrebah imajući, nebi mogao niti postati čoviekom, da neima drugih sličnih stvorovah, pomažućih ga u onom, do čega sam nedotiče, da neima društva ljudskoga. Tko pako hoće da živi u društvu, tomu je s njim se razumieti, njemu svoje potrebe, svoje misli priobćivati i priobćivane primati. Treća je dakle sverha jezika zamienito priobćivanje mislih.

Da je priroda u celom svietu jednaka, da su svi živci svih ljudih jednaki, jednaki bi morao biti i jezik svega čovječanstva. Ali kolike nam pruža razlike siever i jug, iztok i zapad! Koliko se luči kopno od mora, gore od ravnica, šume od kerša, bujne njive od pieščarah i kamenarah! Ni lav nije posve sličan našoj mački, ni hiena našem vuku, a slonovah, nosorogah samo vrući krajevi vrieže i hrane. I ljudi se razilaze na hiljadu načina. Nieki su već u jačoj utrobi začeti, u povolnijem životu matere dorasli i zdravije na sviet porodjeni. Nieki opet u svietu veselo skakću, dok se drugi u teške misli zadubljuju, ter uz ostalo razmatraju duševna svojstva onih, koji za svaku malenkost na nože udaraju, ili onih, koji svaku uvriedu mirnim preziranjem odbijaju. Ako je dakle već prirodjena narav ljudih toli različita, koliko jim neće biti stečena! Stara je i mudra svega svieta, da se čoviek svake sedme godine mienja. Mienja se on dobom, podnebljem, hranom, poslom i drugovanjem, da šutim o manjih faktorih promiene ljudskoga života. Ili zar su bez temelja izrazi *slabo diete*, *plahi* mladić, muž *ozbiljni*, *karajući* starac? Postavite vatrena Afrikanca pa makar samo u našu Hervatsku, neće li mu kerv ostinuti, oko obamrieti, hod olienieti, ako i bude tragovah prirodjene živahnosti, koja se samo smerću može posve umiriti. Koliko je pako ljudih, hranivših se mesom i žestokim pilom, oživielo, pošto su se počeli hladiti vodom, povertlinom i voćem, toga su puni liečnički lietopisi svih zemaljah svieta ovoga. Što da rekнем o poslovih čovječanskih? Ta na žive oči vidimo, kako se seljaninu i tuga smije, dočim siedećemu piscu i na sladkom života stablu pelin raste. Zašto pako mirna inače gradjanina svuda pod pazku meću, pošto se je vratio iz inostranih republikanskih ili prevratnih krugovah, uzrok ćete u tom naći, što se s razlogom misli, da se je drugovanjem pretvorio i promienio.

Ovolike su promiene i razlike, sbog međjusobna saveza, morale i na jezik dielovati, ter se je ne samo množina jezika svietom razasula, nego i u svakom sila nariječjah stvorila. Smatrajući bo svaki čoviek, svaka porodica, svako pleme, svaki narod sa svoga gledišta prirodne pojave, morao jih je i različito shvatiti i razno izreći. Način pako, kojimi tko što shvaća i izriče, zove se slogom, stilom, odakle sledi, da ima različitih slogovah. Tako se već diete u svakom jeziku služi diminutivnimi i na svoju stvorenimi, osobitimi riečmi: *tata*, *mama*, *nunati*, *papiti*, *miesto*

kojih mladić kaže otče, majko, spavati, jesti. Tako se u mladića čuje dušo, golubice, serce, zlato, za koje doban muž kaže ženo. Tako muž govori o hrabrosti i žrtvah, koje starac kersti: derzovitošču, pretieranošču, sanjarijom. Ili zar mislite, da će gospodja ona, koja u svilnih odorah po divanih pružena nježne razgovore vodi, ili samo na lahke plese nožice kreće, jednako misliti o vietru, kano i otverdieli mornar onaj, koji se s njim svaki dan bori? Njoj će vietar samo puhati, dok njemu puše, vije, huči, zvižda i urliče. Eskimcu sunce samo sviati, sievernoga Rusa samo grije, našinca već peče i žeže, a Talijanu je već il sol cocente, ter je samo Rimljanin mogao stvoriti si o suncu onu prekrasnu sliku: „Nonne vides, ut, ardens Apollo graves urit mundi officinas“ (Hor.) i s Ovidom reći: „Tum primum siccis aër fervoribus ustus canduit.“ Komu bi Europljaninu ikad na um palo nosić liepe dievojke prispodobiti kuli na gori Libanonu? Iztočno je ovo, samo gorućom onom maštom porodjeno, što za nas neima ničega osim čuda. Izraz: tako je vruće, da se nemože dihati, čini se sievernomu Niemcu ili čudan ili strašan piesnički prenos, dočim se već u Dalmaciji i Italiji može kano istinit u najozbiljnijoj prozi upotrebljavati. Goli kamen gaze noge samo u kerševitom Primorju i Dalmaciji, dočim u Slavoniji, nepознаvajućoj onih pojavah, samo Pegaz može kadšto takovim zemljištem udarati. U nijednoj zemlji, nego u jadnoj Poljskoj, nije se mogao stvoriti pozdravljajući izraz: padam do nog pańskih, posve sličan našem: pade na koliena, koji u još jadrnijoj Turskoj rabi u kući, tergu i sudu, dočim u ostalih slobodnijih zemljah našega naroda služi samo za ljubav i za štovanje dietinsko prama roditeljem. Slobodni je Rimljanin govorio tu slobodnomu gradjaninu, što je robujući Poljak zamienio riečju pan, tako da u poljskom jeziku nemožeš gotovo ni pitati: Što radiš? već ti je uvijek kazati: Co *pan* robiš? Isto te ovako i u našoj Turskoj zaglušuje gospodaru te gospodaru. Ovaj su izraz uljudni Francezi i Talijani zamienili drugom osobom plurala, kojimi se obično izriču odličnije stvari. Niemac je u tom bio još dosljedniji, pa dočim je prešao ča u treću osobu plurala za odličnosti, uzeo je upotrebljavati treću osobu singulara za podlosti. Niemačko er tako je tvrdo, tako strašno za naše uho, da ga ni onda neuzimamo, kad nam je kerv na valove uzavriela.

Mogao bih još silu primierah navesti iz raznih odnošajah raznih narodah; al već ovo nekoliko dotiče, da se uvidi istina, da ima različitih slogovah.

Ako ova načela prenesem na naš slog, to mi se ukazuje još više razlikah, jer poverh onih, koje niču iz kajkavštine, čakavštine i štokavštine, ima jih, koje postaju od različna zemljišta, života i susiedstva našega naroda. Mi smo tako sretni, da nam zemlja u malenu ima silu prirodnih pojavah, koji se samo pojedince iztiču i u velikih zemljah. Što bi dali na primier Niemci, da se za svoje pisamstvo mogu koristiti pojavi južnoga bujnijega života? Oni moraju putovati in das Land, wo Citronen wachsen, ako hoće da postanu voljkiji piesnici i pisci. Tko od njih samo kod kuće i od kuće piše, ostaje abstraktan, kano što su mu abstraktne i sobe, u kojih si pomoćju opisah stvara slike govoreće prirode. Mi svega imamo pomalo kod kuće, ali su zato i veoma različita pismena diela naša. Dok dalmatinski piesnici govore o liticah i kukovih, ponorih i prosiedih, valovih i moru, nutrašnji se bave šumami, livadami, briežuljci i potoci. Po tom su veoma razni plodovi naših pisacah i ondie, gdje samotvorno rade. Al jih susiedstvo još više razmiče. Malen kako jest naš narod, okružuju ga sa svih stranah drugi narodi, od kojih mu svaki svojom radnjom malone do serdca prodire, ter se skoro može reći, da nismo nigdie posve svoji. Eno Talijana, osvojivšega Primorje i Dalmaciju sve do Karlovca u Hervatskoj; eno Niemca, gospodujućega do Zagreba; eno i Turčina, zahvativšega nam sav jugo-iztočni narod sve do pod poljane tergovackoga Siska; ali još veće žalosti, eno i poslavenjenoga Bugarina, koji siromaštvom svojim formalnim preko herdjavih pisacah pustoši poljane sve do Zagreba. Samo na tom temelju može se protumačiti, kako se u našoj knjizi piše: kuća od susieda (casa del vicino), on se je *tamo* očitovao (er hat sich dahin geäußert); on hoće da dodje (veniet, er wird kommen). S toga je Vukov riečnik, navodeći samo narodne rieči, pun opazakah: ova rieč, ovaj izraz služi na jugu, severu, iztoku i zapadu našega naroda; s toga su podpuno istinite ove rieči Kurelčeve: „Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu, nije jezik Vukov, pored vse hvale, što ga ide. Zašto ne? er on je samo jezik srbski. Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu, nije jezik Gajev, prem da je on na dobroj osnovi zida. Zašto ne? Er se sgrada prema osnovi ne doziduje, ni izvodi;

er je u jeziku njegovih učenikov ahavačkih toliko nēmčarije, da im bez nēmačkoga jezika nemožeš knjig ni razumēti. Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu nije jezik Kurelčev. Zašto ne? Er on mēsi jezik hrvatski i srbski, nu *slovenskomu* gotovo ni slēda; er on prizire većma čelo slovinstvo nego slovinstvo južno; er je u njegovom pismu odveć kojekakve starine, česa današnji ljudi ne razume; er je u njem veće participia i gerundia, nego današnji jezik podnosi; er se zadēva o dual, a vsega primiti oklēva; er piše neke mušice, a ne čestice govora, kakono *er, oš, ur*, mēsto *jer, još, jur*. Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu, oš je u pupku, njemu se je istom razcvasti (?); dok toga bude, proučiti je *bolje* vse stare, nu još sunca neugledavše spomenike i pisce; uzajamnost treba veći korak da učini, te je pismenosti plemena jednoga biti poznatijom drugomu; odreći se podpuno vsakoga gospodovanja jednoga plemena nad drugim, nego im se vsim zajmenito projeti i podpuniti.“

Da sam plašljiv, morao bih se prepasti s tolikih razlikah, te nebih ni smio reći što o slogu našem, za koji i umniji pisci misle da se o njem nemože ništa pisati. Morao bih reći s Kurelcem: „Književni jezik jugoslovinski, kojemu niti je biti srbskim, niti hrvatskim, samo li slovenskim: taj jezik da smo ga već umēsili i utvorili? taj da se napisao za nekoliko dvadeset godin? bez velikih pisac, bez učenoga društva, bez ičega, čemu da rekneš zakonik toga jezika preporoditelja?“ Ali ja nasuprot mislim, da je prispelo jur vrijeme, pisati što i o slogu našem, jer mi već pišemo preko četiri vieka, jer imamo već niekoľiko ako ne velikih, a ono doista dobrih pisacah, jer imamo jur kakovo takovo učeno društvo, jer imamo i dosta pomagalah to u filologiji obćenitoj to u slavistici. Poverh toga stoji načelo, da narav svuda nastoji od čestih sastaviti cielost, od razlikah jedinstvo. Ili zar su ljudi toli raznih mastih, uzrasta, života, naravi prestali biti ljudi? Doista u ljudih ima nešto ljudškoga, kano što ima u orangutanih i cielom rodu majmunskom nešto životinjskoga. Isto tako imadu i sinfonije Rossina, Donizetta, Verda, premda različite, uvijek nešto talijanskoga, nešto drugoga, nego što su na istih glasovih osnovane skladbe Mayerbera, Beethovena, Webera, iz kojih bije nešto nēmačkoga. S toga premda naši pisci različito pišu, ima ipak u svih nešto hervatskoga, do čega se može lahko doći, ako se iztriebi sve ono, što je poteklo iz tudjih poznatih nam knjigah. To

već osiećaju i drugi narodi, govoreći o slogu hervatskom; to osiećamo i mi sami, pišući riečmi tudjega koga, a duhom i slogom hervatskoga jezika. Doista malo ima kod nas pisacah, pišućih dobro niemački ili talijanski, pače u literaturi se talijanskoj pozna dalmatinska talijanština, zaudarajuća po niečem drugom, nego li što je pravi slog talijanski.

Da u ovom poslu sastavim sve tri glavne versti našega sloga: dalmatinski, narodno-hervatski i na obajuh osnovani noviji, uzeo sam za savjetnike pisce iz svih trijuh verstih, a za zamienika jim uzeo sam Kurelca, u kojem ima mnogo toga iz svih dobah i verstih jezika našega. Osobito mi je dobro došao najnoviji prevod Kurelčev Tome Kempenskoga, ponajviše zato, što nije prevodio rieči, već smisao, ter je imao priliku reći uprav hervatski, što je Toma napisao latinski. U takovu se poslu najbolje može viditi narav našega jezika, jer prisposodobom se tek iztiču razna svojstva, pa to je i mene sklonulo, da na temelju latinskoga i niemačkoga jezika, koji su najviše dielovali na naše pisce, razvijem stilistička pravila o našem jeziku.

Velika je doduše srodnost medju stilistikom i skladnjom, ter se mnogi pojavi jezični mogu zamienito razpravljati ili pod jednom il pod drugom. Tako nauk, da se predlogom *od* naznačuju fizičke celine, kojim se niešto kano dio smatra, ide u skladnju, kano: *versi od gorah*, *ključ od vratah*, *krov od kućah*; ali da se isti predlog nemože upotrebljavati kod osobah, dakle da se nesmije kazati: *kuća od susieda*, već *kuća susiedova*, to spada u stilistiku, ali može unići i u skladnju. Nu nauk, da se samostavnikom ojačava smisao glagolja, n. p. stade *vika* ljudih, miesto: *ljudi stadoše vikati*, to ide samo u stilistiku. Prama ovoj srodnosti ima mnogo stilističnoga, što sam jur razpravio u svojoj Skladnji ilirskoga jezika. Čega nisam ondie nikako ili samo mimogred napomenuo, to navodim sada ovdie, dodajući mu sve, što je naravi posve stilističke; a što sam ondie obavio, toga ovdie neima, jer nam vrieme i poslovi nedopuštaju ponavljanja. Posao sam uredio po čestih govora, a danas razpravljam o samostavniku.

I. Samostavnikom naznačujemo objekt, česti mu i saveze.

1. Budući naš narod, osobito u onih stranah, gdje se najčišće govori, veoma bistra uma, nastojao je, da mu i jezik bude bistar i jasan. Do toga dolazi on raznimi putevi, a osobito po-

rabom samostavnikah. Tako, kad je predikat tako obćenita značenja, da se iz njega nemože razabrati, kakov mu je objekt, onda mu obično dodajemo još dopunjujući koji samostavnik; ovako postupaju i latinski jezik, a niemački se od obajuh tim razlikuje, što često netreba nikakva samostavnika; n. pr. „Der Consul dankte ab“, rekao bi Latin: „Consul se abdicavit magistratu“, a mi: „Konzul se odreče časti, položi, ostavi čast“, miesto novijega nehervatskoga: „dade ostavku“. Niemačko: „Der Feldherr brach auf“, kaže se latinski: „Imperator castra movit“, a mi: „diže tabor, krenu iz tabora“. Niemački: „herausgegeben“, govoreć o knjizi, kažu Latini: „typis editum, procusum“, a mi: „na svijet izdano“. U tom smislu piše i Kurelac (R.): „Tako je nam, srcem neklonuti.“

2. Pače, tražeći jasnoću govora, idemo tako daleko, da i onim glagoljem dodavamo objektivni samostavnik, koji već sami sobom točno opredjeljuju misao. Tako piše glasoviti Zuzzeri: „Po njemu je dugimi tminami potamnila otomanska miesečina. Recite mi, sva dobra, koja imate na zemlji, nijesu li svedjer u pravdanju? Inako nebi bila starost tako riedka medju nami, kako očima vidimo.“ Isto tako piše i narodni pisac Kačić: „Ali ga Juda s vojskom obsiede.“ Čuj i Vuka, gdje u Pripovijedkah kaže: „Ako ti bukvu možeš izčupati iz zemlje.“

3. Osobito pako rado ponavlja naš narod one samostavnike, koji su istoga izvora s glagolji; n. p. „dan danovati, večeru večerati, zimu zimovati“ itd. Ta eno gdje se u Narodnoj Piesmi čuje: „Zlu večeru večerao Marko.“ Medjuto ovo je posljednje više piesničko, nego li prozaičko.

4. Ali ima i kod nas primierah, gdje se i uz nepodpun smisao glagolja izpušta samostavnik. Tako piše Kurelac (St.): „Blaze li ga onomu, koji samo dobro užžive, a sretno dospě miesto: „dospie život“ ili „umre“. „To strpljivo podnosimo, doklě Bog ne obrne.“ (K. St.)

5. Nu to još nije dosta. Ne samo objekt, nego i česti, budi njegove, budi druge koje misli, izrazujemo mnogo putah samostavnikom; tako miesto da reknemo: „on se je izpravio“, kaže Kurelac (R.): „Mnogo je poglavitije da se na srcu ispravi“; miesto: „on je meni mio“, piše isti (R.): „Po sudu doktora Demetra, čovjeka mojemu srcu mila, nisam ni ja prijatelj slozi.“ Nu ovo nedolazi kod nas često, već kad hoćemo osobitom silom

što da izrečemo, kano: „ja sam dušom i tielom Hervat.“ Zapamti ovdie i samostavnik „glavom“ u izreci: „ja glavom do-
djoh, ja sam glavom.“ Latini idu u tom mnogo dalje, a mi jih
svuda nesmijemo sliediti. Tako piše Cicero (off. II. 20. 69): „In
eum fere est voluntas nostra propensior“, što mi kažemo:
„Mi smo mu priverženi.“ Tako bismo jako pogriješili, da ovaj
Livijev (III. 2.) primier rieč po rieč prevedemo: „Tum quidem
corpora cibo, somnoque curant“; naški² se ovo mora kazati:
„Okriepili su se hranom i snom.“ Ovako prevodi i Kurelac:
„Vanitas est carnis desideria sequi. Taština je pûti ugadjat.“

II. Samostavnikom naznačujemo pojedine misli.

1. Niemci, koji u nas jezik jako mnogo zadirkuju, uzimaju
često obćenite rieči, miesto kojih mi mećemo samostavnike,
kojimi se izriču pojedine misli. Tako ovaj niemački primier:
„Jemand um seine Existenz bringen“, kažemo mi s Latini:
„lišiti koga glasa i imetka.“ Rieč: „Oeffentlichkeit“ prevadjaju
Latini (Cic. or. I. 8. 33): „Quod remoto foro, concione, ju-
diciis, senatu statuisti“; a naš Kurelac piše u istom smislu:
„Jezik se uvodi u škole, u sudove, u pisariju javnu.“ (R.)
Zatim: „Koja žalost, recimo za glumce, za poruke, il' ti po-
klisare i za vsakoga, kojemu je pred svêtom govorit.“ (R.)

2. Samo kad se navodi koje vlastito ime, onda i mi s Niemci
miesto njega uzimamo često ime obćenito, osobito ako sila govora
na njega pada. Toga Latini nećine, već makar i deset putah za-
jedno ponavljaju isto ime vlastito. Tako govori Ciceron (de orat.
III. 1. 4) u više glavah o Crassu, pa napokon (III. 2. 5) kaže:
„Nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita dstricta“, što
bismo mi s Niemci mogli kazati: govornika.

III. Samostavnikom ojačavamo glavne misli.

Premda je samostavnik inače najslabiji dio našega jezika,
ter nam služi samo za imenovanje stvari, to ipak ojačavamo
njim kadšto misli, po ovih pravilih:

1. Kad bi se u navadnoj izreci predlogom imalo navesti
svojstvo niečega, onda se to svojstvo može učiniti subjektom ili
bližnjim objektom, ter za veću silu izreći samostavnikom; n. pr.
miesto: „Ja te hvalim porad tvoje osobite marljivosti“, mogu
jače kazati: „Ja hvalim tvoju osobitu marljivost.“

2. Kad bi se u navadnoj izreci imao pridavnikom i samostavnikom izreći subjekt ili bližnji objekt, a predikat se više proteže na pridavnik nego li na samostavnik, onda pridavnik pretvaramo u samostavnik; n. pr. „Kiselina našega vina čini, da ga inostranci nepiju rado“; pogriješno bi bilo reći: „Naše kiselo vino“; nasuprot treba reći: „Pio sam kiselo vino“, jer se pio odnosi na vino, a ne na kiselo. Prama ovomu stilističkomu pravilu piše Zuzzeri: „Nu se sada zadubimo misli našom u goruću žestocinu ognja našega običajnoga. — Sverh koje (vode) ori se i reve nesviest vodah. — Sva prostranost poljah pod pepelom.“ Al i Kurelac (R.) se je iztaknuo, ter piše: „To neide u korist ni filologiji slovinskoj, ni slozi našoj, ni razumljivosti knjige naše.“

3. Kad hoćemo da ojačimo značenje koga glagolja, pretvaramo ga u shodan samostavnik glagoljni uz pomoćni glagolj; n. p. miesto: „Ljudi stadoše vikati“, kažemo: „Stade vika ljudih.“ Ovako piše i Vuk (Pr.): „A svrake stane kreka.“

4. Često mećemo u istoj namieri samostavnik miesto pridavnika; n. p. „liepota dievojka“ miesto „liepa dievojka.“ Prama ovomu pravilu piše Kurelac: „Po njoj (knjizi) teku vode studenice, vode ozdravnice.“ (R.) Pače i narod veli u pjesmi: „I dalje meni sablju postalicu.“

Kadšto u istoj nakani pretvaramo pridavnik u samostavnik tako, da mu tja i izpuštamo dotični samostavnik, osobito ako se iz konteksta razumije, na što se proteže onaj samostavnik. Tako miesto „krilati angjeo“ piše Kurelac samo „krilatac“ (St.): „A pravo je, da u nutri još i veće dobra bude, nego vani; er nam je Bog nadziratelj; koga nam je u velike strahom počitat, bili mi kdie mu drago; te nam je u oči njega šetat neutepenim i neurazženim kao krilatcem božjim.“

5. Ali često opet mećemo samostavnike miesto pridavnikah i bez nakane, da ojačimo smisao, a to biva ponajviše u prirodopisnih i matematičkih izrazih; tako miesto „ptica pievajuća“ velimo: „ptica pievačica“; miesto „kriva certa“ kažemo i „certa krivulja“ ili samo „krivulja“.

6. Hoteći ojačiti smisao koga samostavnika, dodajemo mu često jedan ili više samostavnikah istoga ili slična značenja; n. p. „krika vika, strah i trepet“. Tako piše Zuzzeri: „Tuga velika i nevolja za puno lietah i godištah.“ A i u Kurelcu prečesto

čitam takove stvari, poimence u ovom primieru (R.): „Po vremenu se i kušanju istom otkrije nogostup, po kom bez velike ne pri-
like i opačice, popeti se i uzlézti uzmožno.“

(7. Kadšto ojačavam smisao pridavnika, pretvarajući ga u samostavnik i spajajući s dotičnim samostavnikom pomoćju veznika *i*, kakov način zovu Gerci: „hendiadys“; ali to se može samo onda učiniti, kad su pridavnik i samostavnik jednake versti, da se tako uzmogne vidiet i promiena. Tako miesto „uresne haljine“ možemo kazati: „uresi i haljine“ s Zuzzerfm, koji ovako opisuje nieku gospodju: „Zlatan križak s kamički svietlimi na persih . . . svilni uresi i haljine, glava i kose naprahane.“ — U the *poesies* ostalom moram priznati, da ovaj način riedje dolazi kod naših pisacah, pak i onda ponajviše u piesmi ili piesničkom govoru.)

8. Veoma često pridavnik, kojim se naznačuje osoba, pretvaramo u samostavnik, samo s tom nakanom, da samostalnije izrečemo osobu; n. pr. mjesto „Gluh nečuje“, kažemo: „Gluhak nečuje“. Tako prevodi Kurelac ovaj latinski primjer: „*Superbus et avarus nunquam quiescunt, pauper et humilis spiritu in multitudine pacis conversantur*“, evo ovako: „Lakomac i oholica nikad nemiruju, a siromah i poniznik mirom obiluje.“ (St.)

IV. Kako se uklanjamo samostavnikom abstraktnim.

Baveč se naš narod od vajkada oko pluga i klěti, tora i obora, (osim one malice, što ju veslo hrani): obiknuo je sve stvari onako motriti i izricati, kako se prikazuju u živoj prirodi, u kojoj su sva svojstva koga tiela srasla s njim samim, ter neima u njoj nijednoga svojstva, koje bi odtergnuto plivalo onako samo po zraku. Tako je našinac vidio tverd kamen, ali tverdoće nije u naravi nigdie vidio. Odatle je poteklo, da su svi pervobitni izrazi, osobito ovoga našega naroda, konkretni, krećući se navlastito oko prirodnih pojava. Nu budući čoviek često tako odružen od prirode, da ju samo okom duha motriti može, to se je morao pomalo i sam priučavati, da svojstva ona odtergava od stvari, pa jih budi sama razmatra, budi na druge stvari prenosi, ter si je tako i sam počeo stvarati abstraktne samostavnike i prenose. Tako videći, da i kamen i želiezo i dervo ima niešto u sebi, po čem se neda lahko razstaviti, prignuti, slomiti, kušao je našinac to niešto izreći samostavnikom tverdoća. Opaziv na dalje, da i

*

čoviek ima u sebi niešto, po čem se neda skloniti, da što siromahu udieli, imenovao je i njega tvrda serdca, tvrdicu. Ovako je po prilici u narodu našem postalo dosta abstraktnih samostavnikah. K tomu pristupi kašnje škola i cerkva, od kojih ga je poslednja, razpravljajući malone izključivo abstraktne pojmove, nadarila još većom množinom abstraktnih samostavnikah. Odatle je postala marljivost, kriepost, milost, grieh itd. Ali budući da se je naš narod mnogo više bavio u prirodi, nego li u školi i cerkvi, to je uvijek nastojao, da svoje misli što konkretnije izriče; pa tako je i stvari sasvim abstraktne naravi izgovarao konkretnom formom. Tako imamo u jeziku stvorenje miesto stvor, dieljenje, množenje miesto dielitba, množitba i silu inih riečih. Premda su ga kašnje s puta te konkretnosti nastojavali svernuti drugi abstraktniji jezici, kano klasički latinski, zatim talijanski, a oda svih najviše niemački, koji su u sobah učenjačkih morali postati abstraktniji, to se je on uvijek svom silom vraćao na konkretne staze, ter pisci, pišući u duhu toga naroda, niti nepoznaju niekih samostavnikah, inače posve potrebnih. Takog Vuk u starijih knjigah nepozna kazala u knjigah, već piše: Gdie je što? A ovih se je danah pojavio pisac, (koji posve narodnu rieč: poslovice izrazuje izrazom: čtono rieč. Premda hvalimo to nastojanje naših pisacah, da se nedadu zavesti u ponore svakako tamnijih abstrakcijah, to će ipak jezik morati niešto popustiti, kad se više nastave u njem obradivati znanosti, koje po naravi svojoj za kratkoćom izraza teže. Kamo bismo na primier prispiele, da nam je s Vukom govoriti: „onaj nauk, koji se nenapominje u onom, gdie je što, niti nije u knjizi“; ili s onim drugim piscem: „Sve što no rieč našega naroda veoma je poučno“, miesto: „Sve su poslovice... poučne?“ S toga opažamo, da nam u novije doba, doba znanostih, sve to više abstraktnih riečih i izrazah ulazi u jezik. Na to nas polje silovito goni niemština, koja se je malo ne sva abstraktnošću pretvorila. Mi doniekle rado vidimo to tudje cvieće u našem cvietnjaku, jer bez njega nemožemo splesti vienacah za učenjačke glave: al i u tom treba nastojati, da se naško cvieće posve neizčupa, jer vienci tako tamnih bojah nebi nikako dolikovali naškim jasnim glavam. Tko umije pogoditi srednju stazu izmedju preobilja i nestašice, taj će najviše ugoditi naškoj knjizi. Jer uza svu onu tudju silu, koja nas na abstrakcije potiče, vidimo, da nam jezik još uvijek na kon-

kretnost naginje, a u tom treba slušati glas naroda, koji je glas sina božjega. S toga je meni ovdie naznačiti načine, kojimi se naš narod i naši valjaniji pisci uklanjaju samostavnikom abstraktnim drugih narodah. U tom smieru opažamo, da naš jezik uvijek teži za konkretnijom formom po onom redu, po kojem je koja rieč konkretnija, tako miesto samostavnika meće pridavnik, miesto ovoga i onoga glagolj, koji je temeljna točka našega jezika, sve to pako biva po ovih pravilih:

1. Svaku konkretnu misao izričemo konkretnim samostavnikom, gdje drugi jezici meću često abstraktni; n. p. „*Et valde insipiens est, qui aliis intendit, quam his, quę saluti suęe deserviunt.* A velmi je nemudar onaj, koji za čim pošao je inim, ovsem onoga, čim se duša spasuje. — *Si videres alium aliqua gravia perpetrare.* Da i vidiš koga, kdie grdno zlo počini. — *Quando etiam modicum adversitatis occurrit, nimis cito deijcitur, et ad humanas consolationes convertitur.* — Kako se sukobimo s kakvom suprotivom, odmah se pokunjimo, ter od ljudi razgovor (utiehu) izgledamo. (Kur. St.).

2. Samostavnike nepotrebne, služeće više za blagoglasje, nego li za označenje čega, izpuštamo: n. p. „*Vanitas est: honores ambire, et in altum statum se extollere.* Taština i to: na časti hlepit i visoko se penjat. — *Humilis tui cognitio certior via est ad Deum, quam profunda scientięe inquisitio.* Budi snižen i sobom se upoznaj: po tom putu brže Boga ugledaš, nego po nauku duboku. (Kur. St.). Stvar će ovu još bolje razjasniti ovaj niemački primier: *Das Vorhandensein eines Körpers kann ohne Voraussetzung des Raumes nicht verstanden werden,* koji se kraće i jasnije ovako naši prevodi: Tielo se nemože misliti bez prostora: ili bez prostora neima tiela. U tom pravcu često upotrebljavamo rieči: kralj, car, vojvoda, itd. zatim mladić, starac itd., bez drugih abstraktnih rieči, koje Niemac obično meće; n. p. „*Non invenies quietem, nisi in humili subjectione sub prelati regimine.* Ti mira nepostiže, razmi u podlogu i pod stariješinom. (Kur. St.) — Amo spada i to, što rado izpuštamo nieke samostavnike, koji se sami sobom lahko razumiju, kano što su: rieč, volja, običaj itd.; n. p. „*Vele mudro je, ništa neučinit sunovratice, i vrtoglavo vse na svoju (volju) iztieravat.* K tomu pristaje, nevierovat vsaku (rieč), što ljudi govore.“ (K. St.).

3. Pretvaramo samostavnike u pridavnike; n. p. „Quid prodest tibi alta de Trinitate reputare, si careas humilitate. Kad nisi pobožan.“ (Kur. St.).

4. Pretvaramo samostavnike u glagolje i u cielu izreku; n. p. „Opto magis sentire compunctionem, quam scire ejus definitionem. Bolje mi je skrušiti se, nego dokazivati, što je skrušenost.“ (Kur. St.).

5. Pretvaramo pridavnike u glagolj i u cielu izreku; n. p. „Stude ergo cor tuum ab amore visibilium abstrahere, et ad invisibilia te transferre. Tim gledaj, da srdce odvrneš od onoga, što se da viděti, a na ono je navrneš, što se viděti neda.“ (K. St.).

6. Miesto samostavnikah upotrebljavamo jošte

a) glagolje i cielu izreku na naslovu knjigah i glavah; n. p.: „De prudentia in agendis. Čtogod činimo, da je mudro. De lectione sanctorum scripturarum. Kako se čita sveto pismo.“ (Kur. St.). Ako se naslov može izreći u kratko shodnim kojim samostavnikom, mećemo i mi samostavnik; n. p. „Samostanac, život samostanski, dielo milostivo, unutrašnji razgovor itd.“ (Kur. St.). U strogih znanostih rabe i nam samostavnici, čega netreba obširnije dokazivati.

b) srednji spol zaimenah pokaznih ili odnosnih u singularu. Niemci meću obično svoje abstraktne samostavnike; n. p. „Godine 1821. ja sam štampao nekoliko našijeh narodnijeh pripovijedaka, uz koje sam ovo (diese Bemerkungen) kazao. Vuk. Pr. Što je htělo primljeno biti (jede Schrift), tomu trebovaše napisanu biti a h o m.“ (Kur. R.). — Ovaj način služi osobito onda, kad se nastavlja govor; n. p. „Slěvanje narěčaj naših budi podpuno, tako da se nikad razpoznati nemogne s koje strane pisac je rodod. To (dieses Verfahren) je doduše pravilom u svih jezicih, koji su izobraženi. Kur. (R.).

c) srednji spol pridavnikah u singularu; n. p. „Bolje je znano (Kenntniss) s manom, nego neznano s hvalom. N. Pos. — Pristupa li napast, to čověk izprva samo pomisli, u pomišljeno živo se zapilji.“ Kur. St. — Ugledaj se u priměre, koje čitaš, i one što ih gledaš: u měrtvo i živo. (Kur. R.).

Miesto singulara ovakovih pridavnikah pišu nieki naši pisci i plural srednjega spola, kano što se to vidi iz ovoga primiera: „Veliko je bezumlje što mi nehajuć za koristna i potrebita, ob onih nastojimo, koja su zamamljiva lěstor i četna.“ Nesie-

ćajuc se, da bih ikad bio u narodnoj pjesmi ili poslovice ili u Vuku takova što čitao, veoma bih rado, da nam onaj pisac dokaže valjanost te porabe, koja mi se čini da je potekla iz latinskoga jezika, koji je dielovao na naše drevnjake, iz kojih je to možda u našu knjigu ušlo.

7. Napokon glede te točke preostaje mi još navesti, kako se uklanjamo niemačkoj abstraktnoj rieči *man*. Evo po ovih pravilih:

a) Kad se pod njom razumieva ciela verst osobah, mećemo 3 os. pl., dodavši često još i subjekt; n. p. „Kad sam došao u vaš dom, za mene su brava zaklali. Vuk. Pr. — Kad bolestnika nemili jesti, onda ljudi zlo gataju.“ (Kur. R.).

b) Kad se pod njom razumieva tkogod od sve one versti, dodajemo zaime *tko*; n. p. „wenn man uns einwendet, ako nam *tko* prigovori. Nereci *ko*, da su to sitnice.“ (Kur. St.).

c) Kad pod njom i govornik sebe razumieva, mećemo 1. os. pl.; n. p. „was man will, das glaubt man leicht; što želimo, to rado i vierujemo.“

d) Kad se pod njom razumieva samo govornik, ili i osoba, s kojom *tko* govori, mećemo 2. os. sing.; n. p. „Treba moliti, koga si uvriedio.“ Tako piše i Kurelac: „Nego ima još i ta neprilika; nisi rad zapeti, nisi rad uvrèditi. (R.) Sebe li zamećeš, a o drugom dobro misliš, u tom si ga vele mudar, vele vrstan.“ (St.)

f) Rieč „*man*“ prevadjamo i mi neosobno, kad je subjekt posve neizvjestan; n. p. „man hört, čuje se“, ovdie se nezna *tko* govori, *tko* li čuje.

Što sam ovdie kazao o načinu, kako prevodimo niemački „*man*“ na naš jezik, više je moj predlog, nego li poraba naših pisacah. Istina, da možeš svako pravilo potverđiti svakim piscem, ali ga možeš i oboriti; jer se kod nas smiesimice upotrebljavaju srodni, al ipak razni načini govora; ja bih hotio sve razabrati, i svaćemu svoje miesto dati. Tako se mojemu predlogu (d) protivi ovaj primier: „Netreba ni zlobovati, ni lukovati, ako se reče“, gdje bih ja volio metnuti, „ako rečeš“, jer bi po tom, kad bi se utverdilo ono pravilo, svatko s miesta vidio, da to nekaže tkogod, već upravo sam pisac, pa bi tim miesto ono mnogo razumljivije postalo.

Ima kod nas pisac, koji ono, što obično kažemo trećom osobom plurala, izriče 3. osobom sing. sr. spola; miesto: „*dadoše*

ga u školu“ piše: „dalo ga u školu“. Čitajući to, padoše mi umah na um Poljaci, koji istu misao izriču istim ovim načinom, ali u passivu: „dano go do školy“; a kasnije se sietih, da se u našem Primorju nešto slično govori, ali samo porugljivo, prezirno; pa to odgovara niemačkomu *er*, ili još goremu *es*; n. p. „Što je to došlo ovamo? Tekar se izleglo, pa već sudi“; kasnije sam čuo, da se taj izraz u Krajini upotrebljava i u navedenom smislu, ali uvijek nešto prezirno. U pismu nijednom nisam toga još čitao. Zato bih želio, da dotični pisac dokaže, da on tako prama običaju valjano piše.

Bogomili i Patareni.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 28 studenoga 1868*

PRAVI ČLAN DR. FRANJO RAČKI.

(Vidi Rad VII str. 84—179)

Uvjerivši se rimska stolica, da je ovaj drugi put k cieli ne-
vodi, stupi s bosanskim banom Stjepanom u neposredni pregovor.
Papa naime Benedikto XII uputi u Bosnu god. 1339 o. Gerarda
obćege predstojnika (minister generalis) reda sv. Franje. Poslanik
bješe po kralju Karlu Robertu upućen na bana Stjepana, koj ob-
zirom na ovu preporuku Gerardu „podje u susret, častno ga na
putu primi, rado sasluša njegove rieči o istini katoličkoj, odkri
mu svoju želju, iz koje razabra poslanik, da bi ban drage volje
iztriebio sve u Bosni stanujuće heretike, kada bi ga u tom rimska
stolica i kralj ugarski pomogli; jer da mu je njihova podpora po-
trebita zbog razkolnika stanujućih uz Bosnu, koje bi oni heretici
pozvali u pomoć, kada bi doznali da jim radi o glavi.“¹ Ovimi se
riečmi jasno razlikuju „heretici“ od „schismatika“ t. j. od članova
istočne crkve; a buduće se i sam ban Stjepan priznavao ovoj
crkvi, to se samo „Patareni“ mogu ovdje razumievati pod imenom
„heretika.“ Ban se Stjepan izpričavao papinu poslaniku, što nije
progonio Patarena tiem, što se bojao, da bi oni u pomoć pozvali

¹ Ap. Theiner: monum. Hung. I, 633: „quod idem banus tibi obviam
occurrens in via te honoranter recepit et a te verba catholice veri-
tatis et salutis libenter audivit, tibi que aperuit propositi sui votum,
per quod evidentius cognovisti, quod bonam voluntatem gerit ad
extirpandum de principatu Bosnensi cunctos hereticos degentes
ibidem, dummodo nos et sedes apostolica et idem rex Ungarie sibi
super hiis favorabiliter assistamus, quorum favorem sibi opor-
tunum existimat propter scismaticos, quos habet sue
terre vicinos, quorum scismaticorum auxilium dicti
heretici invocarent, si se de terra predicta cogno-
scerent extirpandos.“

susjedne nekatolike t. j. Srbe, pak je s tim u savezu obrekao, da će iztriebiti ove heretike u svojoj banovini, ako bi poduprt bio vojskom sa strane Ugarske i rimske, te ovako obezbjedjen bio proti Srbiji. U ovoj je državi vladao tada poslije god. 1336 kralj Stjepan Dušan. Ugarski kralj je već onda Stjepana držao svojim i svoje kraljevine javnim neprijateljem,¹ a glavnim predmetom ovoga neprijateljstva bijaše upravo Bosna i Hum, na koje je srbski vladalac bio bacio svoje oči. S toga nije bila bez razloga ona bojazan bana Stjepana, da bi se kralj srbski rado bio umiešao u razmiricu bosansku, kada bi ga Patareni, proganjani od svoga vladaoца radi vjere, dozvali bili u pomoć, tim više što kralj Stjepan nebijaše onda prijatelj ni rimskoga ni ugarskoga dvora.

Poslanik Gerardo izvesti rimsku stolicu o svojem sastanku s bosanskim banom i o njegovoj izjavi. Papa Benedikto XII upravi usljed toga dne 28 veljače 1340 jedno pismo na bana Stjepana, drugo na ugarskoga kralja K. Roberta, a treće na svoga poslanika Gerarda,² te jih ovomu priposla kroz malobraćanina Petra iz Otranta. Papa hvali u pismu bana, što se pripravnim očitova sudjelovati, „da se bogoštovje u banovini bosanskoj uzpostavi, kojega je, kako se veli, zbog mnogih ondje stanujućih heretika nestalo, te da se sve crkve, koje su sada srušene i zapuštene, podignu i poprave.“ Onda poziva bana, da ostane kod svoje proti heretikom namjere, stavljajući mu pred oči, „koli opasno može biti za nj i za njegove nasljednike, ako bi se u Bosni oni krivovjerci i na dalje javno trpjeli. Napokon mu obećaje svoju pomoć obričući, da će pozvati tako ugarskoga kralja kako ostale pravovjerne bližnjih zemalja, neka mu idu na ruku u tom podhvat; a da ostale svoje želje može ban otkriti posebnimi poslanici svojimi. Ovo je pismo papa u priepisu priobćio ugarskomu kralju pozivajući ga, da banu pomogne „načinom, putem, nastojanjem, savjetom i podporom, kako bi isti ban mogao u Bosni izkorieniti zastarjelu ondje kužnu bolest krivovjerske opaćine i opet u nju bogoštovje uvesti.“

Ovo nastojanje rimske stolice urodi tim plodom, da je bosanski ban Stjepan pristupio „u jedinstvo sv. rimske i katoličke

¹ Papa napominje u svojem pismu od 27 veljače 1339 ovo: „cum autem idem rex (Carolus), sicut nuper per suas litteras nobis scripsit, asserat propter vicinitatem regis Rascie scismatici, ac publici hostis regis eiusdem . . .“ Ibid. p. 631.

² Pisma ondje na str. 632—34.

i apostolske crkve“,¹ i da su mnogi njegovih podanika obraćeni „na vjeru katoličku“. ² Ovaj se uspjeh upisuje u zaslugu papinu poslaniku o. Gerardu i njegovim suredovnikom, od kojih se pohvalno napominje o. Ivan de Aragonia.³ Nigdje se ne nalazi traga, da bi dvor ugarski bana bio pomagao, ili da bi se vladalac srbski, kao što se Stjepan bješe bojao, bio umiešao u taj vjerozakonski prekretni. Oba su kralja imala tada drugoga posla; Karlo bješe upleten u poljsku i austrijsku razmiricu, pa se malo kašnje (16 srpnja 1342) s ovoga svieta prestavi. Stjepan Dušan bješe upravo tada zametnuo krvave ratove s grčko-iztočnim carstvom, pa bi bio teško mogao Patarenom pomagati, da su ga ovi i pozvali bili, o čem u ostalom neima nigdje spomena.

Prielazu bana Stjepana i obraćanju mnogih podanika njegovih mogla si doisto rimska stolica čestitati, kao što je papa Klement V pismom od 1 listopada 1344 upravljenim banu ⁴ i učinio. Sada se bosanski biskup Lovro mogao u Bosnu vratiti i nastojati oko zapuštene stolne crkve; i makarski biskup, u bosanskom primorju, mogao posjesti svoju biskupiju, koju su osim Omiša držali „nevjernici“ do dvadeset godina. Ali sve ovo bješe tek početak; niti je u Bosni nestalo Patarena, niti pravoslavlje utvrđeno. Sada je nastao glavni posao. Stjepan je sa svoje strane sve učinio, što je smjeralo na utvrđenje vjere i čudorednosti. Bosanskomu biskupu povrati stari prihod, imenito desetine u Usori, Soli i dolnjih krajevih, da uzmogne držati božje hramove. Ali glavni je trud spao na bosanske Franjevce, kojim je poslije Gerarda, postavšega među tim antiohijskim patrijarom, starješinom bio o. Peregrin de Saxonia. Ali taj namjestnik (vicarius) reda imao malo pomoćnika. Ban Stjepan išao mu na ruku kao što svjedoči njegovo pismo,⁵ upravljeno početkom god. 1347. kroz banova poslanika kapetana Gjuru

¹ U poslanici papinoj ondje na str. 675: „te vero fidei luce perfusum ac inbutum doctrina evangelice veritatis ad unitatem s. romane et catholice ac apostolice ecclesie avocavit...“ Ove riječi svjedoče, da je ban Stjepan prije bio iztočne crkve a nipošto Pataren.

² Ibid. p. 671.

³ Wading op. cit. XII, 231 seq.

⁴ Ap. Theiner: op. cit. I, 675.

⁵ I. Šafařík: monum. arch. veneti. Glasnik XI, 412—16. Vieće je mletačko taj list poslalo dne 3 travnja r. g. preko Amadea, bilježnika u rimskoj kuriji.

de Berito inače de Cipro preko mletačke republike na rimsku stolicu. U ovom pismu moli ban papu Klementa V, da bi Peregrinu poslao u pomoć „suposlenikâ, koji nauk vjere poznaju i koji su vješti slovinskomu jeziku (*linguae sclavicae*) ili bi mu se bar mogli naučiti;“ nadalje da se istomu vikaru dozvoli da može sam u pomoć pozvati redovnikâ i svećenikâ, te da se tako vikaru kako i njegovim pomoćnikom dadu sve one povlasti, koje se davaju svećenikom, „radećim medju Tatari i nevjernici ili razkolnici za razširenje vjere, pošto oni u istom poslu uz jednaku pogibelj ne s manjim trudom rade u Bosni;“ imenito da ovi redovnici smiju obćiti i s onim pukom, koj bi izobćen bio. Znamenito je u ovom pismu i to, što ban moli, da se vikaru dozvoli smjestiti obraćenike (*neophitos*) u oveće samostane, gdje bi se njeko vrijeme podučavali „u slovnicu latinskoj i u nauci sv. rimske crkve.“ Na dalje je ban Stjepan želio, da se uprava crkve u Bosni usredotoči; s toga nije dopustio, da kotorski biskup izvršuje pastirsku vlast u Humu, Sani, Lipniku i u drugih priedjelih i mjestih prama Savi, Dunavu i Drini na srbskoj granici, kao što je biskup Sergio oslanjajuć se na stare povlasti zahtievao.¹ A ovu je upravu Stjepan najradije vidjao u ruku reda sv. Franje, koj se upravo tada najviše u Bosni širio te iz nje u susjedne zemlje. S toga je ban god. 1348 apost. stolici preko mletačkoga vieća preporučio pomenutoga Peregrina za biskupa bosanskoga² mjesto Bon-Ivana, prenesenoga na biskupiju u Fermo. Ovu je preporuku papa Klemente VI uvažio imenovav pohvaljenoga o. Peregrina pismom od 28 siečnja 1349 bosanskim biskupom.³

Ovi izvodi svjedoče dovoljno, kako je ban Stjepan poslije svoga prielaza kat. crkvi i rimskoj stolici išao svagdje na ruku, gdje je mogao. Ovu je pripomoć sa strane državne vlasti umio biskup Peregrinus u toliko upotrebiti, da je u kratko vrijeme veliko mnoštvo naroda prešlo u kat. crkvu; a da je medju ovimi bilo takodjer Patarena, može se s razlogom naslućivati.⁴ I ono što

¹ Theiner: monum. Slav. merid. I, 216.

² J. Šafařík op. cit. p. 433.

³ Monum. Hung. I, 768.

⁴ Wading op. cit. Potvrđuje ugarski ljetopis Ivana Turčanskoga (*Chron. Hung. P. III. c. 47*) ovimi riečmi: „Paterini de Bozna, qui nimium erant multiplicati et diversis erroribus et diversis erroribus implicati per d. Peregrinum, episcopum Boznensem, ord. min. virum magnae devotionis et scientiae, rege (Ludovico) commonente, conver-

se u susjednoj Srbiji pripravljalo, bijaše podobno poduprieti nastojanja bana Stjepana i biskupa Peregrina. Silni naime srbski car Stjepan Dušan, kao što skadarski biskup Marko izvesti rimsku stolicu, bješe se kat. crkvi u toliko približio, da se u Avignonu već začu nada u sjedinjenje srbske s rimskom crkvom; pa se papa Klemente VI poslanicami od 2 ožujka 1347 obrati na careve pouzdanike, protovestijara Nikolu Buću, cesara Grigorija, kneza kotorskoga Mihajla i skadarskoga Petra i barskoga kapetana, da sklone svoga gospodara na sjedinjenje uvjeravajući ih, kako će ga rimska stolica „primiti razširenima rukama i ljubeznimi cjelovi.“¹ Prem car Stjepan tek poslije sedam godina (1354) sam zapodjenu pregovore s rimskom stolicom:² to nam ipak sve ovo svjedoči, da je u srbskom dvoru nestajalo u ono doba onih oprieka između jedne i druge crkve, kojih prošle dobe nalazimo; a ovo približenje k zapadnoj crkvi u Srbiji, koje se već u Bosni izvelo, oduze Patarenom nadu u pomoć s one strane, u koju su se oni po uvjeravanju bana Stjepana prije uzdali.

Patareni očutiše udarac i na drugom kraju bosanske kraljevine, koj bude sada od nje odijeljen. Dubrovačka naime občina dobi ugovorom od 15 ožujka 1333 od bana Stjepana „Rat, Ston, Prevlaku i otoke, koji su okolo Rata i vse, što je od Prevlake do Loišća“³ t. j. sav stonski rt ili poluotok Pelješac. Stanovnici ove zemlje bijahu to pravoslavni to Patareni, dočim se katolikom nenalazi traga.⁴ Za iztočno-pravoslavnu vjeru pobrinu se srbski kralj Stjepan Uroš, koj potvrdivši dne 19 svibnja r. g. onaj odstup izhodi od vieća dubrovačkoga za stanovnike ove crkve podpunu slobodu vjeroizpoviesti.⁵ Ali Dubrovčani posjednuvši poluotok nebrižu se mnogo za ovu obvezu, te držeć katoličku vjeru za vladajuću u cijeloj oblasti svojjoj nastojaše oko obraćenja tako pravo-

tuntur et baptizantur.“ Ova posljednja rieč takodjer svjedoči, da se je u Ugarskoj dobro razlikovalo između sljedbenika iztočne crkve i između Patarena, koje je valjalo pokrstiti, kada su se obratili, jer u njih nije bilo kršćenja.

¹ Theiner: monum. Hung. I, 734.

² Cf. ibid. II, 8. 11—16.

³ Povelja kod Miklošića: monum. serb. p. 105—107.

⁴ Svjedoči spomenica od god. 1394 kod Farlatia: Illyr. sacr. VI, 335.

⁵ Ibid. p. 108: „и ње се сѣ заклели кралеѣвствѣ мнѣ властеле двѣроуѣсци, да прѣвѣнка поѣ сръбьски, и да поѣ ѣ цръкѣхѣ, коѣ сѣ ѣ Стонѣ и ѣ Рѣтѣ, како ѣсть повелѣвалѣ кралеѣвство мнѣ.“

slavnih kako Patarena. U tu svrhu predaše bosanskim Franjevcem samostan navještenja u Stonu, u kom su prije kaludjeri sv. Vasilija stanovali, a za tiem jim ondje sazidaše samostan sv. Nikole.¹ Franjevci su dakle, poduprti dubrovačkom oblasti, priveli pravoslavne i Patarene onoga poluotoka u kat. crkvu tako, da je ova koncem stoljeća ondje posvema vladala.²

Dva su ipak događaja do skora imala oživjeti nade Patarena bosanskih, smrt naime bana Stjepana i biskupa Peregrina, od kojih prestavi se³ prvi dne 28 rujna 1353, a drugi dne 28 siečnja 1356. Paregrinu je odmah po bosanskom kaptolu izabran nasljednik u osobi njegova štioca kanonika Petra; ali rimska stolica, držeć ovim izborom svoje pravo povriedjeno, iz prva nehtjede Petra potvrditi, što ipak učini obzirom na okolnosti biskupije pismom od 28 veljače r. g. podieliv mu drugim pismom od 7 srpnja dozvolu, da se može rediti po svakom kat. vladici.

Crkva katolička u Bosni dobi u Petru svoju crkvenu glavu; ali ona nije više nalazila u državnoj oblasti one podpore, koju nadje posljednjih godina Stjepanova banovanja. Novi ban, Stjepan

¹ Vidi pismo pape Klementa VI od 21 ožujka 1347 kod Theinera: monum. Hung. I, 736. Istim su pismom bosanski Franjevci dobili dozvolu, da se smiju u Djakovu nastaniti.

² Spomenica kod Farlatia loc. cit.: „cum illa terra (Puncta Stagni) antequam perveniret ad manus dominorum de Ragusio, fuerit subjecta schismaticis et Patarenis per annos forte trecentos, nec erat mentio ibi de cultu catholicae fidei; immo caloghieri et sacerdotes rasciani ibi habitabant . . . Sicut catholici fidem ibi romanam plantaverunt et propterea collocaverunt fratres predictos, et locum eis construxerunt, qui fratres, dei gratia operante, populum illum converterunt et baptizaverunt . . .“

³ Za Stjepana svjedoči povelja njegova nasljednika bana Tvrdka od 1 lipnja 1376 (Miklošić: monum. serb. p. 176), u kojoj se veli, da je god. 1367 „*нашемъ господарствъ .ди. лето*“, dakle 1367 — 14 = 1353. Što se u dubr. ljetopisu (kod Makuševa: Izsljedovanja ob istoričeskikh pamjatnikah Dubrovnika str. 323) piše: „1353 mori il re (bano) di Bosnia a 18 settembre“, bit će 1355 pogreška mj. 1353 t. j. 5 mj. 3, tim više, što se u ljetopisu od god. 1351 prelazi odmah na onu godinu. Ban Stjepan bješe sahranjen u franjev. samostanu u Maleševu. — Peregrin se još 26 kolovoza 1355 živ napominje (u povelji Ljudevita I kod Katone: Hist. reg. Hung. X, 140), dočim se u listini od 6 veljače 1356 čita: „Bosnensi sede vacante“ (ib. p. 154). U martirologiu reda (Farlati: Illyr. sacr. IV, 60) slavi se spomen ovoga biskupa dne 28 siečnja, koj je dan jamačno bio dan njegove smrti.

Tvrdko, rođen od Vladislava, brata pokojnoga Stjepana, i Jelene Šubičke, slijedio je vjeru svoga oca t. j. istočnu crkvu, te je ova ne samo u Bosni podupirana bila državnom vlašću, nego si tiem nov ugled i upliv steće. Neuspjeh dogovora između rimske stolice i srbskoga dvora o sjedinjenju¹ utvrdi položaj istočne crkve u Bosni. Istina je, da se u to doba zametnulo obraćanje svuda kamo je slavodobitno oružje ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita I dopiralo, te da se ono osobito u Bugarskoj ne bez uspjeha u veliko tjerovalo. I o tom nemože biti sumnje, da je isti Ljudevit već u interesu svoje politike nastojao oslabiti istočnu crkvu u Bosni, s koje vladaocem bijaše dne 17 srpnja 1356 uglavio za se toli povoljan ugovor.² Ovo nam se i tiem potvrđuje, što je banov brat Stjepan Vuk, koj je u smislu onoga ugovora boravio u kr. dvoru ugarskom, doista ne bez ovoga upliva prešao na kat. vjeru. Ova razlikost u vjeroispovijesti razdvoji još više braću, politikom i onako razdvojenju, te obzobjavšu razmiricu poveća u toliko, da je mladji brat pobjegao u Dubrovnik³ i zaprosio posredovanje rimske stolice.

Ovo posredovanje prihvati rimska stolica tim radije, što joj bješe podjedno doglašeno, da ban Stjepan Trvdko „slijedeć odurne stope svojih praroditelja, koji su bili većinom razkolnici i krivo-vjerci, goji i brani heretike, stičuće se u Bosnu, kano gnjusno stečište, s raznih strana svieta;“ dočim njegov brat Vuk „mrzi ove heretike te bi jih rado uništio, kada bi to do njega stalo.“ Rimskoj se dakle stolici nije moglo na ino nego podupirati Stjepana Vuka, kano katolika („vir catholicus“). S toga je papa Vrban V pismom⁴ od 14 prosinca 1369 preporučio Vuka kralju Ljudevitu i umolio ga, da nastoji bana obratiti i odvratiti od podupiranja i šticejenja heretikâ, te s bratom pomiriti i izravnati. U drugom pismu, upravljenom Stjepanu Vuku,⁵ očituje mu papa svoje sažaljenje, što toliko trpi „radi boga i revnosti za svoju vjeru katoličku,“ nagovara ga

¹ Osim papinih listina kod Theinera (loc. cit.) vidi Philippi Mazerii: Vita s Petri Thomasii. Antverpiae 1659, odlomak priobćen po Gj. Daničiću u Glasniku srbskoga uč. društva sv. XXI, str. 279--88.

² Vidi moje djelo: Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća str. 20.

³ Svjedoči pismo dubrovačko od 10 veljače 1415 kod Pučića op. cit. I, 126.

⁴ Ap. Theiner: monum. Hung. I, 91.

⁵ Ibid. p. 91. 92.

na strpljivost, i uvjerava ga o svojoj privrženosti, koje budi mu svjedokom preporučno pismo na ug.-hrv. kralja.

Odavle se vidi dosta jasno, da je ban Tvrdko, upravo kano što njegov stric i predšastnik prvih godina svoga banovanja, trpio Patarene; a ova se njegova snosljivost naprama ovim podanikom druge vjere smatrala očitom zaštitom. Banovu si snosljivost možemo lasno protumačiti: jedno, što kano sljedovatelj iztočne crkve nije si držao za dužnost podupirati onu stranu, koja je već drugo stoljeće nastojala oko obraćenja Patarena; drugo još važnije, što je ban Tvrdko vjerozakonske odnošaje u svojoj zemlji motrio s državnoga gledišta, a ovo mu je savjetovalo, da nepodpiruje vjerozakonskih strasti i nezamiće vjerozakonskoga rata. Ban Tvrdko sam jednom iskusi gorke posljedice građanskoga rata, kada mu bijaše (1366) s majkom si Jelenom ostaviti djedovinu, te u nju se vratiti tudjom pomoćju.¹ Osim toga bilo je banu Tvrdku gojiti u zemlji mir i pribрати sve narodne sile, da s jedne strane slaba mu država ne izazove Turčina, koj se poslije bitke na Tainarusu (1371) i osvojenja Niša (1375) njezinim granicam bio približio, a da s druge strane uzmogne u život privesti onu od davna gojenu želju, koju izvede god. 1376 vjenčavši se u Mileševu kraljevskom krunom i proglasivši se kraljem „Srbijem i Bosni i pomorju i zapadnim stranam,“² čim učini Bosnu jezgrom nove neodvisle jugoslavenske države.

Ova je politika Stjepana Tvrdka išla dakako u prilog Patarenom bosanskim. Ne zna se, koliko su oni sa svoje strane podupirali svoga gospodara u postizanju njegovih velikih političkih svrha; ali ovo je bez sumnje, da su oni uživali u Bosni podpunu vjerozakonsku i građansku ravnopravnost. Služeć se Patareni takovim u domovini položajem, prelazili su preko granica u susjednu Dalmaciju i Dubrovnik tjerajuć trgovinu s njezinim katoličkim stanovništvom, koje se bez obzira na crkvene propise dobro pazilo s ovom svojom inovjernom rodnom braćom. Bosanski su heretici u Dalmaciji i po dubrovačkoj zemlji slobodno prolazili kroz gradove i sela, te ondje silazili u kuće i zemljišta pravovjernih kršćana. S toga se događjalo, da su oni „često u prostodušnih umovih sijali sjeme smrtonosno.“ Patareni su pače, kako

¹ Vidi Pokret na slav. jugu str. 20.

² Ibid. p. 21. 22.

nam splječanin Kuten pripovieda,¹ umjeli u svojem revnovanju i prozelitstvu upotriebiti naravne pojave i nepogode zračne, koje su se god. 1366 ukazale u Bosni, za dokaz, „kako bog ljubi njihovu vjeru.“

Ovakovo obćenje katolikâ s heretici probudi sablazan u crkvenih krugovih, te bude u Rim doglašeno. S toga papa Vrban V sjeti pismom² od 13 studenoga 1369 nadbiskepe spljetskoga i dubrovačkoga onih crkvenih propisa, kojima se katolikom pod kaznom izobćenja zabranjuje „trgovinu tjerati“ s krivovjerci; pak naloži objema pastirima, da svojim vjernim zabrane nositi trg „u rečene strane bosanske, gdje se pomenuti heretici očevidno štite“; pače da proti ovakovim krivovjercem, kada dodju u spljetsku ili dubrovačku nadbiskupiju, postupaju po zakonu, i pozovnu, ako je od potrebe, svjetsku vlast u pomoć.

Dočim su dakle Patareni u vrieme bana Stjepana Tvrdka slobodno svoju vjeru u Bosni izpoviedali, pače pravovjerne u Dalmaciji i Dubrovniku zavadjali: onda nećemo se čuditi, što je rimskoj stolici bilo prijavljeno, da je Bosna postala stečistem krivovjeraca sa sviju strana svieta.³ I zbilja nalazimo, da su talijanski Patareni upravo za vladanja Stjepana Tvrdka često dohadjali u Bosnu. Na zapadu se bješe ova sekta sačuvala uz Valdezku jedino u gornjoitalskih alpah, gdje se bješe povukla u hladne doline od Agrogne, Perose, S. Martina, u doline rieke Pada, Magne, Pregelata i Suse. U ovu planinsku zabit bijaše teško doprti inquisitorom, pa koji onamo dodjoše, izvrgoše se pogibelji života, kao što izkusiše Antonio Pavo i Bartolomeo da Cervere. Ali pojedini inquisitori nisu se niti ovom opasnosti zastrašili; takav bijaše

¹ Summa historiar. c. III: „De anno d. nostri Jesu Christi MCCCLXVI in vigilia s. Catharinae Virginis in partibus orientalibus coelestis ignis maximus de hora tertia in coelo cum intensa luce apparens terribiliter universo orbi; tunc tempore dicunt, quod in Bosna maximos montes cum omnibus lapidibus, animalibus, brutis, feris ac avibus mirabiliter cremavit et combussit, ita ut illi montes in planities conversi sunt, et ad praesens ibi seminant segetes. Et sunt ibi positae et situatee multae villae, et ibi manent Patareni Bosnensium, qui dicuntur Manazei, et ipsi dicunt, quod deus cremavit et combussit illos montes ad utilitatem ipsorum, quia deus diligit fidem ipsorum...“

² Theiner: monum. Slav. merid. I, 265.

³ Ap. Theiner: monum. Hung. II, 91: „haereticos ad illas partes, quasi ad sentinam foetidam de diversis mundi partibus confluentes...“

„fr. Antonius de Septo de Savigliano, ordinis fr. predicatorum, inquisitor haeretice pravitatis in Lombardia superiori et marchia Januensi.“ Taj inquisitor započe u ožujku 1387 izragu u Pine-rolu, nastavi u rujnu u Chieriu, u listopadu u Astiu itd. Znamenita je za nas iztraga, koju taj dominikanac povede 23 srpnja i 21 kolovoza r. g. u Turinu u biskupskom dvoru pred nadpopom Ivanom i kanonikom Simoninom. Na sudu je stajao Jakov Bech iz Chieria. On je medju ostalima izpovjedio, da je bio po prilici god. 1378 pozvan po Jocerinu de Palata i Petru Patriziu iz Chieria, „i nekom drugom iz Slavonije, kojemu se imena nesjeća, ne bi li htjeo pristupiti u njihovu sljedbu i vjeru, u kojoj se duša može spasiti; a on da jim odgovori, da bi rado čuti njihovu nauku, pa da će učiniti i vjerovati, što god žele, ako bi vidio da je njihova nauka bolja od rimske.“ Na pitanje iztraživaoca: što su oni zavo-ditelji učili, izpripovjeda obtuženik sve glavne članke vjere, iz kojih se razgovjetno razabire nauka katarsko-patarenska, kano što: „quod deberet credere, quod deus non creavit seu fecit aliquam rem visibilem, sed mundus iste et omnia alia visibilia a diabolo, qui cecidit de coelo, erant creata et facta . . . item quod non est credendum duodecim articulis fidei, nec in septem sacramentis ecclesiae; item quod crux non est adoranda . . .“ Saslušavši ovu nauku zavjeri se Jakov svojim učiteljem, da pristaje uz njihovu vjeru. — U tom očitovanju za nas je znamenito, što je po njem neki Pataren „de Scлавonia,“ kojemu si imena nije Talijanac zapamtio, bio prije desetak godina u gornjoj Italiji; te se ondje svojim jednovjercem pridružio, da zavede tamošnje katolike, a medj ovimi rečenoga gradjana iz Chieria. Ovdje imamo opet nov primjer, da su Patareni iz balkanskoga poluotoka dolazili medju svoje jednovjerce s one strane jadranskoga mora. Ali i protivnik saobraštaj nalazimo u dalnjem očitovanju pomenutoga obtuženika. On naime izpovjedi, da je „tomu blizu 10 godina, što je od istoga Petra Patrizia bio odaslan u Slavoniju, da ondje savršeno i podpuno nauči nauku od učitelja stanujućih ondje u mjestu, koje se Bosna zove, i taj je gospodin pod kraljem raškim. A rečeni Petar dade mu (na put) deset forinti, i dodje do blizu Tane i ne podje dalje radi zla vremena ili nepogode na moru, i vrati se u Chieri.“ Koliko je Jakov imao nejasne pojmove o Bosni i njezinu naprama Srbiji odnošaju, toliko ipak iz ovoga očitovanja sledi,

da je on poslije svoga k Patarenom prielaza upućen bio na patarenske učitelje u Bosni, i da su talijanski Patareni bosansku crkvu držali svojom učiteljicom i skladištem zajedničke vjere. Ovo nam mjesto, u kojem se pod Slavonijom razumjeva skûp južno-slovenskih zemalja, a u njih Bosna kano zemlja, u kojoj su stanovali učitelji patarenski, podjedno razjasnjuje porietlo onoga patarena „de Sclavonia,“ koj po tom nije bio iz ni jedne druge južno-slovenske zemlje nego iz Bosne. Jakov nije bio prvi talijanski pataren, koj je bio u Bosnu upućen. On je sam, upitan od inquisitora: je da li još tko drugi podje „na rečeno mjesto da taj nauk nauči,“ umjeo odgovoriti, da su u ovu svrhu bili u Bosni: Moreto Rabellator iz Chieria prije 40 po prilici godina, okô 1347, Ivan Narro i Granoni Bencio okô 1360, rečeni Petar Patrizi okô 1377, Berardo Rascherio okô 1380, te Petrov brat Jacobini okô 1382; a da ovo znade iz njihovih ustiju.¹

¹ Iz rukopisa u rimskoj dominikanskoj kasanatskoj knjižnici, zabilježena u zapisniku D. III, 18: *processus contra Waldenses in Lombardia superiori a. 1387*. Izdade ga pod ovim naslovom, koj u ostalom sadržaju neodgovara, te bi bolje glasio „*contra Catharos*“ ili „*Patarenos*“, Girolamo Amati u *Archivio storico italiano*. Firenze 1865. Ser. III, tom. I, parte 1. 2. Iz njega vadin sljedeća mjesta: „*Dicit (Jacobus Bech), quod a. d. MCCCLXXXVIII vel circa invitatus fuit per Joce- rinum de Palata et Petrum Patritii de Chere et quendam alium de Sclavonia, cuius nomen ignorat, si volebat esse de secta et credentia ipsorum, qui haberet salutem anime . . . Quibus respondit, quod volebat audire doctrinam ipsorum, et si videretur sibi melior quam doctrina romane ecclesie, quod ipse faceret et crederet, quic- quid volebant . . . Item dicit dictus Jacobus deponens, quod modo sunt 10 anni vel circa, quod fuit missus per Petrum Patritii pre- dictum in Sclavonia pro doctrina predicta integraliter addiscenda et perfecte a magistris ibidem commoran- tibus in loco, qui dicitur Boxena, qui locus subest cuidam domino, qui vocatur Albanus (i. e. al, el-banus) de Boxena, et subest dictus dominus regi Rassene; et dedit sibi dictus Petrus 10 florenos, et fuit usque prope Tanam, et non tran- sivit ultra propter malum tempus seu fortunam, quam invenit in mari, et reversus est Chere. Interrogatus si scit aliquos de Chere, qui iverunt ad dictum locum pro dicta doctrina adiscenda, respondit: quod sic; infrascripti videlicet: Moretus Rabellator de Balbis, de Cherio quondam, et sunt XL anni elapsi vel circa quibus ivit, Jo- hannes Narro et Granonus Bencius MCCCLX vel circa fuerunt, Petrus Patritii fuit anno MCCCLXXVII vel circa, Jacobinus eius frater fuit a. MCCCLXXXII vel circa, Berardus Rascherius fuit a. MCCCLXXX*

Ovoliko je talijanskih Patarena bilo došlo u Bosnu samo iz piemontezke varošice Chieri; a jamačno bijaše iz drugih takodjer mjesta takovih hodočasnika, koji su se u daleku Bosnu uputili, da ondje od tamošnjih učitelja patarenskih slušaju čistu nauku svoje vjere. Evo za što je u Rimu bila Bosna u vrijeme vladanja Tvrdkova ozloglašena kano „sentina foetida“, u kojoj se stiču talozi krivovjerstva.

Opisavši ovako stanje patarenske heresije u Bosni za prvih deseto-godišta druge polovice XIV stoljeća treba da navedemo, što se je u isto doba proti njoj radilo od protivne strane.

Papa Inocencio VI, sljedeć stope svojih predšastnika, nadaše se pomoći od ugarsko-hrvatske krune, kano suverene nad Bosnom vlasti. Papa se mogao nadati u Ljudevita, od kako ovaj već g. 1356 zamoli rimsku stolicu kroz svoje poslanike, Petra biskupa od Pati i Stjepana biskupa zagrebačkoga, da dade propoviedati križarsku vojnu proti „Urošu, koj se kraljem raškim nazivlje,“ te da njemu podieli vojvodstvo ove vojske. Prihvativ papa ovu prigodu pozva Ljudevita pismi od 11 i 18 kolovoza r. g. da „prije svega iztjera krivovjerce iz Bosne i drugih strana svoje kraljevine,“ jer da on, „koj odluči svladati krivovjerce u daljih stranah, ne može jih ostaviti u njedru svoje kraljevine.“¹ Kako bi papa Ljudevita na ovaj predlog laglje sklonuo, odvrćaće pismom od 17 srpnja mletačku republiku od saveza sa Srbijom² te ju gledaše prieko svoga poslanika biskupa bon-Ivana s Ugarskom izmiriti; ³ s druge strane opunovlasti pismom⁴ od 24 travnja 1360 bosanskoga biskupa Petra, da u izvršivanju officii inquisitionis u Bosni slobodno pozove u pomoć državnu vlast, i bez priziva kazni protivnike i buntovnike.

Ljudevita su političke svrhe vodile u svojem postupanju proti zemljam s one strane Save; vjerozakonske bjehu mu podredjene, te se prijazni rimske stolice poslužio tako proti mletačkoj republici (1358), kako u svojih vojnah proti Srbiji (1359) i Bosni.

vel circa. Interrogatus, quomodo et qualiter scit, quod predicti fuerint in dicto loco pro iam dicta doctrina addiscenda, respondit, quod hoc sibi dixerunt omnes, excepto dicto Berardo, quando docebant eum et alios in Cherio . . .“

¹ Theiner: monum. Hung. II, 24—27: „Ante omnia pelle de Bosnensi et aliis dicti regni tui partibus hereticam pravitatem . . .“

² Ibid. p. 23.

³ Ibid. p. 23. 24.

⁴ Theiner: monum. Slavor. merid. I, 240.

Ugarski kralj podupiraše katoličtvo onkraj Save u toliko, u koliko naziraše u njem sgodnu kopču, koja bi one zemlje trajnovezala s ugarskom krunom. S toga se i dade sav uspjeh katoličtva, koliko se postigao podporom ugarske politike, svesti na to, što je nekolicu tisuća stanovnika donjega Podunavlja prešlo u krilo katoličke crkve.¹ Ovaj je prielaz tako malo djelovao na Bosnu, da skoro svi njezini stanovnici, kao što bješe rimska stolica g. 1373 obavješćena, osim onih, koji su u novije doba bili prešli na katoličku vjeru, bijahu „razkolnici i krivovjerci.“²

Rimska stolica, neimajući od ugarske vlade izdašne pomoći, a nenalazeći je niti u bosanskoga vladaoca Stjepana Tvrdka, stegne se u promicanju kat. vjere u onih stranah na crkvena sredstva brineći se za dovoljne propovjedaoce i učitelje i uređujući tamošnje zamršene odnošaje. Redovnici sv. Franje bijahu skoro jedini blagovjestnici ne samo u Bosni nego i u cijelom Podunavlju, kada ga kralj Ljudevit na vrijeme posjednuo. Ali broj jim nebijaše onolik, kolik bi bili prijatelji katoličtva rado imali; za samo Podunavlje tražilo se od njihova državnika do 2000 blagovjestnika.³ S toga je vikar bosanski o. Bartol god. 1372 izašao o. Berengaria iz Aragonie u Avignon, da kod rimske stolice izhodi povlast za podignuće novih samostana. Ovim je putem bosanskim Franjevcem dozvoljeno, da sagrađe samostana ne samo u Bosni, nego i na granicah Ugarske, Vlaške i Hrvatske, imenito u Krbavi i Modruši.⁴

U drugom obziru znamenit je odgovor pape Grgura XI od god. 1373 na pitanja, koja rečeni o. Bartol bješe na apost. stolicu, jamačno prieko rečenoga izaslanika upravo — znamenit je za to, što nam razsvjetljuje ondašnje vjerozakonsko stanje Bosne.⁵ Ovaj

¹ Theiner: monum. Hung. I, 87.

² Farlati: Illyr. sacr. IV, 63.

³ Fejér: cod. dipl. IX, 3 p. 602.

⁴ Farlati loc. cit. God. 1376 bude jim dozvoljeno, da prime ponudu mačvanskoga bana Ivana Horvata. God. 1378, da se na poziv modruškoga i senjskoga kneza Stjepana slobodno nastane u Modrušu: „quod (oppidum) prope schismaticos et infideles situm est.“ Kod Theinera: monum. Slav. merid. I, 308. 336.

⁵ U rukopisu knjižnice jugoslav. akademije br. 628 str. 76—78. Rukopis je iz XIV ili XV vieka. „Dubia“ bosanskoga vikara, kojih imade dvadeset, dade papa nekim učiteljem bogoslovja, da podnesu svoje mnijenje. Na svaki „dubium“ slijedi odmah odgovor, koj je pisan u Avignonu, tadanjoj papinskoj stolici. Na 8—10 točke pozvaše se

nam spomenik takodjer svjedoči, da su se stanovnici Bosne dielil u tri vjeroizpovjesti: katoličku, istočno-pravoslavnu i patarensku, od kojih se dviju posljednjih oni zovu: „scismatici, greci et scismatici,“ ovi „heretici, infideles, Bosnenses“. Iz onih slučajeva, za koje se pita naputak, dade se izvesti, kako je svećenstvo istočne crkve zapušteno i neizobraženo bilo, jer se događalo da svećenik istočne crkve prelazeć u katoličku, nije ni znao za sigurno: da li je kršten bio. Mnogi od prostote bijahu redjeni za svećenike, kad što bez velika obzira na canones. Posljedica neznanja u svećenstvu bijaše u puku ta, da su mnogi od vjernika jedino „Isukrsta i osnov vjere“ izpovjedili malo znajuć za razkolje obiju crkava; a kako je u svećenstvu dosta prostote bilo, to su kad što vjernici i bez nužde krstili, te se mogla poroditi sumnja o valjanosti krštenja, jer se nije izvjestno znalo, bješe li po propisu i u duhu crkve podieljeno. Nedostatak dovoljne nauke opažao se i u životu. Patareni sa svojimi nazori o ženidbi podkopaše kršćansku nerazriešivost njezinu; oni su ženidbu sklapali pod uvjetom: ako žena bude dobra i vjerna, i u nakani da će ju od-pustiti, kada mu se uzhtije, tako „da je osim obraćenika jedva jedan od stotine pridržao prvu ženu“. I to je ženidbene sveze razklimalo, što bi se Patarenka (Bosnensis vel infidelis), postavši katolikinjom, udala za katolika ostavivši prvoga muža Patarena; te se moglo poroditi pitanje: a šta onda, ako taj prvi muž predje kašnje u kat. crkvu? Dočim se nerazriešivost ženidbe nije mnogo štovala, nije ni čudo, što su si trgovci dolazeći u Bosnu, tako „Latini kano Niemci (latini et alii theotonicici)“ držali javno priležnicâ na sablazan vjere. Pohlepi su uzde puštane i tim, što su sljedbenici različitih vjeroizpovjesti držali si slobodno grabiti imetak svoga sugradjanina druge vjere, ne iz vjerozakonske pobude nego iz požude i skuposti.

Ovakovo vjerozakonsko i čudoredno stanje Bosne prema koncu XIV stoljeća jest plod vjerskih oprieka, koje su se ne samo u dvijuh crkvah, nego i u dualističkoj, strogo nekršćanskoj, sekti patarenskoj izražavale — jest plod one dviestoljetne među kršćanskimi i dualističkim načeli, javno ili tajno, vodjene borbe. Koliko nisu oni neprekinuti ratovi, koji su se za Stjepana Tvrdka, osobito poslije god. 1376 vodili, podupirali pustopašnost i tupili nježnost svijesti?

bosanski Franjevci u svojoj obrani od god. 1394, koju su dali dubrovačkoj republici. Farlati: Illyr. sacr. VI, 335—336.

Moglo se nadati, da će stanje kat. crkve u Bosni okrenuti na bolje, kada sam kralj Stjepan Tvrdko u njezino krilo pristupi; on se bar u povelji¹ izdanoj prvostolnoj crkvi spljetskoj dne 30 kolovoza 1390 u Sutjesci zove „fidei catholicae plantula,“ a spljetskoga nadbiskupa Andriju Gualda zove „svojim duhovnim kapelanom (capellanus noster spiritualis)“. Kralj je Tvrdko imao posljednjih godina svoga vladanja prići na kat. vjeru, sliedeć u tom primjer svoga predšastnika strica Stjepana, a potaknut kao i ovaj državnimi razlozi; jer nalazimo, da se on približio zapadu, od kada se stavio na čelo hrvatskomu pokretu, koj mu Dalmaciju i velik diel Hrvatske donese u bosansku zajednicu. U tom nas potvrđuje i to, što je tražio doći u svojtu s katoličkim domom habsburžkim.²

Kao što je bosanska država skorom smrću (23 ožujka 1391) kralja Stjepana Tvrdka ostala nedovršena, tako ni onaj prielaz njegov nije imao znatnih posljedica za vjerozakonske odnošaje u Bosni. Katolici, istočno-pravoslavni i Patareni ostaše u prijašnjem položaju; a nastale poslije kralja Tvrdka državne okolnosti ne-bješe podobne promijeniti bitno ovih odnošaja izmedju triju vjero-izpovjesti. Patareni su pače za vladanja Stjepana Dabiše, Stjepana Ostoje i Ostojića, te Stjepana Tvrdka Tvrdkovića došli do ugledna u državnom životu upliva, koj se mogao održati i okriepiti u onih nutrnjih pobunah i vanjskih opasnostih, što no su Bosnom prieko polovice stoljeća (1391-1443) potresale. Sami se vladaoći, otimajuć se poslije Stjepana Dabiše (1395) za priestol, a nesigurni za krunu i državnu vlast, nemogoše odlučiti za ovu ili onu stranku.

U ovo nam se vrijeme Patareni ukazuju u različitim priedjelih bosanske države, od Drine do jadranskoga mora; a imali su u svojem krugu prve porodice i dostojanstvenike državne. Stanovnici grada Srebrnice na srbskoj granici bijahu početkom XV stoljeća, kao što se čita u starom spomeniku,³ „ѢЛХ ѦРЕСН БОГОМНАЛЬСКЫЕ.“ U primorju t. j. u priedjelu izmedju Stona i Kurila, za tiem u Konavljju, ili u priedjelu izmedju Cavtata i Vitaljine, živjelo je ta kodjer dosta Patarenâ u toliko, da je Dubrovnik bio obkoljen nješto ovom sektom nješto pravoslavnnimi občínami. Izmedju ovih dvaju skrajnih točaka bilo je u Bosni od starine dosta Patarena.

¹ Kod Farlata: Illyr. sacr. III, 335—336.

² Sr. moj „Pokret na slavenskom jugu.“ Str. 134—138.

³ Glasnik srb. učenoga društva XX, 148.

Više je od broja sekti nadošlo ugleda od porodica uglednih, koje su ju slijedile. Za njeke od njih svjedoče nam suvremeni spomenici i stari pisci. O velikom vojvodi bosanskom Hrvoju, sinu vojvode Vuka a bratu kneza Vojslava i bana Vuka, o tom velmoži, koj je sudbinu Bosne, Dalmacije i Hrvatske do svoje smrti († 1415) u svojoj ruci nosio, i za kojega se prijateljstvo otimahu ugarski, napuljski i mletački dvorovi — o tom se velikašu izrično veli: „homo ipse Patarenus est“.¹ Hrvojev drug i s njim najugledniji bosanski velemoža vojvoda Sandalj Hranić († 15 ožujka 1434), sin Hranje Vukovića, humskoga vojvode, a sinovac Vlatka, Tvrdkova bana u Dalmaciji i Hrvatskoj, bijaše takodjer Pataren.² On se u toj sekti rodio, te je cijela porodica na nju spadala, jer je i njegov u vlasti i imetku nasljednik, sin brata mu kneza Vuka, vojvoda Stjepan, i poslije 1448 god. herceg sv. Save, takodjer bio pristaša ove sekte. I tast vojvode Sandalja po njegovoj prvoj supruzi Katarini, bogati vlastelin Vuk Vučić po svoj prilici izpoviedaše ovu krivu vjeru. Sandaljev imetkom i vlašću sudrug veliki vojvoda Radoslav Pavlović, „sin nasljednik kneza Pavla Radinovića“ i brat vojvode Petra, suprug Teodore i otac vojvodi Ivanišu, bijaše takodjer Pataren.³

Lasno se dade nagovieštati, da su ovi velmože podupirali patarensku vjeru na onih prostranijim zemljah i imanjih, što no su jih u Bosni i Humu držali, te da su jim dvorjanici bili većinom iste vjere. Onaj ljepopisac imenom Hval, koj za vojvodu Hrvoju g. 1404 izpisao i slikami ukrasi novi zavjet i saltjer, bijaše „*крѣстѣнникъ*“. Vojvoda Radoslav Pavlović izašiljaše u svojih državnih poslovih

¹ Rieči Matije de Miniato, tajnika kralja Ladislava, u njegovu pismu od 11 srpnja 1403, koje priobćih u: *Pokretu na slavenskom jugu*. Str. 243. Matija je Hrvoja lično u Zadru upoznao. O Hrvoju se ondje obširnije čita.

² Giunio Resti: *annali di Ragusa*. Rukopis knjižnice jugosl. akademije br. 840 str. 650: „Sandagl fù un principe di spirito vivo, di ragionamento forte e di molta delicatezza... et avrebbe immortalata la sua memoria, se non avesse machiata la sua vita et oscurato la fama con li errori di scisma e rito Patareno, nel quale nacque e morì.“

³ U napatku dubrovačkoga vieća od 14 rujna 1431 (*Lettere e commissioni di Levante*. Rkp. dubrov. arkiva, priobći mi dr. P. Matković) čita se među ostalimi: „Domino Romanorum et Hungarie regi exponentes gravamina et vexationes, quibus contendimur et opprimimur a perfidissimo Radossavo Paulovic, heretico Patareno...“

ПОУТЕНОГА МЪЖА КРЪСТЪНИНИА ВЛАТКА ТЪМЪРЛИНИА, t. j. po vjeri patarena, kako mu se na drugom mjestu izrično dodaje,¹ za tiem Radina КРЪСТЪНИНИА, Radašina КРЪСТЪНИНИА ВЪКМИНИА,² Dimitra „patarena“³ itd. Još se izrično kano „kristijani“ god. 1404 navode: Mišljen, Ljelko, Stojan, Ratko, Radosav, Radak i Dobrašin.⁴

Imajuć crkva bosanska toli odličnih u državi pristaša, umjela si steći povlastica, koje bi ju u svakom slučaju obezbiedile od progonstva. Ove se povlasti u državnih spisih dubrovačkih navode pod imenom „Franchigie dei Patareni;“ a od njih se naročito napominje „ius asyli“, po kojem nije podpadao državnoj kazni, koj se k Patarenom utekao i koga su oni u svoju kuću primili. Tako jedan od urotnika proti kralju Ostoji sigurno prebivaše „u sried Bosne u kući Patarenâ“, dočim drugi, Radišić, čamljaše u tamnici, a vojvoda Pavao Klešić spasi si slobodu utekavši u slobodni Dubrovnik.⁵ Ova se povlast toliko cienila, da je niti državna vlast nije smjela povriediti i da su ju velemože za svoju sigurnost rado tražili. Tako kada se kralj Ostoja s rečenim u Dubrovniku nalažećim se Pavlom izmirio, te mu podielio slobodu povratka i sav imetak, postavi ga za veću sigurnost njegovu pod zaštitu Patarena: „i priemismo mu — piše kralj nedelju na vodokršće 1404 dubrovačkomu vieću iz Visokoga — našom vjerom i rotom, da ga ćemo u tom u vsiem kriepiti i držati; i s timi ga s vsiem priedasmo gospōdinu djeđu i njegoviem strojnikom i vsjoj crkvi

¹ Miklošić: monum. serb. p. 306. 308. 323. Pučić: srpski spomenici I, 151, primjetbe IV: „Vlatcho christian“; ib. XVI: „Vlatcho Tumarlich patareno se reduxe al mio albergo.“

² Miklošić ibid. p. 323. 399.

³ G. Resti: annali di Ragusa MSC. p. 559: „Per Radosavo intervenivano Demetrio patareno . . .“

⁴ Pučić op. cit. p. 51. Knez Radosav Obradović, knez Radosav Vladimirić, knez Tvrdko Mihajlović, knez Vukašin Mozolić i knez Ostoja Borovinić, koje vojvoda Radoslav Pavlović u listini od 7 travnja 1423 (kod Miklošića ib. p. 322—325) zove svojom braćom (БРАТЬЯ МОИ), dočim se ostala vlastela navode bez toga dodatka, bijahu po svoj prilici Patareni t. j. vojvodi braća po vjeri.

⁵ Pučić op. cit. primj. V: „E vuy defendete cum la libertà de la terra, et pluy gl' el ha un altro Radissich in prexon sua, et lo terzo in mezzo del so regno in una caxa de' Patareni, et manzava lo pan vostro, et era franco per le franchigie de Patareni. Se ben fatto a non romper le franchigie loro: quanto mayormente dee esser libera la franchigia de Ragusa, la qual è città murada?“

bosanskoj u njih ruke i u njih obarovanije, i da mu se neučini nikadare nijedno hudo, što bi ga neogledala crkva bosanska i vlastele bosanskie.“

Već ovakova povlast bješe podobna u ono doba, u koje je pravo jačega rada prevladalo, podići ugled crkve bosanske i njezine glave, biskupa ili djeda. S toga nalazimo, da je patarenski biskup Radomjer posredovao u onoj razmirici između Ostoje i vojvode Pavla, te izprosviši za nj amnestiju tražio svoga štićenika od dubrovačkoga vieća ovim znamenitim pismom, upravljenim iz Janića dne 8 siečnja r. g. koje kano riedki spomenik ovdje priobćujemo:¹ „Mnogo počtenomu vladućomu grada Dubrovnika knezu (Vlahu Sorkočeviću), vlastelom i vsjoj općine smjereno i umiljeno pozdravljenje. Oto poslasmo po vojevodu Pavla naše strojnike i krstjani, da pride opet u svoje, ere mu je bilo bez krivine uzeto. Za to smjerno zahvaljujemo vašoj ljubve i zahvalismo, što ga ste doslej u sebe počteno pridržali; i ošće molimo vašu milost da ga počteno odpravite. I ošće vam pravimo vas cieća, jer nam ste bili općenici, eda vam je takoj vidjeti poslati svoja dva vlastelićia s vojevodom Pavlom do kralja, eda biste koj sklad i mir š njim učinili; ere bi nam drago, da biste u miru priebivali.“ Ovo i drugo kraljevo pismo donesoše u Dubrovnik Radomjerovi poslanici, sami Patareni, „koji rekoše da jih je poslal kralj Ostoja i gospodin djed, da uzmu vrh sebe gospodina vojevodu Pavla Klešića, i da ga na svoje ruke postave u vse njegovo.“

Ovi nam izvodi svjedoče: a) da su Patareni u prvoj polovici XV stoljeća ne samo trpljeni u Bosni bili, nego uživali uz ostala prava građanska njeke povlastice, b) da je crkva bosanska državnom vlašću priznana bila, pače bila ugledna u zemlji, te c) da je ova crkva brojila među svojimi vjernici prve porodice i dostojanstvenike bosanske.

Na taj način stojaše crkva patarenska u Bosni na vršku svoje slave i moći, kada joj družice u Francezkoj bjehu od davna izumrle, a ostanci Patarena talijanskih posljednje boraviše dane u za-bitnih alpinskih dolinah. Što Patareni u Bosni nisu bili u to doba smetani sa nijedne strane, tomu se neće nitko čuditi, koj se obazrie na ondašnje državne i crkvene okolnosti. Mi smo već gore napo-

¹ Ibid. I, 50—51. Ime „episkopa“ vadimo iz Hvalova rukopisa, koj je one godine pisan. Ovo ime izmjenjuje Rusko, dubrovački kancelir, s drugim, naime ДѢДА БОСАНСКОГА.“

menuli, za što nisu bosanski vladaoi dirali u svoje patarenske podanike. A kako to, da je rimska stolica prestala nastojati okô iztriebljenja krivovjerstva u Bosni? Na ovo će nam pitanje odgovoriti njezina povjest onoga vremena. Papa Grgur XI brinuo se, kako znamo, okô uredjenja crkvenih u Bosni odnošaja; ali poslije njegove smrti (1378) nastade tako zvano zapadno ili papinsko razkolje. Sav zapad bješe s njega kroz ono četrdeset godina, kojih je trajalo (1378—1418) uzrujan; u dva se protivna tabora razdijelila katolička Evropa, dočim su njeke zemlje sledile zakonite pape stolujuće u Rimu (Vrbana VI, Bonifacija IX, Inocencija VII, Grgura XII, Aleksandra V, Ivana XXIII), druge pako pristajale uz nametnike u Avignonu (Klementa VII, Benedikta XIII). Prve glave, učeni i kriepostni muževi, vladaoi, zborovi smišljahu načine, činjahu predloge, kako da se ova sablazan ukloni, zapad ujedini. K tomu započe početkom stoljeća Jan Hus svoje reformatorsko djelo, koje poslije njegove u kostničkom saboru osude (6 srp. 1415) zametne u srdcu Evrope krvavi rat (1419—31). Dočim je ono razkolje vlast rimske stolice oslabilo i njezin ugled ponizilo: to je tako ono, a još su više husitski ratovi odvrćali Sigismunda ugarskoga (1387—1437) i poslije smrti brata mu Vaclava († 1419) českoga kralja, od zemalja priekosavskih. Tako rimska stolica bješe bez vlasti i ugleda, ugarska kruna drugdje vezana, kada bi bilo katoličku stvar u Bosni štititi; a znamo, da su ove dvie vlasti prošlih vjekova patarenstvo najviše slabile. S toga i jest sada bila crkva bosanska najuglednija, kada je rimska bila najdublje pala; a kada je glas rimskoga pape oniemio u Bosni, onda se pročulo slovo „episkopa bosanske crkve.“

U samoj su Bosni redovnici sv. Franje bili jedini učitelji i predstavnici kat. crkve. Ali i oni omalaksашe uz tolike protivštine u toliko, da su mnogi od njih, prinukani „to dosadnošću to naporom“, kao što se vikar o. Bartol god. 1402 tužio,¹ ostavljali Bosnu bez dozvole svoga poglavarstva.

Nu, ako se i nije križarska vojna dizala na bosanske Patarene, ako se i nisu izašiljali, kano prije, inquisitori: to se nije sa kat. strane nijedna zgoda propuštala, da se Patareni, koliko se igdje moglo, obrate. Netriebe istom uvjeravati, da se na odličnije Patarene pozornost obratila; tako se nastojalo, da se vojvoda Her-

¹ Wading: annal. minor. V. ad a. 1402.

voje privede u kat. crkvu, o čem je imao njegov prijatelj arcibiskup spljetski Peregrin, bivši vikar bosanski, osobito raditi. Hervoje kano da se tomu nije protivio nadajući se, da će kao katolik laglje po kat. kralju Ladislavu postati banom bosanskim. Oдавle su se katolički krugovi onom prilikom kada je Hervoje dne 10 srp. g. 1404 bio na kraljevu krunitbu došao u Zadar, pouzdano nadali, da će on po papinu poslaniku stožerniku Angjelu biti svečano u krilo kat. crkve primljen.¹ Ali nebismo umjeli ničim utvrditi, da se je ova nada zbilja izpunila.

Kao što oko obraćenja pojedinih Patarena, tako se nastojalo, da se ciele obćine odreknu krive vjere. Ovamo idu nastojanja dubrovačke republike u primorju i Konavljju. Kada je ova republika dobila god. 1399 od kralja Stjepana Ostoje primorje, a od Sandalja Hranića (1419) i od Radosava Pavlovića (1420) kupila župu Konavljje,² i tako došla u posjed morske obale od Stona do Vitaljine: priznala je ona svojim novim podanikom, medju kojima je bilo i pravoslavnih i Patarena, slobodu vjeroizpovjesti. Ali republika nazirajuć u katoličtvu, kojim bješe svi njezini javni odnošaji proniknuti, najjaču svezu, koja joj odanost nove stečevine može zajamčiti, stade odmah o tom raditi, da nekatolike u primorju i Konavljju obrati.³ U tom ju poslu sa strane crkvene podupirahu osobito redovnici sv. Franje; njihov naime stonski samostan u primorju, u Konavljju pako onaj drugi sv. Vlaha, koj jim ondje podignu,⁴ čim pridruži onaj prijedjel svojoj oblasti. Republika nije štedila ni truda ni troška, da i u svojoj novoj stečevini izvede ono

¹ Mato de S. Miniato u svojem pismu od 11 srpnja 1404: Pokret na slav. jugu str. 234. Sr. ondje na str. 257.

² Listine kod Miklošića op. cit. p. 233, 288, 291, 300, 306.

³ Ovu politiku republike naprama Patarenom u Konavljju izrazi uman Gjone Rastić (annali di Ragusa. MSC. p. 575) sljedećimi riečmi: „Fra gli altri ordini fù concesso, che li Canalesi potessero vivere in quella religione, nella quale ciascuno rispettivamente si trovasse, mentre tal concessione (ustup Konavljja) si erra fatta . . . benchè tutto altro il governo pensasse di quel che nodrir nel proprio seno la peste del rito Patareno, professato da non pochi Canalesi, comme poi l'effetti mostrarono; mentere l'acquietatte le cose con delicatezza la republika ridusse quelli popoli al cattolicismo in aderenza della sua inveterata massima di non tollerare nelli suoi stati scismatico esercizio, ne alcun rito riprovato dalla chiesa cattolica.“

⁴ Farlatti: Illyr. sacr. VI, 157.

staro načelo, „po kojem nije u svojoj oblasti trpjela ni jedne vjere ni obreda, odsudjena od crkve katoličke.“ Ovo se njezino nastojanje jasno razabire iz pisma, koje je dne 19 prosinca 1403 kralju Sigismundu prieko svojih poslanika Mihajla Rastića i Franje Bavželića upravela, i u kojem mu napominje troškove, što no jih imaše kod obraćanja svojih u primorju podanika patarenskih „od bosanske vjere na kršćanstvo“ i kod podizanja novih crkava.¹ Tiem je načinom, sudjelovanjem naime crkvene i državne vlasti, do skora nestalo Patarena u Konavljju u primorju.

Dubrovačka republika nadje do skora u pobijanju patarenstva drugoga saveznika, koj je u tom poslu posegnuo prieko njezinih uzkih granica, tražeć izkorjeniti krivu vjeru u Bosni i Humu. Ovaj saveznik bijaše rimska stolica. Izborom (11 stud. 1417) kardinala Otona Colonne za papu pod imenom Martina V prestade ono vlasti rimske stolice ubitačno razkolje. Ali ovaj papa bijaše u toliko zabavljen reformatorskim poslovi kostničkoga sabora, i posljedicami onoga razkolja u toliko sputan, da je tako umirenje Husitâ kako i obraćanje Patarena ostavio u baštinu svomu na sljedniku Eugeniju IV (1431—47). Prvo što je ovaj papa za katoličku stvar u Bosni učinio, bilo je to, da se pobrinuo, kao što mu svjedoči pismo od 2 stud. 1431, za svećenike i učitelje u onoj zemlji. S toga je na njegov poziv izaslan (1432) u Bosnu Franjevac o. Jakov de Marchia (Picenus), koj se tada u Ugarskoj bavio, da ondje pregleda stanje reda sv. Franje i popravi, što je prošlih godina pokvareno. Još se više očekivalo od sakupljenih u Bazileji otaca za izravnjanje vjerozakonskih razmirica na balkanskom poluotoku. Ovomu saboru, otvorenu u Basileji dne 23 srpnja 1431, bješe zadatak: iztriebiti krivovjerstvo iz krila crkve, popraviti crkvu u glavi i udih, te izmiriti kršćanske narode. Pod onim se prvim glavno Husova nauka razumjevala; ali da se u Basileji mislilo i na Patarenstvo u Bosni, tomu nam je svjedok Ivan Stojković, rodod Dubrovčanin, redod dominikanac, jedan najučenijih bogoslova, one dobe, prava ureha onoga crkvenoga zbora.² Kao

¹ Lettere e commissione di Ledvante. MSC. ragus. arch. vol. a. 1403—1410: „Et da poi habiudo spexe de grandi denari in convertir li habitanti de la fede bosignana al christianesimo, et in edificar ghiexie, et aconzar villani . . .“

² Kratak životopis od L. Kukuljice u „Dubrovniku za god. 1867“ str. 280—298.

što je on bio od glavnih učestnika kod saborskih razprava s huitskimi poslanici iz Česke: ¹ tako je on glavno nastojao, da se istočna crkva izmiri sa zapadnom, da na balkanskom poluotoku nestane vjerozakonskih razmirica, pa da istočni narodi izmireni i složni udare na glavnoga neprijatelja kršćanstva, koj već bješe dvie države u južno-istočnoj Evropi razorio, te se spremaše na dvie druge, jošte slobodne ali slabe. Ivan Stojković obrati se dakle na vieće svoga rodnoga mjesta, da posreduje kod bosanskoga i srbskoga dvora i kod odličnijih velemoža onih zemalja, neka bi u Basileju izaslali poslanike, nadajući se, da će se živom riečju i prijateljskim susretom vjerozakonske razmirice izravnati. Vieće rado prihvati ovaj poziv svoga slavnoga zemljaka, jer bi i Dubrovniku bila velika korist potekla iz vjerozakonske zajednice susjednih mu srodnih naroda; te (1433) u tu svrhu uputi poslanike bosanskomu kralju Stjepanu Tvrdku Tvrdkoviću, velikim vojvodam Sandalju Hraniću i Radoslavu Pavloviću, i srbskomu knezu Gjorgju Brankoviću. Stjepan Tvrdko Tvrdković kano da nije bio protivnik rimskoj crkvi; mletačkoj bar republici bješe arcibiskup spljetski Bartol Zabarelli prijavio, da kralj veoma želi imati katolikinju za ženu, i to iz plemenite obitelji Malatestiâ, i da moli posredovanje duždevo, ² koje je Toma Mocenigo, kao što svjedoči njegovo pismo od 4 listopada 1422, zbilja uložio. ³ Ovakova se nakana nebi bila mogla u kralju poroditi, da je mrzio na katoličku vjeru; a dade se lasno protumačiti, ako se na um uzme, da su turske čete već prodirale u Bosnu, pa god. 1430 zauzele nekoliko gradova. ⁴ Prema tomu bila bi Stjepanu Tvrdku došla u dobar čas svaka zgoda, koja bi ga mogla približiti katoličkomu zapadu, od koga se iztok upravo tada nadao pomoći. S toga mislimo, da namjera Stojkovićeva i poziv dubrovačkoga vieća nije naišao na odpor toliko u

¹ Palacky: Dějiny narodu českého. III, 2 str. 230 i sljed. Znamenito je što se Ivan Stojković priznavao Slovjenom i srodnikom češkomu narodu; jer kada je Prokop Táborsky prigovorio na Stojkovićev govor: „conterraneus iste noster iniuria nos afficit, hereticos subinde nos vocans“; tada mu Dubrovčanin odvrati: „conterraneus vester sum lingua et natione; propterea tam avido cupio, vos ad matrem ecclesias redire.“

² Pismo mlet. dužda Tome Moceniga od 26 svibnja 1422 kod I. Šafařika: srpski istor. spomen. u Glasniku XIII, 92.

³ Ibid. p. 108.

⁴ Ibid. Glasnik XIV p. 3.

samoga bosanskoga kralja, koliko u patarenskoj crkvi i u vele-moža ove vjere; a kralj nemogaše prezrieti volje ovih silnih poda-nika svojih u onih okolnostih, u kojih su njegovi protivnici na-stojali skinuti ga opet s prijestolja i na nj pomoćju Turčina uzvi-siti Ostojina sina Radovana.

Dubrovačko vijeće obavijesti Ivana Stojkovića pismom¹ od 5 listopada 1433 o neuspjehu svoga posredovanja u Bosni, i izasla u Bazileju Martola Gjorgjića i Lovru Sjerkovića. Prem nije sabor mogao doći s bosanskimi Patareni u neposredni doticaj, kao što dodje s českim Husiti: nije on ipak zametnuo misli, da posrednim putem izravna vjerozakonske razmirice onih strana. U to ime ime-nova on rečenoga o. Jakova za svoga punomoćnika, podieliv mu vlast prijašnjih inquisitora. Jakov, došavši u Bosnu, nastojaše prije svega uzpostaviti u redu sv. Franje, redovničku stegu, koja bješe prošlih godina veoma popustila. Načelnikom vikarije, kao što se iz pisma² vojvode Jurja, sina kneza Vojsava a sinovca Hervojina, od 12 kolovoza 1434 vidi, bijaše Ivan iz Korčule. Bilo je redov-nika, koji su izvan samostana u kućah, osobito kod Jajca, živjeli i proti propisu stekli si imetka; ove je strogi izaslanik u samo-stane utjerao. Postupanje njegovo probudi među tim u Bosni ne-zadovoljstvo tako, da se isti kralj potuži proti njemu i papi Eu-geniju i kralju Sigismundu. Nenašav Jakov pripravljen u Bosni za svoje djelovanje zemljišta, priedje ovkraj Save, kao što nam svjedoči pismo kralja Sigismunda, izdano³ početkom god. 1435. Nezadovoljan propovjednik podiže proti bosanskomu kralju tužbu razglasiv ga „za čovjeka ne kršćanina nego kano poganina.“ On je sljedećih godina propoviedao u istočnoj Ugarskoj i Erdelju, a najpače u Sriemu,⁴ gdje je većina pučanstva bila istočno-pravoslavne

¹ Lettere e commissioni di Levante: vol. 1430—35; priobći mi iz dubrov. archiva prof. dr. Matković. Ovaj je valjda list dao povoda krivu mnijenju Jakova Lukarića i za njim Farlatia (Illyr. sacr. IV, 66), da su u Bazileju došla četiri patarenska biskupa: „Died, Gost, Staraz, Strinich (строничь).“ Ovo nisu imena vlastita, već časti u bosanskoj crkvi; a list upravo protivno tvrdi.

² Miklošić: monum. serb. p. 377—79: „ѡ рѣке господина викара Жѣкана . . . и ѡсп брѣтън фратромъ свѣте црѣкѣ католиѣске, вѣре римске, реда св. Франѣишка.“

³ Koller: histor. eccl. Quinqueecl. III, 350.

⁴ Svjedoče pisma Ivana biskupa varadinskoga od 5 veljače, Jurja er-deljskoga od studenoga 1436 i Jakova sremskoga od 15 ožujka 1437 kod Katone: histor. reg. Hung. XII, 739, 740, 771—74.

vjere, ali bješe od nekada i Patarena, a od novije dobe i Husita, doselivših se po svoj prilici iz gornje Ugarske, pa su ovdje tajno svoju službu vršili.¹

Do skora bude Jakovu put u Bosnu otvoren. Prigodom naime onom, kada Stjepan Tvrdko Tvrdković tražase u dvoru ugarskom pomoć proti Turčinu i njihovu štićeniku Radivoju, izdade on, jamačno posredovanjem kralja Sigismunda, u Stolnom Biogradu dne 25 siečnja 1436 posebnu listinu,² kojom dozvoli redovnikom sv. Franje vjeru katoličku u Bosni propovijedati. Tvrdko je pače korak u duhu pomirljivom dalje učinio, pozvav pismeno o. Jakova u svoju kraljevinu.

Inquisitor se ono doba desio ponajviše u Sriemu; ali i ovdje, prem mu podje za rukom obratiti više Husita „tako svećenika kako svjetovnjaka,“ naidje na odpor, kao što svjedoči požežki župan Ladislav u pismu izdanom dne 25 veljače 1437 u Djakovu. Tim radje priedje Jakov u Bosnu. Ovdje on nadje svoju vikariju u žalostnu stanju, jer do šestnaest samostana bilo je turskimi provalami za posljednjih dviju godina razoreno. Pošto se vikar kod rimske stolice, kao što dokazuje njezino pismo³ od 7 prosinca r. g. pobrinuo za naknadu svoga gubitka, stade sa svojimi drugovi raditi oko obraćenja Patarena. Osim što inquisitor izdade razpravu, zametne iztraživanje proti bludnjam sekte⁴. „Patareni su u prvih sastancih krili svoje opačine, tumačeć blažije krive nauke. Ali umah se za tiem osmjeliše javno izpovjediti gadne heresije, dizati se na apost. muža, o njem klevetati, ogovarati ga, buniti proti

¹ Svjedoči požežki župan Ladislav u svojem pismu (Koller op. cit. III, 361) izdanom dne 25 veljače 1437 u Djakovu, govoreć medju ostalim: „in maiori parte predictarum partium Sirmiae Rasciani habitant; licet tamen quaedam civitates et villae christiano nomine fungantur, tamen in quam pluribus Rasciani et etiam Bosnenses (i. e. Patareni) cum christianis (i. e. catholicis) mixti commorantur. Quaedam civitates et villae sectis haereticorum Bosnensium ac Hussitarum infectae per plurimos annos extiterunt.“ O Husitih govori i sremski biskup Jakov u navedenom pismu.

² Kod Katone loc. cit. p. 735—37. Izmedju ostalih bijahu nazočni ban hrvatski Matko Talovac, mačvanski Ladislav Gorjanski, bosanski knez dvorski Tvrdko Borovinić, koj je bio suprug Katarine, kćeri Balše, sina vojvode Hrvoja.

³ Pismo kod Theinera: monum. Slavor. merid. I, 375.

⁴ Već prije Jakova raznašahu se u Bosni protupatarenske razprave, od kojih jednu priobćih u I knjizi „Starina“ str. 109—138.

njemu ne samo puk i prostotu nego i njeke u svećenstvu uglednije¹. Jakov upotribe svu vlast, da svoje protivnike u strah satjera, te udari kazne, koje mu „*officium inquisitionis*“ postavi u ruke.

Ali kano da nije ovomu inquisitoru ni taj put bilo obstanka u Bosni; oružje, kojim je kretao, bijaše poslije zapadnoga razkolja, te sabora u Pisi i Kostnici, mnogo oštine u kršćanskom svijetu izgubilo. A kako tek u zemlji, u kojoj se „heretička crkva“ do onolika ugleda popela bila! S toga nalazimo o. Jakova već g. 1438 opet ovkraj Save. Ali i ovdje stavljahu mu u inquisiciji na put zaprieke ne samo nekatolici nego i „njeni ljudi, koji se u ostalom nazivaju katolici;“ s toga otidje u Rim, gdje se apostolskoj stolici potuži. Papa odpravi o. Jakova u Ugarsku preporučnim na kralja Alberta pismom² od 15 studenoga 1438. Inquisitor nastavi svoje djelo u Srijemu i Slavoniji; a kada naidje na prvašnje prepone, obrati se na kralja, koj pismom³ od 28 svibnja 1439 zabrani do duše uznemirivati Jakova i njegove pomoćnike, ali ne mislimo, da su se njegovi protivnici dali zastrašiti.

Tako je Patarenstvo u Bosni izbjeglo onaj udarac, koj mu poslanstvom novoga inquisitora bje namijenjen. Ali rimska se stolica nedade ni ovim neuspjehom odvratiti od novoga pokusa, komu se povod dade skoro poslije odlazka o. Jakova iz Bosne. Bosanski naime veliki vojvoda Stjepan Vukčić Kosača, koj je vladao Humom, izasla u Rim poslanstvo, po kojem izjavi želju, da će se odreći patarenstva i preći u kat. crkvu, pa je u tu svrhu molio da mu se biskup pošalje, koj bi ga okrstio i njegove podanike iste vjere obratio.⁴ Zanimivo je, što se vojvoda bosanski okrenuo k Rimu, kada se rimsko poslanstvo u zemlji njegova gospodara o zapriekah razbilo. Nije li vojvoda već tada težio za potpunom samostalnosti, te joj se ovim putem nadao? Mi nalazimo, kako je on snubio Mlet-

¹ Wading: *annal. minor.* X, 231, 271.

² Theiner: *monum. Hungar.* II, 218.

³ Kod Kollera: *historia eccl. Quinqueecl.* III, 377.

⁴ Svjedoči pismo pape Nikole V od 1 veljače 1448 (kod Raynalda: *annal. ad a. 1449 nro 9*): „Stephanus, vojvoda . . . licet olim ad prefatum Eugenium oratores suos miserit, ac prelatum aliquem ad se dimittendum pro causa reductionis huiusmodi postulaverit . . .“ Potvrđuje ljetopis dubrovački. Rkp. knjižnice jugoslav. akad. br. 839 str. 662, u kojem se kaže, da je Stjepan molio papu Eugenia IV, „che lo volesse prendere in gratia, perchè si voleva battezzare et esser buon christiano.“

čane¹ i kako nastojaše uvući se u Dalmaciju.² Ele kakovu je god Stjepan namjeru s ovim poslanstvom skopčao, rimska ga stolica rado prihvati, te izpuniv vojvodinu želju posla, kao što nam svjedoči pismo³ pape Eugenia IV od 12 rujna 1439, Tomu biskupa hvarskoga u Bosnu, Hum i Hrvatsku „za poslanika istine i mira u onih stranah.“

Toma, koj je u florentinskom saboru pokazao svoju vještinu i okretnost, te ga ondje papa obljubio, nije kod vojvode Stjepana mogao ništa opraviti.⁴ U Bosni nije poslanik našao pravnih duhova; Turci su ovu zemlju u toliko bili pritisnuli, da je kralj Stjepan Tvrdko Tvrdković upravo ove godine morao sultanu Muradu II godišnji danak povicati; a sam se za svoju slobodu u toliko pobojao, da je početkom god. 1442 tražio u Mletcih⁵ ne samo posredovanje kod porte, nego i jedan grad u Dalmaciji, u koj bi se, ako dodje do nevolje, mogao uteći. Kako da kralj u takovih okolnostih zametne zadjevicu s toli uglednimi Patarenima?

Tim se odlučnije počelo proti Patarenstvu raditi, čim poslije smrti nestalnoga i neodlučnoga Stjepana Tvrdka Tvrdkovića stupi početkom god. 1444 na prijestol bosanski „Stefan Tomaš“.⁶

Dosta je zamršeno pitanje: u kojoj vjeri bijaše ovaj kralj odgojen; a ono je ipak za naše iztraživanje dosta znamenito. Stjepan Toma bijaše nezakonit sin kralja Stjepana Ostoje, koj ga u braku porodi s tuđjom suprugom.⁷ Ostoja je za života sakrivao ovaj plod svoga preljublja; a ni Stjepan Toma nije se za vladanja Ostojina i Stjepana Tvrdka Tvrdkovića izdavao za naravsko čedo

¹ Glasnik srb. uč. društva XIV, 29, 32.

² Rad jugosl. akad. VII, 242—43.

³ Kod Farlatia: Illyr. sacr. IV, 256.

⁴ Papa Nikola u navedenom pismu biskupu Tomi: „Tuque ad eum remissus . . . neque tamen . . . ad errores huiusmodi deponendos compellere potuisti . . .“

⁵ Glasnik XIV, 49—51.

⁶ Posljednja za sada poznata listina kralja Stjepana Tv. Tvrdkovića je od 22 lipnja 1443 (Miklošić: monum. serb. p. 426) prva Stjepana Tome od 16 travnja 1446 (Glasnik XIV, 16). Pošto se u mletačkom naputku od 6 ožujka 1444 (ib. 86) kaže: „quod serenissimus rex Bossine, nuper electus . . .“ to scienim, da je Stjepan Toma počeo god. 1444 kraljevati.

⁷ Ovo je sam kralj izpovjedio papi (Theiner: monum. Slavor. merid. I, 388): „ut ipse asseris, pateris de Ostoya, clare memorie rege Bosne, genitore tuo uxorato et cum alia coniugata natus . . .“

bosanskoga kralja; pa bojeći se svojih protivnika, kralja naime Tvrdka i njegove stranke, prikrrio je svoj rod i tiem, što je uzeo ženu iz nizka roda, obećavši joj ženitbu pod uvjetom: ako mu bude dobra i vjerna.¹ S toga i nije Toma u vrijeme kraljevanja Tvrdkova nigdje u račun dolazio u onih stranačkih za bosanski prijestol borbah; već njegov naravski brat, zakoniti Ostojin sin, Radivoj. Toma stajaše u zakutku, nepriznan a sam se neiztičući iz bojazni za svoj život. Glede vjere, u kojoj da je Toma odgojen bio, njegov je poslanik druge godine poslije njegova na prijestol uzvišenja, uvjeravao papu Eugenija IV, da je Toma bio „u kršćanskoj vjeri od mlade dobe odgojen“.² Naprotiv se iz očitovanja rimske stolice izvodi, da se Stjepan Toma kano bosanski kralj nastojanjem papina poslanika Tome, hvarskoga biskupa, odrekao patarenske bludnje, te „prvi među bosanskimi kralji primio svetu katoličku vjeru“ i nju javno izpovjedio.³ Kako da ove protivne izjave u sklad dovedemo? Stjepan Toma, stupivši na prijestolje bosanske kraljevine, držaše da mu ono pripada pravom nasljedstva, kano „sinu i nasljedniku mnogo poštenoga spomenutija slavnoga kralja Ostoje,“ kano praunuku i unuku svetoga korina⁴ predjašnjih vladalaca Kotrmanićeva doma. Stjepan Toma izpoviedaše javno ovaj

¹ I ovo je sam kralj papi izpovjedio: (ibid. p. 389): „quod dudum ante tui ad culmen regum assumptionem cupiens propter inimicos et invidos ortum tuum occultari, ut sic facilius, que imminebant, pericula evitares, quandam ex infimo genere mulierem etiam ad carnis copulam tibi associasti; eique iuxta morem patriae, quod, si tibi bona et fidelis esset ac bene faceret, cum ipsa matrimonium contraheres, promisisti.“

² Kod Farlatia: *Illyr. sacr.* IV, 257: „Exposuit autem regem suum vere et sincere de christiana religione sentire, in qua a tenera infantia fuerit educatus.“

³ Theiner: *monum. Hungar.* II, 237: „Quod cum carissimus in Christo filius noster Stephanus Thomas, rex Bosne illustris, spretis atque abiectis Manicheorum erroribus, quibus irretitus fuerat, primus inter reges Bosne sanctam fidem catholicam acceptaverit, ipsamque publice confessus fuerit...“ U pismu pape Nikole V od 1 veljače 1448 čita se: „Stephanus Thomas, rex Bosne illustris, qui a paucis retro temporibus a veritate catholicae fidei devius, Manicheorum haeresis labe infestus cum subiectis sibi populis longius aberrabat...“ Raynaldi: *annal.* ad a. 1449 n. 9.

⁴ U listini izdanoj dne 3 rujna 1444 u Kreševu kod Miklošića: *monum. serb.* p. 427. U povelji od 16 travnja 1444. (*Glasnik loc. cit.*) zove Toma Ostoju otcem, a Stjepana Tvrdka stricem.

uslov vladalačke zakonitosti kano „milostiju božijom kralj vsoj Bosni.“ Ali s druge si strane nije mogao tajiti, da bi kruna bosanska bila po ovom pravu pripala njegovu naravskomu bratu Radivoju, a ne njemu; ako je dakle njegovu glavu resila, to se dogodilo voljom bosanskoga naroda, imenito mogućnoga plemstva, koja se valjda za njega za to odlučila, što se Radivoj bijaše još za Tvrdka Tvrdkovića svezao s Turčinom; a svijest državne neodvislosti nebijaše još u Bosni utrnula. Ali kao što je Toma nekada zbog opasnosti pritajivao svoj rod, tako u prvom početku svoga kraljevanja nehtjede stupiti kano očiti protivnik bud koje vjere udomljene u Bosni. On se imenito Patarenom nehtjede zamjeriti; jer oni bjehu u Bosni „i brojem i snagom ponarasli“; te se bojao, da „nebi kraljevstva izgubio;“ kada bi jih uvriedio. S toga se kralj s Patareni družio, pače i čast izkazivao njihovim starješinam i odličnjakom. Iz ovakova kraljeva ponašanja naprama Patarenom izvodili su Franjevci, „jedini u kraljevini pravi katolički svećenici,“ da je Stjepan Toma zaštitnik Patarenom, pa da je zato pao pod izobćenje, „koje apostolska stolica od davna svake godine udara na zaklonitelje, zaštitnike i podupiratelje krivovjeraca“, te ga niesu htjeli toga radi pripustiti k svetotajstvu.

Ovako je Stjepan Toma negdje jeseni 1445 godine uvjeravao apost. stolicu o svojoj prama katoličkoj vjeri odanosti. Ali nitko nemože sumnjati, da je on tada katolikom bio; papa Eugenije IV spomenu već u svojem pismu¹ mjeseca rujna 1444, da je kralj bosanski malo prije primio katoličku vjeru; a u drugom se pismu od 29 svibnja 1445 Stjepanu Tomi „preljubljenomu u Krstu sinu“ raduje, što se on, odkako stupi na prijestol, kano katolički vladalac „sačuva neoskvrnjen i čist od lisičje i zavedljive lukavosti i kužnih prievara onih krivovjeraca, koji od davna stanuju u onoj kraljevini“.² Odavle izvodimo, da je Toma, čim stupi na prijestolje, prešao na vjeru katoličku; ali da nije odmah stao proganjati Patarena, kao što je sam prieko svoga poslanika priznao, navodeć za svoje opravdanje političke razloge.³ Ako se dakle u svih ovih spomenicah (1444 i 1445) govori o prielazu Stjepana Tome na vjeru

¹ Assemani: *Kalendarium ecclesiae universae* V, 81. Čita se u papinu pismu na upravljalatelje župne crkve u Gdanskom.

² Theiner: *monum. Slavor. merid.* I, 388.

³ Farlati loc. cit: „Itaque sicut vere catholicus ac sincere christianus cupiebat ecclesiae christi communicare sacramentis; verum . . fratres

katoličku; ako se na dalje o njem izrično kaže: da je bio „okaljan manihejskom ljagom“, pa da se odrekao manihejske, patarenske bludnje, u koju bijaše upleten: onda imade razloga uztvrditi, da je Toma prije svoga na prijestol uzvišenja pripadao, bilo javno ili tajno, sekti patarenskoj. U tom nas mnijenju utvrđuje i to, što je Toma prije toga uzeo si ženu po običaju, koj je među bosanskimi Patareni vladao, pod uvjetom naime, bude li mu dobra i vjerna.¹

Hvarskomu biskupu Tomi pripisuje se u zaslugu, što se Stjepan Toma odrekao Patarenstva i prešao na kat. vjeru. On, kano papin poslanik počam od god. 1439, imao se u Bosni desiti prigodom izbora novoga kralja. Ali onaj prielaz nije se na brzu ruku izveo; već pokle je papin poslanik imao s Tomom „mnoge i različite razprave“.² Ako su dosta pouzdane viesti, koje do nas dodjoše o predmetu ovih razprava: to bi rimska stolica bila kralju na uzdarje za njegov prielaz obećala kraljevsku krunu; ali od njega zahtjevala, da dopusti u Bosni više ili bar dvie biskupije rimskoga obreda podići. Onom ponudom htjede rimska stolica Bosnu užje zapadu privezati; ali da je Stjepan Toma nije htio prihvatiti bojeći se Turaka; na ovaj pako zahtjev činilo mu se opasno za onaj čas pristati zbog Patarena i pravoslavnih, kojih je u Bosni bilo mnogo više od katolika.³

minores . . . prefatum regem ad communionem non admittere, quod illum crederent excommunicationum sententiis irretitum . . . quia Manicheorum, qui in regno suo et numero et potentia excrevisse noscuntur, arbitrentur esse factorem, cum videant eos secum continua conversatione misceri, eumque primariis illorum, quos electos vocant, reverentiam quandam honorificentiamque deferre . . .“

¹ Theiner: monum. Slavor. merid. I, 389: „eique (mulieri) iuxta morem patriae, quod si tibi bona et fidelis esset ac bene faceret, cum ipsa matrimonium contraheres, promisisti. Ovaj se „mos patriae“ odnosi na „Bosnenses“ t. j. na sljedbenike vjere i crkve bosanske, kao što se iz odgovora Grgura XI od god. 1373 o. Bartolu (MSC. u knjižnici jugoslav. akad. br. 628) razabire: „ad quartum articulum, in quo queritur: cum Bosnenses uxores accipiant cum condicione: si eris bona, et intentione dimmittendi, quando sibi videbitur; et hoc est manifestum, quod vix de centum unus retinet primam exceptis conversis . . .“

² Theiner: monum. Slavor. merid. I, 396: „post multos diversosque tractatus diu habitos cum ven. fr. nostro episcopo Farenensi.“

³ Suvremeni Gobelin (kod Praya: annales Hung. P. III, p. 275) stavlja ove rieči poslanikom Tomina sina Stjepana u usta: „Tuus antecessor

Ako Stjepan Toma i nije iz političkih obzira primio papine ponude glede krune: to je on upotriebio priklonost rimske stolice za učvršćenje svoje i obitelji si na prijestolu. S toga se pobrinu za oprost „super defectu natalium“, i da se ona ženitba, koju učini kano Pataren, priznade za nevaljanu. Ovu drugu molbu podkripi kralj tiem, što „velikaši kraljevine bosanske niesu bili voljni priznati one žene za svoju kraljicu“ radi njezina niskoga roda. Papa je jednoj i drugoj molbi poslanicami¹ od 29 lipnja 1445 zadovoljio; a druga nije mogla naići na zapreke, tim manje što se onakova sveza, koja se sklopila „proti bitnosti ženitbe,“ nije u crkvi i onako valjanom i zakonitom priznavala. Ovako riešen kralj svoje obveze naprama onoj ženi, koja mu inače bijaše i „vjerna i dobra,“ izprosi od velikoga vojvode bosanskoga Stjepana Kosače ruku mladjanu mu kćeri Katarine, koja usljed toga predje na kat. vjeru odrekavši se patarenske, u kojoj bijaše po ocu rođena i odgojena.²

Ovako je dvor kraljevski u Bosni, kralj naime, kraljica i brat kraljev Radivoj, postao katoličkim. Od plemstva bilo jih malo, koji su od prije katoličkoj crkvi pripadali. O vojvodi Petru Vojsaliću, sinu Jurja Vojsalića, veli se u papinom pismu³ od 18 lipnja 1447, da je on, „postavljen medju krivovjerci, jedini katolik, koj je medju velikaši kraljevine bosanske sv. katoličku vjeru neoskvrnjenu sačuvao“. Petar je ovu vjeru obaštiniio od svojih roditelja i predja, koji su redovnikom sv. Franje bili posagradili više kuća s crkvami „za njihovo stanovanje i porabu“. On je okolo svoga grada Visokoga pobirao desetinu za njegovo utvrđenje i obranu, jer je ležao „na medji njekih priedjela nevjerničkih“. ⁴ Za ove i slične zasluđe bude taj vojvoda dolnjih strana apost. pismom⁵ od 28 svibnja 1445 uzet s celim imetkom pod zaštitu rimske stolice. Hvale se još kano

Eugenius patri meo coronam obtulit et pontificales ecclesias in Bosna voluit erigere. Renuit pater, ne Turcarum in se odium provocaret.“ Papa da je bio (Farlati: *Illyr. sacr.* IV, 68) dva biskupa, Stjepana i Antuna, Bosni namienio.

¹ Monum. Slav. merid. p. 388 89.

² Sliedi iz rieči pape Nikole V u pismu od 1 srpnja 1451 (Monum. Hung. II, 264) „Thomas Stephanus, rex Bosne illustris, ac eius uxor... quoscunque Patarenorum heresis deponentes errores, ac veritatis lumen recognoscentes, quod mater omnium et magistra s. romana ecclesia tenet...“

³ Ibid. p. 235.

⁴ Ibid. p. 230.

⁵ Theiner: monum. Slav. merid. I, 389.

katolici knez Restoje, protovestijar kralja Stjepana Tome, koj da je „od mladosti, ostavši katolik među krivovjerci, mnogo radio za umnožanje i uzdržanje katoličke vjere“; ¹ za tiem knez Sladoje Senković i njegova braća Grgur i Ulrih; ² napokon vojvoda Pavao Klešić. ³ Ali ovo je doisto malen broj vlastele, o kojoj se znade da su katolici bili, prema nekatoličkoj, tako iztočno-pravoslavne kako bosanske crkve.

Postavši Stjepan Toma katolikom pustio je katoličkomu svećenstvu slobodne ruke okô razširenja kat. vjere. Redovnici sv. Franje, kano jedini kat. svećenici u Bosni, uživali su osebitu zaštitu rimske stolice, koja je vikariju bosansku gledala kriepiti. S toga papa Eugenio IV uništi pismom ⁴ od 24 siečnja 1444 razdeobu vikarije u dvie, bosansku i ugarsko-hrvatsku, kojom bi se bosanska oslabila bila, te izabrana vikara o Fabijana od Bača potvrdi za načelnika jedinstvene vikarije bosanske s pravomoćjem na samostane okraj i onkraj Save; a drugim pismom ⁵ od sljedećega dana povjeri bosanskoj vikariji „officium inquisitionis“ na sva vremena u Bosni, Srbiji, Hrvatskoj i Slavoniji, Bugarskoj, Moldavskoj i Vlaškoj; te posebnim pismom ⁶ od 16 veljače preporučí ove inquisitore vladaocem, biskupom i velemožam onih zemalja balkanskoga poluotoka.

I ako nastojanju ovih redovnika, kao što uplivu dvora podje za rukom već sada privesti u kat. crkvu gdjejkoga velemožu, a poimence Ivaniša Pavlovića, ⁷ sina vojvode Radosava, poznatoga u Humu Patarena, a brata knezu Petru i Nikoli. Vojvoda Ivaniš nasliedi sav imetak svoga oca, te bijaše pored vojvode Stjepana

¹ Monum. Hung. II, 251. Knez Рестоје протоѳестаръ navodi se još za Stjepana Tvrdka Tvrdkovića kod Miklošića: monum. serb. p. 426. Pučića: srpski spomenici II, 426, za tiem od god. 1444—1451 kod Miklošića ibid. p. 428. 450.

² Monum. Hung. II, 236. Sladoje se zove „dominus de Regui,“ mislim mj. „de Pequi“ t. j. Pecke, sela sada u Jezerskoj nahiji kod vrela Sane.

³ Ibid. p. 265. Navodi se u listinah od god. 1444—51 kod Miklošića p. 428, 440, 450.

⁴ Ibid. p. 225.

⁵ Ibid. p. 223, 224.

⁶ Ibid. p. 228—230.

⁷ Svjedoči papa Nikola V u pismu od 1 veljače 1448 (loc. cit.): „Johannes vero Paulovich, wayvoda . . a tribus annis citra (1448—3 = 1445) catholicam fidem professus . . .“

najbogatiji i možniji vlastelin u Humu; s toga je i njegov prielaz mogao biti vele koristan kat. crkvi.

Ali kano da redovnici sv. Franje nebijahu zadovoljni onom slobodom, niti ugledom, koj kat. crkva po kraljevskom dvoru steče, niti laganim uspjehom njezinim. Oni niesu rado vidjeli, što kralj neproganja Patarena; što jih od sebe neodbija, pače što štuje onaj odnošaj, u kojem je napram njim kano vladalac stojao. Oni su s toga od njega zahtievali, da kano katolički vladalac postupa po propisih kat. crkve proti svojim podanikom patarenske vjere. A kada se on iz političkih razloga uztručavaše, postupahu oni sami po ovih propisih proti kralju, kano proti zaštitniku krivovjeraca. Stjepan se Toma na to posebnim poslanikom prituži kod rimske stolice, uvjeravajuć ju prije svega o svojoj odanosti katoličkoj vjeri, „u kojoj da se jedino bog istinito štuje, dočim da sve ostale sekte, osobito pako manihejska, jesu izmišljotine djavolske opačine i prievare.“ Kralj nezanimjeka, da on obći s Patareni; ali da sve to biva samo vanjskim licem, dočim „se nakana njegova srdca daleko razlikuje od ovoga spoljašnjega prikazivanja.“ On se Patarenom prikazuje prijaznim samo na vrieme, jer su sada jaki brojem i moćju; ali čeka zgodu, da jih prisili, neka odsudivši heresiju predju na katoličku vjeru, a da tvrdokorne odsudi na prognanstvo ili smrt. S toga je on papu zamolio, neka mu, „uzev u obzir pobožnu i odanu volju njegova srdca“, dopusti pristupati k svetotajstvu crkve, ako i obći s Patareni i časti njihove starješine.

Ovako je kralj Stjepan Toma odkrio apostolskoj stolici svoju naprama Patarenom osnovu. Papa Eugenio IV. ocieni ove razloge bosanskoga vladaoca, samo se htjede podpunoma obavjestiti o tom: je li je kralj iskreno privržen katoličkoj crkvi, i jesu li vjerski odnošaji u Bosni zbilja takovi, kako jih kralj kroz poslanika nacrta? S toga se pismom¹ od 3 studenoga 1445 obrati na svoga u Bosni poslanika hvarskoga biskupa Tomu nalagajuć mu izmedju ostalih ovo: „Pošto nismo o tih stvarih podpunoma obaviješteni bratinstvu tvojemu, koje u Bosni obavlja službu apost. poslanika, kriepošću ovoga lista nalažemo, da o njih marljivo iztražiš, pa ako nadješ, da je rečeni kralj doista katolik a nikakvim krivovjerstvom okaljan; da su svetogrdni Maniheji i druge krivovjerske sljedbe tamošnje zbilja u toliku broju i tako

¹ Ovo znamenito pismo priobći Farlati Illyr. sacr. IV, 257—8.

silne, da jih kralj bez opasnosti gubitka kralje vine nemože iztribiti, i da on s njimi obći ne iz dobre volje nego iz nužde, a da je ono štovanje, koje on izkazuje starješinam manihejskim (Manichaeorum primariis), puka učtivost ljudska, ne pako bogoštovje, kojim bi se bog uvriedio: onda maloj braći bosanskoj apoštolskom vlašću zapovjedi, da rečenomu kralju neuzkrate crkvenih svetotajstvi, kada jih god uztraži.“ Iz ovih se rieči vidi, kako je papa Eugenio voljan bio popustiti okolnostim, koje je moć patarenske sljedbe bila u Bosni stvorila.

Ovaj se papa uspjehom, koj se netom u sabo ru basilejskom i florentinskom bio postignuo s umjerenimi Husiti i iztočnom crkvom, osvjedočio da se vjerske oprieke najlaglje izmiriti mogu, ako pomirljivi duh dovede slovo zakona u sklad s postojećimi okolnostmi. S toga nije on od Stjepana Tome zahtievao, da odmah rat naviesti Patarenom ili da bezobzirce prekine onu svezu, koja ga skapčaaše s njimi kano bosanskoga vladaoca sa svojimi podanici prem druge vjere. Nu s druge strane nije ova umjerenost pape Eugenija išla tako daleko, da bi kralju dopuštala vjerozakonski indiferentizam, ili ga njegovih kano vladaoca katoličkoga dužnosti naprama kat. crkvi za uvijek odriešila, te odobraval a onakovu naprama inovjernim podložnikom popustljivost za sva vremena i sve slučaje. Za to ovako nastavlja papa u svojem pismu: „Hoćemo ipak, da se isti kralj kroz tebe ili rečene otce uputi, koli je gadna manihejska heresija, kako ju valja odsuditi, iz čovječjega društva mačem, vatrom i smrću ukloniti; jer je gorja od svih opačina, od svih svetogrdja, i kano od svih više na to odabrana, da djavao otrov svoje zlobe kroz nju u sviet izlije.“ Za tiem navodi papa glavne članke patarenske nauke, da se iz njih vidi, kako ona isto kršćanstvo niječe. Odavle on izvodi, što je kralju činiti: „neka razumije kralj, koliku izazivaju na se od boga sržbu oni, koji se s Maniheji prijateljski druže; o takovih bo je pisano, da zaslužuju smrt; pače ne samo koji rade, nego i koji jim privoljuju. S toga imade i on, ako hoće da bude pravi i iskren kršćanin, nastojati o tom, da sgodom Maniheje prisili prihvatiti katoličku istinu odsudivši nevjerstvo; ili ako bi jim se svidjelo tvrdokorno ostati kod svoje bludnje, da se kazne njihovim krivnjam primjernom smrću; inače bi on dokazao, da je sukrivac njihova nevjerstva, ako nebi u srdcu toga odlučio, i izveo kada bude dosta silan. Propustiti opake, kada jih možeš skinuti, toliko je koliko jih gojiti, a sumnje o tajnoj

sukrivnji nemože se onaj oprostiti, koji, kada može, nestane krivnji na put“.

Na ovo je pismo imalo stići u Rim povoljno izvješće od apostolskoga poslanika. Papa Eugenio IV. nije više sumnjao o katoličtvu kralja bosanskoga i o njegovoj prama apost. stolici iskrenoj odanosti. S toga su na ovu viest radošću klicali tako papa „kako i stožernici, i drugi biskupi i ostali odlični muževi inih strana svieta, posjetivši rimski dvor“. Svoju radost priobći papa ugarskomu kralju, biskupom, velikašem i puku kraljevine u pismu od 30 srpnja 1446, kojim htjede on navezati prijateljske odnošaje izmedju ugarskoga i bosanskoga dvora, te Stjepanu Tomi zajamčiti pomoć s one strane, ako bi ju na korist kat. crkve trebovao.¹ Odavle se razabire, da se u Rimu za stalno držalo, da će bosanski kralj raditi proti Patarenom u duhu naputka od 3 studenoga 1445, t. j. da će, kada vrijeme dodje, i silu proti njimi upotriebiti; a da bi u takovu slučaju mogli nastati zmršaji, kojih nebi mogao kralj bez pomoći ugarske razmršiti.

Pa da li je Stjepan Toma odmah udario ovim prisilnim putem?

Kada bismo vjerovali jednoj listini od 24 lipnja 1446, kralj Stjepan Toma bio bi o Ivanju ove godine držao sabor u Konjicu kod Neretve, u kojem da su bili svi prvi crkveni i državni dostojanstvenici kraljevine, a osim njih papin poslanik Toma, bosanski vikar o. Mihajlo i inquisitor o. Eugenio Somma. U ovom saboru da je izdana ustanova, koja se na naše pitanje odnosi, a zauzima prvo mjesto u onoj listini, te glasi ovako: „Maniheji nesmiju ni zidati novih, ni popravljati starih porušenih hramova.“ Ovakav bi zakon toliko značio, koliko uztegnuti bosanskoj crkvi slobodu bogoštovja, koju je ona u Bosni uživala; značio bi da je kralj Stjepan bio odlučio stupiti sa staze umjerenosti te prisiliti Patarene, da se pokatoliče ili da se izsele.

Ali mi držimo, da je ova listina podmetnuta; a za to imamo nutrnjih razloga;² pa osim ovih i nesumnjivu listinu istoga

¹ Pismo kod Theinera: monum. Slavor. merid. I, 395—6: „Vos itaque . . in domino exhortamur . . ut supradictum Bosne regem, omnesque regni sui subditos, eidem in fide catholica consentientes, in cunctis, que quomodolibet occurrant, commendatos suscipientes, necessarios eis favores, et sponte vestra ac quotiens fueritis requisiti, prestare velitis . .“

² Listinu priobći Kačić (razgovor naroda slov. U Beču 1836. I, 141) pod naslovom: decretum Stephani Thomae. Za tiem Farlati (Illyr.

kralja, izdanu tek poslije dva mjeseca. Stjepan naime Toma pokloni dne 22. kolovoza 1446 knezovom Pavlu, Marku i Jurju, sinovom vojvode Ivaniša Dragišića, grad Ključ s mnogimi seli. Ovo svoje darovanje zajamči kralj sljedećom ustanovom: „da im se toj ne ima poreći, ni potvoriti, ni na manje donesti, ni za jednu neviru ni zgrihu kraljevstvu našem, što nebi ogledano gospodinom didom i crkvom bosanskom i dobrimi Bošnjani. I s timi sa vsim više pisanim pridasmu ih gospodinu didu Miloju i didu kon dida u ruke crkovne.“ Pomenuti knezovi bijahu po svoj prilici Patareni; te iskahu od kralja, da svoju darovnicu stavi pod zaštitu njihove crkve i njezine glave,

sacr. IV. 68) dobivši listinu od bosanskoga Franjevca o. Luke Vladimirovića. Pisana je latinski, prem su sve izprave bosanske pisane našim jezikom. Mnogo se toga u listini navodi, što ju čini sumnjivom. U naslov kraljev nespretno je uvršteno „Bosnensium sive Illyricorum“, koje je ime novoga, dalmat.-dubrovačkoga kova. Stjepan se Kosaća piše „herzogh s. Sabbae“ i o toj hercegovini odredjuje 5 članak; prem Stjepan dobi taj naslov tek god. 1448; a u povelji od 22 kol. 1446 piše se jošte „**ВЕЛИКИ КРАЛЕВЪСТВА БОСАЊСКОГА КОСКОДА СТИПАНИЈА ВЪКЛУЧНИЈА**.“ Veli se, da je listina izdana „per manus rev. patris in christo d. Villemir Vladimirović, episcopi Cresoviensis et Narentinarum ecclesiarum graecanici ritus, aulae nostrae secretarii, et graecanicarum litterarum ac legum doctoris.“ Kr. listine u Bosni pisahu sada protovestijar, sada dijak dvorski, za Tome bijaše „**КРАЛЕВЪСТВА ПРОТОВЕСТИЈАР РЕСТОЕ**“ (Miklošić: mon. serb. p. 428 450) i **ДИМИЈА ТЕРТКО СЕВЪЛОВИЋ** (ibid. p. 440), koji se čitaju na njegovih listinah. Osim toga protiv se navedenim o kraljevu kataličtvu okolnostim, da bi njegovim „tajnikom“ bio biskup iztočno-pravoslavne crkve. Od biskupa ove crkve osim pomenutoga navode se patrijar Teofanes, metropolite Maksim srbski, Jovan mačvanski i Teodor „Paugna“. Srbskim patrijarom bijaše god. 1444 i 1451 Nikodim (Glasnik XXIII, 242); pa prem se u nekih spomenicima navodi i Teofanes; ali mu je vrieme neizvjestno, a toj neizvjestnosti nesmiemo žrtvovati Nikodima, niti radi nje tvrditi, da je Nikodim god. 1444 različit od Nikodima 1451, te da je Teofan, patrijerevao izmedju obiju. U listini srpskoga kneza Gjorgja od 22 travnja 1426 (ibid. XIII, 242) čita se „Phaona dei gr̃atia Grazanicie metropolita“; ime „Phaona“ slaže se s imenom naše listine „Paugna“. Ali patrijar srbski, metropolita srbski i gračanički niesu bili u vlasti bosanskoga kralja nego srpskoga kneza. Na dalje „Michaël Jadreensis“ nije bio god. 1446 „vicarius Bosnae“; jer se za takova navodi poznati o. Fabijan u pismu Eugenia IV od 3 srpnja r. g. (Theiner: mon. Slav. merid. I, 394). Isto tako nije o. Eugenio Summa“ bio g. 1446 inquisitorom, već se navodi tek god. 1451. Velemože i dostojanstve-

pa da ona imade priesuditi, kada bi se učinili krivci „nevire i zgrihe“ prama kralju, usljed koje bi mogli biti lišeni onoga dara.¹ Stjepan Toma ukriepi dakle svoje darovanje knezovom Dragišićem na onaj isti način, na koj njegov otac Stjepan Ostoja ukriepi god. 1404 svoje izmirenje s vojvodom Pavlom Klešićem. Odavle sledi, da je Stjepan Toma god. 1446 priznavao crkvi bosanskoj i njezinu djedu Miloju onu istu povlasticu i onaj isti položaj u državi, koje jim njegov otac priznavaše prije četrdeset godina u vrijeme njezine najveće sile i najodlučnijega upliva. A kako se i ovim priznanjem daje u sklad dovesti onakova ustanova, koja se u čl. 1 tobožnje listine od 24 lipnja i. g. sadržaje? U lipnju bio bi Stje-

venici, koji se navode u listini, dolaze do duše u drugih takodjer spomenicah bosanskih; ali ili u drugo vrijeme ili inače. Tako kraljev se brat Radivoj piše „banus Jajce“, a Stjepan Vlatković „Usorae banus“; dočim se tek u zakonih ugarskih god. 1490 §. 12, 1492 čl. 8, 1507 čl. 5 napominje „banatus de Jajca“, u spomenicah pako bosanskih neima mu traga. Banovi bosanski, dok se Stjepan Tvrdko zakralji, nošahu takodjer naslov od Usore; isto tako ugarski načelnici u Usori koncem XIII stoljeća nošahu taj naslov; ali ni jednomu ni drugomu (ban jajački, ban usorski) naslovu neima spomena za kraljeva bosanskih. Radivoj „Vladimirović“ navodi se u listini kano „iudex curiae“, dočim bijaše u ono doba po listini od 22 kol. 1446 „Дворѣски кнезь Стѣпанъ Влатковићъ“; a knez Radoje Vladimirić (ne Vladimirović), sin kneza Radoslava, bijaše dvorski tek 1461 za sina Tomaševa kralja Stjepana (Miklošić op. cit. p. 488) Od druguda su nam poznati: Petar Pavlović, sin Pavla Jurjevića, vojvoda Pavao Čubretić, po listini prvi „dapiferorum“, drugi „pincernarum magister“; ovaj bijaše vlastelin (1461) kralja Stjepana Tomaševića. Mjesto Ivana navodi se g. 1446 Petar Kovačević. Nikoli Altomanoviću naše listine odaziva se do duše „vojvoda Altomanus“ mletačke listine od god. 1435 (Glasnik XIV, 20); ali ovaj bijaše u državi Gjorgje Brankovića, kneza srbskoga; kao što s druge strane neima primjera, da bi „praefectus regni Rasciae“, i „praefectus regni Serviae“, kao što naša listina navodi, spadao među bosanske velemože. Ako sve ovo uzmemo na um: onda nećemo ni časka o tom posumnjati, da je ovu listinu kasnije pisac sastavio po primjerku ugarskih sličnih izprava, te u nju iz drugih listina uvrstio velemože, koji su živjeli u Bosni ili u bližnjoj Srbiji za vrijeme Stjepana Tome, ili nješto bud prije bud poslije. Pri tom nije nemoguće, da je isti pisac imao pri ruci inih ustanova bosanskih, koje je on u ovu listinu sabio, a podvrgao jih kralju Tomi.

¹ Matica na pergameni u našem zem. narod. muzeju. Preštampana u arhivu za jugoslav. poviest. II, 39. Kod Miklošića: mon. serb. p. 438—440.

pan Toma zabranio Patarenom hramove zidati i porušene dizati, u kolovozu pako podvrgnuo svoj vladalački čin nadziranju crkve bosanske i njezina načelnika!

Stjepan Toma, kano što se razgovjetno razabire iz ove listine, nije god 1446 manje cijenio snage svojih patarenskih podanika, nego li ju cijenio prije godine dana; a s toga nije mislio, da bi već sada mogao od one osnove odstupiti, koju njegov poslanik u Rimu razloži, i koja steče ondje uvjetno odobrenje.

S druge strane čini svjedoče, da je Stjepan Toma poslije onoga dogovora, koj zametne s papinim poslanikom povodom pisma od 3. stud. 1445, većma svoje katoličko uvjerenje na javu iznosio. Izmirivši se s redovnici sv. Franje potraži on od apost. stolice dozvolu, te ju pismom¹ od 18 lipnja 1447 zbilja dobije, da si s kraljicom može izabrati dva bosanska redovnika za svoje dvorske kapelane, te da jih smije za svoja poslanstva upotriebiti i nepitavši njihovih poglavara. Tiem je kraljevski dvor došao pod veći upliv ovoga reda; a sve to potaknu ga na ona dobrotvorna prama crkvi djela, koja poče izvoditi. Kralj i kraljica sagrađiše² crkve sv. Tome pod Vrandukom sv. trojice u Vrili („Verlau“), kraljev pako brat Radivoj, kojega se odanost prama rimskoj stolici hvali. sagrađi crkvu sv. bogorodice u mjestu „Podenubac“³ itd.

Ovo dosta velikim uspjehom započeto u Bosni djelo nastavi Eugenijev nasljednik papa Nikola V, koj zasjedne 6 ožujka 1447 stolicu sv. Petra. Ovaj papa bijaše inače muž blage ćudi, tē je kano stožernik i biskup u Bolonji (Toma di Sarzano) češće izašiljan bio, da svojom blagošću i razboritošću razmrsi različite crkvene i državne zamršaje one dobe; tako je on na kneževskom zboru, koj bješe u Frankfurtu dne 1 rujna 1446 otvoren, put utrô porazumljenju izmedju Njemačke i apost. stolice. Jednakom je oprežnošću sada pristupio k bosanskomu pitanju. Povod mu je, da se u njega umieša, dalo već samo poslanstvo velikoga vojvode Stjepana Kosače, koje je u Rim došlo „malo kašnje“ iza njegova na papinstvo uzvišenja. On je usljed toga imenovao hvarskoga biskupa Tomu svojim u Bosni poslanikom preporučiv ga pismom od 18 lipnja 1447 svim i svakomu, a potvrdiv mu drugim od 20 r. m. sve povlasti, koje mu predšastnik u ovom poslu bijaše po-

¹ Theiner: monum Hungar. II, 235.

² Ibid. p. 233—234.

³ Theiner: monum. Slav. merid. I, 428.

dielio.¹ Papa je na dalje drugim poveljama² uzeo u zaštitu apostolske stolice tako kralja Stjepana Tomu kako njeke kat. vele-može, imenito Petra Vojsalića i Sladoja.

Poslanik Toma imao na njeko vrijeme posla u Spljetu, jer ga papa listom³ od 21. r. m. preporuča spljetskomu nadbiskupu i kaptolu, da mu za njegova ondje boravljenja stan ustupe. Ali Bosna bijaše glavnom svrhom njegova poslanstva, a u njoj kano da je bio humsku zemlju odabrao za početak svoga djelovanja. Stjepan Kosača bijaše na usta svoga poslanstva rimskoj stolici izjavio pokornost („obedientiam verbalem tantummodo“); tiem su Tomi otvorena vrata u njegovu zemlju; ali sada mu tek valjalo patarenstvo odanle iztriebiti, ili bar njegovu moć slomiti. Papinski poslanik pozove poglavice sljedbe, da se upuste u razpravljanje ovoga vjerskoga pitanja. Oni su izprvice na taj poziv pristali bili; već bješe pače dan i mjesto sastanku odredjen. Ali i taj se sastanak razbi o oporosti Patarena, nehtjevših se poslaniku približiti. Ne može biti sumnje, da su se humski Patareni najviše uzdali u zaštitu svoga gospodara velikoga vojvode Stjepana i nekih vele-moža, od kojih vojvoda Ivaniš Pavlović bješe jim se iz nova pridružio od-padši od kat. vjere.

Poslanik Toma neopravivši na taj način u Humu ništa vrati se negdje koncem god. 1447 u Rim. Papa Nikola V odluči upo-triebiti sada strožija proti Patarenom sredstva; odaslav dakle opet u Bosnu hvarskoga biskupa naloži mu pismom⁴ od 1. velj. 1448, da Stjepana Kosaču, vojvodu Ivaniša Pavlovića i patarenske starješine, ako se nebi na njegovu opomenu obratili, ne samo izobči, nego da njih, zemlje i gradove njihove predade pravovjernikom na mi-lost i nemilost, te ovim pod crkvenom kaznom zabrani ulaziti s trgov u njihove zemlje.

Biskup se Toma, kano što svjedoči pismo⁵ pape od 24. listo-pada r. g. uputi u Bosnu. Ali on nije ni sada, sudeć po nadošlih dogadjajih, izveo u Humu nakana rimske stolice. Veliki vojvoda bosanski i „herceg od sv. Save“ nije se dao ni obratiti ni zastra-šiti. S toga se djelovanje papina poslanika ograničilo na sa mu

¹ Pisma kod Theinera: monum. Hung. II, 236. 7.

² Ibid.

³ Ibid. p. 238.

⁴ Apud Raynaldi: annal. ad a. 1449, nr. 9.

⁵ Kod Theinera loc. cit. p. 250.

Bosnu. Ovdje je kralj Stjepan Toma, kao što se iz pisma¹ Janka Hunjada od 24 lipnja 1449 razabire, upleten bio u razmiricu sa srbskim knezom Gjorgjem, s druge se strane spremao na Turke, te je u tu svrhu iste godine savez u svojem gradu Doboru uglavio s Ugarskom.² Nastali je rat za Bosnu bio tim opasniji, što su nezadovoljni bosanski Patareni Turčina podupirali i njegove čete ojačali. Pa već s toga nije rimska stolica katoličkomu oružju mogla uzkratiti svoje pripomoći; za to je papa Nikola V, kao što tvrdi njegovo pismo³ od 26 siečnja 1450, pozvao odane si velemože, da priteknu u pomoć, ako bi jih hvarski biskup pozvao. On je za tiem punomoćnicom od 11 lipnja r. g. izaslao u Bosnu kostničkoga biskupa Ivana kano svoga izvanrednoga poslanika; a istom je prigodom kralju bosanskomu i njegovoj vojsci pismom od 14 r. m. podielio povlasti i milosti davane križarom, da „u ratu, koj vodi za svoju obranu proti Turkom i krivovjernim Manihejom, obuzda njihovu bjesnoću“.⁴ Ove nam kratke viesti svjedoče, kako su se vjerozakonske razmirice u Bosni prevrnule bile u izdajničke osnove, dočim su se Patareni zgrnuli pod zastave medijskoga proroka proti svojoj otačbini. Netriebe dakle istom uvjeravati, da je kralj sada strožije postupao proti ovim odmetnikom i usljed čega su se neki obratili, a drugi „pred licem Franjevacu izniknuli drugamo se preselivši“.⁵ Ovi bosanski izseljenici, medju kojima je bilo do 40 stariješina sljedbe, nadjoše utočište u Humu kod hercega Stjepana, koj je i sam ostao vjeran sekti i svoje jednovjerce branio. Ovdje su oni do skora došli u priliku, da pod stjegovi Stjepanovimi vojuju proti svomu inovjernomu vladaocu.

Ovomu ratu povod dade zavada hercega s Dubrovačkom obćinom. Dubrovčani su proti Stjepanu tražili pomoć u Ugarskoj, kod rimske stolice, u Italiji i Bosni; a katoličke su oblasti, kano

¹ Kod Schwandtnera: *Scriptores rer. hungar.* II, 61.

² Arkiv za jugosl. povjest. II, 28.

³ Farlati: *Illyr. sacr.* IV. 259.

⁴ Pisma kod Theinera loc. cit. p. 255—6. „Quod tu in bello, quod contra Turcos et hereticos Manicheos pro tua defensione geris . . .“

⁵ Svjedoči hvarski biskup Toma u listu od 19 veljače 1451. Ovdje obilazimo, jer sumnjivo, pismo kralja bosanskoga upravljeno iz Visokoga dne 1 srpnja 1450 knezu Radivoju Vladimiroviću (Katona XIII, 738—40), da u smislu Konjičkoga sabora u svojoj oblasti, neretvanskoj župi, postupa proti Patarenom.

što nam svjedoče pisma na rimsku stolicu, od 27 veljače 1451 i od srpnja 1452, tiem najviše proti Stjepanu bunili, što je on „opaki Pataren“, a Dubrovnik sa svih strana „obkoljen od opakih Patarena“, s toga od davna njihovu nasrtanju izložen.¹ Ovakovimi izvještaji htjedoše Dubrovčani dati neki vjerozakonski značaj ovomu inače jedino političkomu ratu; što se utvrđuje i tiem, jer su oni od pape Nikole V molili (1451), da bi one milosti, koje on prigodom jubileja (1450) podieli svim pomagajućim vitezove sv. Ivana u njihovu proti Turčinu ratu, podielio takodjer saveznikom kat. dubrovačke občine. Ovaj je razlog, komu se pridružio i politički, potaknuo i bosanskoga kralja Stjepana Tomu, da je on na poziv vieća dne 18 prosinca 1451 uglavio u „stoňom mjestu u Bobovcu“ s punomoćnikom dubrovačkim Alvizom Gučetićem savez² obvezav se „početi rat suprotiv hercegu Stjepanu Vukčiću i negovu vladanju i negovim gradovom i negovim slugam sa vsom gospockom kraljevstva moćiju . . ne imijuće teškoće ali vojske turske na sebi; i ošće . . ne učiniti mira ni sklada ni jednoga s hercegom Stipanom bez vole i hotinja više rečenih kneza i vlastel vladušćago grada Dubrovnika.“ Kako su vjerski obziri poticali bosanskoga kralja na ovaj savez proti Patarenu i glavnomu zaštitniku sljedbe, može se i odavle nagoveštati, što je onaj savez utanačen i zaprisegnut „prid otcem ligatom biskupom hvarskim (Tomom) i prid otcem kuštodom i kapelanom Marinom,“ koji kano glavni predstavnici katoličtva u Bosni jamačno mnogo nastojahu oko toga saveza. U taj savez bi-

¹ Lettere e commissioni di Levante. MSC. arch. ragus. vol. a. 1448 — 80: „Perchè la città de Ragusa è situata in terra ferma, e da ogni canto delle sue iurisdicioni confina et circumvallata dalli perfidi Patareni senza alcun altro intramezzo de terra o d' aqua, per tal che za antiquissimi tempi è stata et sta in tribulacione, perchè lo luogo, dove è situata la detta città, fù luogo de essi infedeli. E da poi in quà, che fù cavata de le man de essi infedeli, è stata molto inquietata e vexata per essi infedeli, benchè per la gracia de dio se è conseruata e difesa.“ O hercegu Stjepanu pišu papi: „Sanctitati vestre alias (11 sept. 1451) supplicavimus, quatenus scribere dignaretur nonnullas breves apostolicas principibus Italie, quatenus nullum favorem vel auxilium darent comiti Stefano, perfido Patareno, cum quo bellum habemus . . .“ Prvi izvod iz pisma, koje je dubrovački poslanik Ivan Gasula dobio, primiše Annali di Ragusa: MSC. knjižnice jugoslav. akad. br. 839. p. 660—661 od rieči do rieči.

² Listina kod Miklošića: monum. serb. p. 447—50.

jahu takodjer povučeni vojvoda humski Ivaniš Vlatković i knez Pavao Petrović, pače isti hercegov sin knez Vladislav.¹

U sried ratna bjesnila nije se propustilo nastojati o utvrđenju kat. crkve u Bosni. Papa Nikola V, kao što nam svjedoči njegovo pismo² od 26 siečnja 1451 izasla u Bosnu o. Franju de Lara, redovnika sv. Augustina; a mletačku i dubrovačku vladu pozva, da budu bosanskomu biskupu u pomoć, kada god ju on zaprosi. Osim toga povjeri papa dubrovačkim dominikanom propovijedanje u Bosni; a predstojnik reda sv. Franje opunovlasti pismom od 30 prosinca r. g. poznatoga nam o. Jakova, žalećega, „što je Bosna, koju on toliko puta proputova, jošte okaljana nevjerom manihejskom“, da se onamo uputi kano povjerenik reda. Kralj je pako ovomu redu išao toliko na ruku, da je svojim podložnikom naložio, neka propovjednike hranom obskrbe. Nu i papa nastojaše o tom, da Stjepanu Tomi budu čim slobodnije ruke u zatiranju krivovjervstva. S toga je on ugarsku vladu opomenuo, da drži mir, koj bješe s bosanskim vladaocem ugovorila. Ali u Ugarskoj kano da su držali Stjepana Tomu odviše mlitavim u proganjanju „one stare odsudjene heresije, koja se u onoj jedino kraljevini goji na veliku ne samo štetu nego i porugu katoličke vjere“. Tako se bar vojvoda Janko Hunjadi tuži u svojem papi dne 18 svibnja 1451 pisanom listu.³ Uspjeh nam ipak daje protivno svjedočanstvo; jer zajedničkomu radu crkvene i državne vlasti podje za rukom privesti na katoličtvo više bosanskih velemoža.⁴

Ali ovi pojedini prielazi nemogoše sljedbe uništiti, dok joj sielo u Humu nebješe razoreno, a glavni joj zaštitnik silan i oporan. Ovamo je dakle rimska stolica svoje sile naperila. Papa Nikola V dočuvši kroz Dubrovčane, da „Stjepan vojvoda sv. Save napade dubrovačko zemljište i nenaviestivši rata, te mu nebrojene poraze i najveće štete nanese, pače počini njeka zla na sramotu kršćanskoga imena i porugu katoličke vjere“, izasla k njemu Pagamina, olgunskoga biskupa, pozvav ga „da od ovakovih provala posvema odustane“. Stjepan bješe za kratko obustavio neprijateljstva; pače pripravnim se izkazao, da će se odreći bludnja „smrtonosne heresije“, te je u Rim poslao poklisare, koji će o svem tom obavijestiti

¹ Ibid. p. 444. 451.

² Kod Farlata: *Illyr. sacr.* IV, 71.

³ Ap. Schwandtner: *script. rer. Hung.* II, 104.

⁴ Farlati loc. cit. p. 71. 72.

apostolsku stolicu. Papa Nikola V bješe već začeo nadu, da će patarenska kriva vjera biti iztriebljena iz cieloga Huma; pa je pismom¹ od 1 srpnja 1452 svoga u Bosni poslanika biskupa Tomu uputio u Dubrovnik, da kneza i vieće skloni na mir s hercegom Stjepanom. Apostolska je naime stolica držala za potrebito, da se prije svega mir povrati u one razvraćene strane; pa je u toj nakani utvrdila takodjer mir između bosanskoga kralja s jedne i njegovih velemoža vojvode Petra Vojsalića i Vladislava Klešića s druge strane;² jer se za ratna bjesnila nije moglo misliti na izravnjanje vjerskih razmirica. Ovomu posredovanju pošlo je za rukom izmiriti ratujuće stranke, a to tim prije što objema bješe rat dosadio. Herceg se Stjepan, kao što se razabire iz listine od 19 srp. 1453, izmiri najprije sa sinom Vladislavom i gospodjom Jelenom, za tiem uglavi dne 10 travnja g. 1454 mir s Dubrovnikom.³ Sa strane hercegove mnogo je k tomu doprineo odličan član patarenske sekte РАДНИКЪ ГОСТЬ, jedan glavnijih savjetnika njegovih.⁴ Na jednaki je način posredovanjem poslanika uglavljen mir između kralja bosanskoga i hercega sv. Save.⁵

Ovim se mirom nije ipak izravnala vjerezakonska razmirica, koju je rimska stolica glavno pred očima imala. Dogovor u tom poslu jamačno vodjen između hercega Stjepana i papina poslanika nije urodio žudjenim plodom. Ovo izvodimo iz listine hercega Stjepana od 19 srpnja 1453, kojom se on, kako rekosmo, izmiri sa svojim sinom Vladislavom i njegovimi saveznicima, vojvodom Sladojem Senkovićem, knezom Jurjem Ratkovićem, vojvodom Ivanišem Jurjevićem i knezom Vukašinom Sankovićem. Jer se herceg ondje među ostalim obvezuje: „ako bi se koja godje sumnja našla po kojoj godje rieči među rečenu gospodu, da ne mogu ni hoću ja gospodin herceg Stjepan učiniti nijedno zlo ni nepravdu... dokla godje ne bih obiskao i obnašao pravo i cielo i istino gospodinom djedom crkve bosanske i dvanaest strojnikoma, među kojimi strojnici bude g. gost Radin za svoga života, i k tomu 12 vlastela našijeh poglavitieh, koji hote pravo“.⁶ Ova nam obveza, kojom se crkva patarenska

¹ Kod Theinera op. cit. p. 263—5.

² Ibid. p. 265.

³ Listine kod Miklošića op. cit. p. 457. 460. 465.

⁴ Cf. ibid. p. 472. 3.

⁵ Sliedi iz pisma pape Pia II god. 1460 kod Farlata IV. 263.

⁶ Miklošić op. cit. p. 459.

u Bosni, imenito njezin biskup i glavni častnici, postavlja razsudnicom i miriteljicom stranaka, dosta razgovjetno svjedoči, da herceg Stjepan nije ni poslije navedenih pokusa sa rimske strane prestao biti vjernikom one crkve; pa da je ova i poslije onoga rata, koj je i njoj o glavi radio, ostala u svojem položaju prvašnjem bar u humskoj oblasti. Ona i njezini starješine ostaše i kod drugih humskih velikaša ove vjere u prvoj časti. Tako su vojvoda Petar i knez Nikola, sinovi vojvode Radosava a unuci Pavla Radinovića, stupili u dogovor s Dubrovnikom „savjetovavše se — kao što pišu u listini¹ od 15 srpnja 1454 — s našimi savitnici po običaju z gospodom strojnici crkve bosanske.“ I kod ugovora bijahu prisutni „mnogo počteni strojnici gospodin gost Radosav Bradiević i g. starac Radosav.“

Tako se onom razmircicom nije okoristila ni katolička ni patarenska crkva; njom se jedini lukavi Turčin okoristio. On se okoristio ne samo tiem, što su se ratujuće stranke oslabile, nego i tiem, što je mržnja izmedju Patarena i katolika prve utjerala u njegov tabor. Učenici Muhamedovi i Bogomilovi sdružise se proti katolikom pod jednim stiegom, i to žalibože na južnoslovenskoj zemlji. Posljedica ovoga druženja bijaše ta, da se herceg Stjepan niti dva mjeseca poslije osvojena Carigrada (29 svibnja 1453) pisao „milostiju božjom i gospodara velikoga gospodina cara amir-sultan Mehmed-bega herceg od sv. Save“. Pokle je tako Kalifa podigao polumjesec nad aja-Sofijom, a gospodar Huma priznao mu vrhovnu vlast: onda je Bosna nalik zrele jabuke nad njim visjela, sveudilj pripravna da mu padne u krilo. Turska je sila Bosnu po malo opasavala, nastojeć da ostale zemlje balkanskoga poluotoka prije posjedne, pa onda na osvojenje Bosne priedje. Car Mohamed II zavojšti najprije Podunavlje, osvoji Ostrovicu (1454), obsjede Biograd (13 lipnja—22 srpnja 1456), podvrgne si Smederovo, i Srbiju svojoj carevini utjelovi (1459). I s juga se Turčin bosanskim granicam približavaše osvojivši Prizren (1458) s Rašom.

Bosna je sada jedinu polagala nadu u sučuvstvo zapadne Evrope, a osobito rimske stolice. Kralj bosanski Stjepan Toma izasla Nikolu Testia novomu papi Kalistu III, koj se obradova, što od toga poslanika doču, kako kralj podupira katoličtvo u svo-

¹ Ibid. p. 469—72.

² Ibid. p. 460.

joj državi; pa ga pismom od 31. travnja 1455. primi ujedno sa sinom Stjepanom u zaštitu rimske stolice, obećavši mu ujedno, da će mu predati, kada se predobiju one zemlje, koje su mu Turci i nevjerni podanici oteli.¹ Isti papa posla za tim sljedeće godine hvarškoga biskupa Tomu u Bosnu i Hrvatsku u „nekim važnim poslovih“.²

I zbilja sva je težnja rimske stolice išla za tim, da podigne križarsku vojnu proti Turčinu, pa da prije svega pogranične države združi na zajedničko djelovanje. U tu je svrhu papa Kalisto III, kako nam tvrde njegova pisma³ od 21. travnja 1457. na Stjepana Tomu i bosanskoga vikara o. Filipa Dubrovčana, izaslao Ivana Gradića Dubrovčana k bosanskomu i ugarskomu kralju i srbskomu despotu. Stjepan Toma izjavi papi pismeno svoju odluku, da će udariti na Turčina; te ga zamoli, da bi mu poslao podporu i osim nje križ i zastavu; na što ga Kalisto pismom⁴ od 23. r. m. uputi na svoga kod ugarskoga dvora poslanika kard. Ivana od sv. Angjela; ovomu pako podjednako naloži, da ide kralju na ruku. Nadajući se Stjepan Toma u pomoć zapada uzkrati sultanu harač, koj mu dotle davaše; pa opet posla u Rim Franjevece oo. Breka i Dimitrija a Nikolu Testia k zapadnim dvorom⁵, da pospieše obećano sudjelovanje kršćanskih vlasti kod budućega rata, koj je kralj bosanski već u rujnu bio naumio započeti. Papa ne samo utvrdi kralja u toj odluci posebnim listom⁶ od 29. srp., ne samo preporučiti želje njegove rečenomu poslaniku kard. Ivanu, nego pozove u pomoć mletačkoga dužda Franju Foskarina, opunovlasti o. Marijana iz Siene da propovieda u Ugarskoj i Bosni križarsku vojnu i sabira novčane priloge za Stjepana Tomu, pa i svu svoju vlast na to upotriebe, da Ugarsku na oružje podigne,⁷ i da ovu kraljevinu, za tim Bosnu, Poljsku i Njemačku prinuka na zajednicu i obranben savez. Ovu namjeru rimske stolice podupirao Stjepan Toma sa svoje strane, te se u ovu svrhu uputi prvih dana mjeseca prosinca 1458. u Segedin, gdje bi urečen sastanak s ugarskim kraljem Matijom.⁸

¹ Theiner: monum. Hung. II, 272. Assemani: Calendar. eccl. univ. V, 85.

² Pismo kod Farlata: Illyr. sacr. IV, 261.

³ Kod Theinera ibid. p. 290. 91.

⁴ Ibid.

⁵ Lucius: memor. di Traù p. 451.

⁶ Kod Theinera op. cit. p. 298.

⁷ Ibid. p. 304—315.

⁸ Svjedoči pismo Matije kod Katone op. cit. XIV, 166. 168.

Vojna turska, koju otvori sultan ljeti sljedeće godine (1459) svrši se, kako znamo, s porazom kršćanskih stjegova. Pobjeda polumjeseca bješe kraljevini bosanskoj ubitačna ne samo za to, što se neprijatelj primaknuo granicam njezinim i što je on sada svrnuo osebito na nju svoje oči, nego i za to, što se gubitak grada Smedereva, koj se ne manje od osvojenja Carigrada oplakivao, u grieh Stjepanu Tomi upisivao,¹ a tiem od njega odvratilo sućuvstvo ugarskoga i rimskoga dvora. K tomu dodje u Rim o Stjepanu Tomi druga viest, koja je apost. stolicu još više proti njemu razdražila; da je naime Stjepan Toma prekinuvši mir s hercegom Stjepanom napustio u Hum turske čete, pa da još za Turčina traži od hercega grad Cazin. Sve je ovo uzbunilo srdce novoga pape Pia II, poznatoga od prije povjestnika i državnika Eneje Silvija, koj je ljeti 1459 bio u Mantovu sazvaao obći zbor kršćanskih vladalaca, da jih sjedini proti napredujućemu Turčinu. On je sada, kano što se iz njegovih rieči u pismu² od 12 ožujka 1460 razabire, nazirao u bosanskom kralju protivnika svojih težnja. Ovu je ogorčenost papa očitovao u svojoj naredbi³ izdanoj dne 18 siečnja, i opetovanoj dne 15 travnja r. g. svomu poslaniku biskupu Tomi, naloživši mu, da saslušavši prije obje stranke razvidi onu osvadu; pak ako je kralj ono zbilja počinio, da izobči njega i učastnike, pače da prema potrebi udari interdikt na zemlju.

Kako lasno nije moglo već onda doći u Bosni do grozne katastrofe? kada bi se naime kralj bio bacio Turčinu u okrilje. Ali Stjepan Toma udari drugim putem. On je volio s jedne strane ukloniti od sebe onu crnu osvadu, s druge pako jasnim načinom zasvjedočiti svoju naprama katoličkoj crkvi i rimskoj stolici nekolebivu vjernost i odanost. Kralj naime odluči strožije proti Patarenom postupati, bilo iz protimbe k hercegu Stjepanu, u kom su oni svoga zaštitnika štovali, bilo iz razloga što su se oni s Turčinom dobro pazili. S toga odredi, da se Patareni imadu ili po-

¹ Sr. listove papine od 24 i 30 srpnja 1459 kod Raynalda: annal. XIX. 31. Kaprinaja H. D. P. II, 399. U prvom se o Smederevu veli: „oppidum Zendreu in Rassia constitutum, insignis custodiae locus, nuper in potestatem Turcorum devenit, eiusque ammissione non minor quam a Constantinopoli creditur clades accepta“.

² Ap. Katona op. cit. XIV, 343: „Quum et nefarium regis Bosnae facinus sit toti orbi notissimum...“

³ Ap. Farlati: Illyr. sacr. IV, 262.

krstiti ili iz Bosne seliti.¹ Mnogi su od njih voljeli ovo drugo, te se utekli u Hum pod zaštitu hercega Stjepana. S toga je papinski poslanik kard. Ivan zamolio Pia II, da se na hercega obrati, neka ne prima u svoju zemlju ovih izseljenika bosanskih, kako bi ostavši u Bosni prisiljeni bili prieći na katoličtvo. Papa je na to zbilja poslao poslanike s pismom k Stjepanu; prem kao da je odanle slab uspjeh očekivao.²

Podjedno je kralj Stjepan Toma god. 1460 negdje u proljeću poslao svoje punomoćnike k papi, da ga pred njim opravdaju i približe apost. stolici. Poslanici su osvađu radi Smedereva tiem obarali, da se onaj događaj „zbio iz nužde a ne po volji kraljevoj“. Odanost su kraljevu prama stvari katoličkoj utvrdili pozivajući se na odluku njegovu, kojom je „pogibeljan puk patarenski izagnao iz svoje države“. Osim toga, da se pokaže, kako se kralj brini za razširenje katoličtva u Bosni, tražili su poslanici u njegovu ime, neka odredi za onu zemlju biskupe, i neka tamo uputi poslanika, „koj bi dobro promotrio“ tako djela kraljeva, kako i izpitao njegove molbe. Koliko je rimska stolica bila pripravna zadovoljiti zahtjevom bosanskoga vladaoa i uzpostaviti nekadanje bolje odnošaje: toliko je ugarski dvor, smatrajući položaj Bosne s gledišta svoga državnoga prava, nastojao sve ovo prepriečiti ili bar odgoditi. On je pače bio proćuo, da Stjepan Toma traži u Rimu krunu, a takovu sa strane apost. stolice popustljivost bez izrične privolje apost. kralja bio bi držao za očitu povredu ugarskoga državnoga prava. Ali onaj glas nebijaše istinit, kao što nebijaše po svjedočanstvu³ samoga hercega Stjepana ni onaj, da je bosanski kralj pomenuti grad za Turčina iskao. S druge strane papi Piju II mnogo bješe stajalo do sporazumljenja s kraljem Matijom, dočim kano da neimaše u Stjepanu Tomi tvrde vjere. S toga je papa pismom⁴ od 7 lipnja 1460 uvjeravao kralja ugarskoga, da mu je dobro po-

¹ Ap. Theiner: op. cit. II, 358: „quod (rex) perniciosam Patarenorum gentem ex omni ditione sua expulerat..“

² Ibid. p. 359.: „Duci Stephano de non recipiendis Patarenis mandatum, quod suades, per litteras et oratores nostros diligentissime fecimus; nec quociens occasio fuerit, iterare id obmittemus; atque utinam moniciones nostras ita semper, sicut salutare ut prompte fuerint, ubicunque profuturas cognoscamus..“

³ Sr. odgovor mletačkoga vieća od 26 veljače 1460 poslanikom hercegovim kod dra. J. Šafařika u Glasniku XIV, 190.

⁴ Theiner op. cit. II, 358.

znato, „što Toma proti njemu učini i što proti obćoj kršćanskoj stvari sagrieši“; pa da mu nebi bez njegove privolje podielio krune, kada bi ju i bio on zamolio, kao što su ju njegovi predšastnici od apost. stolice prosili, a to tiem manje, što niti je lagan u dieljenju milosti, niti u tih stvarih tako nevješt, da jim nebi zamašaja do-kućio. Glede zahtjeva o podignuću novih biskupija odgovori papa, da on dobro znade, kako valja dobro promozgati dok se podignu nove biskupije ondje, gdje jih neima. Iz ovih je razloga poslanika u Bosnu uputio, da ga o stanju stvari izvesti a ne da izpuni, što bosanski kralj zamoli. U istom je smislu papa pisao svomu kod ugarskoga dvora poslaniku kard. Ivanu,¹ koj ga bješe još prije obavijestio o tom, „što kralj Matija sumnjaše o dolazku poslanika kralja Tome.“

Rimska je medju tiem stolica skoro nov dokaz zadobila o pravovjerju bosanskoga kralja. Stjepan naime Toma uputi u Rim tri bosanske velemože vjere patarenske, nemogavši jih sam obratiti, da „se laglje odvrte od bludnje i upoznadu put istine.“ Ovi velemože bijahu: Gjuro Kućinić, Stojasav Tvrdković i Radovin Vieni-ćinić. U Rim jih dovede Božo, biskup Ninski, a papa jih smjesti u samostanu, gdje jih kard. Ivan de Turrecremata podučavaše u istinah katoličke vjere. Oni se, poslije ove obuke, svečano odre-koše patarenstva i biše primljeni u kat. crkvu. Prije svoga u do-movinu povratka zamoliše ova vlastela, da jih rimska stolica primi u svoju zaštitu i da jim dozvoli u otačbini podići i obskrbiti nove crkve. Papa Pio II izpuni ovu želju obraćenikâ apost. pismom iz-danim jim dne 2 kolovoza 1461. Ali ova nakana, koju očitovaše u Rimu, nije ostala u sve trojice jednako nepokolebiva; jer jedan od njih, čim se dokopa granica domovine, povrati se opet u bo-sansku crkvu i priedje ravno u Hum.²

Rimska stolica dobivši takovih dokaza odanosti sa strane Stjepana Tome, opet se s njim izmiri i prijatelji. Papa je sada bio uvjeren, da je taj bosanski vladalac zbilja „vere catholicus“; pak je njega odredila onim obraćenikom za zaštitnika i branitelja.

¹ Ibid. p. 358. 9.

² Ove viesti doznajemo iz navedenoga papina pisma od 2 kolov. 1461 kod Theinera ibid. p. 363 i od suvremenoga pisca Gobelina kod Raynalda; annal. XIX 31, 110. U papinu se pismu kaže: „apud quam (sedem apost.) personaliter constituti . . omnes Maniche-orum errores et illorum heresim abnegantes . . .“

Ali jedva je Stjepan Toma ovo priznanje doživio, jer se onih dana, svakako prije 20 kolovoza 1461, prestavio.¹

Stjepana Tomu ide u povjesti Patarenstva svakako znamenito mjesto. On sam bijaše odgojen u toj vjeri; iz zabiti na prijestol uzvišen prigrli katoličku, koja u onih okolnostih bijaše od koristi njemu, obitelji i državi. Proti Patarenom, svojim nekadanjim jednovjercem, postupao je veoma oprezno. Iz početka nije dirao u onaj položaj, koj si crkva bosanska bješe u državi, osobito početkom XV stoljeća, izhodila. Tek onda, kada su Patareni, opazivši kako jim se njegovanjem katoličtva zemlja izpod nogu otima i kako se kralj sasma u ruke zapada bacio, izdajničke proti Bosni osnove izvodili, tvoreći urotu sada s odmetnikom Stjepanom sada s neprijateljem kršćanstva — tek onda podiže ovaj kralj proti njim progonstvo.

Stjepan Toma ostavi svomu sinu i nasljedniku Stjepanu Bosnu vjerskim borbama razvraćen, vrebajućemu neprijatelju izložen. Stjepanu Tomaševiću bješe, čim prihvati žezlo, prva briga, da upostavi prijateljske odnose s vanjskim vlastima i da se s hercegom Stjepanom izmiri. Ali prije svega nastavi s rimskom stolicom priegovore, koje bješe njegov otac započeo. S toga umah uputi onamo svoje poslanike. Ovaj je dogovor i za naše pitanje toli znamenit, da ga nesmiemo mîkom obaći.

Pripovijeda se,² da su bosanski poslanici, koje bješe kralj Stjepan Tomašević poslao k Piju II, ovako nagovorili papu u ime svoga gospodara: „Bosanski kralj, tvoj sin sveti oče! posla nas k tebi i zapovjedi ovo u njegovo ime reći: obavješćen sam, da turski car Mohamed misli dojučega ljeta vojskom na me udariti i da je već vojsku i topove priprazio. Tolikoj sili nemogu ja sam odoljeti; s toga zamolih Ugre i Mletčane i Gjorgja (Kastriotu) Arbanasa, da mi u pomoć priteku. Ovo isto molim i tebe; ja ne prosim zlatnih gora; ali bi rado, da moji neprijatelji i zemljaci znadu, da mi neće uzmanjkati tvoja priklonost. Ako doznadu Bošnjaci, da neću samcat biti u ratu, hrabrije će vojevati; a niti će se Turci osmjeliti moje zemlje napasti, u koje su ulazi veoma

¹ U zaključku mletačkoga se vieća od 20 kolovoza 1461 ovo čita (Glasnik XIV, 192): „quemadmodum notum est, serenissimus rex Bossine anteactis diebus ab humanis subtractus est . . .“

² Gobellinus ap. Pray: annal. P. III, p. 275.

teški, i gradovi na mnogih mjestih skoro nepredobivi. Tvoj predšastnik Eugenio ponudi momu otcu krunu i htjede podići u Bosni biskupske crkve. Otac se ustručavaše, da neizazove proti sebi mržnje Turaka; bješe bo nov kršćanin, niti je još bio izagnao Maniheja iz kraljevine. Ja sam pako kano diete kršten bio, i učio latinsku knjigu i čvrsto prihvatio kršćansku vjeru; pa se nebojim, čega se otac bojao. S toga želim, da mi krunu pošalješ i sv. biskupe; što će biti znakom, da me nećeš ostaviti, ako bi rat nastao. Od tebe krunjen, donieti ću pouzdanje podanikom, strah neprijateljem. Za života moga otca bio si naložio, da mu se pošalje oružje, sakupljeno za križarsku vojsku a bivše u Dalmaciji u mletačkoj ruci; ali to nije mletačkomu vieću po volji bilo; zapovjedi, da se sada meni pošalje. Sada ćeš valjda više naći odziva, pošto i Mletčani drugačije misle, i nakaniše, kako se govori, rat Turčinu naviestiti. Jošte molim, da izašalješ poslanika takodjer u Ugarsku, koj će moju stvar kralju preporučiti i nagovoriti ga, da sa mnom prodje na vojnu. Tim se načinom može Bosna spasiti; inače će poginuti. Turci su u mojoj kraljevini sazidali nekoliko tvrđjava, i ljubezni se naprama seljakom pokazuju; obećavaju, da će svaki njih biti slobodan, koj k njim odpadne. Prost um seljaka nerazumije prevare (arces mj. artes), i misli, da će ona sloboda vazda trajati. Lahko da će prostota, ovim varanjem zavedena, od mene odpasti, ako nevidi da sam tvojom vlašću ojačan; ni plemići nisu se dugo održali u svojih gradovih, ostavljeni od seljaka. Kada bi Mohamed samo moju kraljevinu tražio, te nebi htjeo dalje poći: onda bi se mogao sudbini propustiti, niti bi trebalo uzbuniti ostalo kršćanstvo radi moje obrane. Ali nezasitljivo gospodoljublje neimade granicâ; poslije mene napasti će Ugarsku i Dalmaciju podčinjenu Mletčanom, i prieko Kranjske i Istre tražit će Italiju, koju želi svladati. I o Rimu često govori, te mu ovamo srdce čezne. Ako on nemarom kršćanâ moju kraljevinu osvoji, naći će najprikladniju zemlju i najzgodnija mjesta da si izpuni želju. Ja prvi očekujem nepogodu; a za menom će Ugri i Mletčani i ostali narodi svoju sudbinu okusiti. Ovako misli neprijatelj; ovo što izkusih, tebi obznanjujem, da nebi jednom rekao, da niesu bila prijavljena, i mene nemarnošću obiedio. Moj je otac tvomemu predšastniku Nikoli i Mletčanom udes Carigrada proricao; kršćanstvo je na svoju veliku štetu izgubilo carski grad, stolicu patrijarkije i stup Grčke. Sada ja o sebi pričem; ako mi vjerujete i pomognete, spasit ću se; inače ću propasti

i sa mnom mnogi. Ovo ti Stjepan doglasuje; ti, koji si otac kršćanske vjere, podaj savjet i pomoć.“

Jesu li, nisu li bosanski poslanici poruku svoga gospodara papi donieli ovimi upravo riečmi, to napokon u našoj stvari neodlučuju; ali one, kao što nam je drugud poznato, vjerno opisuju položaj kralja Stjepana i njegove države. Nije čudo, što je kralj nada sve iskao zaštitu apost. stolice, pošto je ona tada sva poduzeća kršćanske Evrope proti Turčinu rukovodila; i što je on svoju prama kat. crkvi odanost izticao, te medj ostalim tražio od rimske stolice sebi krunu a kraljevini biskupe.

Papa Pio II, koj je sav svoj viek ponajviše proveo smišljajuć i izvadjajuć osnove proti Turčinu i shvaćao znamenitost Bosne za kršćanstvo, nije se oglušio željam bosanskoga vladaoca. On izasla u Bosnu svoje poslanike, koji okruniše Stjepana „slobodnom privoljom — kako ovaj oglasi mletačkomu vieću negdje u studenom 1461 — svih njegovih velemoža i vlastele kraljevine“. ¹ Ovaj državni čin bijaše i tiem znamenit, što mu prisustvovaše herceg Stjepan, zastupan po svojem sinu knezu Vlatku i humskim velemožam. ²

Jednakim se načinom rimska stolica pobrinula, da se od Bosne odvрати pogibelj turske bujice. Papa Pio II pozva u pomoć vlasti kršćanske u smislu proglasa izdanoga u mantovanskom zboru dne 14 siečnja 1459; a pismom ³ od 7 stud. 1461 naloži ninskomu biskupu Boži, da za obranu Bosne i Huma propovieda križarsku vojnu. Na dalje je papa gledao listom od 21 siečnja 1462 ugarskoga kralja Matiju izmiriti s kraljem Stjepanom; te ovo isto preporučio biskupu Ivanu Vitezu, mužu velikoga ugleda. Bosanski je kralj u tom išao papinoj namjeri u susret, izaslav sam svoje poslanike u Budim. Matija se dade do duše umiriti; ali on je, kao što se vidi iz njegova papi odgovora, ⁴ još sveudilj položaj Bosne

¹ „Capitula serenissimi et excellentissimi regis Bossine“ u Glasniku XIV, 201. Da su papini poslanici Stjepana okrunili sledi iz pisma kr. Matije od god. 1462 kod Katone XIV. 498.

² Glasnik loc. cit. p. 202.

³ Theiner op. cit. II, 366—9.

⁴ Kod Katone XIV, 494—99. Kralj se Matija takodjer u naputku, koj je svomu poslaniku Ladislavu podielio, ovako o Bosni izrazi: „Item de regno Boznae, quod pertinuit semper et pertinet ad Hungariam, facies improprium cum moderatione summo pontifici, qui forte per inadvertentiam talia facit, quod regi Boznae datur fiducia separandi se ab hoc regno.“ Ibid. p. 558.

smatrao s gledišta ugarskoga; s kojim se niesu slagali ni zahtjevi Stjepana, ni posljednji koraci rimske stolice. Ali ova nije prestala spremati Bosnu sa svoje strane za bližnju borbu. Papa Pio II imenova pismom¹ od 23 ožujka spljetskoga arcibiskupa Lovru Zannia, za tim drugim² od 11 prosinca r. g. modruškoga biskupa Nikolu, rodom iz Kotora, za svoje u Bosni poslanike, opunovlastiv prvoga da propovijeda križarsku vojnu, „ako bi Turci u onu kralevinu provalili.“

Sultan Mohamed II medju tim je ovih godina uništio obje grane bizantinske carevine, osvojiv Peloponez (1460) i Trapezunt (1461); pa je onda slavodobitno svršio vojnu vlašku i mitilensku (1462). Sada je red na Bosnu došao. Sultan odluči provaliti u Bosnu ljeti 1463. O toj nakani bješe bosanski kralj Stjepan obaviješten kroz nekoga sultanova viećnika, te ju početkom g. 1463⁴ putem svojih poslanika priobćio mletačkomu vieću pridodav još ovu viest, da „Turčin misli, pokle osvoji Bosnu, Hum i Dubrovnik prieko Istre zavojštiti na Mletčane“. Odavle se po sebi nudilo, što je Stjepan i predložio vieću, da uglave savez proti zajedničkomu neprijatelju. Stjepan se pače ponudi republici za njezina u onih stranah vodju. Osim toga nije od nje tražio ništa drugo, nego da mu pošalje nešto oružja, koje je pripravljeno za križare ležalo u Dalmaciji i nekoliko puškara, te da i Bosnu primi bud u mir ili primirje, bud u rat s Turci. Skoro je nedokučivo, koli hladan odgovor³ dade mletačko vieće dne 28 veljače r. g. na ove predloge bosanskoga kralja. Republika sliedeć svoju trgovačku politiku imala je pred očima jedino svoju privremenu korist; ona se nije nakanila ni zaratiti ni miriti s Turčinom, a Stjepana uputi na hercega, na Ugarsku i Njemačku, na rimsku stolicu i ostale kršćanske vladaoce.

Ali Stjepan mogaše crpsti utjehu iz djela a ne liepih rieči. On je u isto vrieme uputio poslanike k papi; a videć kako ratne priprave sporo idu, posla druge k padiši, da izhode primirje na 15 godina. Nu dok je on kucao na vratih kršćanskih dvorova, silni se car Muhamed II diže početkom proljeća god. 1463 s velikom vojskom

¹ Theiner: monum Hung. II, 374.

² Farlati: Illyr. sacr. IV, 108.

³ Predlozi i odgovor u Glasniku XIV, 220—27. Ondje je godina krivo zabilježena, jer dan 28 veljače 1462 u mlet. izpravi jest po ljetopisu 28 velj. 1463.

(150.000 mom.). U Ugarskoj se mislilo, kao što se vidi iz pisma¹ kralja Matije od 14 travnja, da sultan naumi udariti na Biograd i Ugarsku; s toga se ugarska vojska odpravi k Savi. Ali turska vojska,² pošto se evropske i azijske čete sdružiše u Jedreni, krene prieko Skoplja i Vučitrna u Raši k Sjenici na bosansku granicu. U Vučitrnu bješe sultanu doglašeno, da se kralj Stjepan sprema u Bobovcu na obranu. S toga je sultan napried poslao velikoga vezira Mahmud-pašu s jakim odjelom vojske, a on sam polaganije pošao i prešao prieko Lima i Drine (valjda kod Priboja i Višegrada). Turska vojska dodje najprije u oblast vojvode Tvrtka Kovačevića,³ koj joj se predao, nebivši tobož pripravan za odpor, jer da „nije znao“ da će car tako iznenada doći. Zla kob po nesretnu Bosnu i nesretna joj kralja. Ovaj, valjda uplašen onom predajom, povuče se u svoj stolni grad Jajce; a turska vojska dodje bez zaprieke pod Bobovac, pa ga topovi zauze. Sultan posla odavle svoga vezira sa 20.000 lakih konjanika kralju u potjeru; ali se ovaj skupljajuć sile, koliko uzmože, povuče prama hrvatskoj granici u tvrdi grad Ključ, ležeći kod rieke Sane pod planinom Šišom. Mahmud osvoji Jajce, ondašnju prijestolnicu Bosne, a drugi dan su njegovi konjanici dotrčali pred tvrđju, u koju bosanski kralj donese samo živu glavu. Dok je sultan u Jajce stigao, dovede mu vezir zarobljena kralja „sa još jednim drugim prijateljem njegovim.“ Bosanski vladalac pade pod mačem krvnika, kao što su nješto prije pali njegovi drugovi car trapezuntski i vojvode od Atina i Lesba. Katastrofa se ova izvela prije 13 lipnja 1463, kojega ju dana mle-tačko vieće doglasi⁴ svomu zapovjedniku mornarice Alviziju Lauradanu i papi Piju II.

Štilac će se valjda dosjetiti, iz koga razloga nacrtasmo ovdje posljednje dane bosanske neodvislosti. On će iz ovoga već nacrt

¹ Kod Telekia: Hunyadiak kora XI, 60.

² Ovu bosansko-tursku vojnu opisuju: Grk. L. Chalkondylas (Απόδειξις ιστοριῶν ed. Paris. p. 283 seq.) i turski povjestnici kod Hammera: Geschichte des osman. Reiches I, 477—80. U novije doba stekosmo nov izvor: Mijajla Konstantinovića, Srbina iz Ostrovice ljetopis turski, izdao dr. J. Šafařík u Beogradu 1865. Mijajlo sam bio u toj vojni i to u turskoj vojsci.

³ M. Konstantinović p. 123. Ovaj se Kovačević navodi uz ostale bosanske velemože u listini kralja Stjepana od 23 stud. 1461 kod Miklošića op. cit. p. 487.

⁴ Pisma u Glasniku XIV. 229—231.

razabrati, kako je ova kraljevina bezprimjernom kukavštinom propala, i svoga vladaoca bez borbe žrtvovala nezasićljivoj pohlepi i krvoločnosti turskoj. Predaja, izdaja — ove dvie riječi užasne pokazuju put, kojim je sultan Mohamed II došao u posjed ove prekrasne južnoslovenske zemlje. On je, prekoračivši njezine medje, prvu joj oblast predajom, nije li izdajstvom dobio; a „jedva se proćuo glas — kako piše bizantinski povjestnik — da je Bobovac osvojen, ostali su gradovi uplašeni glavu izgubili, i svaki je za se o tom radio, da se prvi predade, nadajući se da će tim načinom doći kod cara u ne malenu milost.“ Bosna dakle ne može u ovoj proti Turstvu borbi pokazati niti na Kosovo kano Srbija, niti na Carigrad kano Grčka, niti na Kroju kano Arbanaska. Ona se ne može ponositi niti Lazarom i Milošem, niti Gj. Kastriotom, paće niti Konstantinom i Teofilom Paleologom.

Istina je, Bosna je u toj nejednakoj borbi podlegla neravnoj sili; ona bješe osamljena. Kršćanske su vlasti mirno gledale, kako se ona u svojoj krvi kupa. Pozivi se i proglasi rimske stolice razbijahu o njihovoj sebičnosti; ona je i sada dne 30 lipnja pozvala križare, da prelaze prieko Save i Dunava.¹ Ugarska je vojska, dok je sultan Mohamed II osvajao Bosnu, stajala kod Save; a kralj Matija mišljaše² ovu zemlju, koju smatraše češću ugarske krune, oteti iz turske ruke, da ju onda svojoj državi utjelovi. Što još veću sjenu baca na ovu katastrofu, je to, da herceg Stjepan, otac nesretne Katarine, ostavi kralja Stjepana na cjedilu; pa i poslije njegove propasti valjalo ga prieko mletačke vlade umoliti, da pomogne četi bosanske vlastele osloboditi zajarmljenu jim i okovanu domovinu.³

Svi nam ovi znakovi prstom kažu, da je Bosna veoma bolestna bila, čim nemogaše ni junački poginuti. Ova bolest ležase ponajglavnije u vjerskoj i ćudorednoj razvraćenosti, koja se u njezinu tielu od više vjekova zaleгла, te ga po malo raztrovala. Vjerske razmirice, osobito izmedju kršćana jedne i druge crkve i Patarena, priedjoše u strasti, koje se medj njima u toliko razplamtise, da se

¹ Pismo kod Theinera op. cit. II, 378.

² Vidi se iz njegova pisma kod Katone XIV 625: „Intendi animum ad recuperationem Boznae, recenti casu amissae, ut, cui opem ferre, ne periret, praeventus dolis, non potui, ei vel perditae, ope dei, qui fraudis dolique vindex est, opportune consulere.“

³ Vidi odgovor mlet. vieća od 12 kolovoza 1463 u Glasniku XV 139.

Patareni jošte za vlade Stjepana Tome pridružiše Turčinu iz osvete, ili ga u pomoć pozivahu proti svojoj inovjerskoj braći. U Bosni se takodjer obistinilo, što suvremeni bizantinski povjestnik Mihajlo Dukas piše o razjarenosti između Grka i Latina i onda, kada su biesni janičari provalili u prijestolnicu: „Kada bi angjeo bio s neba u onaj čas (kada se naime puk uteče u crkvu sv. Sofije) zbilja sišao, te bi bio ove rieči naviestio: prihvatite združenje crkava, a ja ću tada neprijatelja iz grada iztjerati; oni nebi bili na to pristali, te bi se bili radje Turčinu nego li rimskoj crkvi predali.“ Tako su Patareni u Bosni voljeli Turčina. Oni su, kako znamo, prije dvadeset godina bili tako silni, da Stjepan Toma nije smjeo u nje dirati iz straha da kraljevstva neizgubi. A kada jim se položaj stao u Bosni otimati, nadjoše podporište u Humu; gdje u hercegu Stjepanu nadjoše zamjenika Kulinu, Ninoslavu itd. S druge strane bude katolička struja prekasno u Bosnu svedena, da bi bila mogla patarensku vjeru u kratak čas odplaviti. K tomu su tako Stjepan Toma kako i njegov nasljednik badava za Bosnu tražili onakovo ustrojstvo kat. crkve, koje se svagdje ukazalo toli uspješno njezinu učvršćenju.

Patareni su se još kupili u Humu okô hercega Stjepana i njegove obitelji. Okô samrtna odra, na kojem ležase herceg i glavni one dobe Patarena zaštitnik († 22 svibnja 1466) stajahu pored Davida mitropolite Mileševskoga i kneza Pribisava Vukotića često napominjani „gospodin gost Radin“, koj mu takodjer bijaše „kućanin“, za tiem „крстанинъ Твердисавъ i крстанинъ Черънко“. Oni bijahu i svjedoci njegove posljednje volje.¹ Ali i u Humu, čim mu više trnula samostalnost, tiem nam više izpred očiju nestaje ove sljedbe. Stjepanovi sinovi Vlatko, Vladisav i Stjepan upravljahu do njekle svoju djedovinu pod vrhovnom vlašću sultana i njegovih namjestnika; prvi se pisao „herceg sv. Save“, drugi „veliki vovoda rusaga bosanskoga“.² Ali već se ljeti 1470 god. navodi „Ajaz beg, bosanski sanžak, i od hercegovog zemlje (Hercegovine) Hamza-beg“.³

¹ Hercegovog oporuka s prilozi kod Pučića: spomenici srbski II, 124 — 136; kod Miklošića: monum. serb. p. 495 — 8. U izvorniku se Tvrdisav piše „kršćanin“, u lat. prijevodu (Pučić. p. 135) „Tverdisavo Patharino.“

² Miklošić: ibid. p. 506 seq.

³ Listina ondje str. 513.

Mnogi se bosanskih i humskih velikaša s kraljicama Katarinom i Marijom, te s Vlatkom i Vladislavom izseliše iz nesretne jim otačbine.¹ Drugi to iz koristi i lasti to na silu primiše vjeru svojih novih gospodara; pa među ovimi bijaše i Stjepan² mlađji sin hercega Stjepana (Ahmed-beg), i djeca Stjepana Tome i Katarine Žigmund i Katarina,³ Ali-beg, „sin kneza Ivana Vlahovića, česnegjer i sklav sultana Mehmeda“⁴ itd. Mislim, da ćemo u toj razpravi naći odgovor na pitanje: kako to, da je bosansko plemstvo u toliku broju prešlo na izlam? kako je u Bosni nestalo Patarena, dočim se kršćanska vjera u jednoj i drugoj crkvi do danas sačuvala? Izmienimo bosanske Patarene sa sadašnjimi bosanskimi Moslemini, pa uzpostavimo staru sliku vjerskih odnošaja u Bosni, jednaku ako ne obrisom a ono mašču.

IV.

Posljednja trzanja bogomilske vjere u Bugarskoj i grčkoj carevini.

Bogomilska vjera, iz Bugarske prieko Srbije u Bosnu presadjena, nadje posebno ovdje zemljište i podnebje, dodje u sukob s rimskom crkvom i njezinom vlašću, te se ondje u obće razvijala u okolnostih različitih od onih, u kojih ju ostavismo u njezinoj kolievci i na iztoku. Mi smo sudbinu ove sljedbe u tih stranah južnoistočne Evrope pratili do konca XII stoljeća, kada se ona pojavi u Bosni, ovdje osnova posebnu crkvu i sačuva se do u drugu po-

¹ Kraljice je Stjepan poslao iz zemlje, kada se turska vojska približavala. Katarina se prieko Dubrovnika preselila u Rim, gdje je u kući kod crkve sv. Marka do svoje smrti (25 list. 1478) stanovala. U njezinoj se pratnji navode: Radič Ivana Klešić, Gjuro Nikole Zubranić, Abraham Radić, Pavla Mirosava Mirković, Jelena Ivana Semković, Marija Gjure Mišljenović (Theiner: Monum. Slav. merid. I, 509—11). Marija, supruga kralja Stjepana, živila je još u prosincu 1466 u Spljetu (Glasnik XV 142. 163), s njom je uz druge velemože bio vojvoda Ivaniš Vlatković, Nikola Čivatović, Jovan Bakić i Jovan Kučić. (Rad jugoslav. akademije I, 159—163). Vladislav i Vlatko nadjoše u Dubrovniku utočište (Miklošić p. 522). Prvi ostavi sina Baošu. Stjepanovi prauunci i prauanke Georgije, Pavao, Stjepan, Katarina i Marija živili su još god. 1566 u Sučavi kod moldavskoga vojvode Alexandra (ibid. p. 556). Ovo je sudbina nekih članova vladajuće u Bosni obitelji.

² Lud. Tuberonis: commentarior. lib. V, §. 7. Ed. Schwandtner.

³ Ap. Theiner. loc. cit.

⁴ Miklošić op. cit. p. 557.

lovicu XV stoljeća, sada štićena a sada proganjana u samoj državi. U ono je doba bogomilska vjera, uzdržana crkvom carigradskom, plovdivskom, bugarskom i dragovičkom, a raztresena od Ohrida do Dunava i Bosfora, stajala u cijelom ovom prostoru naprama bizantinskoj državnoj vlasti i carigradskoj crkvi. S toga i vidismo, kako pravovjerni Komneni, podupirani grčkim patrijarhima i svećeništvom, progone ovu krivu vjeru, gdje se god ona u njihovoj carevini pojavi, tako u Traciji, kako u Mačedoniji. U Bugarskoj okraj Balkana nadjosmo donle manje tragova ovoj sekti, jer je i javni život ove grčke pokrajine bio zastrt gušćom koprenom.

Ali i tudjer nam svjetlo prosieva, čim si bugarski narod izvojeva svoju državnu samostalnost, jer mu se tada i crkva osovi na naravnu podlogu. Taj je narod, pokle se iza god. 1019 bješe više puta podignuo, uspeo tek u onom ustanku, koj su braća Petar, Asjen i Joan g. 1186 započeli i predvodili. Bugarskim je ustašam, kano što i srbskomu županu Stjepanu Nemanji, mnogo do konačne pobjede pripomogla razvraćenost bizantinskoga dvora i države za carevanja Izaka II Angela (1185—95) i Aleksije III (1195—1203). Bizantinski dvor bude napokon prisiljen uglaviti (1201) mir s Joanom, koj se bio proglasio carem „Bugarom i Vlahom“. Središte nove države bijaše Bugarska s ove strane Balkana, a carska prijestolnica grad Trnov.

Car Joan, nazirajući u crkvi i državi grčkoj najvećega i najdosljednijega protivnika prijestolju i narodu bugarskomu, zametne već god. 1200 „u sried ratne buke i vojenih pogibelji“ dogovor s rimskom stolicom. Dogovor ovaj,¹ koj su vodili najprije Dominik, grčki nadpop u Brindisu, za tim Ivan, dvorski kapelan papin, i stožernik Lav, s rimske a Blaž, izabrani biskup Braničevački, s bugarske strane, urodio je dobrim plodom u toliko, da je nadbiskup trnovski i zagorski Vasilij 6 studenoga 1203 proglašen prvostolnikom bugarske crkve; a Joan sljedećega dana svečano u bugarskoj prijestolnici okrunjen za cara „Bugarom i Vlahom“ po

¹ Pisma preštampana iz registra kod Theinera: monum. Slavor. merid. I, 11 seq. Bugarska su pisma bila u bugarskom jeziku, ali prevedena najprije u grčki onda u latinski jezik, kano što se veli (ibid. p. 15) o carevu pismu: „literae Calo-Joannis, domini Bulgarorum et Blachorum, missae domino Inocentio papae III, translatae de bulgarico in graecum et de graeco postea in latinum“. Izvornici se niese do sada našli.

rečenom stožerniku, kano zastupniku pape Inocencije III. Bugarskoj crkvi bude priznan samostalan položaj; bugarskomu prvosolniku (primas) podčinjeni metropolite velbluždski i prieslavski, i episkopi u Skoplju, Prizrenu, Nišu i Bdinu. A bugarska je crkva sa svoje strane priznala prvenstvo rimskoga pape; novo se pako okrunjeni car izručio u zaštitu apostolske stolice. Tako je bugarska crkva i država god. 1203 stupila u kolo ostalih evropskih družica.

Ali nadošli u iztoku događaji razklimaše do skoro onu svezu, koju car Joan bješe sa zapadom zametnuo. Jedva se zastava latinskoga carstva mjesto bizantinske stane mjeseca travnja 1204 vijati na Bukoleonu i Vlahernah: kada se moglo predvidjeti, da će nova latinska i bugarska država doći do sukoba. Joan je već tada (1204) zamolio papu, neka opomene „Latine“, da se Bugarske okane, jer da on odbija od sebe odgovornost za sve posljedice, ako bi oni navalili na Bugarsku. S toga, kada car Balduin obsjedne Jedrenu, grad samim Balkanom od Bugarske odijeljen, car Joan plašeći se za neodvislost države, odbije neprijatelja i uhvati Balduina (1405). Papa Inocencio III posredova u ovom neprijaznom sraženju; bugarski je car uvjeravao papu o svojoj prama rimskoj stolici odanosti, da bi pače „za nju glavu dao, ako bi potrebito bilo“; ali se s carigradskimi Latini nedade izmiriti. Ova je zavada Bugarsku opet približila bizantinskomu dvoru, dok napokon u proljeću g. 1207 bude izmedju bugarskoga cara Joana i grčkoga Theodora I Laskarisa savez proti Latinom uglavljen.

Joan je medju tiem u izvadjanju ovoga saveza iste godine pred Solunom slavodobitno poginuo.¹ Za njegova su se vladanja sve stranke i sile naroda podčinile jedinjoj misli: državne i narodne neodvislosti i njezinu utvrdjenju. Ali kada poslije Joana stupi mjesto maloljetna mu sina Joana Asjena na bugarski priestol njegov sestrić Boris (1207—17): tada izidjoše na površinu svi oni življi, koji su podobni bili raztrovati i podrovati crkven i državan poredak, uveden umom i značajem uzkrisitelja bugarske države. Pa u onom se metežu, koj proizvede carev rodjak Svetoslav okô Ohrida i velemoža Striez na Vardaru, i u onoj borbi proti Latinom, koju sam Boris nastavi — u ovih se okolnostih nutrnjega razdora i vanjskoga takmenja bogomilska sljedba pojavi opet iz svoje zabiti.

¹ Osim pisama ibid. p. 40—42, 44 vidi nov izvor Roberta de Clary: la prise de Constantinople. U „Radu“ jugoslav. akad. V, 155—59.

Bugarskoj crkvi ove sekte nadjosmo tragove koncem XII stoljeća u onoj viesti¹ Nazaria, biskupa patarenskoga u gornjoj Italiji, kojom se on priznao učеником biskupa i djeda crkve bugarske. U vrijeme ovo, kada se naime za cara Borisa početkom XIII vieka sekti u trag ušlo, navode se Dobro, Stjepan, Vasilij i Petar kano starješine i glavni učitelji njezini u Bugarskoj. Ob ovih se krivovjercih u ostalom ništa neznade osim njihovih imena.² Zanimivo je, što i bugarski Bogomili pomoliše glave upravo u ono doba, kada se proti njihovim jednovjercem u Francezkoj, Italiji i Bosni najžešći boj vodio. Da li je ovaj događaj slučajan i bez svake sveze? Kada bi crkva i država bugarska bila ostala u onoj s rimskom stolicom svezi, koja je god. 1203 bila ustanovljena: onda bismo već u napried znali, kakova je sudbina bugarske Bogomile čekala. Papa Inocencio III nebi bio jamačno s njimi drugačije postupao, nego li, u smislu propisâ zapadne crkve, postupâše s Kathari i Patarenim. K tomu dodajmo, da je onaj isti Ivan, koj je proti banu Kulinu i Patarenom u Bosni vodio i s uspjehom dovršio iztragu, bio papinskim poslanikom takodjer na bugarskom carskom dvoru.³ Ali sada, pošto se ona sveza s rimskom stolicom prekinu, preuze

¹ Rad jugoslav. akad. VII, 123.

² Što se o tom za sada znade, sačuvalo se jedino u sinodiku cara Borisa kod Palauzova str. 7—9: Boris „посла събрати ихъ (Богомиле) по вѣсен ѡбластн свои, ꙗкоже мѣкна плѣбелы въ смѡпы, и повелѣ съинити са събороу. Съшедшии же са оубо архіереемъ вѣсьмъ, свѣщенникомъ же и инокомъ, еше же и вѣсьмъ болѣромъ и множество много проуего народа; ꙗко оубо снхъ вѣсехъ съшедшихъ са оувѣдѣвъ царь, абіе съ стѣтлож багрянницеж изшедъ съде, въ нже тогда единомъ отъ великыихъ црѣковъ. И събороу сѣдоу и сѣдоу прѣдсѣдашоу, повелѣ привести неувѣстѣа свѣтѣла; и не абіе тѣмъ запрѣти, ꙗъ съ великож хытростіж тѣхъ оулови, рекъ тѣмъ вѣсьмъ страхъ отъ себе отѣрнижати и съ дрѣзновеіемъ глаголати хоулюне тѣхъ оууеніе. Царь же, и нже съ нимъ, мадрыми въпросы тѣмъ на мнозе отъвѣтѣважшии отъ божественныихъ писаніи, донде же обѣлнуишж злославное тѣхъ мадрованіе. Они же, ꙗкоже рыбы безгласны стоѣще, медоумѣіемъ отъ вѣсѣдоу съдрѣжнии бѣхъ. Благоуѣстивыи же царь снхъ носрамлены до конца видѣвъ, и діавола падша са и низложена, христа же велюаема, радости испѣлни са, и повелѣ тѣхъ блюсти и тѣхъ, нже отъ нихъ прѣльщеныхъ. ꙗко оубо они сіа видѣшж, пакы притекошж къ съборѣмъ црѣкви; а нже не покорнишж са православномуу събороу, прѣдани быши разануныи казнии и затоуенію . .“

³ Cf. Theiner op. cit. I, 19.

sama državna vlast u svoje ruke iztragu proti krivovjercem, kao što vidjesmo u grčkoj carevini i u Srbiji t. j. u zemljah istočne crkve.

Prema tomu car Boris zapovjedi, da se potraže i pohvataju Bogomili po cijeloj Bugarskoj; onda sazove u sabor sve bugarske „arhiereje, svećenike, redovnike, boljare i mnoštvo ostaloga naroda“. Sabor je u nazočnosti cara i carice držan dne 11 veljače g. 1210 u jednoj od velikih crkava prijestolnoga grada Trnova. Bogomili budu dovedeni pred zbor; najprije se priegovorom nastojalo pobiti krivu vjeru. Nauka popa Bogomila i njegovih učenika bude odsudjena, te on s rečenimi starješinama sljedbe proklet;¹ a proti krivovjercem izrečene kazne, od kojih se prognanstvo, zatočenje izriekom napominje. Mnogi se među tim Bogomili obratiše, i „opet pritekoše k zbornoj crkvi“.

Tko u tom postupku nevidi, kako bješe on sasma nadahnut starijimi ustanovami istočne crkve i carevine? Car je Boris ustao proti Bogomilom svoje države u duhu Aleksija I Komnena. On ga je na neki način sledio i u tom, što je povodom ovoga proti Bogomilom držanoga sabora zapovjedio „*приписати съборникъ отъ грѣхъ-скаго на блѣгарскы слов азыхъ*“. Prem se ovaj „sbornik“ ne može u tom obziru prisposodobiti s Evthymijevom razpravom proti Bogomilom, to su se ipak u njegovu prvom dielu, kao u onoj razpravi, navodile nauke onih sekta, koje su svoju vjeru u Bugarskoj razprostirale a crkvom bile odsudjene.² Ovaj je sbornik stekao velik ugled u Bugarskoj tiem, što je u trnovskoj prvostolnoj crkvi proglašeno, da crkvene u njem sadržane ustanove, među kojima bijaše i ona proti Bogomilom, dobivaju kriepest zakona. A kako su ove ustanove niknule u naručju grčko-istočne crkve, to su one još više učvršćene, kada malo kašnje za vladanja bugarskoga cara i Borisova nasljednika Joana II Asjena (1217—41) „posredovanjem“

¹ U Sinodiku: „*Трѣхлѣтаго Богомила, и Мѣхѣла оученика его, и Феодора, и Добре, и Стефана, и Василѣа. и Петра, и проула евогы оученикы и единомыдрѣнны, иже христово въплъщеніе привидѣніе быти владѣишнѣхъ а не отъ скатыа и прѣхуствѣа владѣишнѣа наша богородица плѣтъ приатъ, снѣхъ въсѣхъ амѣема.*“

² Borisov se sbornik sačuvao u rukopisu XIV stoljeća, nadjenom u Trnovu. Opisa ga Palauzov. Prvi je odjel, koj svršuje sa slavospjevom caru Borisu, po svoj prilici pisan odmah poslije sabora god. 1210, samo što je došao u kašnjem do nas priepisu. Ovdje je i onaj o Bogomilih odlomak; ali šteta, što neima u onom rukopisu prvih listova.

njegova po sestri Jeleni šurjaka grčkoga cara Joana Duke Vataca (1222—55) sbor istočnih patrijara, German carigradski, Atanasij jerusalimski, Simeon antiohijski i Nikola aleksandrijski, prizna samostalnost bugarskoj crkvi i prvostolnika bugarskoga Joakima za patrijara bugarske crkve.¹

Ime carigradskoga patrijara Germana (1221—39 † 1254) tiesno je skopčano ne samo s crkvenom povješću bugarskom i srbskom tiem, što je on dao glavu bugarskoj crkvi u osobi pohvaljenoga Joakima, a srbskoj u osobi sv. Save, prvoga metropolite srbskoga,² nego i s povješću grčkih Bogomila. Znamo,³ kako su ove progonile obje vlasti u drugoj polovici XII stoljeća osobito za Komnena Manojla; ali niti ova jih progonstva niesu mogla iztriebiti iz carevine. Jer kada je stolica carevine i crkve grčke po zauzeću Carigrada kroz Latine prenešena onkraj bieloga mora, u Niceu: pojaviše se Bogomili u maloj Aziji. Patrijar German često se sastajao s ovimi heretici, kojim se čudi, kako su neumorni i vješti u zavadjanju bezazlenih duša, dočim se danom i noćju povlače po kućah, obilaze obitelji, te jih pod plaštom pobožnosti odvrćaju od prave vjere hristove. Ovaj učeni pastir nije propustio zgode, da Bogomile obrati; te jih ne samo podučavaše, kada bi se god s njimi sastao, nego i pobijaše živom riečju pred svojimi pravovjernimi, kao što nam svjedoče njegove besjede držane „κατὰ Βογόμιλων“.⁴

I okraj Bosfora, u novoj carevini latinskoj, sačuvaše se ostanci Bogomila iz minuloga vieka, te su oni u isto doba, kada je patrijar German na nje u maloj Aziji ustao, imali svoje občine u Carigradu i Plovdivu,⁵ na koje su jamačno spadali ostali jednovjerci u Romaniji s one strane Balkana. Nastali za tiem u iztoku događaji dosta su prijali ovoj sekti, koja se po svojoj naravi najviše širila, kada su odnošaji države i vladajuće crkve najneuredjeniji bili.

A tako je upravo bilo na iztoku. Latinsko se carstvo, omraženo istočnim narodom, izloženo napadanju Bugara i Grka, nutrim razdorom raztvoreno, nije moglo održati. Ali i u bizantinskoj

¹ Obširnije u Sinodiku kod Palauzova str. 9—11.

² Sr. Žitie sv. Save od Domentijana. Izd. Gj. Daničić. U Biogradu 1865. Str. 219.

³ Rad jugoslav. akad. VII, 117.

⁴ Imenito „oratio in exaltationem venerandae crucis et adversus Bogomilos“, koju priobći Gretser: de cruce. tom. II, p. 1237.

⁵ Rad jugoslav. akad. VII, 162.

carevini uzpostavljenoj počeo iznovice djelovati oni razvratni življi, koji niesu bili podobni odoljeti prvoj navali zapadnih križara, i koji su državu pripravljali ratobornim Osmanlijam. Jurve car Mihajlo VIII Paleolog (1259—81) dade povoda novim zamršajem svojim naprama Joanu III Laskaru krvoločtvom i razmiricom s patrijarom Arsenijem. Ova posljednja, a još više bojazan pred zapadom, prinuka cara na sjedinjenje istočne sa zapadnom crkvom u lugdunskom saboru (1274). Ali kao što je ovo sjedinjenje poteklo samo iz državnih razloga, tako su ga ovi pod sinom i nasljednikom Mihajlovim, carem Andronikom II (1282—1328) do skora razbili. Tiem se ipak nije istočna crkva ojačala; a niti je ona umjela ujediniti stranke, koje su niknule iz njezina krila. Stranačka se borba još jače razplamtala, kada je car Andronik III (1328—41) s rimskom stolicom bio opet zametnuo priegovor o sjedinjenju. Ove su dugotrajne stranačke, vjerske i političke borbe u toliko bile raztrovale sav život u carevini, da je učeni Nikifor Gregoras, i s njim pravi grčki rodoljubi, ovako polovicom XIV vjeka oplakivao razvraćenost svoje otačbine: „Sve se je svjetlo vjere i razuma utrnulo. Nered jest obćeniti; mnogi su pali u njeku zvjersku tupost; nitko neshvaća, što vodi k spasu i u čem se razlikuje pobožnost od bezbožtva.“

U takovu stanju grčke crkve i države mogaše se održati bogomilska sekta, koja je niže slojeve naroda i tihu zabit ljubila. Pa ako i nije crkvena vlast u onakovih okolnostih dovoljno motrila svaki njezin pokret: to je ipak ona ustala na obranu pravovjerja, gdje god je na to izazvana bila. Tako je crkven zbor, držan pod heraklijskim metropolitom i exarhom sve Trakije i Mačedonije u lipnju 1316 sudio popu Garijanu, optuženu da je bio kod Patarena i prihvatio krivu vjeru bogomilsku.¹ I sinoda od god. 1325 držana za carigradskoga patrijara Teofilakta imadjaše s bogomilskom sektom posla.²

Istočna je crkva bila dužna ustati na obranu pravovjerja i u ovih pojedinih slučajevih tim više, što je nauka bogomilska našla privrženika i u onoj samoći, koja se mogla smatrati branikom pravovjerja, i što se ondje u isto vrijeme porodilo misticizam, koj je bio podoban proizvesti nov razdor u ono razkalašeno doba. Bilo je

¹ Miklošić et Müller: Acta patriarchatus Constantinopolitani I, 59—61.

„ὁ δὲ παπᾶς Γαριάνος ἦλθεν εἰς τοὺς Πατερῖνους, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ὑπερπυρα πεντήκοντα καὶ ἄλογον, καὶ ἐγένετο εἰς μετ' αὐτοῦς . . .“

² Ibid. p. 140—3.

naime redovnika na sv. gori ("Αθως), koji su u onom tihom zaklonu, što no je u svoje pećine i prodole primao pustinjake od davna a redovnike od X stoljeća, prigrlili nauku i življenje bugarskoga popa.¹ Niti je ovaj tek sada našao učenika u ćelijah i lavrah; on jih je, kako znamo,² imao medju grčkimi kaludjeri već u prošlom vieku. Sada je medju svetogorskim otcu bogomilsku vjeru širila jošte i solunska koludrica Irena, koja, upivši ju sama, umjela ju zavedljivim načinom prenesti u onu svetu samoću.³ Osim Bogomilstva zametne i zanešenost xeroxerceskoga opata Simeona nov razdor u athonskih samostanih. On je naime uveo med braću krivu askezu,⁴ koje su privrženici 'Ησυχασταί (Quietiste) prozvani. Oni su u monahu Varlaamu i njegovu učeniku Grigoriju Akyndinu našli najžešće protivnike, u solunskom pako metropoliti Grigoriju Palami najumnijega branitelja. Varlaam je Hesychiaste, koje porugljivo nazivaše 'Ομφαλόψυχοι, držao za srodnike Bogomilom i Massalianom, jer je u njihovoj askezi, osobito u nauci o nestvorenju svjetlu nazirao ditheizam, nješto preinačeni dualizam. S toga nalazimo, da ista ona sinoda, koja bješe u srpnju 1341 držana u Carigradu, prem se proti Varlaamu očitovala, te Hesychiaste razlikovala od Bogomilâ, nije mogla obaći nauke i vjere bugarskoga reformatora.⁵ Ovoga se pitanja dotaknuo takodjer patrijar Joan Ka-

¹ Svjedoči Nikifor Gregoras lib. XIV, c. 7. p. 714. ed. Bonn.: "Τὸν Ἀθω τὸ Ὅρος ἐν τοῦτοις ἐαλωκότων Μασσαλιανῶν καὶ Βογομιλῶν."

² Rad jugoslav. akad. VII, 116—17.

³ Svjedoči **Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Θεοδοσία, нже къ Терновъ**, koje sastavi njegov drug a potonji (1354—62) carigradski patrijar imenom Kalista. Žitie je izvorno pisano grčki; jer monah Spiridion nadje ga u samostanu sv. Joana Rilskoga, te ga preveđe. Žitie priobčiše Чтения при московскомъ Университетъ. Москва 1860. Кн. I.

⁴ Simeon je svojim kaludjerom dao ovaj naputak: „Zatvori vrata (ćelije) i stavi se sâm u kut; i odvrati svoje srce od svake taštine t. j. od vremenitih stvari. Onda prigni obradak na prsa i upri svoje oči sa svim čuvstvom u sredinu tiela t. j. na pupak. Posrči takodjer zrak kroz nos i traži u utrobi mjesto gdje je srce, u kojem stanuju sve duševne sile. Tada ćeš najprije tminu naći i tegotu; ali ako uztraješ i ako se u tom danom i noćju vježbaš: onda ćeš, o čudo! ćutiti neprestano veselje; jer čim čuvstvo nadje mjesto srca, odmah vidi ono, čega nije znalo nikada; vidi bo zrak medj srcem i sama sebe svjetla i prozirna.“ Leo Allatius: de eccl. occid. et orient. perpetuo consensu lib. II, c. 17, p. 826.

⁵ Acta se sinode čitaju kod Miklošića i Müllera op. cit. I, 202—216.

lekar u svojoj poslanici¹ g. 1344, kojom je redovnikom sv. gorskim oglasio zaključak sinode u priepirci izmedju Varlaama i Palame. I onaj crkveni zbor, koj je mjeseca rujna 1350 držan,² unidje u razglabanje bogomilske i masalijske nauke onom prigodom, kada hieromonah Niphon bješe obtužen, da ju i on prigri. Od prisutnih u ovom zboru vladika, pod kojih je upravom stajalo i slovenskoga puka, navode se Filotej exarha „ciele Trakije i Mačedonije“, Mitrofanos melenički i Dionisij verejski, vladike dakle onih pokrajina, u kojih se bogomilska nauka već u prvom početku bila udomila. Da su i pravovjerni starješine athonskih samostana upotriebili svu strogost proti zabludjeloj braći, o tom ne treba nikoga uvjeravati; pa imamo izrično svjedočanstvo,³ da su oni sazvali zbor, u kojem su heretici „konačnomu prokletstvu predani,“ i iz one sv. pustinje izagnani.

Iz ovoga se nacрта vidi, da je u prvoj polovici XIV stoljeća bilo Bogomila u bizantinskoj carevini mjestimice na onom istom prostoru medju crnim i egejskim morem, na kojem jih nadjosmo prošlih vjekova. Samo što jih sada, koliko znamo, niesu toliko občine, koliko pojedini ljudi, osobito kaludjeri zastupali; i što jih nije progonila toliko državna koliko crkvena vlast.

U isto vrieme dolaze Bogomili i u bugarskoj carevini na površinu; pa je i onaj pokret, koj se pojavio bješe medju grčkimi Bogomili, djelovao takodjer na bugarske.

U Bugarskoj je poslije cara Mihajla, pogibšega dne 28 lip. 1330 kod Velblužda u bitci s kraljem srbaskim Stjepanom Urošem III Dečanskim,⁴ vladao Mihajlov nećak Joan Aleksandro. Za onodobne vjerske odnošaje u Bugarskoj nije bez znamenovanja, što je Aleksandro uzeo za ženu njeku židovkinju, koja dobi na krstu ime Theodora. Prem je carica bila „blagočestiva i pravoslavna . . vjeru imieja čistu“, te u slavu božju dizala crkve i manastire: to su ipak Židovi u Bugarskoj, uzdajuć se u njezino zagovaranje, sada nesnosniji postajali pravoslavnim.⁵ Uza to dodje iz Carigrada

¹ Ibid. p. 238—242.

² Ibid. p. 296—300.

³ Žitie sv. Teodosija loc. cit.

⁴ Sr. Stjepanovu listinu kod Miklošića: monum. serb. p. 100. Žitie Stjepana Uroša, spisano Grigorijem mnihom u Glasniku društva serb. slovesn. XI, 74. 75.

⁵ Žitie sv. Teodosija loc. cit.

„monah njeke imenom Theodorit u Trnovu“, i poče „sijati nečistu plevelj nečastivoga Varlaama i Akyndina“ t. j. hesychiastvo, quietizam. On zavede mnoge „ne samo od prostih, nego i od odličnih i slavnih ljudi“. Tako je i ova grčka biljka vjerska prenešena na bugarsko zemljište. Napokon dobjegoše u Bugarsku i dva od onih prognanika, imenom Lazar i Kiril, koje odsudjene radi bogomilske heresije athonski zbor bješe protjerao. Oni su sada u Bugarskoj probudili i okupili tamošnje Bogomile, te jim nove privrženike prikupljali. Kiril, „prozvanjem Bosota“, „huljaše sv. ikone, svetaju popiraše, častni krst“. On između ostalih zavede, „skvernago popa Stefana.“ Kirilov drug Lazar uz to gol hodaše; u monahu Theodosiju nadje bezobzirna učenika, koj u Adamovoj odjeći oko sebe sakupljaše sviet, mladiće i žene, te se ovakova ciela družba noću sastajala „v edinoj hljevine, tvoreći bezstidnosti.“ Tako su Lazar i Theodosij bili u Bugarskoj predteče českoga seljaka imenom Nikole, kojega je bezstidnu družbu (Nicolaitae, Adamitae), izvodeću svoje orgije na otoku rieke Nezaške dao Jan Žižka (21 list. 1421) što mačem što ognjem uništiti.¹

Ovo je, ako i nesavršena slika religioznih odnošaja u Bugarskoj polovicom XIV stoljeća. Bogomili, Hesychiaste i Adamite, napokon i Židovi naperili su svoje sile proti pravovjerju. Oni su ratno ono doba, kakovo je bilo za Aleksandrova carevanja, upotriebili na zavadjanje lahkoumna i povjerljiva puka; ali tiem izazvaše proti sebi odpor sa strane crkve i države bugarske. Glavni protivnik ovim krivovjercem bijaše Teodosij, rodom Bugarin iz Trnova. On se od mladih nogu ukloni svietu, podje u Bdin u samostan sv. Nikole, Arčar nazvan, gdje ga iguman Job prijazno primi i kašnje zakaludjeri. Usavršivši se ovdje u pobožnosti i knjizi priedje za tiem u svoje rodno mjesto Trnov, pri stolni grad bugarski, „drugi i slovom i djelom po Konstantinovu gradu.“ Ondje stupi u manastir sv. bogorodice; ali nebavivši se u njem dugo priedje u Thrakiju u samostan mjesta Črvena (Čirnen ne daleko od rieke Tundže), za tiem u samostan sv. bogorodici („*Богородица Зоромъ*“) na gori Slivnu. Ovdje dočuvši za slava djela monaha Gregorija Sinaite, koj je tada živio na planini Paraoriji (Скрити) kod Jedrene uputi se i Theodosij k ovomu glasovitomu pustinjaku. Gregorij bijaše već na sv. Gori u Mačedoniji, gdje je živio u asceteriju

¹ Palacky: Dějiny nar. česk. D. III, č. I, str. 429—31.

Magali, i u drugih mjestih sakupio oko sebe više učenika, grčkoga i slovenskoga roda, koji su kasnije visoke crkvene časti zauzeli, kano što bijahu Kalisto, potonji patrijar carigradski i Jakov, kasnije arhiepiskop srbski. Ovim se sada i Theodosij pridruži; a Gregorij ga do skora tako obljudi, da ga za tiem posla k caru Aleksandru s prosbom, neka onu sv. družbu uzme u zaštitu proti Turčinu, koj napadaše na onu okolicu. Taj „bлагостиви, православни уједно и боголјубиви владалас“ dade zbilja potrebita „na utvrđenije pirgu.“ Vraćajući se Theodosij iz Bugarske dovede među braću zemljaka si Romana; pa si takovo ime među pobožnimi žitelji one planine steče, da bude poslije smrti Gregorija Sinaite jednoglasno izabran za njihova starješinu. Ali Theodosij nije rado ravnao drugih; on je volio sobom jedinim upravljati. Opet se dakle s Romanom vrati na Slivno; pohodi Athos i Carigrad, te se nastani u postnici sv. Antonija u gradu Mesembriji, gdje je bilo „мноштво постника.“ Malo za tiem izabra si Theodosij s kaludjerom Simeonom za svoje prebivalište Kiliphar, obronak Balkana kod crnoga mora, ne daleko od Mesembrije. Ovdje se okô njega sakupi do 50 učenika, među kojima Dionisij, „божанственое писаніе обоју јазыку, грецески же и словенски, на јазике носе,“ koj „імеаше же и дар от бога от елинскіј на словенскіј јазык, ціело hitrostnie že i čudne, i mnogi knigi preloživ.¹

Ovako se Theodosij ojača duhom, dok bude pozvan, da riečju i djelom raztvori onu smies, koju su pomenuti heretici, osobito Bogomili, proizveli bili u Bugarskoj. Videć naime bugarski patrijar Theodosij II, kako bogomilska sekta mah u narodu uzima, dozove iz Kiliphara monaha Theodosija. Ovaj je i patrijaru i caru Aleksandru savjetovao, da sabor sazovu, u kojem bi se odredilo proti Bogomilom što se nadje za potrebito. Tako je i bilo. Pred sakupljeni zbor, komu predsjedjahu patrijar i car, budu pozvani i „eresi sjejatelje“, imenito glavni joj učitelji Lazar, Kiril i Stjepan. Theodosij, odabran u to ime od zbora, zametne s njimi prepirku o glavnih člancih vjere bogomilske, osobito o dualizmu („ДВА НАЧАЛА СВѢТА, ЕДИННО БГО

¹ Sada se među bugarskimi redovnici pojavi za cara Ioana Aleksandra veća književna radenost. Tako bude god. 1345 popom Filipom preveden grčki Manassin ljetopis; god. 1348 napisan sbornik trudom „Lavrentija sveštenoinoka“ itd. Sr. Sreznevskoga: Svjedenija i zamjetki. S. Peterb. 1867. IV, 46. Rački: Ocjena starijih izvora. str. 157.

добро, другое же зло“), o krstu, ikonah, ženidbi itd. Lazar „razumjev prievaru“ pokaja se pred zborom i vrati u crkvu. Ne tako ona dva; s toga zapovjedi car, da jim se lica željezom prižgu i onda iz države otjeraju.¹ Odavle se vidi, da je u Bugarskoj bila proti heretikom Bogomilom ustanovljena ona ista kazna, koja se u Dušanovu zakoniku proti „eretigu“ propisuje.

Tiem se ipak nije sekta bogomilska do kraja satrla u Bugarskoj, kao što nam svjedoče zaključci drugoga sabora, kojega su car Joan Aleksandro i patrijar Thedosij urekli god. 1360 u Trnovu. Ovaj je sabor opet sazvan po savjetu monaha Theodosija, koj se bio u svoj samostan povratio poslije onoga prvoga zbora; ali u prijestolnicu pospieši, čim opazi, da se Bogomili, Židovi i Varlaamovci dižu u zemlji. Na ovaj sabor dodje car „sa svojim sinovi Šismanom i Asjenom.“ Od prisutnih se vladika i sveštenika osim patrijara navode: metropolite prieslavski Dorotej, dristarski Zaharija, ovčepoljski Lazar, lovcanski Parthenij, plovdivski Manuel, sredečki Leontij, episkop Dorotej, Joanikij arhimandrita ve like lavre svetih 40 mučenika. S Teodosijem dodjoše iz pustinje jeromonasi Sava, Timotej i Dionisije, i mnoštvo ostalih kaludjera. U tom je saboru, kao što se odavle vidi, bila sakupljena sva bugarska hierarhija, i sve što je bilo u državi odličnije čašću i umom. Pa ovo nam upravo svjedoči, kolika se važnost ondje davala tomu saboru, s koli znamenitih uzroka bješe sazvan i koli znamenita po Bugarsku pitanja imala su se u njem pretresati i odlučiti.

Sbor je medju ostalimi viećao o židovstvu i njegovu naprama državi odnošaju, o sekti bogomilskoj i o privrženicima monaha Varlaama. Židovi budu odsudjeni; pak jim bješe uzkraćena sva građanska prava.² Bogomili i Varlaamovci budu prokleti, a njihovi starješine i „služitelji“ izagnani iz zemlje, da „bugarska zemlja u buduće bude čista od takove nečiste plevelji“.³

¹ Žitie sv. Theodosija loc. cit.: „Сего ради . . . цар . . . желѣзы ражжениы лица ихъ сожеши по велѣнъ и оутъ предѣлъ своихъ изгнанны сътвори.“ Sr. Rad VII, 133.

² Ibid. „Царскимъ же и патриаршескимъ и всего собора нзволеніемъ написанъ бысть сѣнтокъ, яко да (юден) пребываютъ яко раби а не яко властѣи . . .“

³ Ibid.: „Проклаша . . . и сквернѣю и богомерзѣю богомиласкѣю, сирѣчь масалианскѣю, ересь, и ещѣ же и другѣю нокоавленнѣю Варлаамовъ и Акиндиновъ глаголю, ересь; и тоа служителии же и предстатели проклаша, и дадеу оутъ своихъ предѣловъ отгнати ось-

Jest! Bugarska se očistila od Bogomila, ali onim istim putem, kojim se Bosna očistila od jednovjernih jim Patarena. Jer poslije smrti cara Aleksandra (g. 1371) zavadiše se njegovi sinovi Joan Šisman i Sracimir za vlast i očinstvo; te prvi dade povoda, da se car Murad I, koj je već poslije g. 1365 stolovao u Jedreni, dakle Bugarskoj na domaku, umieša u ovu nutrnju razmiricu. Pokle Turčin doprie do Balkana i osvoji (1382) bugarski grad Sredec, čekaše i bugarsku državu ona ista sudbina, koja postiže Srbiju na Kosovu (1389). Car Joan Šisman pade kod Nikoplja u turske ruke, kao što kralj Stjepan Tomašević pade u nje kod Ključa. Bugarska je postala osmanskom pokrajinom jedva 30 godina poslije trnovskoga sabora. Od tada neima Bogomilom traga niti u Bugarskoj, niti u ostalih pokrajinah bugarskoga naroda s one strane Balkana. Oni su s vremenom primili ovdje kršćansku, ondje muhamedansku vjeru; jer samo tako možemo si protumačiti, što jih je nestalo.

ДНЕШЕ, ИКО ОТСЕДЪ БОЛГАРСКИ ЗЕМАН ТАКОВЫХЪ НЕУНЫТЫХЪ ПЛЕНЕ-
ЛЕНЪ УНСТЪ УСТРОИТИ СЕ . . .“

Književne obznane.

Komparativna mitologija.

Nekoje su nauke u toli uzkoj međusobnoj svezi, da se svaki napredak s jedne strane odazivlje skorim pokretom na drugoj strani. Tako su izmienjena načela nauke filologijske pokrenula i ispitivanje mitologijsko: na jednom i drugom polju razviše se tečajem neduga vremena nova gledišta, novi pravci. Paralela između filologije i mitologije vuče se kroza sve stadije njihova razvitka. Starijemu gospodovanju latinštine odgovara i u mitologiji neograničeno gospodstvo božanskoga kruga Jupitrova. Dok si još nitko nije razbijao glave o srodstvenih odnošajih latinštine, bjehu i u mitologiji zadovoljni pukim pripovijedanjem najobičnijih mita o bozih i božicah, o njihovih sinovih i kćerih itd.: mitologija bješe smatrana religijom naroda, što dakako ne osta bez udivljenja i sažaljenja, kako su stari pogani toli sliepi bili, te se onakim bogovom klanjali. Kod nas vladaju po najviše i danas jošter prilično zastarjeli pojmovi o mitologiji, kojim kad se pridruži nekoliko patriotizma, može se čuti, kako ljudi žale, što još nemamo prave slovinske mitologije, da bismo znali, kako su naši pradjedovi zvali svog Jupitra, svoju Cereru, svog Marta, svoju Veneru itd. Koncem prošloga i početkom našega vieka nastupi u filologiji kratko gospodstvo onieh načela, koja predstavlja tako zvana *grammaire raisonnée*, na ime umovanje o jeziku bez pozitivnosti, gradjenje sustava filozofskih bez razloga i povoda jezičnih. Tomu odgovaraše rezoniranje i u mitologiji, ovako od prilike: na čelu stajahu definicije o pitanjih, šta je mitos, priča i basna; glavnim načelom tumačenja mitologijskoga bijaše ova izreka: svaki mitos zaodieva neku misao u formu događaja, svaka priča predstavlja svojim konkretnim događajem neku abstraktnu misao. Ovako se titraše mitologija s abstrakcijami, koje su tobože samo zaodjevene konkretnimi, na mjesto

i vrijeme vezanimi slikami, kao kad su ono u srednjem vijeku pojmovi moralni, zaodjeveni obličjem čovječjim, hodali po pozorištu tadašnjih misterija i moraliteta. Ovaj je princip mitologijskog tumačenja poznat u nauci pod imenom hipostaze misli te se ga današnje ispitivanje sve to više ostavlja, ili da pravo rečem, novije ispitivanje i poredjivanje raznih pojava mitologijskih nahodi posve konkretne izvore i za onakve mite, o kojih se prije ne davna mislilo, da nijesu ništa drugo, van personifikacija visokih ideja filozofskih ili religioznih. Na primjer prije kratka vremena bješe Prometej u mitologiji grčko-rimskoj poznat samo u onom duhovitom značenju, kako ga je konačno razvilo pričanje grčko; sada pak je dokazano, da je ono umno značenje mitologijskog titana Prometeja postalo iz prvobitna, posve prosta i materialna smisla, koji se korieniu rieči *prometheus* sačuvao u starom indijskom jeziku. Nema bo sumnje, da je u *prometheus*, što se nahodi i u obliku *promantheus*, sadržan glagol *manthano*, kojega srodnik u indijskom jeziku, glagol *manthāmi* ili *mathnāmi* znači tresti i trti te se upotrebljuje osobito kad se hoće da izrazi kako se trenjem i vrtanjem vatra izvija. To bijaše od starine običaj u Indijanaca, pak tako rade još danas oni i mnogi drugi narodi (sr. Weitz, *anthropologie* I. 294); a ono drvo, koje se u vrtanju okretaje, zvalu nekoč u Indiji — *pramantha*. Evo vam dakle u komadu drveta, kojim se vrtaše o drugo drvo, da se dobije vatra, izvora grčkomu Prometeju. Vrtanje drveta o drvo zaradi vatre prenesoše stari Indijanci u svojoj fantaziji na slično zapaljivanje groma u oblacih, a iz dalje razvijenog značenja glagola *manthāmi* i *manthano*: odkidati, otimati, posta vrlo lako otimač vatre nebeske, grčki titan Prometej (sr. Kuhn, *herabkunft des feuers*, str. 16—18).

Pitate li, kako dodje ispitivanje mitologijsko do toga nove vrsti tumačenja? paralela s naukom filologijskom i njezinim divnim napredkom očituje se istom ovdje vrlo razgovietno. Onaj isti čovjek, koji zadubiv se u davna vremena naroda svoga i njegova jezika, prvi steče slavno ime oča i utemeljitelja historijske gramatike — to je Jakov Grim — on je umio prvi obćiniti nebo i zemlju, rieke i gore, pjesme, rieči i poslovice, molbe i kletve naroda svoga te iz njih izmamiti starinske tajne narodnog pričanja i vjerovanja. Na tih odkrivenih tajnah sagrađena su nekoja njegova znamenita djela, najpače njemačka mitologija. Ali kao što je u ispitivanju jezika trebalo da se k historijskom pravcu pridruži još pravac

komparativni, koji bi nam i ono izjasnio, što je iznad sviju historijskih tragova jednoga jezika, tako su i u mitologiji, kojoj bješe nov, siguran temelj položio Grim, neki najvažniji odnošaji ostali dotle tamni i nerazumljivi, dok ih ne osvijetli komparacija sviju indoevropskih ogranaka, imenito dok se ne otvoriše obrazovanoj Evropi svete knjige Védâ. Istom kada je učeni orientalista Rosen otkrio Evropi dielove od Veda — u četvrtom deceniju ovoga veka — shvati umah profesor Kun, poznati izdavalac njem. organa za komparativnu lingvistiku, veliku važnost one starodavne poezije za komparativni studium indoevropske mitologije. Najženijalnije poniranje u duh starih Grka i Niemaca, spojeno s najživljom simpatijom za prirodu — ovakve su kreposti resile iztraživanja Grimova — nebi nas kadro bilo bez svjedočanstva vedinih dalje odvesti od pukih nagovještaja; bez veda ne bismo bili nigda dokazali ni utvrdili prvobitne istovetnosti raznih bogova u indoevropskih mitologijah, bez njih bismo smisao mnogih mita za uvijek samo nesigurno naslućivali. Ali poezija védâ posredovaše svojimi spajajućimi karikami, a njihov jezik pružaše svojom ne samo gramatičkom nego i psihologijskom prozirljivošću mnoge prilike motriti; kako se u mitologiji razvijaju i zapleću predstave iz najživnijih i najprostijih utisaka, koji spolja na dušu padaju (Steinthal, die ursprüngliche form der sage von Prometheus, str. 2).

Oštroumnimi kombinacijami profesora Kuna, kojemu namah i od drugih učenih ljudi prihvaćene bile, dokazano je za općenitu mitologiju, da su indoevropski narodi, tako zvani Arijci, imali kao pogani jednu vjeru u bogove, koja u bitnosti ishodi još iz vremena njihova narodnog zajedinstva. Ali je značenje tradicija vedinih veliko po tome, što su ondje miti sačuvani još u tako starinskoj formi, da nam sami sobom pokazuju način i razlog svoga postanja te se tako rekuć sami iz sebe tumače, a u komparativnoj mitologiji otvaraju vrata k razumievanju i onieh srodnih ili čak istovetnih mita, koji su se od pravog izvora već znatno udaljili te sa sviem nov, konkretan oblik navukli. Pogledamo li iz bliže na metodologijsku stranu uzornih rasprava Kunovih, kojima je mnogo prevažnih za mitologijska iztraživanja načela utvrdio, naći ćemo na prvome mjestu istaknuto tumačenje etimologijsko. Kunu je gotovo svagda jezik, dakle istovetnost mitologijskog imena, ona ujedinjujuća sveza, koja bi trebalo da veže srodstvo materijalnog sadržaja. Bez toga nije nipošto sigurno, nema li se mnoga srodstvo

mitologijskog pričanja smatrati tek posljedicom jednake organizacije duha čovječjega. On sam kazuje, da u poredjivanju srodnih priča valja pomno razlikovati istovrstno od istovetnoga; istovetnost do koje stoji komparativnoj mitologiji, može se konstatirati dvojakim sredstvom: izlaganjem pojedinih crtica, koje su dvjema narodima zajedničke, a tako su osobite, da se dadu izvesti tek iz bitnosti nekog mita ili božanstva; ili što je još sigurniji dokaz, kompazacijom etimologijskom, ako se na ime može dokazati, da je ime nekog mitologijskog bića u dva ili više jezika jednako poznato a u svakom od njih ima onaj fonetski oblik, koji se izvodi iz domaćih zakona istoga jezika. Ne bi teško bilo navesti više primjera, gdje Kun uz mnogovrstnu srodnost raznih motiva mitologijskoga pričanja nije ipak pregao izreći istovetnost radi sumnja jezičnih. To je najbolje svjedočanstvo, kolik zadatak dopada u mitologijskom istraživanju komparativnoj lingvistici. Ali je nesrećom upravo kod takovih rieči tumačenje etimologijsko najteže. Drugdje bo poznata su nam gotovo uvijek po dva faktora: vanjski oblik rieči i njezino obično značenje, iz kojih valja do slutiti treći faktor, t. j. etimon, izvor i postanak rieči; nasuprotiv kod mitologijskih imena dva su faktora po sve nepoznata, ne samo etimon ili izvor, nego i značenje, koje je obično kod mitologijskog imena skroz nerazumljivo ili je skroz potamnulo. (Sr. Curtius, *Grundzüge der griech. Etym.* 2. aufl. str. 114).

Kolika je važnost jezika za tumačenja mitologijska, vidi se još i po tome, što nekoji učeni ljudi upravo izvor i postanak mitologije u jeziku nahode. Glasoviti oksfordski profesor Maks Müller zove mitologiju nesvjesticom ili ako vas je volja bolešću jezika, pače po njegovu mišljenju mora jezik, t. j. pojedina rieč, prije izumrijeti, nego li će uskrsnuti na nov mitologijski život. To će reći, kako si on predstavlja postanak mitologije, dok je rieč u svom izvornom značenju razumljiva, ne će se podati za osnovu mitologijskih pojava; istom kad njezin prvobitni na vidljive predmete spadajući smisao potamni, bit će povodom mitologijskog pričanja. Na priliku grčki Zeus i lat. Ju-piter istog su izvora kao sanskrtski djaus; ali u sanskrtskom jeziku osta apelativno značenje rieči djaus: nebo, dan, uvijek razumljivo, pa s toga i nije ondje ova rieč nigda dotjerala do onako izrazita mitologijskog karaktera, kao u Grka Zeus ili u Rimljana Jupiter (sr. M. Müller, *Vorlesungen* II. 397). Ne da se doista nijekati, da je jezik svojim

metaforičkim izrazivanjem svakako najuspješniji rasijač mitologijskih predstava; ali prozvati ga toga radi čak izvorom mitologije — to je krajnost.

Kao siguran posljedak dojakošnjih mitologijskih istraživanja može se reći: da gotovo svi miti, o kojih se do sada dokazalo, da su zajednički za sve Arijece ili Indoevropljane, ishode konačno na nešto u prirodi smotrena kao svoj prvi izvor. U tome se, rekao bih, svi današnji mitolozi slažu; ali koji baš pojav prirode da bi valjalo smatrati neposrednim povodom najstarijoj mitologiji, o tom su se mnijenja učenih ljudi podielila u dvie stranke: jedni, na čelu im pomenuti oksfordski profesor, izvide početak mitologije od sunca — to je sunčani, solarni sustav —; drugi, većina ih Niemci, kao Kun, Švarc, nahode izvor u zraku i oblacih — to je zračni, meteorski sustav (M. Müller, Vorlesungen II. 477).

Da si općenito predstavimo postajanje mitâ u djetinjem stanju indoevropskoga ili arijskoga pranaroda, svratit nam se u djetinstvo pojedinca čovjeka te ćemo bar donekle pojmiti istinu. Po svagdašnjem iskustvu nahodi diete svuda oko sebe sve sama živa bića koja djeluju i čuvstvuju; ono će palicu kao konja tući i gladiti; zadjenut će nogom o stolicu i umah lupati po njoj, što je skrivila, a do skora je miriti i tješiti. Diete osjeća po sebi, da prije nego će koji čin izvesti, treba mu pregnuća i odluke; za to će i u svakog bezživotnog predmeta, koji vidi da djeluje, predpostavljati pregnuće i odluku nekakova u njemu skrivena duha. Tako se pripovieda za divlje narode, da su božansku čast iskazivali evropskomu nožu, da ublaže skriveni u njemu duh, za koji mišljahu, da je ranio jednoga od njihovih ljudi. Pomislmo si, da se i davnašnji čovjek napram prirodi tako vladao. On je sve pojave i predmete u prirodi obdario životom kao djelujuća i čuvstvujuća bića. Sunce izlazilo a on si ga predstavljao, kako se trudno ispinje strmom stazom u vis; oblaci se vukli a on mislio, da se bore i i gone po nebu; na zapadu sunca ukazivao se mjesec, odatle vjerovanje, da djevojka, luna, čezne u ljubavnoj požudi za stidljivim i mrzovoljastim ljubavnikom, suncem; iz jutra sunce popijalo rosu, odatle pomisao da se njih dvoje bore te jedno drugomu smrt zadaje. Evo od prilike prvog stadija u postajanju mita.

K tomu dolazi apercepcija, to će reći prihvatanje ovakovih, životom obdarenih utisaka prirode u krug predjašnjih njima sličnih uspomena; i ovdje je jezik sa svojimi metaforičkimi izražaji od

prevelike pomoći bio kao stvaratelj novieh mita. Gledanje n. p. nekojeg pojava u prirodi probudjuje u čovjeka spomen sličnih zgoda iz njegova života; ove zgode, probudjene u čovječjoj duši, prihvataju onaj pojav medju sebe te ga sa sobom izjednačuju. Ovako se rodi iz jednog pojava mnoštvo raznolikih mita. Na priliku tutnjava groma prikaza se vojniku zvukom vojničke trube ili topotom božanstvenih konja, pastiru rikom krâvâ, itd. Ako je ono, što bi iz prirode, naročito zračnih pojava prihvaćeno, kadro bilo odoljeti starijim predstavam, tada osta onaj prizor na nebeskoj visini — odatle pričanje o bozih i božicah; kada nasuprotiv starije, predjašnje predstave preoteše mah nad prihvaćenimi utisci iz prirode, tako da su se ovi s vremenom sa sviem izgubili, tada sadje nebesko sa svoje visine na zemlju medju ljude: to će reći, od raznieh pojava prirode u zraku i zračnoj visini budu heroj na ovoj zemlji, o kojih skorim umije mitos poetskim popunjnjem pripoviedati i kad su se rodili i gdje su živjeli i kako im ime. (sr. Schwartz, über den Ursprung der Mythologie; Delbrück, die entstehung des Mythos bei den indogerm. völkern).

K ovim općim načelima, koja su komparativnimi istraživanji indoevropske mitologije konstatirana, pripomenut ću još i to, da je istim putem dokazano, da izvorno niti je mitologija bila religiozna niti religija mitologijska; nu s vremenom dobi mnogo mitologijskih slika i priča religiozno značenje. Nous pouvons facilement constater, kazuje Burnouf, soit dans les livres sacrés de l' Inde, soit chez les anciens Grecs, soit même dans les livres de Zoroastre, au moins dans les plus anciens d' entre eux, que le but de l' institution religieuse n' était point de rendre les hommes plus ou moins vertueux, qu' elle n' avait pas de règles de morale à leur imposeur: elle était une pure et simple affirmation de la théorie métaphysique formulée par les ancêtres (E. Burnouf, la science des religions, Revue de deux Mondes 1868, LXXVI, 868).

U tome pravcu baveći se komparativnom mitologijom napisa Kun mnogo prevrstnieh članaka o pojedinih mitih indijske, grčke, rimske i njemačke mitologije u časopisu Höferovu, Hauptovu, Manhardtovu i svojem; povrh toga izdade god. 1859 posebnu knjigu, mitologijsku monografiju: die herabkunft des feuers, koja je do sada jednoglasno priznata djelom preuzoritim sa svoje strogo naučne metode, osnovane na najobzirnijem etimologijskom poredjivanju. Istiem pravcem podjoše i drugi učeni Niemci, Francuzi, Englezi te

sad već ima po raznih žurnalih raspršanih mnogo znatnih rasprava iz komparativne mitologije, a ima i posebnih knjiga, koje raspravljaju pojedine krugove, kao n. p. od francuskog profesora Bréala: *Hercules et Cacus, etude de mythologie comparée*. Od općenitijih djela napomenut ću studija oksfordskoga profesora M. Müllera, mitologiju njemačkih i sjevernih naroda od Mannhardta, zoroastarska studija od Windischmanna, napokon znatna djela Švarcova: „izvor mitologije“ i „sunce, mjesec i zvijezde“.

Ovo posljednje djelo, kojemu je općeniti naslov u njemačkom: *die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer und Deutschen in ihrer Beziehung zur Mythologie* — dovodi nas k slovinskim literaturam, koje su žalibog i u tom polju daleko zaostale za ostalim napredkom. Meni je pred očima veliko djelo rusko: *Poetičeskija vozzrénija Slavjan na prirodu* od A. Afanasjeva, od kojega izadjoše do sada dvie svezke, I. str. 796, II. str. 784 u Moskvi 1866—1868. O tome djelu rad sam u savezu s izloženim napried stanjem današnjim ove nauke nekoliko rieči progovoriti, te ga pažnji našega književnoga svieta preporučiti, imenito oniem našim ljudma, koji bi imali volje i prilike takovom se naukom u nas baviti. Nije meni do kritike ovoga djela već s toga, što si ne prisvajam onakovieh studija mitologijskih, koja se tomu predmetu hoće, dočim rado vjerujem neutrudljivomu piscu, da je puno godina velika napora uložio u svoj posao. Ovo sa sviem otvoreno očitovanje ne može mi ipak smetati, da ne rečem koju o nutarnjoj naravi samoga djela i o uspjehu onoga truda, koji je ovamo potrošen. Važna je karakteristika ovog djela naznačena na samom naslovu, gdje se veli, da je to „opyt sravnitel'nago izučénija slavjanskih predanij i vérovanij, v svjazi s mitičeskimi skazanijami drugih rodstvenih narodov“. Odatle vidimo, da je g. Afanasjev odabrao komparativni pravac za svoja mitologijska istraživanja, pošao dakle oniem putem, koji sam napried dovoljno označio te pohvalio kao novu epoku u toj nauci. Da je to zbilja nastojanje posve onog istog pravca, koji u indoevropskoj mitologiji zastupaju imena takovieh ljudi, kao što su M. Müller, Kuhn, Mannhardt i a *per* Schwartz — o tome uvjerit će se svatko, čim samo nekoliko strana *plena?* iz knjige pročitā, a suviše kazuje i sam Afanasjev, da je nastojao svoja istraživanja u sklad dovesti s onimi rezultati, koje iznesoše do sada na vidjelo pomenuti učeni ljudi. Dakako, tko pozna veliku načelnu razlikost izmedju modernih istraživanja mitologijskih

i kako je do nedavna o mitologiji mišljeno i pisano — pitat će zabrinuto, da li je zbilja piscu sretno pošlo za rukom i one dielove svoje knjige sastaviti s novijimi općenitimi rezultati, koji su izradjeni već prije više godina. Na čast g. Afanasjevu spominjem, da je on već u najranijih svojih raspravicah pokazao, da potanko prati suvremenu nauku u zapadnih literaturah. To je svakako velika krepost i jedan od najbitnijih uvjeta; ali se ipak pita, dotječe li ma i najpodpunije poznavanje stranih mitologijskih rezultata za onaj veliki zadatak, koji je piscu ovoga djela pred očima bio. G. Afanasjev htjede nam istumačiti poetsko pogledanje slovinskih naroda na prirodu — to će reći, htjede u slovinskih pričah i vjerovanju pronaći starodavni smisao pojava prirodnih, a da bi to i njemu lakše i nama razumljivije bilo, dovodjaše mitologijske paralele srodnih indoevropskih naroda. To bijaše, mislim, nakana i želja g. Afanasjeva, ali — *currente rota urceus exivit*. U njegovu djelu ima svega i svačega iz opće arijske mitologije, pak i slovinskoga po nešto; ali ni po što ne zauzima slovinsko ono odlično mjesto u knjizi, koje bi čitalac očekivao po naslovu djela. To je glavni, ako hoćete, baš i jedini nedostatak učenog truda g. Afanasjeva — ali dakako nedostatak tolik, da ma i priznali korist, koju će imati komparativna mitologija i od ovoga djela, ipak konačan sud o njemu ne može glasiti drugačije, nego da nakana nije postignuta. Pače ja bih sa svoje strane rekao i to, da se ona velika svrha, koju si stavio pred oči g. Afanasjev, i ne mogaše sada još postići, jer nemamo dovoljno specijalnih istraživanja o slovinskoj mitologiji, jer još nije posakupljena ni ocienjena mitologijska gradja, koje ima u životu samieh slovinskih naroda. Afanasjev tuži se sam, kako mu je teško, gotovo nemoguće bilo dobavljati u Moskvu razne slovinske knjige i časopise, u kojih bi obilatije gradje nahodio — ja to podpunoma razumijem te mogu pomisliti, koliko ga je truda stajalo, dok je i tako obilatu bibliografiju skupio. Ali sve to ne pomaže dovoljno; da je pisac imao još toliko slovinskih izvora, opet ne bi po mojem uvjerenju uspjeh njegova djela puno veći ni znatniji bio. To dolazi od načina, za kojim se poveo pisac u sastavljanju svojih studija. Afanasjev prihvaća bezuvjetno ne samo sva načela nego i sve rezultate modernog mitologijskog ispitivanja; on tumači postanak mita od meteorskih pojava prirode, on ističe važnost metaforičkog izrazivanja u jeziku za postanak mita, pače dotjeruje istu važnost poput Maksa Müllera do krajnosti;

*

ali u potanjem izlaganju svoje stvari goni za idealom onieh njemačkih mitologa, naročito Švarca, koji su u komparacijah i kombinacijah beskonačni, tako da čitatelj nigdje do odmora, nigdje do oduška doći ne može. Kao u kalejdoskopu kreće se pred nama čitav kozmos sa svimi svojimi stihijami; sav mitologijski svijet, razdrobljen u sićušne atome, titra nam pred očima; niti vidiš, gdje prestaje istovetnost mitologijskog motrenja, gdje li odpočinje puka srodnost, niti znaš, što je općenito narodno, što li individualno i lokalno pričanje i vjerovanje. Ako se ova pogrješka punim pravom predbacuje već Švarcu u komparaciji grčkih, rimskih i njemačkih mita, koji su inače u svojoj domaćoj cielosti podpuno poznati (sr. *Zeitschrift für Völkerpsychologie* IV 253), što istom da rečemo o mitologu slovinskom, koji nije imao jošter pred sobom izradjenih mitologijskih cielosti, koji je jedva nahodio nekoliko pokušaja, da se raspršana pričanja raznieh slovinskih naroda o istom prirodnom pojavu posaberu u skup. Slovinskoj mitologiji nema doista napredka bez potankih specijalnih istraživanja, koja će što se više može obuhvaćati nekoje cielosti, ali u tih odredjenih krugih iscrpati što potpunije sav materijal narodnoga pričanja. Onakovo skakutanje s jednoga kraja slovinskih naroda na drugi, sa sjevera na jug i zapad; ono odlomito poredjivanje kojekakvih silom navučenieh paralela, koje se često osnivaju na jednoj jeditoj rieči ili na kakvoj poetskoj invenciji novijeg vremena — sav taj proces nema u sebi nikakve vjere, nikakva jamstva za napredak i razvitak nauke.

Po izlaganju g. Afanasjeva, kao po svih gotovo dosadašnjih mitologijskih raspravah, kojih ima u slovinskih literaturah, može nekako i odviše sve svašta značiti i svačemu srodno biti; neka je samo gdje u kojoj narodnoj pjesmi manjom pojamnom precizijom a slikovitim jezikom što god izrečeno, i već se slute važne mitologijske reminiscencije. To se tako daleko tjera, da ćemo do skora svi kolici doći u mitologiju! Bojim se, da tiem prekomjernim načinom ne ćemo ništa opraviiti; ja bar ne mislim, da bi to pravi put bio. Ta u naučnom poredjivanju ne radi se samo o tome, da se istovetnost i jednakost pričanja dokaže, nego za cielo i o tome, da se istaknu razlikosti — a toga u djelu g. Afanasjeva nema: ondje je sva individualnost mitologije slovinske potonula u moru indoevropskoga universuma. Sjetimo se i opet paralele s naukom filologijskom. Kao što je uz komparativnu gramatiku svijju indo-

evropskih jezika ne samo moguće nego i vrlo potrebno misliti na historijsku gramatiku pojedinih jezika, isto tako bit će i u mitologiji komparacija tiem plodovitija, čim su pojedine mitologije pomnije ispitane. A što čini komparativna lingvistika u etimološkijskom sravnjivanju rieči? Ona dovodi rieč, kojoj se izvor i srodstvo ište, najprije preko domaćih spomenika na njezin najstariji i najizvorniji oblik; tad će istom zamahuuti preko granica domaće sfere te je primaknuti srodnim riečma stranih jezika. Isto bi tako valjalo činiti i u mitologiji; da, što kažem, ta tako i rade oni, koji žele postići nedvojbenih rezultata, ali u djelu g. Afanasjeva taj način ne vlada. Iz njegova se djela ništa ne razabire, kakva je bila ta slovinska mitologija u svojoj individualnosti; još se manje dakako znade, koje su epoke njezina razvitka, kakve li razlikosti izmedju pojedinih slovinskih plemena. Za to su važne, ali jošter ne ispunjene rieči, što ih Hanuš jednom, ne davna o slov. mitologiji napisao: *der slavischen Mythologie steht die schwierige Aufgabe bevor, Epochen der Mythenbildung bei den einzelnen slavischen Völkern zu unterscheiden.* Dakako da se taj zadatak i ne će polučiti bez kritike, bez stroge kontrole svih pojedinih česti svakoga mita, svake budi narodne budi historijske tradicije. Graditi materijalom, o kojega čvrstoći nijesi osvjedočen — to je bilo i bit će svagda opasno. Koliko puta pravi g. Afanasjev paralelu izmedju nekog slovinskog i srodnih mu neslovinskih, mitologijskih pojava, a kad se izbliže pogleda, to mu se ono, što poredjuje, raspada u ništar! Eno da samo jedan vrlo znatan primjer navedem. U glosah od *mater verborum* dolazi ‚siua‘ tumačeno kao *dea frumenti*, *Ceres*, kao *diva*, *dea*, i kao *ceres*, *fruges*, *frumentum* vel *dea frumenti* — odatle bješe Šafařík izveo božicu ‚živu‘ (sr. *Ält. Denkm. d. böhm. spr. str. 231*), te su uza nj pristajali gotovo svi slovinski mitolozi, držeći tu božicu nekako srodnom s rimskom *Cererom* i grčkom *Demetrom*. Toga mnjenja bijaše i Sreznevski u djelu: o *jazyč. bogoslužanii drev. Slavjan*, ali kasnije odusta od predjašnje misli te prihvati *Sivu*, priznavajući ipak da je ne umije protumačiti (sr. *Izvěst. Arheol. obšč. I. 5*). Afanasjev voli takodjer čitati ‚siua‘ kao *Siva* te smatra ovu rieč imenom božice proljeća, vesne, kao sinonim od njemačke *freje* ili slovinske *Prije*. Kako dolazi pisac do te jednakosti, ne vidi se pravo; ali je važno motriti, gdje on čitajući onu glosu kao *Siva*, jedan put misli na etimon glagola *sijati* (*serere*) i usjev, pak mu se čini, da

je to i bio povod, što je Siva protumačena latinskim imenom Ceres ; a drugi put smatra Siva adjektivom od poznatog svojstva siv, a, o = tamno svijetao. Napokon ne propušta još spomenuti i neko biće sjeverne mitologije Sif, što ga bješe već J. Grim poredjivao. Čemu, pita se, toliko gomilanje raznih etimologija i raznih mitologijskih paralela u jedan mah? a šta će na posljedak ona glosa značiti? da li božicu Sivu ili Živu? Da čujemo, što nam vrlo triezno odgovara Hanuš u *Sitzungsberichte der kgl. böhm. gelehr. Gesell.* 1865, I. str. 128. On, koji od prije još vjerovao u eksistenciju Žive, kao što dokazuju njegove skorašnje rasprave, posta na posljedak odmetnikom te izagna božicu Živu iz slovinskog neba, dokazujući za glose „Siu“ i „Siva,“ da će to biti pokvareno pisana rieč „dzieva“, što bi bila božica „dieva“ i „djevana“, o kojoj je već prije napisao čitavu monografiju: „*Děva, zlatovlasá bohyně pohanských Slovanů*“, u *Abhdl. d. k. böhm. Gesell.* V. B. g. 1861. Kad bi tomu tako bilo — a Hanuševi razlozi vrlo su triezno sastavljeni, jer su u opće njegova novija mitologijska istraživanja povoljno razlikuju od predjašnjih, smjelih i ne osnovanih kombinacija — tada dakako ne bi sve dojakošnje hipoteze o Sivi i Živi upravo ništa vriedile, kao što za cijelo malo vriedi ono, što Afanasjev o Sivi umuje!

Bit će, bojim se, ovakovieh primjera, gdje su sve kombinacije izmišljene, u slovinskoj mitologiji vrlo mnogo. Dojakošnje mitologijske rasprave naših domaćih pisaca s malimi iznimkami pune su izmišljotina i nakita pjesničkih, gdje je fantazija pisaca pridomišljala, što je nestajalo historijskih ili narodnih svjedočanstva. U g. Afanasjeva ima ta pogrješka, što i odviše vjeruje u sve dosadašnje izvode te je preslabo skeptičan napram svojim prijedhodnikom. Ali u svakom našem dosadašnjem mitologijskom djelu, pa tako i u knjizi g. Afanasjeva, najviše se osjeća taj nedostatak, što su etimologijska izvadjanja većinom nekritična: tomu će se istom onda odoljeti, kad studium komparativne lingvistike u nas bolje uznapreduje. G. Afanasjev nije samostalan etimolog, nego se mora oslanjati na tuđe rezultate, koji prema tomu, od koga su te iz kojega vremena, nemaju jednake vriednosti, nego je temeljito i zbilja naučno sravnjivanje pomiešano s hrapami etimologijske pljeve, koju bi istom trebalo izvijati. Po tome dakako propadaju mnoge mitologijske komparacije, koje su na krivoj etimologiji osnovane, a vjera naša u dokazivanje g. Afanasjeva stubokom je potresena.

Koliko može opraviti triezna etimologija u tumačenju mitologijskom, liepo nam dokazuje Miklošičeva rasprava o Rusaljkah, kojoj se dođuše protivi Afanasjev (*Drevnosti I. vyp. I. str. 35*), ali badava. Ne mogu a da ne pohvalim s iste ruke studija Jirečkova o slovinskoj mitologiji (*Čas. Čes. Muz. 1863*), kao uzorit primjer stroga etimologijskog izvadjanja. Ono je po mojem čvrstom uvjerenju jedini sigurni put, kojim je nadanja da će i studium slovinske mitologije procvasti. U Ruskoj, gdje se starine narodnog života i običaja s najvećom brigom skupljaju, odlikuju se takodjer naučnom trieznošću istraživanja nekih mladjih arheologa, kao n. p. A. Potebnje, A. Kotljarevskoga itd. Za dokaz pomenut ću vrlo krasnu raspravicu sadržaja mitologijskog „o Sreći“ (o dolě i srodnih s njeju suščestvah od A. Potebnje, u *Drevnostih, t. I. 1867. 153.*) Tiem ne htjedoh ipak reći, da ne bi veliki trud g. Afanasjeva mnogo koristan bio, kao marljivo skupljena a vrlo obilata gradja i kao pokušaj tumačenja, za koje se samo mora napredovanjem mitologijskih istraživanja istom pojedince dokazati, gdje mu ima gdje li nema osnova.

Vriednost mnogieh tumačenja mitologijskih razabrat će se istom onda, kad bude konačno ustanovljen domašaj onieh izvora, na kojih je ono osnovano; jer dok je značenje samieh izvora prieporno, dotle ne mogu biti neprieporni ni rezultati, koji se iz istieh izvora izvode. Bitnu sastavinu mitologijskih kombinacija u djelu g. Afanasjeva čine narodne priče, kao obilat izvor spomena mitologijskih iz davne narodne prošlosti. Ali baš o tom izvoru nijesu dosadašnja istraživanja jošter dotjerala do složnoga rezultata, da bi se pravo znalo, kolika je značenja kao svjedočanstvo mitologijskih tragova u narodu, njegovieh originalnih nazora o prirodi. Veliku i neslućenu srodnost medju pričami raznih indoevropskih naroda tumače jedni tako, da su to zbilja davni spomeni nekošnje arijske zajednice; drugi opeta dokazuju, da su se mnoge priče kasnije, istom u historijsko vrieme doselile, što iz Indije, što u opće iz Istoka, raznimi putovi medju zapadne arijske, t. j. evropske narode. Ako dakle g. Afanasjev bezuvjetno vjeruje u svaku narodnu priču kao originalan proizvod narodnieh predstava o raznih pojavih prirode, što on i čini u svom djelu, — tada će dakako naći mnogo mitologijske gradje ondje, gdje je drugi ljudi, koji na narodne priče drugačije pogledaju, ni malo ne nahode. Zanimljivo je s te ruke poređivati neke kombinacije mitologijske u

Afanasjeva sa triezno pisanimi članci u „Věstniku Evropy“ 1868 od V. Stasova, pod naslovom „Proishozhdenie russkikh bylin.“ Kojih se načela u tome pitanju ja držim, već sam izrekao u Radu, knjizi II. str. 223; potonje zanimanje s istiem predmetom ne mogaše me prevjeriti, nego još jače uvjeriti.

V. Jagić.

Najnovija izdanja slovinskih književnih starina trudom I. I. Sreznevskoga.

Današnja se filologija slovinska kreće u dva pravca: jedan je pravac historijski, drugi komparativni. To dvoje nije baš isto, ali da se dodje do onoga ploda, kojemu se od slovinske filologije u opće nadamo, jedva se može onaj drugi pravac posve odieliti od prvoga. Jer tko hoće da mu bude poredjivanje temeljito, mora svakako najprije pojedine od onih članova, koje će izmedju sebe poredjivati, dotjerati putem historijskim do njihovog najpodpunijega a to će reći do njihova najstarijega oblika. Po tome dakle stoji uspjeh komparativnog studija slovinskih jezika o vjernu istraživanju poedinieh narječja pravcem historijskim: a tomu se doista hoće vjerna i marljiva pribiranja starina književnih. To i bijaše uzrok, za što su se najslavniji slovinski filolozi novijega vremena jednako rado bavili skupljanjem književnih starina te su mnogo vremena i truda uložili u tu čest svoje naučne radnje. Komu da nijesu s te ruke poznate zasluge velikoga Šafařika, umnoga Kopitara, neumornoga Vostokova? Njihovu trudbu mogaše tek smrt ustaviti. Izmedju živieh znamo, koliko je staroslovinskih spomenika iznesao na svijet Miklošić, koji još i sada ne prezire takova truda, ako i jest posljednjih godina njegova radnja pošla putem sustavne konstrukcije poedinieh dielova slovinske gramatike. Gledamo li posebice na žive slovinske jezike, to je jedva i koji poedinac čovjek toliko privriedio trudom svojim svojem narječju, koliko Gjuro Daničić izdavanjem starina srbskih jeziku srbskomu. Ali s općega slovinskoga gledišta najneumornije radi dan današnji na tom prostranom polju prevriedni član naše akademije, profesor I. I. Sreznevski. On zaslužuje punim pravom odlično ime prvog književnog arheologa u današnjem slovinskom svijetu. Njegova je radljivost na tom polju zbilja ogromna. Od godine do godine možemo pratiti njegovo neutrudivo staranje oko sabiranja i izlaganja najstarijih književnih spomenika ćirilskih i glagolskih, kojim smjera

k velikomu, za sada još posvema idealnomu cilju, da već na osvitku historijskoga života slovinskih naroda udje u trag njihovim jezičnim i narodnim osobinama i razlikostim. Pak zbilja što bi i moglo biti ljepšim zadatkom ove par excellence slovinske nauke, nego li da prodre u davnu, koprenom niema zaborava zastrtu prošlost svojih naroda, u davnu prošlost njihova jezika, života i običajâ?

Po što je Sreznevski izučanje slovinskih književnih starina odabrao za sredstvo, kojim je rad onoj svrsi prikučiti se, lako razumijem, za što nijedne malenkosti, koja mu se u razbiranju starina prikazuje, ne smatra toli neznatnom, da ne bi mogla u koje-kakvih, ov čas možda i neslućenih kombinacijah gdje što značiti. Odatle njegova želja, da se za sada još svaka starina paleografski vjerno štampa, uz koju bih ja tek uvjetno pristao, na ime tako, neka uz to ima podpunu naučnu vrijednost, ako i sa drugom, puno širom svrhom, i onaj drugi način izdavanja slovinskih književnih starina, koji uvedoše u život Šafařík i Miklošić a u nas ga dično Daničić zastupa. Jer ako i može biti, da su kojekakve paleografske osobine često puti dosta važne, da se bar uz pomoć tih znakova, gdje nema sigurnijih, odredi doba i domovina kojoj starini, a ono valja ipak uzeti na um i to, da tiem što se zna viek i domovina kojega god spomenika, nije jošter iscrpeno sve njegovo značenje; za tiem da upravo ondje, gdje najviše stoji do paleografskih znakova, ne vriedi ma još tako pomno i vjerno sa svimi abrevijaturami štampani tekst gotovo ništa bez vjernih faksimilija; a najposlije budimo iskreni te recimo, da bar do sele ne možemo nikako reći, da smo od onieh nespretnih abrevijatura i kojekakovih koverčica iznad rieči, kojimi gdje koje staroslovinske starine upravo strašno obiluju, mnogo naučili. Ja mogu dakle načinu štampanja književnih starina, kojega se Sreznevski drži, tek onda podpunu paleografsku vrijednost priznati, kada njegove refleksije o obliku pojedinieh slova kao i drugih znakova osvjetljuju vjerne faksimilije. To reć bi kao da i sam Sreznevski priznaje, čim je gotovo svako dojakošnje svoje izdanje nakitio dragocjenim prilogom vjernih faksimilija iz onieh starina, o kojih upravo govori. Tako je njegovo znamenito djelo: Древніе памятники русскаго писма и языка (izašlo g. 1863 u S. Petrb.) upravo tiem toli dragocjeno, što mu je priloženo 50 krasnieh snimaka. Isto je tako bitno povišena vrijednost njegova drugog djela: Древніе глаголическіе памятники (izašlo g. 1866 u S. Petrb.) prilogom vjernih paleografskih snimaka. Ne

ću se dakle, nadam se, pokazati nepravednim napram velikim zaslugam neutrudljivog akademika, ako izjavim želju, neka bi nam isto tako okitio vjernimi snimci i oba svoja najnovija djela ili bar svakojako svoj pošljednji trud: Древние славянские памятники юсоваго письма (izašlo g. 1868 u S. Ptrb.).

Nego u istinu bio bih nepravedan, da rečem, da si Sreznevski ne stavi drugoga oilja van da pravi paleografska studija; rekoh već, da je to njemu tek sredstvo za svrhu puno veću i važniju. U predgovoru k svojem najnovijem djelu Древние славянские памятники юсоваго письма govori ovako: „I u spomenicima jusovoga pisma kao i u spomenicima ruskih i srbskih proviruju kroz nianse mjestnih narječja crte čistoga slovinskoga jezika. Kakova bijahu ta mjestna narječja? po čemu se razlikovahu jedno od drugoga? gdje koje gospodovaše? uolikoj li mjeri bijaše svako važno za jezik književni? Na ova pitanja, vele znatna u odnošaju napram narodnoj obrazovanosti, ne može se jošter izvjestno odgovoriti“. Ove rieči rekao bih da u kratko sadržavaju čitav program, prema kojemu je dojako radio a i u napredak kani raditi učeni akademik na polju slovinskih književnih starina. Kako se vidi, njemu jest do toga, da mnoštvo već od prije poznatih a isto tako i znatan broj njegoviem trudom iz nova otkrivenih književnih spomenika čirilskih i glagolskih podvrgne strogu ispitu toli sa strane paleografske koli sa strane jezične, leksikalne i gramatičke, pak da sve te dragocjene starine slovinskoga jezika i pisma po nutarnjih i neizravnih ili, gdje ih ima, po vanjskih, izravnih dokazih o njihovu vieku i domovini, podieli u razrede, a u ovieh da pokuša odabrati što je zajedničko od individualnieh osobina, kojim opeta valja negdje u životu narodnjem izvor naći. S onog dakle gledišta, kojega se Sreznevski drži, bilo bi kod više spomenika istoga teksta, recimo na priliku kod teksta od evangjelja, gdje ima i gramatičkih i leksikalnih razlika u jeziku, pitanje ovo: kako udjoše one razlike u tekst? čijim li uplivom? Potankom analizom starih spomenika, nada se g. Sreznevski a nadam se i ja, da ćemo doći do svakojakih fonetskih, gramatičkih i leksikalnih razlikosti, da već ih i sada znamo dosta mnogo; ali se pita, gdje je tim razlikam u životu samieh naroda slovinskih izvor bio? koja su to bila slovinska narječja, što su kojekako utjecala u stari jezik književni? Na ovako stavljeno pitanje lakše je doći do odgovora za stare spomenike roda ruskoga i srbskoga, nego li za one starine jusovoga pisma,

koje nijesu ni ruskoga ni srbskoga roda. G. Sreznevski pita sam ovako: Može li se po tih spomenicah (razum. jusovoga pisma) bezuvjetno izučati staroslovinski jezik, dakle drugačije nego li po starinah pisma ruskoga ili srbskoga? da li je tu onaj jezik podpunoma vjerno izražen, ne pomiešan ni s kojim drugim narječjem još mimo ruski i srbski jezik? — pak na to pitanje ne može za sada drugačije odgovoriti, nego li što kaže: To će po svoj prilici riješiti dalja istraživanja; ili na drugom mjestu ovako: Mi tek ne možemo zaniijekati, da su u te spomenike utjecali govori bugarski i moravskoslovenski te da njihov upliv na književnost staroslovinsku nije neznatan.

Što nijesmo do sele kraj mnogih vele znatnih književnih starina došli do većih rezultata, nego li nam ih pokazuju upravo spomenute rieči Sreznevskoga, tomu je velik uzrok i to, što se za gdjekoji važni spomenik do sele jedva nešto po imenu znalo ili smo ih imali tek u nekoliko neznatnih odlomaka, raspršanih kojekuda u nepristupnih izdanjih. To ponuka Sreznevskoga, koji se toj nauci celom dušom odao, na dvojaki rad: jednim krči put općenomu poznavanju raznih književnih starina, opisivanjem, karakterisanjem i preštampavanjem onoga, što mu sretna prilika pod ruku pruži; drugi je rad mnogo sustavniji, gdje idući koliko se god može redom kronologijskim prikuplja u posebne celosti sve starine jednoga roda te k tumačenju svijn osobina dotičnoga spomenika dodaje još na ogled odlomke samoga teksta, čas u kraće čas na šire, prema tomu kako je spomenik važan i koliko već od prije poznat.

U prve vrsti radnju spada djelo pod naslovom: Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, Санкт-петербургъ 1867. To su opisi raznih staroruskih, starobugarskih i starosrbskih, ćirilskih i glagolskih starina IX—XVI vieka, koji su iz akademijskih zapisaka posabrani u 4 snopića s jedniem općeniem naslovom, a što svemu trudu znatno vriednost povisuje, to su pomno izradjeni te posebnomu izdanju pridani priegledi i sadržaji predmetâ, imenâ kao i osobina gramatičkih i paleografskih. Prostor mi ne dopušta, da se s pojedinostima izbliže bavim: ima ovdje u svemu 40 opisa. Ovdje se po prvi put nešto obširnije opisuje i karakteriše znamenito srbsko evangjelje pisano do g. 1200 (vyp. II. 20—36), za koje znamo, da ga Sreznevski čitava za štampu sprema; ovdje ima u ćirilskom priepisu kalendar vatican-

skoga ili asemanova evanđelja sa svimi osobinama rukopisnima (II. 49—62), a ispod redka dodane su paralele i varijante iz raznih grčkih i slovinskih kalendara; ovdje imaju dva odlomka novo otkrivenih prastarih evanđelja (Sreznevski stavlja ih u XI. vjek) roda staroruskoga (III 44—57, IV 31—33). Još ima u tom djelu po najstarijih rukopisih kritički sastavljena služba sv. Konstantinu filozofu; ima opis bugarskog zbornika od g. 1348, gdje no se već davno našao članak crnorizca Hrabra o slovih, a ima u istom rukopisu još i tekst „o pravoj vjeri“ (vyp. IV. 47—52), za koji se drži da ga je pisao Konstantin filozof, itd. Nadajmo se, da će neumornomu istraživanju prevriednoga zastupnika slovinske nauke u carskoj akademiji peterburžkoj poći za rukom, da nam iznese na svijet još mnogo novih „svěđenija“ o novih, do sele malo ili sa svim nepoznatih starinah slovinskih.

Od radnje druge vrsti, gdje Sreznevski starine jednog roda i pisma po kronologijskom redu poredjuje, tiče se ponajglavnije ruske književnosti dragocjeno djelo: Древніе памятники русскаго письма и языка (X—XIV вѣковъ). Общее повременное обозрѣніе съ палеографическими указаніями и выписками изъ подлинниковъ и изъ древнихъ списковъ. Санктпетербургъ 1863. Ovo je posebno izdanje iz 10 toma „izvěstija“, s kojim ono djelo prekide, jer „izvěstija“ poslije nijesu više nastavljena nego su zamienjena sa „zapiskami“, pak je i ovdje posebnomu izdanju dodano vele koristno i potrebno kazalo. Način, kako je „obščee obozrěnie“ toga velikoga djela sastavljeno, jest onaj isti, kojega se držao Sreznevski uređujući po kronologijskom redu stare spomenike „jugozapadnih Slovinjana“, o kojih sam obširno progovorio u Književniku III. 132—139 te i sada čitatelja onamo svraćam. Ali čega ondje još do sada nema, a valjda i ne će biti, to su ovdje „obščemu obozrěniju“ dodana „dopolnenija“, to će reći otisci samih tekstova, (od str. 137 do str. 296), većinom dakako odlomito ali koji put, kod važnijih a kraćih starina, naštampano je sve, što se sačuvalo; a buduć da se ovdje sadrže starine toli duhovnoga koli svjetskoga sadržaja, to ćete naći u tome dodatku štampanih odlomaka iz mnogih spomenika, koji su izvorno roda bugarskoga ali su u ruskoj zemlji pisani t. j. prepisani, kao: izbornik svjatoslavov, evanđelje ostromirovo, tumačeni psaltir evgenijevski (ovdje čitav naštampan), tumačeni psaltir čudovskoga manastira, prastaro žiće sv. Kondrata (čitavo naštampano), žiće sv. Tekle (čitavo naštampano), itd. I kod

onih spomenika, koji su već od prije dovoljno poznati bili, kao ostromirovo evanđelje, dodani su ovdje paleografski snimci te izvedeni tolikom precizijom, da istom od sele mogu iz ovieh snimaka karakter pisma potanko izučati i oni, koji nijesu u stanju, originala u rukama imati. Tim dakle dvojakim svojstvom, što su u djelu odštampane mnoge starine starobugarske, roda staroruskoga, i što su dodani prekrasni paleografski snimci, izašla je važnost ovoga truda g. Sreznevskoga puno veća, nego li bi se na prvi mah, sudeći po samom naslovu, i misliti moglo. Kamo sreće, da svi Slovinjani, t. j. svako slovinsko narječje, ima tako krasan zbornik svojih književnih starina: koliko bi se tim oblakčalo historijsko izučanje slovinskih jezika!

Gospodinu Sreznevskomu na čast neka je rečeno, da se on kao pravedan naučnik jednakom ljubavi zanima toli za glagolske koli za ćirilske starine. Može biti, da bi se drugdje takova šta samo od sebe razumjelo te ne bi ova pohvala upravo nikakova smisla imala, ali kod Slovinjana, naročito ruskih, nije ni po što izlišno i to svojstvo učena čovjeka na po se istaknuti. Za glagolske starine može se još prije, nego li za ćirilske, reći, da su do sele, kako ih malo ima, tako i malo poznate pak je i to malo, osim onoga što su Kopitar (Miklošić) i Šafařík izdali, raspršano kojekuda. Toga radi bijaše mudra misao Sreznevskoga, da isto onakoviem načinom, kakova se držao u pribiranju i karakterisanju staroruskih, ćirilskih spomenika, posakupi do sele poznate starine glagolske, rada i pisma bugarskoga. Ovaj njegov novi trud bijaše priopćivan u „izvještijah imperatorskago arheologičeskago obščestva“ tom III—V te je odanle i na po se štampan pod naslovom: Древніе глаголическіе памятники, сравнительно съ памятниками кириллицы Санктпетрбѣ. 1866. Ovo je djelo sa dva razloga mnogo zavriedilo za studium slovinskih književnih starina: za to, što su mu priloženi vjerni paleografski snimci (u 10 tablica) i za to, što je tekst glagolski jednako poredjivan sa ćirilskim. To i jesu — u tome se slažem s g. Sreznevskim — gotovo jedini putevi, bar za sada, koji nas mogu sve bliže dovoditi konačnomu riešenju znamenitog pitanja o medjusobnom odnošaju glagolice i ćirilice. Sreznevskomu čine se dojakošnji dokazi o prioritetu glagolice: столько же и послѣдними и натягнутыми, сколько остроумными и хитро сведенными; ipak ne niječe bar mogućnost, da se jednom to pitanje konačno presudi: конечно неудачный выборъ данныхъ для дока-

зательства древности глаголицы сравнительно съ кириллицей еще не уничтожаютъ возможности доказать тоже самое и даже вполне несомненно; но для того нужны все-таки другія доказательства а не тѣ, которыя приводятся теперь.

Nemajući žalibog nikakovih izrazitih kriterija, da bi se sigurno znalo, koji spomenik ide pred kojim, podielio ih Sreznevski radije po sadržaju. Najprije govori o abecenariju bugarskom te ga poredjuje s drugim izbrajanjem to ćirilskih to glagolskih alfabeta (16— 32) i o povelji Iverskoj, koja je ovdje po prvi put obširno izložena (8—15); za tim prelazi na knjige bogoslužne, a to su: praški odlomci, kojim je Srez. našao paralela u ćirilskih rukopisih, i povrh toga 3 listića sinajska iz nekoje glag. knjige, u kojoj bijaše čin službe. Sud Sreznevskoga o praških odlomcima glasi od prilike ovako: da ti odlomci ne predstavljaju izvorne starine, nego da je prvobitni izvor bio čisti staroslovinski ili možda rusko-slovinski tekst, koji da je kasnije prepisan i uz to preradjen od nekogega Moravca ili Čeha tako, da su se prvobitne crte staroslovinske u tom spomeniku mnogo manje sačuvale, nego li i u kojem drugom ćirilskom ili glagolskom spomeniku; za to kaže: Изъ всего этого можно заключить, что на пражскіе глагольскіе отрывки нельзя глядѣть какъ на образчики глагольскаго письма очень древнаго.

Od teksta evanđjelja opisuje se evanđelistar Vatikanski s odlomcima i varijantami iz oštrom. evanđj., za tim su naštampani odlomci iz ohridskog evanđelistara (sve što se sačuvalo). Od tetro-evanđjelja opisano je i u odlomcima štampano atonsko (grigorovčevo) i zografsko, sada u carskoj petrog. knjižnici, za tim listići Mihanovićeви.

Od zbornika poučnih najznatniji je spomenik Klocov, koji je i ovdje sav naštampan; za tim jedan tako zvani maćedonski listić i nekakov vrlo kukavno sačuvani odlomak Grigorovičev.

Najposlije su vrlo pomno pobrojani svi do onoga časa poznati primjeri, gdje se u ćirilskih rukopisih nalazi tragova glagolskih: znamenito je kod toga, što ima glagolskih pripisa čak u spomenicima ćirilskih iz 15 i 16 vieka, a ipak karakter onih glagolskih slova nije uglati, hrvatski, nego većma naličan na oblu, bugarsku, glagolicu, prem da inače ne poznamo rukopisa glagolskih bugarske familije, koji bi tako kasni bili.

Koliko mogu razabrati iz najnovijih zapisaka, ide Sreznevski sada za tim, da i najstarije spomenike glagolske roda hrvatskoga

posakupi svojim načinom i protumači. Do sada su već priopćena dva odlomka pod naslovom: Изъ изслѣдованія о древнѣйшихъ памятникахъ глаголицы хорватскаго писма. Uvjeravam poštovanoga prijatelja, da može kod tog svog novog truda već u napredak uvjeren biti o našoj najtoplijoj zahvalnosti, a i u pomoć našu neka se nada, koliko smo god kadri biti mu od pomoći. Za onaj ljubljanski zbornik, koji je priopćen u zapiskah XIV 1 str. 80 te popunjen dodatci ćirilskimi, poznato mi je iz privatnih izvora toliko, da ga žalibog sada više u Ljubljani nema.

Najnovije djelo g. Sreznevskoga, koje dobismo onomadne, nosi ovaj naslov: Древнѣ славянскѣ памятники юсоваго писма съ описаніемъ ихъ и съ замѣчаніями объ особенностяхъ ихъ правописанія и языка, С. II. 1866. Ovo je djelo sastavljeno od dva diela: Uvod donosi najprije „obozrénie pamjatnikov drevnjago ju-sovago pisma (1—148)“; za tiem: „obščija zaměčanija ob jetih pamjatnikah (149—184)“. Drugi dio sadržaje same tekstove (1—416). Iz uvoda razabiremo nakanu g. akademika. Njemu je do toga, da nam pruži priliku, a i sam polaže tomu čvrst temelj, kako bi se što bolje proučili oni najstariji spomenici staroslovinski ćirilskoga pisma, gdje vlada pravilno upotrebljavanje nosnih glasova, a nijesu ipak spomenici domovine ruske — o isto takovih glagolskih starinah bješe upravo govor. — Sreznevski se nada od поблиžeg izučanja ovakove vrsti spomenika, da ćemo i tu ući u trag nekim narječnim osobinam, po kojih bismo mogli razlikovati na priliku staroslovinske spomenike panonsko-moravske i staroslovinske spomenike tračko-mačedonske. Meni nije posvema razumljivo, kad on veli: da će se iz onieh spomenika dokazati, da je i ondje, gdje nijesu nosni samoglasni propali, kao u Srba i Rusa, ipak već od davna upotrebljavan bio jezik „ne čistij slavjanskij“, nego pomiešan s osobinami narodnoga govora; ja ovdje, velju, ne razumijem pravo, što će reći: „čistij slavjanskij jazyk“ — do sele bar mišljasm, da već od prvoga početka, dakle kako obično uzimamo, od onoga trenutka, kad no počese apostolska braća prevoditi evangjelje, nema više govora o „čistom slavjanskom“ jeziku, nego samo o jednom narječju — kojem? u tome se dakako misli učenieh ljudi razilaze. Miklošić, kako se zna, drži prvim osnovom panonsku slovenštinu, mnogi drugi mačedonsku bugarštinu — a Sreznevski? U njega nema na ovo pitanje nikakova odgovora, ili da bolje rečem, nema iz bliže definicije onoga „čistoga slavjanskoga“ jezika; on doka-

zuje tek, i to vrlo tanahnimi opaskami, da se već i najstariji spomenici jusovoga pisma po pravopisu, po izgovoru i po upotrebljavanju nekih oblika razlikuju od onoga čistoga jezika. Ovdje se naravski pita, kad već ne znamo potanje, koji je to „čisti slavjanski“ jezik, kako i mogosmo u opće doći do toga pojma o „čistom slavjanskom“ jeziku, kako li si možemo njegovu sliku predstaviti? Ako i ne kazuje Sreznevski izriekom, vidi se, da bi on na ovo pitanje odgovorio, da se taj „čisti slavjanski“ jezik može idealno sagraditi te iz najstarijih spomenika, što ih u opće imamo, abstrakcijom rekonstruirati. Vriedno je čuti, gdje se po mišljenju g. Sreznevskoga najčišća slika tog idealnog „čistog slavjanskog“ jezika sačuvala. On tvrdi, da ima među najstarijimi spomenici roda ruskoga nekoliko primjera takova jezika, imenito da je takov jezik u turovskom evanjelistaru 11 vieka, o kojem bješe već govor u „Svėdėniah“ IV 31 a i ovdje su priopćeni iz njega odlomci, u uvodu 168—172; za tiem da je takove naravi čudovski tumačeni psaltir, ali u njem da već ima povrh neznatna upliva ruskoga i nekoliko ingredijencija neruskih: iz njega su takodjer priopćeni ovdje nekoji odlomci (gotovo oni isti, koji u spomenicima ruskoga jezika i pisma). O ostromirovu evanjelju misli Sreznevski, da bi se do duše i ono moglo ovamo pribrojiti, ali da ima u njemu uz rusizam takodjer ingredijencija tudjega upliva, i to kako se njemu čini onoga, koji se ukazuje u zborniku suprasaljskom i u Savinoj knjizi (evanjelistaru). U istoj se liniji ali sve dalje i dalje odalečuju od „čistog slavjanskog“ jezika po mnienju Sreznevskoga ovi spomenici ruske domovine: izbornik Svjatoslavov, zbornik beajeda sv. Gregorija nanzianzinskoga i psaltir evgenijevski. — Ako je to istina, što Sreznevski tvrdi, a kao duboku poznavao staroslovinskih književnih starina imamo razloga na rieč mu vjerovati, da se njime pohvaljeni spomenici zbilja osobito pravilnim jezikom odlikuju, koji ćemo dok se odluči gdje se nekoč onako govorilo, slobodno par excellence staroslovinskim jezikom prozvati — tada nastaje želja, neka bi se ovi spomenici svakako u podpunoj svojoj cielosti izdali; jer do sada, bar koliko ja znam, nije upravo mnogo iz njih na ugled štampano.

Da što je, pitat ćete, Sreznevski u svom zborniku starina jusovoga pisma štampano, gdje se u toli duboko razabiranje staroslovinskih spomenika upušta? Ovdje su, kako već rekoh, isključeni svi i najstariji spomenici ruske domovine; nije ovdje dakako

trebalo štampati niti suprasaljskog zbornika, ipak su uzeta iz njega dva odlomka: 174—186 i 225—240, ovaj drugi odlomak štampan je sa sviem redak po redak te slovo po slovo onako, kako je u originalu. Nego povrh pomenutih odlomaka suprasaljskog zbornika sadrže se u tom djelu, što odlomito što u celosti onakove ćirilske starine, koje običajemo zvati spomenicima staroslovinskim roda starobugarskoga, i to da ih po sadržaju podielimo, ondje ima:

10 spomenika s tekstom evanđelja: Savina knjiga (ev. čitanja) 11 vieka, novgorodski listići (iz ev. čitanja) 11 vieka, Undolskoga listići (iz ev. čit.) 11 vieka, bugarski listići (iz ev. čit.) 13 vieka, listići stamavovskoga tetroevanj. 13 vieka, praškj listići (iz ev. čit.) g. 1277, zografsko tetroevanđjelje g. 1305, hilendarsko tetroevanđjelje g. 1322, Undolskoga listići (iz tetroevang.) 12—13 v., dečansko tetroevanj. 13—14 vieka.

3 spomenika s tekstom apostola: ohridski apostol Grigorovičev iz 12 vieka (ima tragova glagolskih), slēpčenski apostol (stranom u Grigorovića, stranom u Biogradu) iz 12 vieka, i listići manaulovskoga apostola 13. v.

5 spomenika s tekstom psaltira, i to: Slucki psaltir 11 vieka (bez tumačenja), bolonjski psaltir 12 vieka (s tumačenjem), pogodinski psaltir 12 vieka (s tumačenjem), listići norovskog psaltira 13 vieka, dečanski psaltir 13—14 vieka.

2 spomenika s tekstom staroga zavjeta: paremejnik Grigorovičev 12—13 vieka i paremejnik lobkovski 13—14 vieka.

7 spomenika knjiga bogoslužnih: Grigorovičeva mineja 12—13 vieka, listić iz druge Grigorovičeve mineje 13 vieka, norovski listić iz stihirara 12—13 vieka, pariški stihirar 13—14 v., listić ustava žeravinskoga 13 vieka, triod Grigorovičev 12—13 vieka, zografski trifologij 12—13 vieka.

5 spomenika s tekstom raznih poučenja i životopisa: Hilendarski listići iz pouka sv. Kirila jerusalimskoga 11 viek, mačedonski listić iz predgovora Joana eksarha 11 vieka; pouke Jefrema sirsokoga iz Stare Srbije, rukopis Hilferdingov, iz 13—14 v.; Sevastijanovski zbornik 14 vieka, sada u Moskvi, nekoč na sv. Gori; Skazanje Ivana bogoslova (apokrif), rkp. 14 vieka.

Ovo je već na prvi pogled znatan broj spomenika, kojih nam osobitosti jezične kao i paleografske potanko opisuje g. Sreznevski; značenje im je tiem veće, što su to većinom spomenici do sele vrlo slabo ili baš nikako poznati. Najznatnije mjesto zauzima u

tipografskoj biblioteci samim Sreznevskim otkriveni rukopis, kojega je srednja čest evangelistar prozvan od Sreznevskoga Savinom knjigom, za to jer se pripominje u rukopisu to ime bud kao pisac bud kao vlasnik rukopisa. Ova je starina, koju Sreznevski u 11 viek stavlja, naštampana čitava, t. j. sviju 129 listova, i to onom čak prestrogom vjernošću, kojom se Sreznevski odlikuje, tako na ime, da je čak redak po redak sadržano obličje izvornika: samo šteta, što nijesu bar sa strane poglavlja i stihovi pridodani, da bi se lakše znalo, što čovjek čita, a i lakše bi se našlo, kad bi se tko o pojedinom mjestu hotio uvjeriti. Na drugom je mjestu umah spomena vriedan bolonjski psaltir, koji je g. Sreznevskomu iz Bolonje poslan bio: o njem ima govora na više mjesta ovoga djela a i tekst je raskomadano štampan na str. 202—206, 241—243 i 353—380. Svi će prijatelji starine žaliti, što nije g. Sreznevski taj spomenik čitav naštaupao, makar radije morao što drugo izostaviti. —

U ime napredka slovinske nauke hvala g. Sreznevskomu, što nam toli voljno otvara one bogate izvore slovinske filologije, koji se nahode u Rusiji; a još ljepša mu hvala na trudu, koji sam ulaže u tumačenje onieh starina. U interesu istoga napredka budi mi dopušteno izreći i tu želju, da mu bog sreću dao te bi nam još mnogo starina odkrio, i još više ih na svijet iznesao.

V. Jagić.

München

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Sjednica historičko-filologičkoga razreda 5 siečnja 1869.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda: V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić; članovi drugih razreda: dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, J. Torbar, A. Veber, J. Jurković.

1.

Pravi član V. Jagić čita nekrolog o pokojnom počastnom članu Augustu Šlahjeru, za koji bi odlučeno da se tiska u šestoj knjizi „Rad a“.

2.

Odsjek historički daje izvješće o numizmatici dalmatinskoj g. Luke Ilića, na što bi odlučeno da se to djelo štampa troškom jugoslavenske akademije, ako ga pisac prema rečenom izvješću preinači.

3.

Odlučeno bi da se prva knjiga materijala za historiju državnu, crkvenu i književnu počne štampati.

Skupna sjednica 15 siečnja 1869.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi: dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, V. Jagić, S. Ljubić, J. Torbar, Lj. Vukotinović, M. Mesić, dr. P. Matković, J. Jurković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odbor za upravu narodnoga muzeja priobći izvješće o radnji svojoj i o stanju narodnoga muzeja prošle godine, te bi odlučeno da se izvješće pošlje vis. kr. namj. vieću, a u odbor, koji će ove godine upravljati muzejem po dosadanjih pravilih, opet biše izabrana ista tri člana koja su prošle godine bila u njem, na ime gg. dr. Fr. Rački, dr. J. Šloser, i dr. P. Matković, a po što se za dobro nadje odrediti u taj odbor još jednoga člana, izabran bi i g. J. Torbar.

2.

Odbor za upravu narodnoga doma predade račune istoga doma od prošle godine, i bi odlučeno da se računi pošlju kr. namj. vieću.

*

3.

Pročitani bi dopisi kr. nam. vieća od 23 prosinca 1868 br. 16817, kojim se javlja da je vlada zemaljska „podielila akademiji oprost od poštarine za dopise i pošiljke na oblasti i na pojedine članove njezine“. Po što tajnik javi da je ovdašnja pošta dobila naredbu, po kojoj prima od akademije bez plate samo dopise a nikakove druge „pošiljke“, odlučeno bi javiti to kr. nam. vieću i moliti da se i poštam dade naredba u smislu pomenutoga visokoga dopisa.

4.

Pročitani bi dopisi vis. kr. nam. vieća od 7 siečnja 1869 br. 13336, kojim se javlja da je visoka dvorska kancelarija „izjavila da neima zapreka proti tomu da se akademiji priobéuju statistički izkazi, koji se podnašaju rečenoj dvorskoj oblasti; a što se tiče tražene novčane pripomoći, da će se to pitanje tek onda moći konačno riješiti, ako akademija prije još dokaže da dotični trošak ne može namiriti iz svojega prihoda i da prema toj nemogućnosti zbilja potrebuje cielu traženu svotu od 800 for. na godinu.

5.

Pošto tajnik javi da je knjižarnica Fr. Župana položila račune od knjiga, koje je prošle godine primala na prodaju, odlučeno bi da se ugovor s rečenom knjižarnicom od 6 prosinca 1867 produži za godinu dana.

6.

Na priedlog matem.-prirodoslovnoga razreda odlučeno bi da se razprava pravoga člana Lj. Vukotinića „monografija runjika“ tiska u „Radu“ a „pobirci za zemljopis Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ pravoga člana Ž. Vukaso-
vića da se na pose štampaju.

7.

Odobrene biše odluke filologičko-historičkoga razreda: da se tiska u „Radu“ rasprava pravoga člana dr. P. Matkovića „o historiji trgovačkoj stare republike dubrovačke“ i nekrolog A. Šlahjera od pravoga člana V. Jagića, — a među materijali: dva članka pravoga člana Gj. Daničića, o odlomku apostola bugarskoga pisana 1277, i o rukopisu Vladislava gramatika pisanu god. 1469.

Sjednica razreda filosofičko-pravoslavna 30 siečnja 1869.

Predstojnik dr. P. Muhić, pravi članovi istoga razreda: J. Jurković, drugih razreda: dr. Fr. Rački, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković.

1.

Pravi član i predstojnik dr. P. Muhić čita razpravu: „o uplivu nauka narodno-gospodarskih na razvoj prava građanskoga“.

2.

Tajnik javi, da je duhovni stol djakovački poslao gradju za narodno običajno pravo, koju je skupio g. Mijat Valić učitelj u Garčinu.

Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razreda 13 veljače 1869.

Predstojnik dr. J. Šloser, pravi članovi istoga razreda: dr. B. Šulek, J. Torbar, Lj. Vukotinović, drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. P. Muhić, A. Veber, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član J. Torbar čita razpravu „O meteoritih u obće, a na po se o slavetičkom“, za koju bi odlučeno, da se štampa u „Radu“.

2.

Primljene biše na pregled „meteorologičke pažnje u Osieku god. 1866—68“. od g. J. Penza.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 25 veljače 1869.

Predstojnik dr. Fr. Rački, pravi članovi istoga razreda: V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić; članovi drugih razreda: dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar.

1.

Pravi član M. Mesić čita razpravu „O plemenu Berislavića“, za koju bi odlučeno da se tiska u „Radu“.

2.

Od pravoga člana dr. V. Bogišića bi primljen i predan odsjeku historičkomu na pregled popis rukopisa carske dvorske biblioteke u Beču, u kojih se pominje što o Slovenih.

Skupna sjednica 28 veljače 1869.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, M. Mesić, Lj. Vukotinović, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, J. Jurković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pročitani bi dopis kr. nam. vieća od 6 velj. br. 1166, kojim se priobćuje izvješće o stanju zaklade jugoslavenske akademije na svršetku godine 1868. Po tom izvješću bilo je u zakladi glavnice 280.581 fr. 46½ novč.; od toga su kamate (po što se odbije 760 fr. 99 novč. dohodarine) 12.500 fr., a od toga $\frac{4}{5}$, koje pripadaju akademiji za 1869 godinu: 10.000 fr., k čemu treba dodati što je godine 1868 manje uračunano 448 fr. 49 novč., tako da godine 1869 ima akademija od kamata svoje glavnice na trošak 10.448 fr. 49 nč.

2.

Odobrena bi odluka razreda matematičko-prirodoslovnoga da se tiska u „Radu“ razprava pravoga člana g. J. Torbara. „o meteoritih u obće, a na po se o Slavetičkom“.

3.

Odluka filologičko-historičkoga razreda da se tiska u „Radu“ razprava pravoga člana g. M. Mesića „o plemenu Berislavića“, bi odobrena.

4.

Odobrena bi odluka istoga razreda da se prva knjiga materijala za historiju političku, crkvenu i književnu tiska u 500 eks. po 18 for. 50 novč. od arka.

Sjednica filosoфіčko-pravoslavna razreda 17 ožujka 1869.

Predstojnik dr. P. Muhić, pravi članovi istoga razreda: A. Veber, J. Jurković, dr. V. Bogišić, drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. J. Šloser, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

Pravi član g. A. Veber čita raspravu „o stilistici hrvatskoga jezika s psihologičkim uvodom“, za koju bi odlučeno da se tiska u „Radu“.

Skupna sjednica 1 travnja 1869.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi: dr. J. Šloser, J. Torbar, S. Ljubić, M. Mesić, J. Jurković, Fr. Kurelac, tajnik Gj. Daničić.

Kako je štampanje „Listina“ i „Marulićevih pjesama“ i „Flore“ prispjelo kraju, određena bi cijena: „Listinam“ 3 for., „Pjesmam Marulićevim“ 2 for., a „Flori“ 6 for.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 10 travnja 1869.

Predstojnik dr. Fr. Rački, pravi članovi istoga razreda: V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić, drugih razreda: dr. P. Muhić, dr. J. Šloser, J. Torbar, J. Jurković.

1.

Pravi član Fr. Kurelac čita raspravu „o korenu teg i njegovih žilicah“, za koju bi odlučeno da se tiska u „Radu“.

2.

Pravi član V. Jagić predade raspravu o „podmladjenoj vokalizaciji u hrvatskom jeziku“, za koju bi odlučeno da se tiska u „Radu“.

3.

Za članak pravoga člana dr. V. Bogišića „Slavica u carskoj dvorskoj biblioteci“, u kom su popisani rukopisi iste biblioteke u kojih se spominju Sloveni, odlučeno bi da se odkupi kao gradja, koja bi se mogla štampati po vremenu s drugimi takimi popisima, na ime s onimi koji se nalaze u biblioteci jugoslavenske akademije.

4.

Za razpravu dopisujućega člana V. Pacela „o načinima i vremenima u hrvatskoga glagola“, čitanu 29 travnja 1868. a prošloga mjeseca predanu, odlučeno bi da se štampa u „Radu“, ako pisac složenim oblikom koje navodi doda potvrde iz književnosti hrvatske.

Skupna sjednica 25 travnja 1869.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, M. Mesić, V. Jagić, S. Ljubić, Fr. Kurelac, J. Jurković, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odobrena bi odluka filozofičko-pravoslavna razreda da se štampa u „Radu“ razprava pravoga člana A. Vebera „o stilistici hrvatskoga jezika“.

2.

Odobrene biše odluke filologičko-historičkoga razreda da se štampa u „Radu“ rasprava pravoga člana Fr. Kurela „o korekturi njegovih žilica“ i razprava pravoga člana V. Jagića „o podmladenoj vokalizaciji u hrvatskom jeziku“.

3.

Pročitano bi izvješće odbora za muzejske poslove o molbama koje su došle za mjesto čuvara pri istom muzeju, i odlučeno bi da se 3. idućega mjeseca imenuje čuvar, a dotle da svi spisi o toj stvari stoje izloženi u pisarnici jugoslavenske akademije.

Sjednica filozofičko-pravoslavna razreda 28 travnja 1869.

Predstojnik dr. P. Muhić, pravi članovi istoga razreda: J. Jurković, A. Veber; drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. J. Šloser, A. Veber, S. Ljubić, M. Mesić, Lj. Vukotinović, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

Pravi član g. J. Jurković čita razpravu „o komusu narodnom“, za koju bi odlučeno da se tiska u „Radu“.

Skupna sjednica 3 svibnja 1869.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi: dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, J. Torbar, V. Jagić, M. Mesić, J. Jurković, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

Čuvarem narodnoga zemaljskoga muzeja naimenovan bi dosadanji pristav arheologičkoga odsjeka u istom muzeju g. S. Ljubić jednoglasno, po što jedan između devet članova ne daje glasa.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 22 svibnja 1869.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda: V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić, drugih razreda: dr. P. Muhić, J. Jurković.

1.

Pravi član S. Ljubić čita raspravu „o Marku Antunu de Dominis“ navlastito po izvorih mletačkoga arkiva i biblioteke arsenala parizkoga, za koju bi odlučeno da se tiska u „Radu“.

2.

Na prijedlog historičkoga odsjeka odlučeno bi da se štampa druga knjiga historičkih spomenika, na ime listina o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike.

Skupna sjednica 28 svibnja 1869.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi: dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Predsjednik predade po poslovnom redu pregledane račune od dohodaka i troškova jugoslavenske akademije za godinu 1868, koji ovako stoje:

A. Prihod.

1. Preostatak od g. 1867 po računu pregledanom i odobrenom 4 siečnja 1868 . . .	2980 for. 5	nč.
2. Prihod $\frac{4}{5}$ godišnjega dohodka u smislu dopisa kralj. namj. vieća od 17 ožujka 1868 br. 3383.	9786	„ 10 $\frac{1}{2}$ „
3. Povraćena pristojba, uračunana među izdatak godine 1867, za razpisani natječaj za popunjenje mjesta kod narodnoga zemaljskoga muzeja	27	„ 11 „
4. Čist prihod od razprodanih akademičkih knjiga	971	„ 17 „
5. Prinesci za Keglevićevu sbirku listina	117	„ — „
Sav prihod 13881		fr. 43 $\frac{1}{2}$ nč.

B. Razhod.**I. Uprava.**

a) Plaće	2015 for. — nč.
b) Upravni trošak oko akademičke zaklade	78 " 98 "
Ukupno	2093 for. 98 nč.

II. Akademička pisarna. . .	84 " 23 "
-----------------------------	-----------

III. Akademičke prostorije:

a) Čišćenje soba	11 " — "
b) Dvije nove peći	58 " 20 "
Ukupno	69 for. 20 nč.

IV. Ogriev i razsvjeta. . . .	107 " 27 "
-------------------------------	------------

V. Književna i naučna radnja, podpore u naučne svrhe, učevne zbirke:

a) Štampanje i vezanje knjiga izdanih g. 1868	4089 " 46 "
b) Nagrade piscem za njihove književne radnje	3555 " — "
c) Gradja za rječnik, kojega se izdavanje priredjuje	863 " 43 "
d) Gradja za običajno pravo jugoslavensko	35 " — "
e) Podpore za putovanja u naučne svrhe	308 " 20 "
f) Knjižnica akademička: sbirka listina, kupljena od grofa S. Keglevića za 1500 for., preostatak u iznosu od 500 for., časopisi 180 fr. 70 novč., ormari i stalaže za knjige 127 for. 80 novč., ili ukupno	808 " 50 "
g) Poštarina i vozarina, odpreme, pošiljke	203 " 93 "
Ukupno	9863 for. 52 nč.

Prema tomu iznosi g. 1868:

A. Prihod 13881 for. 43½ novč.

B. Razhod 12218 for. 20 novč.

Ostaje dakle 1663 for. 23½ novč.
koje prelazi na god. 1869.

2.

Odobrena bi odluka razreda filosofičko-pravoslavnoga da se štampa u „Radu“ razprava pravoga člana J. Jurkovića „o komusu narodnom.“

3.

Odluka razreda filologiĉko-historiĉkoga da se tiska u „Radu“ razprava pravoga ĉlana S. Ljubića „o Marku Antunu de Dominiš“, bi odobrena.

4.

Odobrena bi odluka istoga razreda da se štampa druga knjiga listina „o odnošajih između južnoga slavenstva i mletaĉke republike“.

Knjige i druge umotvorine

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od c. kr. centralne komisije zur Erforschung und Erhaltung der Bau- denkmale: Mittheilungen XIV Jahrg. Jänner—Februar, März—April, Mai—Juni.

Od g. N. G. Danova: Пѣсни пѣяны въ различни случаи у бѣлгарско-го въ Пловдивъ училище на св. Кирила и Мееодія. 1867 Пловдивъ. — Основа за бѣлгарскѣ грамматиѣ. Отъ І. Груева. 1865 Пловдивъ. — Букваръ. 1868 Пловдивъ. — Примѣри за краснописаніе, написалъ Хр. Г. Дановъ. 1868. — Пространно священо бытописаніе, нарядилъ Хр. Г. Дановъ. 1867 Пловдивъ. — Малка аритметика отъ І. Груевъ. 1867 Пловдивъ. — Лѣтоструй или домашенъ календаръ 1869. — Втора четеница за ученицы въ средни училища, нарядилъ Хр. Г. Дановъ. 1868 Пловдивъ. — Практическа алгебра, отъ В. Гринлифъ, преведена отъ И. А. Тонджоровъ. 1868 Пловдивъ. — Опытна физика, отъ А. Гано, преведена отъ І. Груевъ. 1869 Пловдивъ. — Теоретическа и практическа числителница, съставилъ Хр. Г. Дановъ. 1868 Пловдивъ. — Начялна книга за анатоміѣ и физиологіѣ, 1867. Пловдивъ. — Начрѣтаніе на всеобщѣ исторіѣ за прѣвоначялна училища. 1867 Пловдивъ. — Малѣкъ православенъ катихизисъ отъ І. Груевъ. 1868 Пловдивъ. — Малко землеописаніе за дѣтца отъ І. Груевъ. 1868 Пловдивъ. — Числителница, отъ В. Гринлифъ, преведена отъ Г. Пеневъ. 1868 Пловдивъ. — Начялни познанія отъ геометріѣ отъ В. Груевъ. 1867 Пловдивъ. — Недѣлни и празнични слова и поученія, извлечена изъ творенія-та на прѣковны проповѣдници. І. 1868 Пловдивъ.

Od g. A. Popovića: Нечиста кућа. Од Ј. Ауфенбаха с њемачког превео А. Поповић. У Вуковару 1869.

Od g. dr. A. Skofitza: Oesterreichische botanische Zeitschrift 1858. 1859. 1860.

Od narodnoga zavoda Osolinskih u Lavovu: Biblioteka. XI. Lwow 1868.

Od c. k. uĉenoga društva u Krakovu: Rocznik, poczet III. tom XIV. (ogólnego zbioru t. XXXVII.) Krakov. 1868. — Sprawozdanie komisji fiziograficznej. Tom III. Kraków 1869.

Od društva zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde u Brnu: Mittheilungen 1868.

Od g. L. Legera: Les Slaves du sud et leur civilisation. (extrait de la Revue moderne) Paris 1869.

Od c. kr. centralne statistiĉke komisije u Beču: Statistisches Jahrbuch für 1867. Wien. 1869.

Od kr. pruske akademije za nauke u Berlinu: Monatsbericht 1869. Januar, Februar, März.

Od g. dr. J. Pančića: Ботаника. У Београду 1868. — Копаоник. У Београду 1869. — Zur Flora des Banates.

Od dr. O. Blaua: Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler. Leipzig 1868.

Od g. A. D'Avrila: La bataille de Kossovo. Paris 1868. — La chanson de Roland. Paris 1867.

Od g. N. Porova: Московскія университетскія Извѣстія 1868 Nr. 4. 5. 6. Славянскій съездъ въ Прагѣ и годовщина съезда въ Москвѣ, Москва 1868. — Лекціи о морской тактикѣ и эволюціяхъ прочитанныя Л. Съмечкинымъ. С. Петерб. 1868. — Вѣче и князь. Историческіе очерки В. И. Сергѣевича. Москва 1867. — Мадыарскій историкъ Владиславъ Салай и исторія Венгріи. Составилъ Нилъ Поповъ. С. Петерб. 1868.

Od g. S. Solovjeva: Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, Томъ 18. Москва 1868.

Od g. I. I. Sreznevskoga: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма. С. Петербургъ 1868. — Труды югославянской академіи наукъ и художествъ (изъ XIV тома записокъ Императорской академіи наукъ). — Воспоминаніе о чешскомъ музеѣ.

Od g. M. Rajevskoga: Славянскій съездъ въ Прагѣ и годовщина съезда въ Москвѣ. Москва 1868. — Смута народная былъ въ 5-ти дѣйствіяхъ. Н. Бицынъ. Москва 1867. — О пальбѣ съ корабля. I. П. С. Петерб. 1864. — Броненосныя башенныя морскія суда. Капитаномъ Кользомъ. С. Петерб. 1864. — Извлеченія изъ отчета по морскому ведомству за 1862. С. Петерб. 1864. — Три сказки и одна побасѣнка пересказанныя М. Максимовичемъ. Москва 1859. — Краткій отчетъ о десятилѣтней дѣятельности (1858—1868) Славянскаго благотворительнаго комитета въ Москвѣ.

Od g. Rakinta: Подробная карта Сибири 1866. — Карта сообщеній европейской Россіи 1866. — Генеральная карта всей Россійской имперіи 1866. — Политическая карта европейской Россіи 1866.

Od c. kr. geologičkoga zavoda u Beču: Jahrbuch 1869, Januar, Februar, März. — Verhandlungen 1869 Nr. 1—5.

Od Matice moravske: Časopis 1. 2.

Od g. A. pl. Domina Petruševca: Neuere österreichische Rechtsgeschichte. Wien 1869.

Od Matice srbske: Летопис 1860—1866. — Альбом у спомен стогодишњице Саве Текелије. У Новом Саду 1861. — Живот Саве Текелије. Написао др. Ј. Суботић. У Будиму 1862. — Московія. Спјевао Јоксим Новић. У Будиму 1863. — Душанија. Спјевао Јоксим Новић. У Будиму 1863. — Максим Прнојевић. Трагедија. Написао Л. Костић. У Н. Саду 1866. — Капетан Радич Петровић. Од Јоксима Новића. У Н. Саду 1869. — Старине од Старине Новака. Написао Ј. Новић. У Н. Саду 1867.

Od Towarzystwa historyczno-literackiego w Paryżu: Rocznik 1868.

Od kr. bavorske akademije za nauke: Sitzungsberichte 1867 II, 3. 4. 1868 I, II, 1—3.

Od g. M. S. Milojevića: Песме и обичаи укупног народа српског. 1. У Београду 1869.

Od g. M. Grlocija: jedna listina na koži od god. 1449. — *Novum testamentum* (graece) et *bibliotheca regia*. (I) Lutetiae 1569.

Od učenoga društva srbskoga: Српска библиографија за новију књижевност 1741—1867. Саставио Стојан Новаковић. У Београду 1867.

Od g. E. Dümmlera: *Seduli Scotti carmina quadraginta*. Halis 1869.

Od g. A. Hadžića: Омладинска заједница за годину 1868. I. — Српски омладински календар за 1869.

Od kr. instituto veneto di scienze, lettere ed arti: *Atti* tomo XIII, ser. III. disp. 9. 10. tomo XIV. ser. III. disp. 1.

Od carske akademije za nauke u Beču: *Sitzungsberichte philosoph.-histor. Classe*. Bd. LIX. Heft 1—4. — *Archiv für österreichische Geschichte*. Bd. 40. 1 Hälfte. — *Fontes rerum austriacarum*. Zweite Abtheilung. *Diplomata et acta*. XXVIII. Band. II. Theil. Wien 1868.

Od g. A. Pavića: *Aristotelova poetika*. U Zagrebu 1869.

Od carskoga ruskoga generalnoga štaba: Матеріалы для географіи и статистики Россіи: Пензенская губернія I. II. Составилъ Сталь 1867—8. — Симбирская губернія I. II. Составилъ Липинскій 1868. — Область сибирскихъ Киргизовъ I. II. Составилъ Красовскій 1868.

Od carske akademije za nauke u Peterburgu: *Записки*. XIII. XIV. XV. 1868—69. — Сборникъ статей читанныхъ въ отдѣленіи рускаго языка и словесности. I.—IV. 1868. V, 1. 1868. VI. 1869. — Словарь церковно-славянскаго и рускаго языка. С. Петерб. 1867—68. — Сочиненія Державина. I—IV. С. Петерб. 1864—67.

Od ruskoga historičkoga društva u Peterburgu: Сборникъ русскаго историческаго общества. Томъ II.—IV. 1868—69.

Od g. Gj. Klarića: *Srce*. 300 izvornih čestitakah. I. U Varaždinu 1869.

Trof. B 133

5 Bde. 156. —

